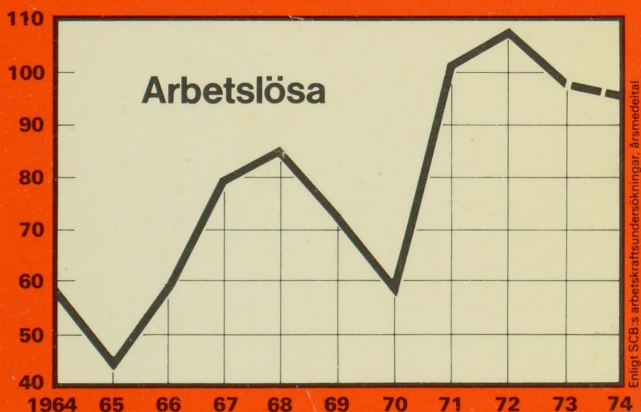

INFLATION OCH ARBETSLÖSHET

Index
1949= 100

Tusental

Lars Calmfors Erik Lundberg

Inflation och arbetslöshet

Inflation och arbetslöshet

av LARS CALMFORS och
ERIK LUNDBERG

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle

© Lars Calmfors, Erik Lundberg och Studieförbundet
Näringsliv och Samhälle

Tryckt hos Göteborgs Offsettryckeri AB
Stockholm 1974

Omslag av Operativ Reklam

ISBN 91-7150-158-4

Innehåll

Förord

1	Problem och empiriska erfarenheter	11
	Den internationella bakgrunden	11
	De svenska erfarenheterna	19
	Analysmetoder och modeller	24
	Framställningens uppläggning	33
2	Hur mycket inflation och arbetslöshet tål vi?	36
	Inledning	36
	Målet sänkt inflationstakt	38
	Effekter på produktionens storlek, stabilitet och inriktning	42
	Effekter på betalningsbalansen	44
	Effekter på inkomst- och förmögenhetsfördelningen	46
	Effekter på sysselsättningen	54
	Frågor kring modeller och ekonomisk politik	62
3	Om prisbildningen	68
	Något om makroteorin för prisbildningen	68
	Något om mikroteorin för prissättning	75
	Något om de empiriska undersökningarna av prisbildningen	78
4	Om lönebildningen	84
	Sambandet mellan lönekostnadsökningar och arbetslöshet	84
	Phillipskurvan och marknadsmekanismen	85
	Lönebildningen och arbetsmarknadsorganisationerna	93
	Något om de empiriska undersökningarna av lönebildningen	101
	60-talets diskussion	101

De senaste årens erfarenheter	103
Strukturella förskjutningar på arbetsmarknaden	104
Pris- och lönestegringsförväntningarnas betydelse	106
5 Några inflationsmodeller	113
Intressegruppsekonomin och inflationen	114
En diagrammatisk modell	115
Inflationen, den offentliga sektorn och kompensationsmekanismerna	122
Phillipskurvan	130
EFO-modellen	145
EFO-modellen och avvikelserna från huvudkursen	148
Lönerna och produktiviteten	151
EFO-modellens prisbildningsantaganden	154
K-sektorn som löneledare	155
De internationella prisstegringarna	156
Den internationella prisspridningen och rörliga växelkurser	161
6 Den svenska inflationen	164
Den lindbergerska komponentuppdelningen	165
De utländska prisimpulserna, lönebildningen och inflationen	172
Den svenska phillipskurvan	182
Bättre arbetslöshetsmått	186
Arbetslösheten och de lediga platserna	195
Phillipskurvan och arbetslöshetens förändring	201
Phillipskurvan och prisstegringsförväntningarna	203
Inkomstfördelningskonflikterna i det svenska samhället	206
1970–71 års avtalsrörelse	206
1974 års avtal	213
Den svenska inflationen – ett försök till sammanfattande analys	215
7 Pris- och inkomstpolitikens möjligheter	221
Bakgrunden	221
Något om pris- och lönekontroll i olika länder	225
En prövning av inkomstpolitikens resultat	231
Den svenska prispolitiken – motiv och resultat	237

Svårigheter och skadeverkningar	241
8 Inflation, arbetslöshet och ekonomisk politik	246
Varför ekonomisk politik är en så svår konst	246
Skärpta inflations- och arbetslöshetsproblem	253
1974 års ekonomiska politik	260
Nyorientering av den ekonomiska politiken på längre sikt	266
Andra ekonomisk-politiska betingelser	272
Den offentliga sektorns andel	276
Inkomst- och förmögenhetsutjämning	278
Arbetslöshet och sysselsättningspolitik	286
Slutord	293

Förord

Fast penningvärde och full sysselsättning har under efterkrigstiden betraktats som den ekonomiska politikens huvudmål i flertalet industriländer. Eftersom dessa båda mål ofta ansetts stå i konflikt med varandra har man emellertid tvingats prioritera mellan dem, och avvägningar har utfallit med olika resultat i olika länder. För Sveriges del har t ex framgången varit betydligt större när det gällt att uppnå full sysselsättning än fast penningvärde.

Fram till slutet av 1960-talet var denna beskrivning tämligen oomtvistad. Men under de senaste åren har den ekonomiska utvecklingen i en rad länder följt nya linjer. Recession och arbetslöshet har medfört en påtagligt dämpad prisstegringstakt utan inflationen har legat kvar på hög nivå under hela konjunkturcykeln. Detta var fallet i industriländerna under lågkonjunkturen 1970–72 och mycket talar för att detta kommer att upprepas.

Kombinationen hög arbetslöshet och snabb inflation — ofta kallad ”stagflation” — ställer den ekonomiska politiken inför nya problem. I flera länder har politikerna reagerat med att ersätta marknadsprisbildningen med administrativa processer genom statlig reglering av priser, löner, hyror, utdelningar etc. Det är dock tveksamt i vilken utsträckning denna nyorientering i stabiliseringspolitiken på sikt kommer att få större framgång än den tidigare förda politiken.

Det är den allmänna bakgrunden till denna bok, *Inflation och arbetslöshet*, av professor Erik Lundberg, Handelshögskolan i Stockholm, och civilekonom, fil kand Lars Calmfors, tidigare anställd vid SNS, numera verksam vid Institutet för internationell ekonomi. Boken innehåller en ekonomisk-teoretisk och en ekonomisk-politisk del. Den förra ger en översikt över olika pris- och lönebildnings- samt inflationsteorier. Den diskuterar inflationsprocessens samband med en växande offentlig sektor och ett progressivt skattesystem. Stor uppmärksamhet ägnas också den s k phillipskurvan som beskriver det ovan nämnda sambandet mellan prisstegringstakt och arbetslöshet. Dessutom analyseras de internationella prisstegringarnas betydelse för

inflationsprocessen i ett enskilt land.

I ett separat kapitel diskuterar författarna detaljerat inflationsutvecklingen i Sverige och försöker förklara den med hjälp av de olika analysmodellerna.

I bokens ekonomisk-politiska del diskuteras ingående hur konflikten mellan målen för prisutveckling, sysselsättning, bytesbalans, tillväxt och inkomstfördelning försvårar stabiliseringspolitiken. Olika former av statlig inkomstpoltik behandlas med försök att utvärdera hittills gjorda erfarenheter.

Vilka möjligheter finns att komma till rätta med inflationsproblemet i Sverige? En successiv uppskrivning av den svenska kronans värde har i debatten föreslagits som ett sätt att stänga ute den internationella inflationen. Den frågan diskuteras ingående liksom möjligheterna för statsmakterna att utan direkta ingrepp föra en inkomstpoltik som påverkar löntagarorganisationernas beteende.

Bokens teoretiska del bör inte avskräcka lekmannen från att ta del av de spekulativa avsnitten om den ekonomiska politikens möjligheter i Sverige. Dessa avsnitt kan mycket väl läsas separat. De åsikter som där framförs står naturligtvis för författarnas räkning.

Författarna svarar gemensamt för samtliga kapitel i boken. Huvudarbetet på kapitel 3–6 har dock gjorts av Calmfors och på kapitel 2, 7 och 8 av Lundberg.

Pol mag Göran Petrini har sammanställt merparten av de statistiska data som presenteras i boken. Utan hans energiska medverkan hade denna bok knappast kommit till stånd. Forskningssekreterare Jan Carling, Konjunkturinstitutet, och bankkamrer Olle Lindgren, SE-banken, har medverkat till att lösa en del ekonomisk-statistiska problem. Franz Ettlin, Master of Science, EFI, docent Karl-Olof Faxén, SAF, fil lic Jan Herin, Institutet för internationell ekonomi, fil dr Rudolf Meidner, LO, och civilekonom Clas Wihlborg, Institutet för internationell ekonomi, har läst delar av manuskriptet och medverkat med värdefulla synpunkter.

Stockholm i augusti 1974

Bengt Rydén

Verkställande direktör i SNS

1 Problem och empiriska erfarenheter

Allmän enighet råder om att full sysselsättning och fast penningvärde är önskvärda företeelser. Varken Sverige eller något annat land har dock under längre perioder lyckats förena full sysselsättning med stabilt penningvärde. Inför denna målkonflikt har förtur getts åt det förra målet. Man har värnat mer om sysselsättningen än om penningvärdet. Målkonflikten förefaller emellertid att i Sverige och många andra länder ha ändrat karaktär under de senaste åren. Ovanligt snabba prisstegringar har ägt rum trots en många gånger långsam produktionstillväxt och hög arbetslöshet. Begreppet *stagflation* har myntats som beteckning på denna kombination av *stagnation* och *inflation*. Syftet med vår framställning är att analysera dessa nya erfarenheter och diskutera olika möjligheter att komma till rätta med problemen.

Den internationella bakgrunden

Det bör från början fastslås att de senaste årens svenska erfarenheter av snabb inflation och hög arbetslöshet är långt ifrån unika. Højningen av prisstegringstakten i vårt land (enligt konsumentprisindex) från 3–4 procent per år i genomsnitt under 50- och 60-talen till 6–8 procent per år under perioden 1969–73 framstår som ganska normal vid en jämförelse med övriga OECD-länder (tabell 1:1). Detsamma gäller för højningen av takten i lönekostnadsstegringarna (tabell 1:2). Även ökning av pris- och lönestegringstakten i Sverige under 1974 tycks ha internationella motsvarigheter; tvåsiffriga tal förefaller komma att uppnås i de flesta OECD-länder.

Såväl konsumentpris- som lönekostnadsökningarna under 60-talet har i Sverige varit större än i OECD-området som helhet. Siffrorna för hela OECD-området dras dock ned av de relativt låga ökningstalen för främst USA och Kanada. Skillnaden i inflationstakt mellan Sverige

Tabell 1:1. Konsumentprisutvecklingen i olika länder 1959–73. Procentuell förändring per år.

	Genomsnitt 1959–68	1969	1970	1971	1972	1973
Belgien	2,5	3,8	3,9	4,3	5,5	7,0
Danmark	5,3	4,4	5,6	5,8	6,6	9,3
Finland	5,0	2,9	2,8	6,1	7,5	11,7
Frankrike	3,9	6,4	5,5	5,5	5,8	7,3
Italien	3,3	2,6	5,0	4,8	5,7	10,7
Nederländerna	3,3	7,5	4,4	7,6	7,8	8,0
Norge	3,4	3,3	10,2	6,2	7,4	7,5
Schweiz	2,8	2,5	3,6	6,6	6,7	8,7
Storbritannien	3,1	5,5	6,4	9,4	7,1	9,2
Sverige	3,6	2,7	7,1	7,4	6,0	6,7
Västtyskland	2,3	2,7	3,8	5,2	5,8	7,2
Österrike	3,2	3,4	4,1	4,7	5,7	7,6
Västeuropa ¹	3,4	4,2	5,2	6,6	6,5	8,2
Japan	4,9	5,2	7,8	6,1	4,5	11,7
Kanada	2,2	4,6	3,3	2,9	4,9	7,6
USA	1,9	5,4	5,9	4,3	3,3	6,2
OECD ¹	2,6	5,0	5,7	5,3	4,7	7,5

¹ Vikter: Privat konsumtion i 1970 års priser och växelkurser.

Källa: OECD. *Economic Outlook*. Olika nummer.

och övriga Västeuropa har därför varit mindre. Om man enbart ser till de allra senaste åren framstår dock den svenska utvecklingen i en något ljusare dager. Konsumentprisökningarna har varit ungefär lika stora som och lönekostnadsökningarna något mindre än i övriga Västeuropa.

Tabellerna 1:1 och 1:2 ger ett starkt intryck av den internationella samstämmigheten i inflationsutvecklingen. Accelerationen från 1969–70 gäller nästan alla länder och innebär nära nog en fördubbling av prisstegringstakten i jämförelse med 60-talets årsgenomsnitt. Enligt en OECD-undersökning har spridningen i prisstegringstakten mellan de olika medlemsländerna under de senaste åren varit avsevärt mindre än

Tabell 1:2. Lönekostnadsutvecklingen¹ för industriarbetare i olika länder 1959–73. Procentuell förändring per år.

	Genomsnitt 1959–68	1969	1970	1971	1972	1973 ²
Belgien	8,2 ³	9,6	13,5	16,3	14,6	16
Danmark	10,1	9,3	11,2	14,9	12,9	14
Finland	9,0	9,2	11,3	15,0	15,9	18
Frankrike	8,5	11,4	13,8	12,4	11,7	13
Italien	9,8	11,3	22,8	16,5	12,9	23
Nederländerna	10,5 ³	13,0	14,0	15,9	13,4	13
Norge	8,4	10,6	12,8	14,4	10,9	10
Schweiz	8,0 ⁴	5,7	11,5	12,9	9,6	9
Storbritannien	6,7	9,1	18,5	11,1	15,6	13
Sverige	8,3	10,3	12,2	11,5	12,1	12
Västtyskland	8,3	11,2	14,6	13,7	9,1	13
Österrike	8,4	9,2	13,7	11,3	13,9	10
Västeuropa ⁵	8,6	10,6	15,6	13,4	11,8	14
Japan	11,3	19,2	16,7	17,2	15,2	21
Kanada	4,2 ³	7,8	8,1	8,9	7,7	9
USA	3,9	7,3	7,1	6,1	6,4	7
OECD	6,4	10,1	11,7	10,5	9,7	12

¹ Med lönekostnad avses här total lönekostnad per arbetad timme inkl indirekta lönekostnader inom egentlig industri (exkl gruvor) i resp lands valuta.

² Preliminära siffror i hela tal.

³ 1960–68.

⁴ 1961–68.

⁵ Vikter: Industriproduktionen i 1970 års priser och växelkurser.

Källa: SAF. *Direct and total wage costs for workers*. Olika nummer.

tidigare. Det ser ut som om vi fått en värld där den *internationella synkroniseringen av prisstegringar* blivit större. Märkligt nog tycks denna ökade konformitet i prisutvecklingen ha kommit till stånd utan att själva konjunkturrörelserna blivit mer synkroniserade än tidigare. (Jfr trendlinjerna i fig 1:1.)

Den *internationella dimensionen* i de senaste årens inflationserfarenheter måste sålunda ständigt bäras i minnet när man studerar motsvarande svenska problem. Vi kan inte förstå våra egna inflations-

och arbetslöshetsproblem utan att beakta de internationella aspekterna. Det är två huvudsynpunkter som då kommer upp.

1. Den svenska prisstegringstakten påverkas via en rad kanaler av pris- och kostnadsutvecklingen i andra länder. De internationella prisspridningsprocesserna utgör därför en viktig del av problemet.

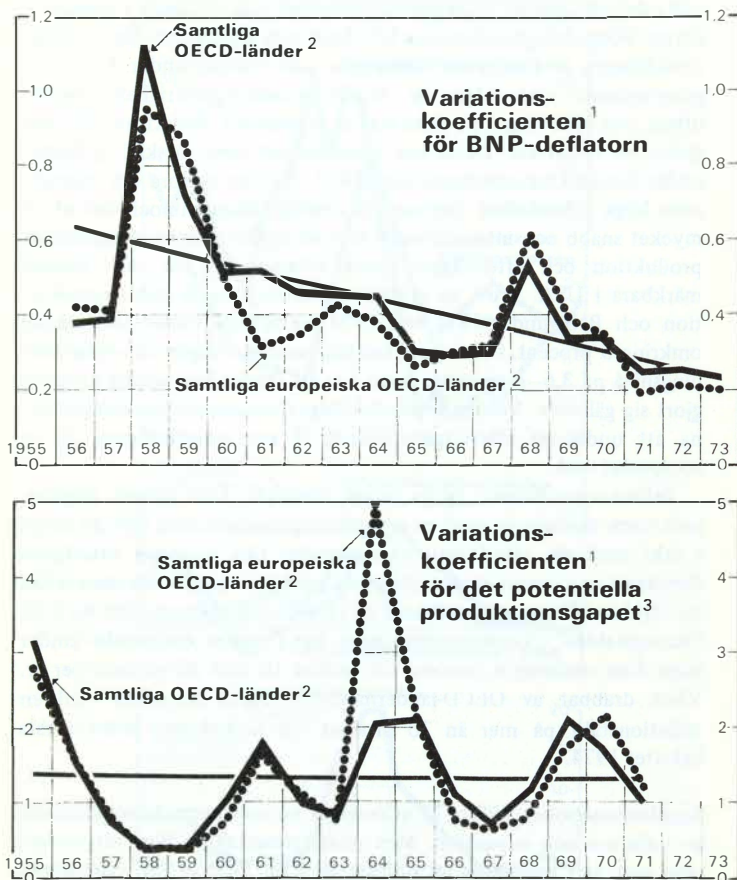
2. Likformigheten i erfarenheterna bör också till stor del bero på att i stort sett samma sorts drivkrafter varit verksamma i olika länder.

I samband med tidigare recessioner under efterkrigstiden har pris- och lönestegringstakten i nästan alla OECD-länder dämpats starkt. Detta har varit ett återkommande fenomen. Denna dämpning sträckte sig normalt fram även under början av uppsvinget, då arbetslösheten fortfarande var relativt hög, lönestegringarna ännu inte hunnit ta fart och produktivitetsökningarna ofta var som högst i samband med att kapacitetsutnyttjandet ökade. Under högkonjunkturtoppen och inledningen av den konjunktursvacka som följde blev pris- och lönestegringstakten som högst.

Det ser ut som vi i Sverige liksom i andra länder fått ett annat samband mellan inflationstakt och konjunkturläge fr o m 1969–70. Pris- och löneökningarna under högkonjunkturen 1969–70 blev i de flesta länder de högsta sedan Koreainflationen. Något helt nytt i konjunkturbilden var att inflationstakten i många västeuropeiska länder snarast skärptes under recessionsåret 1971 och sedan låg kvar på en hög nivå också under 1972. Detta stod i skarp kontrast till vad som hände i samband med Koreainflationen. Inflationstakten var visserligen i de flesta länder betydligt högre då men föll snabbt ned till en normal nivå under den efterföljande lågkonjunkturen (jfr fig 1:2). Man kan inte förklara den uteblivna dämpningen i prisstegringstakten 1971–72 med att den internationella recessionen var ovanligt mild. Det var snarast fråga om en normal efterkrigsrecession. Den var dock ganska ojämn mellan de olika länderna. Konjunkturuomslaget kom först i USA och Kanada (ungefär ett år före Västeuropa). Frankrike hade knappast någon konjunkturdämpning alls, medan Sverige kanske för första gången visade det djupaste bakslaget (jfr tabell 1:3 och 1:4).

Det onormala i utvecklingen efter 1970, vid sidan om inflationen, ligger också i nya tendenser för sysselsättning och arbetslöshet. Arbetslösheten förefaller under denna senaste recession i många länder ha nått högre nivåer än tidigare, trots att det totala efterfrågetrycket

Spridning i prisökningstakt och konjunkturläge mellan olika länder

Figur 1:1

1. Standardavvikelsen dividerad med medelvärdet

2. Utom Grekland, Island, Luxemburg, Portugal, Spanien och Turkiet

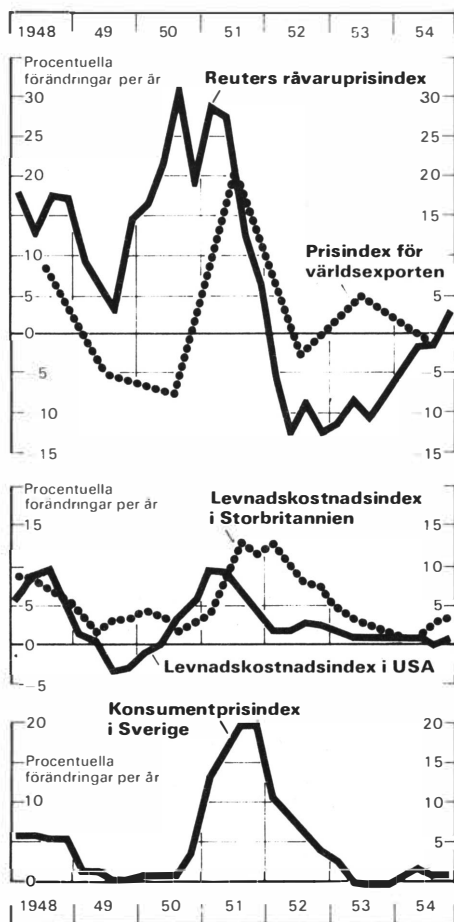
3. $\frac{\text{Potentiell BNP} - \text{faktisk BNP}}{\text{potentiell BNP}}$; med potentiell BNP menas BNP vid fullt kapacitetsutnyttjande

knappast varit lägre (jfr tabell 1:3). De absoluta procenttalen kan givetvis inte utan vidare jämföras mellan de olika länderna på grund av olika definitioner av begreppet arbetslöshet och olikheter i mätmetoderna. Förändringstendenserna bör dock vara jämförbara. Den svenska utvecklingen är i stort sett densamma som i andra länder. Det tycks genomgående vara fråga om ökade anpassningssvårigheter mellan utbud och efterfrågan på olika slag av arbetskraft. Strukturproblemen tycks ha förvärrats. Detta har framkommit med särskild tydlighet under konjunkturuppsvinget från 1972. Det ser ut som om recessionsens höga arbetslöshet övervunnits ovanligt långsamt och oaktat en mycket snabb och internationellt sett väl synkroniserad expansion av produktion och efterfrågan. Dessa erfarenheter har varit särskilt märkbara i USA. Trots en mycket snabb stegring av industriproduktion och BNP under 1972 och 1973 låg arbetslösheten fortfarande omkring 5 procent, vilket bör jämföras med en tidigare full-sysselsättningsnivå på 3,6–4 procent. Även i andra länder har samma problem gjort sig gällande. Sverige är således långt ifrån ensamt om svårigheterna att under en efterfrågeexpansion få ner arbetslösheten till en acceptabel nivå.

Inflationsproblemen tycks också förvärras. Den senaste högkonjunkturen startade ju med en hög prisstegringstakt, som blev än högre i takt med att efterfrågan expanderade. Det hela har ytterligare försvårats av närmast explosionsartade prishöjningar på olja men också till följd av en internationell brist på råvaror och livsmedel (jfr fig 1:3). Ökningstakten i konsumentprisindex har i många europeiska länder stigit från omkring 6 procent till mellan 10 och 20 procent per år. Värst drabbat av OECD-länderna tycks Japan ha blivit med en inflationstakt på mer än 20 procent (på helårsbasis) under första halvåret 1974.

Stagflationsepoken 1970–72 avlöstes av en mer normal kombination av inflation och expansion. Men prisstegringstakten blev internationellt sett mer uppdriven än tidigare, bl a till följd av den våldsamma boomen i råvaror och livsmedel. Bilden av en begynnande konjunkturförsvagning under hösten 1973 komplicerades i hög grad av oljekrisen. I nästan samtliga industriländer brottas man under 1974 med problemet att dämpa inflationen utan att detta skall behöva fördjupa den recession som de våldsamma oljeprishöjningarna drivit på. I själva verket förhärskar under 1974 nya stagflationstendenser som är

Koreainflationen

Figur 1:2

Källor:

Reuters råvaruprisindex: Statens Pris- och Kartellnämnd

Prisindex för världsexporten: UN Statistical Yearbook

Levnadskostnadsindex: IMF International Financial Statistics

Konsumentprisindex: Statistiska Centralbyrån

Tabell 1:3. Arbetslösheten i olika länder 1969–73. Procent av arbetsstyrkan.

	1969	1970	1971	1972	1973	
					1:a kv.	2:a kv.
Belgien	2,3	1,9	1,8	2,3	2,2	2,2
Frankrike	1,6	1,7	2,1	2,3	2,1	2,1
Italien	3,4	3,2	3,2	3,6	3,5	4,3
Japan	1,1	1,3	1,3	1,4	1,3	1,4
Kanada	4,7	5,9	6,4	6,4	5,9	5,3
Nederländerna	1,6	1,4	1,8	3,0	2,9	3,0
Storbritannien	2,2	2,3	3,0	3,4	2,7	2,4
Sverige	1,9	1,5	2,5	2,7	3,0	2,2
Västtyskland	0,8	0,5	0,7	1,0	0,8	1,0
USA	3,5	4,9	6,0	5,6	5,0	4,9

Källa: OECD. *Economic Outlook*. Olika nummer.

betydligt mer tillspetsade än under 1970–72 med väsentligt högre prisstegringstakt och starkare recessionstendenser i vissa länder (som England, USA och Japan). En intressant fråga är i vilken mån dessa nya inslag i bilden kommer att sätta sin prägel också på utvecklingen på *längre sikt*. Finns det en trend mot en högre inflationstakt och en bestående, relativt stor arbetslöshet? Det är ju lätt att rent mekaniskt finna en sådan tendens från slutet av 60-talet med en betydligt högre prisstegringstakt än under 50- (efter Koreainflationen) och 60-talen. För USA synes en brytning efter en lång period av nästan fullständig prisstabilitet ha skett omkring 1967. Övergången från små prisstegringar under en relativt lång period till en hög prisstegringstakt är också påtaglig för Japan, Schweiz, Storbritannien och Västtyskland. Ungefär detsamma gäller för Sverige. De senaste årens höjda inflationstakt framstår därmed inte bara som ett kortsiktigt konjunkturfenomen. Till skillnad från Koreainflationen tycks det inte vara frågan om någon engångsinflation, efter vilken pris- och lönestegringstakten åter blir normal. Vi hyser därför allvarliga farhågor för att den svenska ekonomin liksom andra länder kan stå inför en ny lång period med förhöjd inflationstakt och bestående arbetslöshetsproblem.

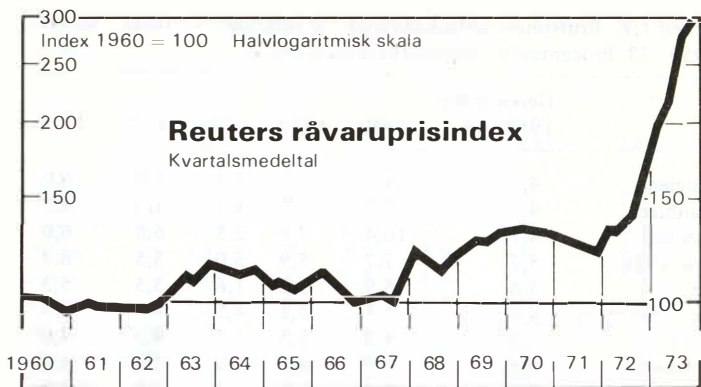
Tabell 1:4. Bruttonationalproduktens utveckling i olika länder 1959–73. Procentuella volymförändringar per år.

	Genomsnitt 1959–68	1969	1970	1971	1972	1973
Belgien	4,6	6,5	6,1	3,7	4,9	6,0
Danmark	4,6	7,0	3,2	4,0	5,0	4,5
Finland	4,7	10,4	7,9	2,5	6,8	6,0
Frankrike	5,7	7,7	5,9	5,0	5,5	6,3
Italien	5,6	5,9	5,2	1,6	3,5	5,3
Nederländerna	5,4	5,1	5,6	4,5	4,4	4,0
Norge	5,0	4,2	3,5	5,5	4,3	4,0
Schweiz	4,5	5,9	4,7	3,9	5,7	4,8
Storbritannien	3,2	1,6	2,2	1,7	3,0	6,8
Sverige	4,4	5,6	4,7	0,0	2,1	4,3
Västtyskland	4,8	8,1	5,4	2,7	3,0	6,3
Österrike	4,5	6,2	7,8	5,6	6,4	6,0
Västeuropa	4,8	6,1	4,9	3,1	4,3	6,0
Japan	11,3	12,1	10,2	6,2	9,6	11,0
Kanada	4,9	5,1	3,3	5,8	5,8	7,3
USA	4,5	2,8	-0,7	3,2	6,1	6,0
OECD	5,2	4,8	2,7	3,6	5,7	6,8

Källa: Konjunkturinstitutet. *Konjunkturläget*. Olika nummer.

De svenska erfarenheterna

De senaste årens svenska erfarenheter av inflation och arbetslöshet tycks som framgått ligga i linje med den internationella utvecklingen. Det kan dock finnas skäl för en närmare genomgång av utvecklingsförloppet i den svenska ekonomin. Som en första utgångspunkt skall vi därför med hjälp av fig 1:4 försöka teckna bilden av ett normalt svenskt konjunkturförlopp för att sedan peka på de nya dragen i den ekonomiska bilden.

Figur 1:3

Källa: Statens Pris- och Kartellnämnd

Det normala svenska konjunkturförloppet har sett ut ungefär på följande sätt. När konjunkturen vänder uppåt från ett bottenläge till följd av en exportuppgång och/eller inhemska ekonomisk-politiska åtgärder ökar bruttovinstandelen i K-sektorn (den för utländsk konkurrens utsatta sektorn). Det finns flera orsaker till detta: (1) exportprisstegringarna blir i regel större i samband med att konjunkturen vänder, (2) den ökade efterfrågan och den därav betingade höjningen av kapacitetsutnyttjandet leder till en ökad produktivitets-tillväxt,¹ (3) lönekostnaderna stiger relativt långsamt i detta skede, eftersom det tar tid innan efterfrågan på arbetskraft expanderar och innan arbetstagarna hinner anpassa sina förväntningar till den ändrade situationen och handla därefter.

De ökande bruttovinstmarginalerna i konjunkturuppgången stimulerar såväl lagerinvesteringarna som de fasta investeringarna, vilket genom multiplikatoreffekter av olika slag ytterligare späder på konjunkturen. Så småningom börjar efterfrågan på arbetskraft öka, vilket reducerar arbetslösheten. Arbetsgivarna gör allt större ansträngningar att öka antalet anställda; rekryteringen i utlandet stiger och personer som annars inte skulle komma i åtanke för anställning efterfrågas.

¹ Med begreppet produktivitet avses här och även genomgående i fortsättningen *arbetsproduktivitet*, dvs produktion per arbetstimme.

Den höga efterfrågan på arbetskraft leder i detta läge till snabb löneglidning. Vidare blir produktivitetökningarna allt långsammare, ju mindre outnyttjad kapacitet som finns kvar att ta i anspråk. Slutligen avtar takten i de internationella prisökningarna när den internationella konjunkturen börjar vända nedåt. Allt detta leder till att bruttovinstmarginalerna i K-sektorn slutar öka och så småningom börjar pressas samman.

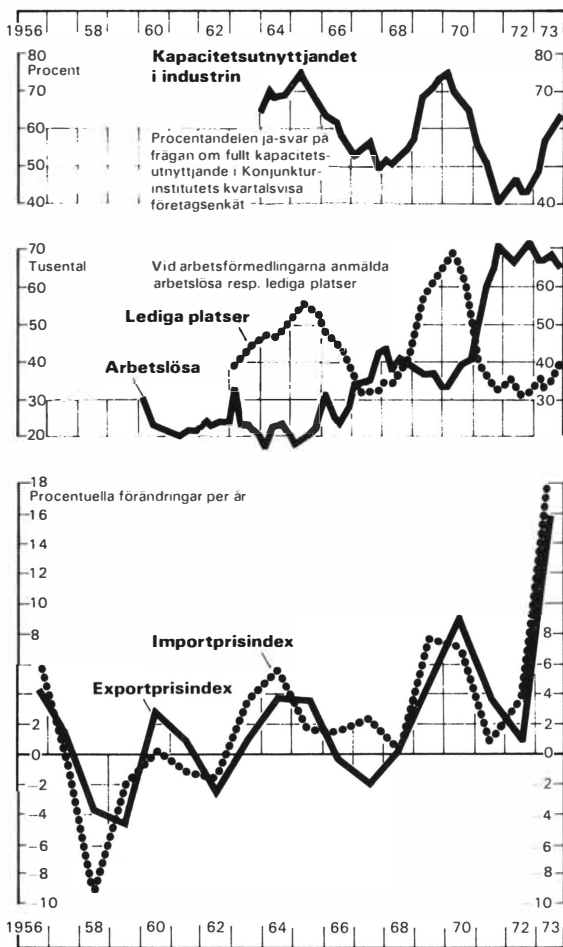
När konjunkturen vänder nedåt till följd av minskad utländsk efterfrågan och eventuellt också till följd av kontraktiva ekonomisk-politiska åtgärder, som satts in i syfte att dämpa inflationstakten och motverka tendenserna till en försvagning av betalningsbalansen, förstärks nedgången — med viss tids eftersläpning — av att vinstnedpressningen i K-sektorn leder till minskade investeringar. Efterfrågan på arbetskraft börjar minska, vilket leder till ökad arbetslöshet. Därmed blir löneglidningen mindre. Men de avtalsmässiga löneökningarna ligger i regel kvar på en hög nivå. Detta accentuerar sammanpressningen av vinstmarginalerna inom K-sektorn, vilket ytterligare förstärker konjunkturedgången.

I vilka avseenden har då de senaste årens svenska erfarenheter av inflation och arbetslöshet avvikit från detta mönster? Vi skulle framför allt vilja framhålla följande punkter:

1. Konsumtionsprisstegringarna var i stort sett normala under den förra konjunkturuppgångens två första år, dvs 1968 och 1969. Under 1970 blev de dock betydligt större än normalt i en högkonjunktur (hela 7 procent mot annars 5—6 procent). Under lågkonjunkturåren 1971 och 1972 låg sedan ökningstakten för konsumentprisindex kvar på ungefär samma nivå trots en ovanligt hög arbetslöshet. Det finns emellertid en viktig skillnad mellan dessa båda år. Under 1971 var nämligen ökningstakten för nettoprisindex (dvs i stort sett konsumentprisindex exkl indirekta skatter) på intet sätt anmärkningsvärt hög, vilket innebär att höjda indirekta skatter måste ha svarat för en stor del av konsumentprisstegringarna. Under 1972 ökade emellertid båda indexen ovanligt mycket för ett lågkonjunkturår. Prisstegringarna var också högre än normalt under 1973, och det finns risk för att prisstegringstakten under 1974 blir uppåt 10 procent.

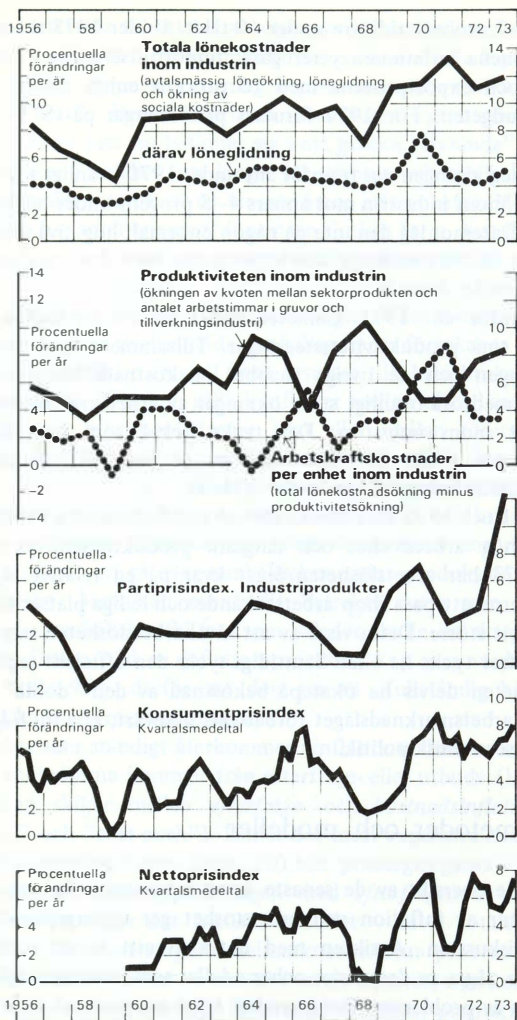
2. Export- och importprisstegringarna har sedan 1968—69 varit avsevärt större än tidigare. Från 1968 till 1972 har den genomsnittliga årliga ökningstakten varit omkring 4 procent mot

Den svenska konjunkturcykeln

Figur 1:4

Källor:
 Kapacitetsutnyttjandet: Konjunkturinstitutet och Barometerstatistik
 Arbetslösa och lediga platser: Arbetsmarknadsstyrelsen och Konjunkturinstitutet
 Priser: Statistiska Centralbyrån
 Löner: SAF
 Produktiviteten: LO

Figur 1:4 (forts)

endast 1–2 procent tidigare under 60-talet. Under 1973 skärptes den internationella inflationen ytterligare. Importpriserna steg med 12,5 procent och exportpriserna med 10 procent enligt den reviderade nationalbudgeten. För 1974 förutses prisökningar på ca 30 och 20 procent.

3. Löneglidningen var framför allt under 1970 ovanligt snabb (hela 7 procent inom industrin mot annars 4–5 procent under högkonjunktårerna). Däremot låg den inte på någon onormalt hög nivå under åren 1971–73. De avtalsmässiga lönehöjningarna blev dock anmärkningsvärt stora under dessa år.

4. Framför allt 1971 kännetecknades av för en lågkonjunktur onormalt små produktivitetsstegringar. Tillsammans med arbetstidsförkortningen och de övriga snabba lönekostnadsökningarna kom detta att medföra ovanligt stora ökningar av arbetskraftskostnaderna per enhet inom industrin. Det tycks också som om vi även i fortsättningen skulle få räkna med en på lång sikt långsammare produktivitetsökningstakt än under 60-talet.

5. 1971 och 1972 kännetecknades av en efter svenska förhållanden ovanligt hög arbetslöshet och långsam produktionstillväxt. Också under 1973 har arbetslösheten legat kvar på en relativt hög nivå. Svårigheterna att para ihop arbetssökande och lediga platser förefaller att ha blivit större. Detta visas av att såväl arbetslösheten som antalet lediga platser tycks ha ökat. Samtidigt tycks den officiellt registrerade arbetslösheten delvis ha ökat på bekostnad av den ”dolda”. Under 1974 har arbetsmarknadsläget förbättrats avsevärt, bl a till följd av en expansiv ekonomisk politik.

Analysmetoder och modeller

Föregående översikt av de senaste årens internationella och svenska erfarenheter av inflation och arbetslöshet ger utgångspunkt för en problemdiskussion. Avsikten med detta avsnitt är att schematiskt presentera några av de teorier och modeller som ekonomer tillämpar i sin analys av problemen. Det är endast fråga om en mycket översiktlig och ytlig genomgång i syfte att presentera de frågeställningar som längre fram kommer att diskuteras mera ingående.

När det gäller sambanden mellan inflation och arbetslöshet finns det en lång rad modeller att tillgå. Dessa är ofta mycket olika.

Antingen syftar de till att belysa olika problemställningar eller också ligger de på olika abstraktionsnivåer. Det är därför ofta mycket svårt att ens genom empirisk prövning avgöra vilken eller vilka modeller som är "bäst". Denna svårighet accentueras ytterligare av att inflationsteorin just nu befinner sig i ett ganska "flytande" tillstånd. Gamla teorier förefaller inte längre att stämma och nya håller på att utvecklas under intryck av de senaste årens erfarenheter. Men de nya modellerna har ännu knappast funnit sin slutliga form. Just därför tror vi att det kan vara värdefullt med ett försök att översiktligt presentera de olika teoribildningarna.

Den enklaste och mest direkta tolkningen av inflationsprocessen är att hänvisa till hur rivaliserande samhällsgrupper försöker ta ut mer av behovstillfredsställelse än det finns resurser till. Man brukar tala om *inkomstinflation*. Det kan gälla konflikter mellan olika löntagargrupper (låg- mot höginkomsttagare osv) eller mellan företagare och löntagare. Det kan också finnas diskrepanser mellan den offentliga sektorns resurskrav och enskilda inkomsttagares och företags anspråk eller mellan företagets krav på investeringsresurser och konsumenternas vilja att spara. Resultatet av dessa rivaliserande anspråk, som i summa tenderar att gå över samhällsekonomens produktionsförmåga, blir inflation. Man kan eventuellt betrakta detta som utslag av djupgående samhällskonflikter, som således skulle ha skärpts under senare år. Denna bild av inflationsprocessen kan vara värdefull men den är otillräcklig, därför att den ger en ofullständig bild av de ekonomiska krafternas verkningsätt.

En fråga som ständigt återkommer i inflationsdebatten är huruvida inflationsimpulserna kommer från efterfråge- eller utbuds- (kostnads-) sidan. Man skiljer mellan *efterfråge-* och *kostnadsinflation* ("demand-pull" och "cost-push"). Under det mest expansiva skedet av en konjunkturuppgång (som 1969–70) blir prisstegringarna i hög grad efterfrågestyrda. Det uppstår lägen med *efterfrågeöverskott* – då efterfrågan överstiger det faktiska utbudet – såväl totalt för hela ekonomin som på strategiska delmarknader. Hur priserna på olika marknader reagerar beror på en rad omständigheter, t ex konkurrensförhållanden, betingelserna på råvarumarknaderna, produktivitetssökningstakt osv. Under en konjunkturförsvagning råder i stället ofta efterfrågeunderskott (utbudsöverskott), då efterfrågan understiger det faktiska utbudet. Några inflationsimpulser utgår då knappast från efterfrågesidan. Tvärtom dämpas inflationskrafterna av efterfrågekraf-

terna. I stället brukar man söka förklaringen till eventuella pris- och lönestegringar på kostnadssidan. Fackföreningar och råvaruleverantörer med oligopol- eller monopolställning driver kanske upp löner och priser i strid mot marknadskrafterna. Distinktionen mellan efterfråge- och kostnadsinflation kan vara av värde som en analytisk förenkling; man bör dock ha klart för sig att det i praktiken knappast är möjligt att göra en sådan klar uppdelning mellan efterfråge- och kostnadsfaktorer.

För att åskådliggöra de kortsiktiga efterfrågevariationerna på makroplanet brukar man låta den totala efterfrågan (i form av faktisk BNP) konjunkturvariera kring en trendlinje för den totala potentiella tillgången på varor och tjänster som skulle gälla vid fullt utnyttjande av alla produktionsfaktorer. Lägen med överskottsefterfrågan och lägen med underskottsefterfrågan (utbudsöverskott) får den typ av kortsiktiga effekter på pris- och löneutvecklingen som diskuterats ovan. Svårbestämbara mått på dessa över- och underskott kan ersättas med olika indikatorer som vakanser, arbetslöshet, orderstockar, kapacitetsutnyttjande osv.

Särskilt intresse har ägnats åt hur lönebildningen reagerar med hänsyn till variationerna i konjunkturläget. Analystekniken har under de senaste 10–15 åren baserats på den s k *phillipskurvan* eller *phillipsrelationen* (jfr fig 4:3) som anger ett samband mellan lönestegringstakten och arbetslösheten. Diskussionen inleddes 1958 av den brittiske ekonomen Phillips, som för England påvisade ett negativt och icke-linjärt samband mellan arbetslöshet och lönestegringstakt. En av orsakerna till phillipskurvans popularitet har varit att den är förenlig såväl med hypotesen om efterfrågeinflation som med hypotesen om kostnadsinflation. I det förra fallet tänker man sig att löneökningarna bestäms av marknadskrafterna, dvs av efterfråge- eller utbudsöverskottet (efterfrågeunderskottet) på arbetsmarknaden, på vilka arbetslösheten anses vara en indikator. I det senare fallet antar man i stället att löneökningarna bestäms av fackföreningarnas aggressivitet ("trade union pushfulness") och arbetsgivarnas motståndskraft. Dessa båda "variabler" anses sedan i sin tur bero av läget på arbetsmarknaden som speglas av arbetslösheten. Phillipskurvan kan också ses som resultatet av en kombination av efterfråge- och kostnadsinflation med den totala lönekostnadsökningen som en summa av en autonom "cost-push"-komponent och en marknadsbestämd (av efterfrågeöver-

skottet på arbetsmarknaden och därmed av arbetslösheten) komponent.

Den enkla phillipskurveanalysen av löneökningarna brukar ofta byggas ut genom en förutsättning om konstanta pålägg i näringslivet och därmed konstanta bruttovinstmarginaler. Vid en given produktivtetsökningstakt får man då en bestämd relation också mellan prisstegringstakt och arbetsmarknadsläge.

Samband av phillipstyp kunde "förklara" pris- och löneökningarna i de flesta OECD-länderna ganska väl under större delen av 60-talet. Visserligen rådde stor oenighet om vilka de grundläggande inflationsmekanismerna var, men phillipskurvan tycktes ändå fungera relativt tillfredsställande som en empirisk generalisering. Avvikelser från phillipskurvan förekom, men de var i allmänhet ganska små. Men under de allra senaste åren har avvikelserna blivit allt större. Lönekostnadsstegringarna har i nästan alla länder blivit avsevärt högre än vad de borde ha blivit enligt 60-talets phillipskurvor. Fortfarande ger dock phillipshypotesen en god utgångspunkt för en prövning av vilka nya krafter och förändrade betingelser som kan ha gjort sig gällande. Det har uppstått en omfattande internationell diskussion omkring detta fenomen. En mängd olika förklaringar till varför phillipskurvorna i olika länder skulle ha förskjutits uppåt har framförts. Bl a har följande faktorer uppmärksamats:

1. En *ny social oro* har gjort sig gällande. Goda exempel är 1968 års franska majrevolt, 1970 års strejkvåg i Italien eller varför inte LKAB-konflikten i Sverige. Överhuvudtaget tycks det som om inkomstfördelningskonflikterna mellan olika grupper i samhället på många håll har skärpts. Fackföreningarna har i många länder drivit sina krav hårdare. Det har — vid ett givet arbetsmarknadsläge — blivit mera av tryck uppåt på lönerna. Ett symptom härpå är en ökad frekvens av vilda strejker och strejkhot. 1970–71 års svenska avtalsrörelse med spänningen mellan LO-gruppernas låglönesatsningar och tjänstemännens kompensationskrav är väl också ett exempel på detta. En bidragande faktor kan ha varit 60-talets starka politiska betoning av full-sysselsättningsmålet i de flesta OECD-länder, varigenom "arbetslöshetsspöket" förlorat i betydelse som återhållande kraft. Det kan också vara fråga om *demonstrationseffekter* från land till land, dvs att utvecklingen i en ekonomi "smittat av sig" på andra.

2. *Den offentliga sektorn* har under 60-talet expanderat snabbt i nästan alla OECD-länder, inte minst i Sverige. Detta har i hög grad inkräktat på utrymmet för reala privata inkomstökningar, vilket föranlett kompensationskrav från löntagarnas sida. Det tycks helt enkelt inte som om den offentliga sektorns och de privata inkomsttagarnas resurskrav varit förenliga med varandra. De önskemål om en expansion av den offentliga sektorn som väljarna givit uttryck för i de politiska valen har inte överensstämt med deras beteende som medlemmar i löntagarorganisationerna.

3. Även på *företagsidan* kan starkare inflationskrafter ha börjat visa sig. Motståndet mot krav på löneökningar kan ha försvagats, varvid den allt högre kapitalintensiteten inom olika industrigrenar kan ha spelat en roll. Känsligheten för driftsinskränkningar bör därmed ha ökat. Detta bör ses mot bakgrund av stigande social oro och rädsla för vilda strejker. Också här kan internationella demonstrationseffekter ha spelat in.

4. En ofta uppmärksammas möjlighet är att *inflationsförväntningarna* kommit att spela en mer aktiv roll från slutet av 60-talet. *Företagarna* har kanske börjat att tro mer på en i framtiden snabbare inflationstakt. De är säkrare än tidigare på att kunna kompensera sig för löne- och andra kostnadsökningar genom prishöjningar. Denna synpunkt har särskilt poängterats vad gäller prispolitiken hos *amerikanska storföretag* (och multinationella företag överhuvudtaget), som har god kontroll över sina marknader inom och utom landet.

5. *Inflationsförväntningarna* påverkar även *löntagarnas* och *konsumenternas* beteende. Förväntningar om fortsatta stora prisstegringar medför höjda kompensationskrav, som kan förstärkas genom progressiva direkta skatter. Spekulationsmotiven – och försöken att skydda existerande förmögenheter mot penningvärdeförsämringen – kan förstärkas och spridas och komma till uttryck i stigande priser på t ex mark och fastigheter. Särskilt i den amerikanska ekonomiska debatten har dessa förväntningar betonats så till den grad att en skola av ekonomer, de s k "accelerationisterna", velat förneka att det på lång sikt alls skulle existera någon phillipskurva.

6. Ökade *strukturella spänningar på arbetsmarknaden* kan också ha spelat in. Utbud och efterfrågan på arbetskraft tycks på många håll ha passerat allt sämre ihop. Detta kan vara en viktig förklaring till att arbetslösheten i många länder under de senaste åren varit relativt stor

även i fall då det totala efterfrågetrycket varit jämförelsevis högt och priser och löner följaktligen stigit snabbt.

Phillipskurvan kan utan tvekan vara en behändig utgångspunkt vid en analys av pris- och lönestegringarna. Den säger emellertid inget om de bakomliggande orsakerna. Om man vill fördjupa diskussionen är det därför nödvändigt att studera vilka faktorer som styr den totala efterfrågan och därmed också arbetslösheten.

En riktning inom nationalekonomin ser variationerna i *penningmängden* — definierad på ett eller annat sätt — som den yttersta orsaken till förändringar av den totala efterfrågan och prisnivån. Det är den gamla kvantitetsteorin som återkommit i ny skepnad. Med detta synsätt skulle en alltför expansiv penningpolitik vara *en* drivande kraft bakom inflationen. De flesta ekonomer vill dock inte gå så långt utan nöjer sig med att konstatera att en tillräckligt expansiv penningpolitik i varje fall utgjort en *nödvändig förutsättning* för den fortskridande inflationen. Vi ansluter oss till detta synsätt, vilket är motiveringen till att vi avstår från någon närmare analys av penningpolitikens betydelse.

Vad gäller det svenska konjunkturförloppet kan vi se hur det under varje recession och en bit upp under uppsvinget skett en stark uppladdning av likviditet, vilket sedan under högkonjunkturen följts av en ökad prisstegringstakt. Så var i utpräglad grad fallet 1969–70. Vi kan också konstatera att den totala penningmängden (definierad som summan av sedelomlopp och bankinlåning) på längre sikt i huvudsak utvecklats parallellt med BNP (med någon trendmässig fördröjning).² Någon tolkning av orsakerna anser vi oss inte behöva göra utan vi stannar som sagt vid detta empiriska konstaterande. Det bör sålunda hållas i minnet att vi i den följande analysen av inflationsprocessen utgår från eller förutsätter den faktiska penningpolitiken och likviditetsförsörjningen som given. I kapitel 8 tas frågan om penningpolitikens möjliga effekter på inflation och arbetslöshet upp till ny behandling.

Ett annat, minst lika viktigt angreppssätt vid analysen av de kortsiktiga efterfrågevariationerna tar sikte på den centrala roll som *statens budget och finanspolitiken* spelar. Variationer i statens (eller hela den offentliga sektorns) inkomster och utgifter påverkar inkomst-

² Katz, S: "Imported Inflation and the Balance of Payments", *The Bulletin*, New York University, Oct 1973.

bildning och utgifter inom hela ekonomin på en rad vägar. Keynesianska modeller brukar användas för att belysa hur finanspolitiken påverkar den totala efterfrågan och sysselsättningen. En viktig fråga i detta sammanhang är hur det kommit sig att stabiliseringspolitiken – i form av både finans- och penningpolitik – tycks ha misslyckats i ovanligt hög grad under senare år både i Sverige och i andra länder. Det är möjligt att de samband som penning- och finanspolitiska teorier bygger på blivit svagare och att nya komplikationer uppstått.

I en annan typ av inflationsmodell intar produktivitetsförändringar – på kort och lång sikt – en strategisk plats. Produktivitetsökningarna anses skapa ett *samhällsekoniskt utrymme för lönehöjningar*. Kalkylen över utrymmet kan göras på kort sikt, t ex över ett år, eller på längre sikt, över t ex en 5-årsperiod. Man har ofta pekat på att även löneökningar som ligger inom ramen för den genomsnittliga produktivitetstillväxten i ekonomin kan vara inflationsdrivande, därför att de prishöjningar som företas i sektorer med långsam produktivitetstillväxt inte kommer att kompenseras av motsvarande prissänkningar i sektorer med snabb produktivitetstillväxt. Detta brukar benämnas strukturell inflation.

Detta betraktelsesätt har fått en mer sofistikerad utformning i den s k EFO-modellen, som avser att förklara inflationsutvecklingen i mindre och mycket utrikeshandelsberoende ekonomier som t ex Norge, Nederländerna och Sverige.³ Genom att samhällsekonomin delas upp i två sektorer, den för utländsk konkurrens utsatta K-sektorn och den för utländsk konkurrens skyddade S-sektorn, som har olika snabb produktivitetsutveckling och helt skiljaktiga prisbildningsmekanismer, blir analysen mer realistisk. Man bör uppfatta EFO-modellen som *långsiktig*: den ger en "huvudkurs" för stegringen av lönekostnader (bestämd av utrymmet i K-sektorn) och priser över en 5–10-årsperiod. Som vi kommer att visa i kapitel 6 är den till stor hjälp vid tolkningen av t ex 60-talets svenska utveckling. Modellen kan också användas för ekonomisk-politiska problemställningar. Men det finns en rad besvärliga frågor vad gäller EFO-modellens förklaringsvärde, t ex beträffande prisbildningsmekanismerna, de ekonomisk-politiska anpassningsförloppen, antagandena om lönebildningen osv. Frågan

³ Modellen utvecklades ursprungligen av Aukrust för Norge. Mest känd har den emellertid blivit genom den s k EFO-rapporten (Edgren, G, Faxén, K-O och Odhner, C-E, *Lönebildning och samhällsekonomi*, Stockholm 1971.

gäller bl a hur phillips- och EFO-relationerna hänger ihop på kortare och längre sikt. Man kan exempelvis diskutera i vad mån de enligt den vanliga phillipskurvan exceptionellt höga lönekostnadsökningarna i Sverige under senare år betingats av ett ovanligt stort lönehöjningsutrymme i K-sektorn till följd av mycket snabba utländska prisstegringar.

När man på detta sätt låter produktivitsutvecklingen spela en strategisk roll vid lönebildningen, betraktas den i allmänhet som exogent given, dvs bestämd utanför modellen. Men en viktig fråga är just vad som bestämmer produktivitsstegringarna. I en mera fullständig modell bör också produktivitsutvecklingen förklaras endogent. På denna punkt råder emellertid betydande osäkerhet och det finns flera modellalternativ. På kort sikt spelar efterfrågevariationer och förändringar i kapacitetsutnyttjande en stor roll. För utvecklingen på längre sikt blir kapitalbildningen, den tekniska utvecklingen och strukturomvandlingen avgörande.

Av speciellt intresse för analysen är effekterna av lönekostnadshöjningar på produktivitet och sysselsättning. Det finns modeller som riktar uppmärksamheten på den snabba fördyringen av arbetskraft i förhållande till kapital som äger rum till följd av snabba lönestegringar och eftersläpande kapitalavkastning. Ersättning av arbetskraft med kapital i olika former blir följden av detta. Detta bidrar – som i Sverige under 60-talet – till en snabb produktivitsökning. En annan sida av samma process är den hårda pressen på rationaliseringar och utstötningen av arbetskraft som blivit resultatet av hot om och faktisk sammanpressning av vinstmarginalerna. Till bilden hör nedläggning av driftsenheter och företag som inte klarar den hårda kostnadspressen. Med hjälp av den s k Saltermodellen brukar man åskådliggöra den strukturomvandling inom en bransch som denna process innebär.⁴ Härvid träder också sysselsättningsproblemen i förgrunden. Dessa tycks i Sverige ha blivit allt svårare genom kombinationen av växande kapitalintensitet, strukturrationalisering och för låg expansionstakt inom näringslivet – tendenser som ytterligare skärptes under recessionen 1971–72.

En grundläggande svaghet i nästan alla de inflationsmodeller som diskuterats ovan är att varje land betraktas för sig. De internationella

⁴ Modellen har fått sitt namn av W E G Salter, som i boken *Productivity and Structural Change* (Cambridge 1960) analyserat dessa problem.

prisstegringarna tas — t ex i EFO-modellen — som exogent givna. Men pris- och kostnadsutvecklingen i de olika länderna skapar i summa något som svarar mot den internationella prisutvecklingen och som sedan slår tillbaka på respektive länders export- och importprinsnivåer. Det är fråga om ett ytterst komplicerat system av ömsesidiga beroenden som det gäller att utveckla modeller för. Detta har hittills varit ett ganska försummat område inom nationalekonomin.

Det finns i detta sammanhang flera olika vägar att gå. En metod är att försöka belysa utvecklingen för länder med särskilt stor inverkan på den internationella prisutvecklingen. Ett sådant land är utan tvivel USA, där prisutvecklingen på grund av det obetydliga utrikeshandelsberoendet kan betraktas som relativt autonom. Där blir en modell av EFO-typ knappast tillämpbar. Det är kanske i stället mer eller mindre aggressiva fackföreningar och starka multinationella företag som direkt och indirekt bestämmer den amerikanska prisutvecklingen. Det ser ut som om den jämförelsevis låga inflationstakten fram till omkring 1967 spelade en avgörande roll för stabiliteten i den internationella prisutvecklingen. Också den låga inflationstakten i Västtyskland torde ha varit av stor betydelse. Men från omkring 1967 ökade både den amerikanska, den västtyska och den internationella prisstegringstakten. I USA:s fall ligger det nära till hands att peka på Vietnamkriget och en därmed sammanhängande alltför expansiv finanspolitik som en viktig orsak.

Ett annat sätt att analysera den internationella prisutvecklingen är att tillämpa en monetaristisk modell. Vid de i huvudsak fasta växelkurser som tidigare gällde kom det växande underskottet i den amerikanska betalningsbalansen att skapa en enorm ökning av den internationella likviditeten. OECD-ländernas samlade valutareserver fördubblades faktiskt mellan 1969 och 1973. En monetarist skulle otvivelaktigt tilldela dessa enorma tillskott i den internationella likviditeten en avgörande roll för höjningen av den internationella prisstegringstakten — annars vore han inte monetarist. Det är också sant att ett betydande antal länder fick stora tillskott till sina valutareserver som grund för expansion av tillgången på pengar och kredit. Goda betingelser för höjd inflationstakt skapades därmed. I den mån valutareserverna ökade i olika länder eliminerades också behovet av att med hänsyn till betalningsbalansen föra en restriktiv ekonomisk politik.

Ett intressant problem är hur ett internationellt valutasystem med

rörligare växelkurser än som rådde fram till 1971 kan verka från inflationssynpunkt. Empiriskt underlag saknas tills vidare i stor utsträckning för prövning av alternativa hypoteser. Det finns inte heller några enkla modeller som belyser de komplicerade sammanhangen. Skillnaderna i inflationstakt mellan länderna borde bli större. Det hävdas vidare ofta att ett system med helt fria växelkurser skulle leda till en snabbare internationell prisstegringstakt och högre sysselsättning i de flesta länder. Motiveringen är att betalningsbalansrestriktionen för den ekonomiska politiken skulle reduceras eller försvinna, varigenom den ekonomiska politiken i genomsnitt skulle bli mer expansiv. Ett system med helt fria växelkurser är emellertid knappast realistiskt. Troligare är i så fall ett system med "dirty float", där växelkurserna visserligen tillåts variera inom större gränser än tidigare, men där centralbankerna ändå håller växelkursfluktuationerna inom viss kontroll. Ett enskilt land som Sverige skulle uppnå ökad autonomi i den ekonomiska politiken genom att använda kronans växelkurs som handlingsparameter. Genom uppskrivningar av kronan kan vi komma undan en del av de utifrån kommande prisstegringsimpulserna. Men detta betyder sannolikt att vi "exporterar" en del av vår inflation. Och försöker ett antal andra länder driva samma typ av antiinflationspolitik med hjälp av apprecieringar av sina valutor, blir totalresultatet för "världsprisnivå" svårbestämt. För att inte kaos skall uppstå inom valutasystemet fordras en internationell koordinering av den ekonomiska politiken och ett nytt normsystem för ländernas växelkurspolitik.

Framställningens uppläggning

Efter denna inledande orientering om de ekonomisk-teoretiska och ekonomisk-politiska frågeställningar som kommer att behandlas kan det kanske vara lämpligt att redogöra för hur vi skall disponera vår analys. Som utgångspunkt har vi valt att i *kapitel 2* ganska ingående diskutera *de ekonomisk-politiska målen* för prisutveckling och sysselsättning. Prisstabilitets- och sysselsättningsmålen utveckling över tiden skall belysas. Särskilt intresse kommer att ägnas åt att diskutera inflationens effekter på produktionsinriktning, tillväxt, betalningsbalans, inkomst- och förmögenhetsfördelning samt sysselsättning.

Nästa huvudavsnitt i framställningen (*kapitel 3–6*) skall ägnas åt en

orsaksanalys av de senaste årens inflationsutveckling. Det karakteristiska för inflation är ju det ömsesidiga beroendet mellan pris- och lönestegringar. Innan vi går in på detta samspel — inom ramen för större modeller — kan det emellertid vara lämpligt att först diskutera pris- och lönebildningen var för sig. I *kapitel 3* kommer därför en *partiell analys av prisbildningen* att göras. Några olika faktorer som *direkt* påverkar prisstegringstakten diskuteras. Bland dessa märks efterfrågetrycket på marknaden för varor och tjänster, lönekostnadsökningarna, produktivitetsutvecklingen, importprisstegringarna, prisstegringsförväntningarna och förändringarna av indirekta skatter. Detta kapitel innehåller också en kort diskussion av begreppet administrerade priser. Framställningen avslutas sedan med en genomgång av några empiriska undersökningar av sambandet mellan prisstegringar och dessa olika förklaringsfaktorer. Det bör kanske ytterligare poängteras att vi i detta avsnitt av pedagogiska skäl tills vidare helt bortser från det ömsesidiga beroendet mellan priser och löner som kommer att behandlas längre fram.

I *kapitel 4* görs en motsvarande *partiell analys av lönebildningen*. Diskussionen centreras därvid kring den tidigare berörda phillipskurvan, som anger sambandet mellan lönestegringstakt och arbetslöshet. Prisstegringsförväntningarnas betydelse behandlas utförligt. Särskilt intresse ägnas också åt andra faktorer som kan påverka fackföreningarnas möjligheter att driva igenom sina löneökningsskrav. Slutligen kommer några olika empiriska undersökningar av lönebildningen att diskuteras. I samband därmed skall också de senaste årens lönebildningserfarenheter behandlas.

Efter att på detta sätt ha analyserat pris- och lönebildningen var för sig skall vi i *kapitel 5* diskutera *hela inflationsmodeller, som beaktar samspelet mellan pris- och lönestegringarna*. Vi bygger på slutsatserna från föregående kapitel. Tre olika modeller berörs. Först skall vi med hjälp av en enkel modell diskutera hur inkomstfördelningskonflikter mellan olika samhällsgrupper kan leda till inflation. Modellen byggs ut genom att vi också tar hänsyn till effekterna av en snabbt expanderande offentlig sektor och ett progressivt skattesystem. Därefter behandlas modeller som bygger på den tidigare diskuterade phillipsrelationen. Hänsyn tas också till prisstegringsförväntningarnas betydelse. Slutligen diskuteras EFO-modellen ingående. Vi tar inte klar ställning för och emot de olika modellerna och anger inte heller vilken eller vilka som är "bäst", eftersom vi har ansett att de alla — fastän från olika

utgångspunkter — kan bidra till att kasta ljus över de senaste årens utveckling. Vi har därför främst sett det som vår uppgift att försöka visa hur olika modeller hänger ihop.

Det finns ingen principiell motsättning mellan de tre modeller som vi tar upp. Modeller som bygger på phillipsrelationen kan ses som försök att beakta hur efterfrågevariationer i ekonomin påverkar den kortsiktiga pris- och löneökningstakten, medan diskussionen om inkomstfördelningskonflikterna ger en uppfattning av vilka faktorer som ligger bakom phillipskurvan. EFO-modellen slutligen kan betraktas som en mer långsiktig modell som de kortsiktiga modellerna s a s måste summera till.

I *kapitel 6* skärskådar vi de speciella *svenska inflationserfarenheter*. Som utgångspunkt har vi valt den uppdelning av konsumentpristegringarna på olika komponenter som brukar göras i nationalbudgeten. Sambandet mellan vinster, priser, produktivitet och sysselsättning kommer också att analyseras. Särskilt intresse ägnas åt den svenska phillipskurvan och hur man kan förklara de senaste årens avvikelser från den. Ett särskilt avsnitt behandlar inkomstfördelningskonflikterna i det svenska samhället. I samband därmed kommer 1970–71 och 1973–74 års avtalsrörelse att studeras.

I *kapitel 7* behandlar vi de senaste årens svenska och utländska *erfarenheter av den ekonomiska politiken*. En bakgrund utgörs av de misslyckade försöken att bemästra inflationen med penning- och finanspolitik. Ett alternativ till den traditionella ekonomiska politiken är olika former av inkomstpolitik. Tankegångarna bakom *denna* analyseras. Slutligen diskuterar vi också de faktiska erfarenheterna av inkomstpolitik i olika länder.

I *kapitel 8* kommer så olika *ekonomisk-politiska alternativ för Sveriges del* att gås igenom. Analysen görs dels på kort sikt, dels på litet längre sikt. Olika möjligheter att dämpa inflationstakten tas upp. Kopplingen mellan skatte- och lönepolitik studeras. Särskilt intresse ägnas åt förslaget att skriva upp kronan, och eventuella komplikationer diskuteras. Slutligen behandlas olika ekonomisk-politiska åtgärders effekter på andra mål som sysselsättning, tillväxt, inkomstutjämning osv.

2 Hur mycket inflation och arbetslöshet tål vi?

Inledning

Den empiriska redovisningen i kapitel 1 är utgångspunkten för följande diskussion av olika ekonomisk-politiska mål. I sista hand gäller det att pröva olika lösningar av problemet att dämpa inflations-takten och samtidigt minska arbetslösheten. Det är givet att dessa problem fått en speciell emfas under högkonjunkturen 1973 och 1974. De har emellertid också en mera långsiktig dimension. Det finns anledning befara att ett kommande konjunkturbakslag åter får karaktär av stagflation med starka pris- och lönestegringar i kombination med störningar och stagnation i produktionen och alltför hög arbetslöshet. Det finns utan tvivel risk för att vi under 70-talet kommer att få dras med en inflationstakt som ligger mycket över 60-talets, samtidigt som en för låg expansionstakt inom näringsliv och offentlig sektor hotar att åtminstone periodvis medföra alltför hög arbetslöshet.

Den svenska ekonomiska utvecklingen är i hög grad betingad av internationella förhållanden och faktorer, över vilka vår regering och våra företag har ingen eller ringa kontroll. Detta gäller t ex konjunkturvariationer, ekonomisk utvecklingstakt och prisstegring i länder som är avgörande för svensk utrikeshandel. Samma sak gäller tillgången på olja och andra för den inhemska produktionen viktiga bränslen och råvaror. Men inom ramen för sådana givna betingelser finns det betydande utrymme för val av utvecklingsmål och styrning mot dessa. Det finns sålunda ingenting ödesbundet i den svenska utvecklingen. Den är människors verk, inte minst politikernas, företagens och arbetsmarknadsorganisationers. Regeringen borde kunna styra utvecklingen mot acceptabla mål, om inte bristande kunskaper om sammanhangen, oförstånd, oskicklighet, politiska tabun, intressekonflikter eller oväntade störningar plus otur hindrar den från att föra en framgångsrik politik. Men det är just dessa slags hinder som hotar att lamslå politiken — vilket kan medföra att de inflations- och arbetslöshetsdrivande krafterna får alltför stort spelrum.

En utgångspunkt för den följande orienteringen är att de senaste årens höga prisstegringstakt, relativt stora arbetslöshet och stagnerande produktionsutveckling inneburit klara avvikelser från uppställda mål. Medborgarna skulle utan tvivel ha föredragit en lägre inflations-takt, en lägre arbetslöshet och en snabbare ekonomisk tillväxt än som kom till stånd under dessa år. De senaste årens besvikelser kan ställas mot erfarenheterna under den relativt framgångsrika perioden 1952–69, då prisstegringstakten höll sig kring 3–4 procent, konjunkturbakslagen var mer begränsade och kortvariga (än 1970–72) och arbetslösheten i genomsnitt syntes relativt låg.

Vi skall i detta kapitel som underlag för en diskussion av den ekonomiska politikens möjligheter försöka klassificera problemen och belysa deras betydelse. Vi kommer givetvis inte att kunna besvara alla komplicerade frågor klart och entydigt, men vi bör kunna belysa dem från olika sidor och därigenom hjälpa till att skapa betingelser för en upplyst debatt om sammanhang och alternativa möjligheter. En nödvändig förutsättning för att bedöma möjligheterna att åstadkomma en mera tillfredsställande utveckling under kommande år är att man någorlunda väl förstår *orsakerna* till att inflationen accelererade och att arbetslösheten blev högre från början av 70-talet. Vi kommer aldrig ifrån *osäkerheter* både i tolkningen av sammanhangen i det som hänt och än mer vad gäller framtida betingelser och förhållanden – inte minst vad gäller tillgången på olja. Analysen kan utföras med hjälp av komplicerade metoder; litteraturen på området ger goda exempel på detta. Vår avsikt är att undvika vad vi anser som onödiga komplikationer och i stället försöka arbeta med så enkla problemställningar och teorier som möjligt. Klarhet i argumenteringen kan endast vinnas genom långtgående förenklingar – och detta *både* vid tolkningen av hur och varför den faktiska utvecklingen blivit som den blev *och* vid rekommendationer av en från synpunkten av givna mål mera effektiv politik. Ekonomer – liksom också politiker – måste arbeta med radikala förenklingar av sammanhangen. Vår uppgift är att så objektivt som möjligt presentera dessa förenklingar (modeller), pröva deras giltighet och använda dem för att söka rimliga lösningar på våra problem.

Vi koncentrerar uppmärksamheten på prisstabilitets- och sysselsättningsmålen. Det är emellertid självklart att man inte kan bortse från att det finns andra viktiga mål för den ekonomiska politiken: tillväxt, betalningsbalans, inkomst- och förmögenhetsfördelning, arbets- och

naturmiljö m m. Det är ofta fråga om *målkonflikter*; målen har varierande betydelse, intressekollisioner existerar redan på målplanet, gradfrågor komplicerar problemen osv.

Målet sänkt inflationstakt

Låt oss börja med prisstabilitetsmålet. Det fanns en tid i vårt land då stabil prislivå i stort sett var det enda målet för den ekonomiska politiken och då i första hand för penning- och räntepolitiken. Ännu i början på 30-talet formulerades målet för politiken som en stabilisering av prislivån; det gällde närmast att förhindra fortsatt deflation. Det är av intresse för denna diskussion att konstatera att normen stabil konsumentprislivå relaterade till två olika föreställningsramar.

För det första var det fråga om en indikator eller ett kriterium på samhällsekonomisk jämvikt (närmast konjunkturstabilitet). Fallande prislivå uppfattades som ett tecken på för låg eller sjunkande total efterfrågan; stigande priser tydde på överskottsefterfrågan. Härav följde också en jämviktsnorm för löneutvecklingen; lönerna skulle stiga i takt med den allmänna produktivitetsstegringen för hela samhällsekonomin för att prislivån skulle hållas konstant.

Den andra föreställningsramen — som i motsats till den första ännu är aktuell — gällde normen stabil prislivå som eftersträvat mål i och för sig, oberoende av samhällsekonomiska balansföreställningar. Det var, och är, i viss mån fråga om ett *etiskt krav*, kanske delvis en återklang av gamla tiders reaktioner mot furstar och stater som lurade sina medborgare genom mer eller mindre systematisk penningvärdeförsämring. Denna attityd har ännu i dag sin giltighet. En stark allmän prisstegring ger statsmakterna ökade möjligheter att frånhända olika medborgargrupper väntade ökningar i realinkomster och resurser. Statens finansmakt ger den obegränsade möjligheter att kompensera sig för inflationen och genomdriva sina resurskrav. Skattesystemet (särskilt med hänsyn till progressiviteten) är ju så uppbyggt att staten automatiskt tjänar på skattebetalarnas bekostnad så länge skattesatserna hålls oförändrade. Den av inflationen framdrivna skattehöjningen och följande inkomstomfördelningar är oplanerade och kan knappast sägas vara beslutade i demokratisk ordning.

Detta etiska synsätt kan givetvis generaliseras. På en rad områden uppstår under en *oväntad* allmän prisstegring omfördelningar av

inkomster och förskjutningar i förhållandet mellan gäldenärer och borgenärer — med de senare som förlorare — samt överhuvudtaget icke avsedda realförändringar i ingångna kontrakt som uppgjorts i nominella termer. Ju större prisstegringen är över en given period, desto allvarigare blir dessa icke avsedda omfördelningar av inkomster och förmögenheter.

Det är inte lätt att reda ut inställningar och attityder till inflationen, innefattande allmänhetens, politikers, löntagares, företagares och ekonomers varierande uppfattningar. Det finns alla slag av attityder — från en primitiv spontan uppfattning om inflationen som något ont i och för sig till ekonomers mer eller mindre sofistikerade analys av dess verkningar och värderingar av dessa med hänsyn till både kredit- och debetposter.

Ett hypotetiskt påstående kan väl alla vara ense om. Om samma viktiga reala mål för sysselsättning, produktion, inkomstfördelning osv kunde nås vid stabil prinsnivå och vid 4, 6 eller 10 procents inflationstakt, bör den stabila prinsnivån föredras. Prisstegringen skulle i varje fall ha varit onödig och kan som ovan framhållits ha medfört icke önskvärda biverkningar. Detta är en både oskyldig och innehållslös slutsats. Men den kanske ändå ger en start för följande resonemang.

Vi kan nämligen börja med att fråga: varför har man övergett den gamla normen med sikte på konstant prinsnivå och penningvärde? Och varför accepterar man en viss genomsnittlig prisstegringstakt som tolerabel (t ex 3–4 procent per år, motsvarande genomsnittet för den långa perioden 1952–69) och reagerar negativt när prisstegringstakten passerar en tröskel (7 procent per år 1970 och kanske 10 procent 1974)? Finns det rationella skäl för dessa reaktioner?

Det är här fråga om osäkra tolkningar av ekonomisk-politiska reaktionsmönster. Trots raden av uttalanden från statsmakternas sida om önskvärdheten av stabil prinsnivå — även i finansplanen 1974 anges stabilisering av prinsnivå vara ett av huvudmålen för den ekonomiska politiken — synes riksbank, regering och riksdag i huvudsak ha accepterat en 3–4-procentig prisstegringstakt som oundviklig. Man har inte vidtagit eller ens på allvar diskuterat möjligheten att sätta in effektiva åtgärder i avsikt att reducera denna takt i penningvärdeförsämringen. Det är sålunda fråga om vad ekonomerna kallar "revealed preferences", alltså preferenser gällande prisutvecklingen som kan utläsas ur myndigheternas ekonomisk-politiska reaktioner — en

grundval som borde vara säkrare än lösa politiska uttalanden i olika sammanhang. Men någon säker grundval för bedömning av statsmakternas inställning till prisstabiliseringsmålet är det inte fråga om. Reaktionerna mot tendenser till högre prisstegringstakt (än 3–4 procent) under högkonjunkturperioder (som 1960, 1965, 1969–70) i form av räntehöjningar, kreditåtstramningar och finanspolitiska åtgärder tar endast partiellt sikte på farhågor för en icke önskad prisstegring. Farhågorna gäller i varierande grad också betalningsbalans och överkonjunktur. Även om pris- och lönestegringstendenserna inte varit så starka hade restriktiva åtgärder nog vidtagits – men kanske senare och i lägre grad. Vem vet?

Samma sorts fråga gäller tolkningen av de ekonomisk-politiska reaktionerna inför den exceptionellt höga pris- och lönestegringstakten efter 1970. Skall den förvånansvärt återhållsamma finanspolitiken under 1971–72 års djupa recession tolkas som delvis framgångsrika försök att dämpa pris- och lönestegringstakten och därmed som ett politiskt uttryck för åtminstone finansministerns uppfattning att inflationstakten blivit för hög? Denna fråga tas upp i diskussionen om phillipskurvan och prisstegringsförväntningarna i kapitel 5. Denna tolkning kan stödjas av en rad uttalanden från regeringens sida att den rådande höga inflationstakten inte kan accepteras utan måste bekämpas. Och denna antiinflationistiska attityd finner utan tvivel stöd inom vida kretsar av politiker och löntagare. Det ser sålunda ut som om ett tröskelvärde för prisstegringstakten skulle ha passerats 1969–70; en 7-procentstakt skulle framstå som oacceptabel som långsiktisnorm (innebärande en halvering av penningvärdet på omkring 10 år). Man kan emellertid fråga sig om det inte är möjligt att en tillvänjning åter kan ske till en ny högre inflationstrend på säg 6–10 procent per år på liknande sätt som de 3–4 procenten blev en acceptabel takt. Det kan sålunda se ut som om en sådan tillvänjning skett till 1973–74. Trots en väntad prisstegringstakt på omkring 10 procent har regeringen gått in för en starkt expansiv finanspolitik i syfte att reducera arbetslösheten och driva upp tillväxttakten. Det kan vara själva övergången till en högre trend som vållar problem innan folk vant sig och därmed byggt in den höjda prisstegringstakten i sina förväntningar och framtidskalkyler. Vi är tillbaka i utgångsproblemet: behöver själva prisstegringstaktens storlek spela någon viktig roll när den väl etablerats, accepterats och byggt in i förväntningarna?

Till dessa problem hör den gamla frågan om en pågående

prisstegringsprocess kan passera någon sorts tröskelvärde efter vilket prisstegringen tenderar att accelerera "av sig själv". Erfarenheter från Sydamerika och Tyskland under början av 20-talet brukar dras in i diskussionen. Frågan gäller framför allt *förväntningarnas* roll. Förväntningar om fortsatt inflation kan utlösa en rad aktiviteter som automatiskt ökar inflationstrycket och därmed prisstegringstakten med ytterligare reaktioner i inflationsdrivande riktning. Vi kommer i kapitel 5 att visa att det finns en typ av inflationsmodell (den vertikala phillipskurvan) som just framhåller dessa prisstegringsförväntningars betydelse för de senaste årens höjda inflationstakt. Det finns knappast påtagliga erfarenheter i Sverige och andra industriländer efter andra världskriget av sådan "självutlösande inflation". Men det finns utan tvivel kumulativa *tendenser* av denna art som hör till inflationsproblemet. I sista upploppet – om inflationsförloppet inte kan hejdas – kan det vara fråga om upplösningstendenser inom samhällsekonomin av allvarligt slag. Misstroende från olika samhällsgruppers sida till valutan liksom till regeringen och dess ekonomiska politik kan i värsta fall resultera i allmän social oro med vilda strejker, spekulation och hamstring av realvärden. Inflationen blir därmed snarare ett symptom på ett hotande upplösningstillstånd än orsak till detta.

Man kommer inte långt i förståelsen av attityder till och reaktioner på en pågående inflation, vare sig genom studier av representativa uttalanden eller genom observationer av den förda ekonomiska politiken. Det är nödvändigt att gå bakom dessa reaktioner och analysera tänkbara konsekvenser av inflationen för samhällsekonomin som helhet och för olika intressegrupper. Attityder och reaktioner bör ju ändå i sista hand bygga på uppfattningar om inflationens skadeverkningar och positiva effekter.

Till en sådan inventering hör givetvis också bedömningen av *eventuella negativa effekter av inflationsbekämpande åtgärder* i form av ökad arbetslöshet, sänkt produktionstakt m m. Det är alltså också fråga om uppfattningar om ekonomiska sammanhang, som kan vara riktiga eller oriktiga från ekonomens synpunkt. Det är i varje fall hans uppgift att göra en sovring bland alla de olika uppfattningar om inflationens verkningar och orsaker som synes spela en roll. Till sist blir det vid en bedömning av de kostnader som är förenade med inflationsbekämpning inte bara fråga om orsaksanalys utan också en prövning av hur olika mål värderas i förhållande till varandra.

Låt oss först registrera de olika slag av skadeverkningar som

inflationen anses medföra. Vi har fördelat dem på fyra huvudgrupper: (1) produktionens storlek, inriktning och stabilitet, (2) betalningsbalansen, (3) inkomst- och förmögenhetsfördelningen och (4) sysselsättningen. Det bör observeras att denna klassificering som varje annan gör våld på verkligheten. De olika verkningarna sker inte isolerade; det finns ett ömsesidigt beroende som vi vid denna katalogisering bortser ifrån.

Effekter på produktionens storlek, stabilitet och inriktning

Graden av dessa effekter bör stiga med prisstegringstakten. Härunder sorterar en flora av svårbevisbara sekundära effekter:

1. Snabb, särskilt accelererande prisstegring leder till alla möjliga *spekulative aktiviteter* som innebär felallokering av resurser. Hit hör t ex spekulativa lagerökningar och flykt till realvärden.

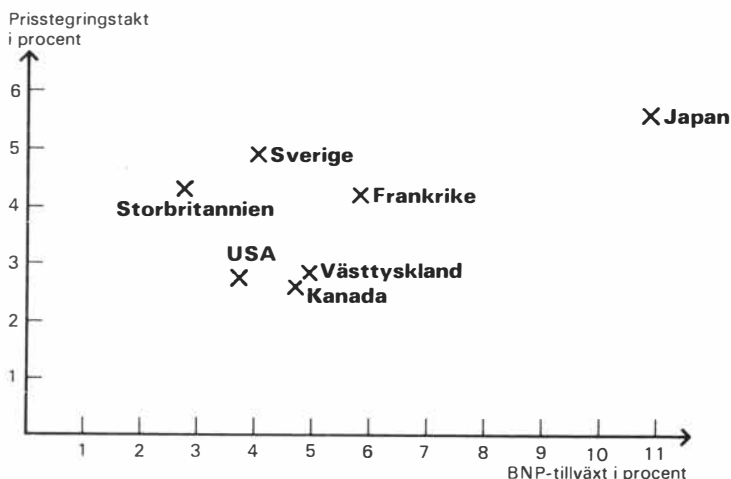
2. Stabiliteten i den ekonomiska utvecklingen kan påverkas. Snabba prisstegringar i samband med en högkonjunktur följs i allmänhet av vinstinflation, aktiespekulation, överdriven satsning på investeringar och en accelerering i utgifter av olika slag. En sådan tillspetsning av konjunkturen är inte bestående. Till bilden hör en starkt åtstramande ekonomisk politik (med höga räntesatser) i inflationsbekämpande syfte. Det finns risker för att bakslaget i form av en recession blir mer störande och djupare ju starkare inflationen varit.

3. En stark allmän prisstegring följs i regel av stora *förändringar i prisrelationerna*. Prisstegringen koncentreras till vissa områden och varor, där en våldsam prisuppgång lätt medför höga vinster och felfördelningar av resurser med efterföljande bakslag. På andra områden är prisbildningen av olika skäl trögrörlig, varav följer produktionsåterhållande tendenser som kan visa sig icke önskvärda på längre sikt.

4. En snabb prisstegring med kanske rätt våldsamma förskjutningar i prisrelationerna tenderar att framkalla *osäkerhet och desorientering* i den ekonomiska verkligheten. Det gäller både företag och enskilda inkomsttagare. Misstag och felspekulationer ökar i frekvens. Inte minst hushållen träffas av sådan ovisshet och desorientering när vinsterna inflateras och blir osäkra indikatorer på lönsamheten. Det

Sambandet mellan prisökningstakten och BNP-tillväxten i några olika länder

Årsgenomsnitt för perioden 1960–71

Figur 2:1

Källa: OECD Main Economic Indicators (olika nummer)

blir svårare att hålla reda på vad som är dyrt och billigt när frekvensen av prishöjningar stiger och prisrelationerna snabbt förändras. Även beslutunderlaget för avvägning mellan konsumtion och sparande blir mera osäkert. Allt detta kan medföra felfördelningar av konsumtionsutgifterna och motsvarande felallokeringar av produktionsresurserna.

Denna typ av argument gäller i första hand inflationens negativa effekter på kortare sikt över en konjunkturväg och vid en accelerering av prisstegringstakten. Det är av naturliga skäl betydligt svårare att hävda att tendenser till skadeverkningar finns över en längre period av prisstegringar. Det är omöjligt att vid en jämförelse mellan länder med olika prisstegringstakt finna ett systematiskt negativt samband mellan prisstegringstakt och tillväxt (se fig 2:1). Det är givetvis alltid möjligt att plocka ut ett par länder som belägg för den tes man vill hävda; t ex att jämföra USA och Japan för att demonstrera positiva effekter av en starkare prisstegringstakt eller Västtyskland, England och Sverige för att påvisa den motsatta möjligheten. Men man måste närmare

analysera orsakssammanhangen för att kunna ange under vilka preciserade betingelser (också avseende den ekonomiska politiken) som produktion och produktivitet påverkas av inflationstakten. Det är t ex fullt tänkbart att löneinflationen i Sverige under 60-talet vid rådande konkurrensförhållanden och fasta växelkurser bidrog till att provocera fram den exceptionellt snabba produktivitetsökningen.¹ Men det kan också hävdas att en prisstegring följt av relativt höga vinster (vinstinflation) antyder ett företagarklimat som låter ineffektiva produktionsmetoder och företag bestå och föranleder slöseri med arbetskraften. 50-talets relativt långsamma produktivitetsutveckling brukar ses ur detta perspektiv. Problemet hänför sig sålunda inte i första hand till själva prisstegringstakten utan snarare till arten av de inflationsdrivande krafterna.

Effekter på betalningsbalansen

Detta är ett återkommande tema i svensk likaväl som i utländsk debatt. Vid fasta växelkurser hotar alltför snabba pris- och lönestegringar att förr eller senare framkalla underskott i betalningsbalansen. Uttrycket "alltför snabb" gäller förstås i förhållande till de länder och ländergrupper varmed en dominerande del av utrikeshandeln sker (EG-länderna och USA för Sveriges del). En rad frågor är förknippade med detta samband. Det är givet att en extremt snabb pris- och lönekostnadsstegring i förhållande till andra länder förr eller senare måste driva fram ett underskott i betalningsbalansen och en valutakris om landets växelkurser hålls fixerade. Det finns också klara exempel på detta (ett är Finland) men i många fall är orsakerna till valutakriser mer komplicerade; de kan vara mer långsiktiga och strukturellt betingade (som för England). För Sveriges vidkommande kan vi snarare beteckna betalningsbalansens utfall, vid de fasta växelkurser som i huvudsak gällde 1949–71, som en allmän *restriktion* på internt genererade pris- och kostnadsstegringar. Man kan säga att den inhemska löne- och prisstegringstakten på sikt i huvudsak anpassats till den vid fasta växelkurser givna internationella prisutvecklingen. Den svenska utvecklingen har i huvudsak varit fri från allvarigare betalningsbalansstörningar. Mindre underskott kring högkonjunkturtopparna 1965 och 1970 ter sig relativt små vid internationella jämförelser

¹ Se diskussionen av EFO-modellens produktivitetsantagande sid 151.

(underskottet i bytesbalansen 1970 uppgick till mindre än 1 procent av BNP att jämföras med 3—4 procent vid valutakriser i Danmark, Finland och England).

Här föreligger sålunda en potentiell målkonflikt som då och då kan aktualiseras. Fasta växelkurser i förhållande till tongivande valutor har varit ett mål för den ekonomiska politiken, kanske inte så klart angivet i riksbankens uttalanden men desto klarare i handling. Härigenom har farhågor för utfallet av betalningsbalansen blivit i hög grad styrande för den ekonomiska politiken, samtidigt som den interna pris- och kostnadsutvecklingen betraktats i detta ljus. Upprätthållandet av fasta kurser har inom vissa ramar bundit den interna pris- och löneutvecklingen; alltför stora avvikelser från utvecklingstakten i andra länder hade inte kunnat tolereras. Betalningsbalansutfallet och tendenser till förändringar av denna har uppfattats som signaler om åtstramningar eller lättnader i den ekonomiska politiken. Som framgår av tabell 1:1 och 1:2 synes politiken i denna blygsamma mening ha varit framgångsrik; Sverige ligger över en längre period i mitten av "OECD-ligan" vad beträffar prisstegringstakten. Denna tolkning skulle sålunda egentligen betyda att regeringen under denna tid inte "valt" något eget mål för prisutvecklingen utan låtit denna passivt bestämmas av inflationen i utlandet. Men för åren 1971—73, då prisstegringstakten i Sverige var något långsammare än för OECD-länderna i genomsnitt, skulle det eventuellt vara fråga om en autonom styrning. Vi återkommer till denna fråga i kapitel 8.

Alternativet till att vid en försvagning av betalningsbalansen vidta restriktiva ekonomisk-politiska åtgärder (med negativa konsekvenser för produktion och sysselsättning) är en valutadepreciering. En sådan (som 1949) kan tolkas som att prisstegringstakten i landet uppfattas som acceptabel och att man sålunda åtminstone på kort sikt vill frigöra sig från de begränsningar i den ekonomiska politiken som tvånget att upprätthålla samma låga inflationstakt som omvärlden innebär. De extra prishöjningsimpulser som kommer från deprecieringen accepteras lättare än de negativa konsekvenser på produktion och sysselsättning som blir följden av en restriktiv ekonomisk politik.

Utvecklingen mot ett rörligare växelkurssystem sedan början av 70-talet borde innebära en viss frigörelse från denna enkla bindning mellan mål för prisutvecklingen och för valutakurserna. Växelkurspolitiken *borde* härmed tydligare bli ett medel för att påverka pris- och löneutvecklingen, och inte ett mål i sig. Så har dock ännu inte blivit

fallet; Sverige har för tillfället låst kronan inom EG-systemets ”orm”, i vilken inte ens stora EG-länder som England, Frankrike och Italien deltar. Men frihetsgraden har utan tvivel stigit och därmed *öppnat problematiken* kring valet av växelkurspolitik.

Effekter på inkomst- och förmögenhetsfördelningen

Här finner vi sedan gammalt de starkaste argumenten mot inflation, dock till en del byggda på fördomar och gammalmodig teori. Vi anser ändå att förekomsten av negativa effekter på inkomst- och förmögenhetsfördelningen ger det starkaste stödet för antiinflationistiska attityder.

Inkomstfördelningen har ett antal dimensioner som bör beaktas. Man kan vara intresserad av den funktionella inkomstfördelningen, dvs fördelningen mellan kapital och arbete. Det gamla uttrycket ”kapitalvinsterna åker hiss medan lönerna går i trappan” är en hävdvunnen inställning som numera inte så lätt kan beläggas statistiskt men som ändå tycks stå sig i viss utsträckning. En rad distinktioner måste emellertid göras.

Låt oss först se på företagens vinster i förhållande till lönesumman. Det kan t ex som i kapitel 1 konstateras att företagens bruttovinster normalt stiger relativt snabbt (vinstmarginalerna ökar) under konjunkturuppsvingets första del då produktivitetsökningen är som snabbast men löne- och prisstegringen relativt låg. Närmare toppen på högkonjunkturen och en tid därefter sjunker vinstmarginalerna vanligen, medan prisstegringen accelererar. På längre sikt har relationen mellan bruttovinster och lönesummor varit relativt stabil. En intressant observation är dock att bruttovinstmarginalerna, som i genomsnitt legat relativt konstanta under 50-talet, tenderat nedåt under 60-talets något högre inflationstakt. 70-talets trend känner vi ännu inte, men de första åren visar en viss uppgång. Dessa problem får vi anledning återkomma till i kapitel 6.

Inom de stora aggregaten för hela industrin och hela det privata näringslivet sker starka omfördelningar under en inflationsprocess. Som ovan framhållits stiger priserna och produktiviteten ojämnt, särskilt under en kortsiktig inflationspåfrestning, men även på längre sikt. Eftersom lönekostnaderna stiger relativt jämnt (solidariskt) över hela fältet kommer vinstökningarna att utfalla ytterst ojämnt. Höga

vinster kan tack vare inflationen tillfalla begränsade grupper av företag och deras kapitalägare. Det är sannolikt att sådana ojämnheter i stor utsträckning jämnas ut över längre perioder — höga vinster följs av bakslag och förluster. Men på vägen hinna många orättvisor uppstå, enskilda kapitalägare kan inhösta vinster och därmed uppnå betydande förmögenhetsökningar och andra gör stora förluster.

Förändringar i den funktionella inkomstfördelningen bör också ses från synpunkten av effekter på den individuella inkomst- och förmögenhetsfördelningen. Företagens bruttovinster (efter skatt) innehåller ränte- och utdelningsinkomster samt ger upphov till förmögenhetsvinster och -förluster. Därtill kommer ränteinkomster och förmögenhetsavkastning av andra slag. Bilden av inflationseffekterna i dessa hänseenden blir brokig och svåröverskådlig.

Ränte- och andra kapitalinkomster och motsvarande slag av förmögenhetsutveckling utgör ett återkommande stort problem när det gäller inflationseffekter. Vi kan först konstatera att räntesatserna både på kort och lång sikt tenderat att släpa efter i prisstegringsprocessen. Man talar om 30-talet som en utpräglad lågränteperiod — i första hand i jämförelse med 20-talet — med den långa räntan på statsobligationer nere under 3 procent. Men sett ur efterkrigstidens perspektiv representerar 30-talets räntesatser en rekordhög räntenivå räknad i reala termer. När riksbanken under första efterkrigstiden höll en lågräntelinje (omkring 3 procent för den långa räntan, bl a med hänsyn till bostadspolitiska mål) varierade prisstegringstakten omkring 4 procent per år att jämföras med nära nog stabil prisnivå under 30-talet. Den långa obligationsräntan har i och med en mera aktiv penningpolitik från början av 50-talet successivt skjutits upp till en nivå på 7,5—8 procent. Realräntan (före skatt) kom därmed åter att bli positiv med någon procent under större delen av 60-talet för att åter sjunka, närma sig noll och bli negativ i början av 70-talet (vid 6—8 procents prisstegringstakt). Förloppet åskådliggörs i följande tabell, där perioderna i huvudsak valts med hänsyn till konjunkturläget.

Tabellens siffror visar ett ganska regelmässigt mönster. Under högkonjunkturerna (och med något års eftersläpning i i följande recession) tycks realräntan regelbundet bli negativ eller i varje fall minska. Under tidigare recessioner har realräntan i stället varit positiv. På längre sikt synes ränteläget ha anpassats med hänsyn till prisstegringstakten; höjningen av lågränteläget (1952—56) kring 3 procent till omkring drygt 6 procent under andra hälften av 60-talet har i själva verket

Tabell 2:1. Prisstegringstakt, nominell och real ränta.

	1. Konsumentprisindex. Procent per år	2. Ränta (kapitalkonto)	3. Real ränta (2 minus 1)
1950–52	8,8	2,3	–6,5 %
1953–54	0,4	2,6	+2,2 %
1955–57	4,7	3,6	–1,1 %
1958–59	2,0	4,1	+2,1 %
1960–66	4,2	5,0	+0,8 %
1967–69	3,0	6,2	+3,2 %
1970–73	7,5	6,3	–1,2 %

betytt något mer än full kompensation för accelerationen i prisstegringstakten. Men recessionsåren 1970–73 visar en avvikelse från angivna mönster. Ännu har ingen kompensation skett för den höjda prisstegringstakten efter 1969; realräntan var rekordlåg för 1973 och 1974 (– 3 procent), om man bortser från de extrema värdena under Koreainflationen.

Eftersläpningen i den av riksbanken styrda ränteutvecklingen har många konsekvenser för prisbildningen i övrigt, t ex att hyrorna blir relativt lägre än de skulle vara vid en stabil positiv realränta. Man kan också tala om systematiska snedvridningar i prissystemet och därmed i resursfördelningen som följd av inflationen, när ränteutvecklingen släpar efter på detta sätt.

Här är vi i första rummet intresserade av effekter på inkomst- och förmögenhetsfördelningen. Spararna, som sätter in pengar i bank, köper obligationer eller tar livförsäkringar (och andra försäkringar med stort sparandemoment), blir som följd av prisstegringsprocessen lurade, dvs de får inte kompensation för den allmänna prisstegringen. Realvärden av ränteinkomster, sparandebelopp och utfallande försäkringar blir i allmänhet lägre, sannolikt i många fall *mycket* lägre, än spararna och försäkringstagarna väntat. Ett huvudproblem gäller emellertid just om och i vilken mån den framtida prisstegringen varit *väntad*. Det är givet att om verkligen den framtida prisstegringen varit fullt förutsedd och därtill effekterna på det reella innehållet i sparandekontrakten klart uppfattats av samtliga sparare, ja då skulle inflationen inte ha några egentliga "bedrägerikonsekvenser". Man

skulle endast kunna hävda, att den alltför låga realräntenivån medfört dålig betalning för sparandeprestationer och höga reella premier för försäkringar.

Vid bedömningen av hur hög den reala ersättningen är för individuella sparandeprestationer bör hänsyn också tas till den direkta beskattningen. Beslutar en — ogift — löntagare med en marginals katt på 60 procent att öka sitt banksparande (och avdragsrätten på 400 kronor redan är utnyttjad) blir räntan efter skatt för år 1973 endast omkring 3 procent, och reallt sett därmed —5 procent. Negativ real avkastning på nominellt sparande torde gälla stora kategorier av löntagare. Avkastningen bör bli något bättre på olika former av försäkringssparande, särskilt pensionsförsäkringar, där marginals katte-effekterna kan elimineras eller vändas till fördel för försäkringstaga-ren. Särskilt hårt träffas givetvis gamla liv- och pensionsförsäkringar, ingångna under tider med förväntningar om stabil prisnivå.

Det är klart att låga eller negativa ersättningar för det stora årliga sparande, som tar formen av nominella värden, motsvaras av extremt låga reala upplåningskostnader för företag, stat och kommun. Man kan därför tala om stora årliga förmögenhets- och inkomstöverföringar från borgenärer (i sista hand nominalsparande hushåll) till dessa olika kategorier av gäldenärer ”till följd av” kombinationen inflation, låga nominalräntor och höga direkta skatter; uttrycket ”till följd av” hänför sig då till ett jämförelseläge (tex andra hälften av 60-talet) med mindre av inflation och högre reala räntesatser.

Effekter av låga realräntor för sparande och upplåning på den individuella inkomst- och förmögenhetsfördelningen är ytterst svåra att överblicka. Vad i huvudsak nominalsparande hushåll förlorar kan andra hushåll med högre andel besparingar i bostäder och aktier vinna på. Eftersom dessa senare hushåll i allmänhet tillhör de högre skikten i förmögenhetsfördelningen, bör en höjd inflationstakt med eftersläpande räntesatser medföra ökad ojämnhets i fördelningen.

En viktig fråga gäller konsekvenserna av att inkomsttagarnas förväntningar sannolikt inte alls eller i varje fall i ringa grad är realistiska vad beträffar den framtida prisstegringen. Det är visserligen möjligt att de har en vag uppfattning om att priserna kommer att fortsätta att stiga, men dessa osäkra farhågor översätts nog inte — annat än i undantagsfall — i mer preciserade kalkyler över hur stora avbränningarna kan bli. Dessa kan antas bli särskilt stora vid en ökning av inflationstakten. Banker och försäkringsbolag förefaller inte heller

vara särskilt intresserade av att lämna effektiv upplysning om hur låg reell avkastning deras klienter sannolikt får! Hushållens ökade sparande — sparkvoten har ju stigit från 1970 — till stor del i form av ökad bankinlåning kan eventuellt tas som en indikation på denna sangviniska inställning eller brist på information om realräntans sannolika höjd. Man kanske konstaterar *ex post* att realvärdet av de finansiella resurserna reducerats starkt genom de senaste årens överraskande inflation. Det uppstår därför ett behov av att fylla på reserverna, inte minst med hänsyn till den ökade risken för arbetslöshet. Uttryckt på annat vis skulle denna hypotes betyda att hushållssparandet var okänsligt för realräntan eller att hushållen inte räknade med fortsatt framtida prisstegring.

Som ovan framhållits bör inflationen medföra stora förskjutningar i inkomster och förmögenheter mellan långivare och låntagare. Det är sannolikt att för stora långivargrupper bland hushållen är inflationens takt och dess konsekvenser i långt mindre grad förutsedd än för låntagarsidan, som huvudsakligen består av företag, stat och kommuner. För dessa ter sig upplåning absurt billig. Keynes dröm om verkligt låga räntor för stimulans åt företagandet har i hög grad realiserats i efterkrigstidens ekonomier. Man kan också konstatera att företagens skulder (inkl skatteskulder) under 60-talet och början av 70-talet vuxit i hög takt. Det har lönat sig att låna och det är till slut endast balansräkningens soliditetstal som hejdar fortsatt skuldsättning.

Det går inte att bestämma hur hårt olika grupper eller klasser av inkomsttagare träffas eller vilka som vinner på inflationen till följd av omfördelningar av inkomster och förmögenheter mellan borgenärer och gäldenärer. Det finns sparare och försäkringstagare inom alla inkomsttagar- och socialgrupper. Det finns hushåll, inte minst husägare, med stora skulder som kan vinna på inflationen. Det är — i förbigående nämnt — möjligt att den till synes större toleransen för inflation i Danmark beror på en mycket högre andel högt skuldsatta husägare än i Sverige.

Det är emellertid inget tvivel om att inflationen medför svåra individuella orättvisor, konfiskeringar av inkomster och förmögenheter på ett godtyckligt och oförutsebart vis. Dessa omfördelningar i form av konfiskeringar och gåvor mellan gäldenärer och borgenärer, mellan hushåll med olika förmögenhets- och skuldförhållanden skulle sannolikt aldrig kunna komma till stånd i laga ordning genom beslut i demokratiska former. I ett hänseende är vi dock i Sverige mindre illa

utsatta för inflationens bedrägeri- och konfiskeringseffekter än man är i många andra länder. I t ex England och USA framhävs särskilt inflationens tragiska effekter på realvärdet av utgående pensioner och detta inte minst för låginkomstgrupperna. Detta omdöme gäller i stor utsträckning också privata pensionsförsäkringar i vårt land, men den stora huvuddelen av pensionsbildningen är ju genom folkpensionerings-, ATP- och ITP-systemen i huvudsak undandragen inflationens realvärdeförstöring.

Det finns en annan aspekt på detta problem. Vi tänker på de stora skillnaderna mellan olika individers förmåga att gardera sig mot och utnyttja inflationen till egen fördel. Det finns ett antal "smarta", spekulativt lagda personer, som med olika grader av skicklighet och hänsynslöshet förstår att göra vinster på inflationen på bekostnad av den tröga massan av godtrogna, hyggliga medborgare. I den engelska inflationsdebatten har man infört begreppsparet "sharpies" och "suckers". "Sharpies" kan tjäna på inflationen på alla möjliga vägar: aktiespekulation, tomtjobberi, husaffärer osv. Möjligheterna till vinster — på lånade pengar — stiger med den allmänna prisstegringstakten, också därför att det skapas en växande efterfrågan på dessa objekt. Flykten till sakvärden av olika slag växer med prisstegringstakten, vilket gynnar uppkomsten av olika slags mellanhandsvinster. En stor del av vanligt folks antipati mot inflation bottnar förmodligen i att de ogillar dessa smarta personers "oförtjänta" vinster och tillhörande förmögenhetsackumulering. Motviljan minskar inte av att en majoritet av denna klan av "sharpies" nog också har mer än lovligt rymliga skattesamveten.

Det bör ha framgått av det föregående att problemen kring inkomst- och förmögenhetsfördelningen är ytterst diffusa och svåra att sätta in i sitt sammanhang med inflation och ekonomisk politik. Detta synes bero på två faktorer:

1. De ekonomiska sammanhangen som bestämmer hur inflationen påverkar inkomstfördelningen i dess olika aspekter är svårgripbara både teoretiskt och empiriskt.

2. Inkomst- och förmögenhetsfördelningen har ett flertal dimensioner. Därför blir kravet på utjämning så mångtydigt och målen för inkomst- och förmögenhetsfördelningen blir oklara och svårbestämbara.

Till skillnad från sådana mål som prisstabilitet, full sysselsättning,

hög tillväxttakt, balans i betalningsrelationerna med utlandet har utjämningsmålen en obestämbar *dynamisk* prägel. Det finns inga kvantitativa preciseringar över hur fördelningen (t ex etappvis) bör se ut. Det är inte bara fråga om värderings- och intressekonflikter mellan individer och socialgrupper. Det synes vara så att varje slag av utjämning (hur den nu definieras och preciseras) som nås snarast föranleder nya krav på ökad utjämning. Den minskning av inkomstklyftorna som successivt ägt rum sedan 30-talet och i stort sett också under efterkrigsperioden ser ut att ha skapat höjda ambitioner vad beträffar utjämningskraven.

Till inflationseffekter på inkomstfördelningen hör också problem kring förändringar i *lönerelationer*. Här är det fråga om komplicerade tendenser i olika riktningar. Det går inte att sammanfatta resultaten i en enkel bild av förskjutning i inkomstfördelningen och än mindre att avgöra om totalresultaten är förmånliga eller oförmånliga från någon enkel värderingssynpunkt.

Några enkla observationer kan dock göras. Inflationen i Sverige förefaller i synnerhet sedan mitten av 60-talet ha bidragit till en *relativ* begränsning av de reala inkomsthöjningarna för grupper av högre löntagare. För dessa löntagargrupper, i första hand i offentlig förvaltning men också inom det privata näringslivet, har full kompensation för konsumentprisstegringen inte utgått – och efter direkt skatt har följden blivit fortgående sänkningar i real disponibel inkomst. Detta framgår av fig 6:17. Det är helt osannolikt att sådana sänkningar skulle ha kunnat beslutas och genomföras utan denna effektiva kombination av kraftig inflation och höga marginalsatser. Givetvis behöver en sådan nedpressning av givna lönelägen inte betyda en lika stor dämpning i den enskilde tjänstemannens karriärbestämda löneutveckling. Man kan kanske se denna relativa och absoluta nedpressning av högre lönelägen (realt sett) som ett påskyndande av en utjämningsprocess som eftersträvas av en majoritet av löntagarna.

Ett centralt problem som ingående provas i kapitel 5 gäller hur kombinationen inflation och progressivt skattesystem verkar i olika hänseenden. I varje fall har det uppstått stora besvikelser inom breda löntagargrupper. En nominell lönehöjning på säg 10 procent har tett sig stor och till en början gett ökad köpkraft, men den har successivt ätits upp av marginalsatser och stigande priser och det har inte dröjt länge förrän den disponibla reala köpkraftsökningen blivit negativ. Vi har kommit i ett läge där stora nominella lönehöjningar inte leder till

nämnvärd real köpkraftsökning för dominerande grupper av vanliga löntagare. En följd har blivit att den privata konsumtionsvolymen sannolikt pressats ned under den nivå som skulle ha gällt om inflationen inte varit så stark. Man kan sålunda kanske tala om en felfördelning av resurserna eller ett *tvångssparande*, i första hand till fördel för den offentliga sektorn.

Den kanske viktigaste frågan är hur inflationen under i Sverige gällande betingelser påverkar de lägre löntagar- och inkomstgruppernas standard. En fråga gäller hur själva prisstegringen träffar olika inkomstgrupper. Det finns inga prisindextal med vägningstal för grupper med olika levnadsstandard. Det finns dock anledning förmoda att låginkomstgrupperna i genomsnitt tenderar att utsättas för starkare prisstegring än andra vid en given inflationstakt. Engelska undersökningar visar hur varaktiga resp mera lyxbetonade varor och tjänster under perioden 1964–70 stigit i långsammare takt än nödvändighetsprodukter (livsmedel, bostäder). Effekten på den reala inkomstfördelningen var betydande till de lägre inkomstgruppernas nackdel, och denna tendens har skärpts under de senaste åren.² Vi vet mycket litet om motsvarande effekter i Sverige. Här har man särskilt under senare år genom subventioner sökt mildra denna eventuella "bias" i prisstegringsprocessen.

Lönerelationerna, t ex mellan grov- och tempoarbeten å ena sidan och olika grader av yrkesarbeten å andra sidan, behöver väl inte påverkas av prisstegringstempot i och för sig. De senare årens relativt framgångsrika satsning på höjning av låglönerna (inkl kvinnolöner) gäller nog oberoende av själva prisstegringstakten. Man kan dock hävda att det har uppstått ökade möjligheter att differentiera lönehöjningarna, när det totala nominella utrymmet blivit stort "tack vare" inflationen. Å andra sidan kan de sk marknadskrafterna under en efterfrågeinflation ha drivit fram en stark löneglidning, särskilt för de mer yrkesskickliga kategorierna som det blivit brist på, bl a på grund av en icke marknadskonform lönesättning. Det har på detta vis rätt en hård kamp mellan avtalsbundna försök till löneutjämning och de spänningar i systemet som uppstått under högkonjunktorens inflation. Löneutjämningen tycks ha varit mest framgångsrik under de

² Muellbauer, J, "Prices and Inequality: The United Kingdom Experience", *Economic Journal*, March 1974: "In conclusion it appears that the inequality bias in relative consumer price changes in the United Kingdom, which has been a feature now for more than twenty years, has recently accelerated." (s 46)

senaste årens recession med kostnadsinflation (stagflation), då löneglidningen varit begränsad.

Det bör observeras att låginkomsttagarnas standard i betydande mån bestäms av socialstöd i olika former. Höjningarna av dessa släpar delvis efter prisstegringarna och föranleder påfrestningar. Diskontinuiteter i bidragsskalorna kan orsaka ytterligare problem.

Den viktigaste orsaken till låga inkomster är emellertid enligt låginkomstutredningen den högre arbetslösheten och den lägre sysselsättningsgraden; omkring hälften av de totala inkomstojämnheter skulle enligt låginkomstutredningen kunna elimineras, om individernas förvärvstider under året kunde utjämnas. I en prövning av inflationens effekter på inkomstfördelningen blir därför problemet om sambandet mellan arbetslöshet och inflation av centralt intresse.

Effekter på sysselsättningen

Vid en problemorientering bör tre slag av möjliga samband mellan inflation och arbetslöshet diskuteras.

1. En jämförelse mellan perioder med stark prisstegring i huvudsak betingad av efterfrågeinflation och perioder med svag prisstegring och svag efterfrågeutveckling ger övertygande föreställningar om ett negativt samband mellan inflation och arbetslöshet. Ju högre inflationstakten är desto lägre kan arbetslösheten bli; det skulle vara huvudregeln. Man kan jämföra perioder med hög- och lågkonjunktur och nå detta resultat, eller man kan välja ut och jämföra längre perioder och få belägg för denna tes. Det finns också teoretiska skäl vid sidan av empirisk analys till stöd för denna uppfattning.

Som i fråga om andra "empiriska samband" av detta slag står vi här inför ett komplicerat kausalitetsammanhang. Man kan löst uttryckt hävda att låg arbetslöshet "orsakar" hög löne- och prisstegringstakt. Men man kan också med ungefär samma sanningshalt påstå att en hög pris- och lönestegringstakt genom ett starkt efterfrågetryck "medför" låg arbetslöshet. Det är fråga om ömsesidiga samband mellan endogena variabler i ett ekonomiskt system som kommer att diskuteras ingående i följande kapitel. Hur dessa samband tolkas är nämligen av betydelse vid prövningen av den ekonomiska politikens möjligheter.

2. Enligt gammal, neoklassisk teori bör det emellertid också finnas ett *positivt* samband mellan löner och arbetslöshet. Ju högre lönenivå

och ju större lönehöjningar, desto lägre sysselsättning och högre arbetslöshet. För det enskilda företaget – vid en mikroanalys – är det inte svårt att föreställa sig en sådan effekt. En sådan analys låg t ex till grund för tesen att den bestående höga arbetslösheten under 20-talet orsakades av för höga löner (eller tidigare genomförda för stora lönehöjningar). I en makroanalys omfattande hela samhällsekonomin blir problemen emellertid mer komplicerade eftersom det är svårt att isolera kostnads- och köpkraftseffekter på sysselsättningen.

I diskussionen av orsakerna till minskad sysselsättning och ökad arbetslöshet inom industrin från mitten och slutet av 60-talet har den snabba lönekostnadsstegringen ofta utpekats som en viktig orsak. Den har drivit fram en snabb rationaliseringsprocess inom industri och handel, medfört nedläggning av svaga företag och driftsenheter, orsakat utslagning av arbetskraft som i den solidariska lönepolitikens och löneutjämningsens tid blivit för dyr. Men det är givet att totaleffekten på sysselsättning och arbetslöshet i hög grad också beror på den förda ekonomiska politiken och utvecklingen av efterfrågan på arbetskraft inom den offentliga sektorn på kort och lång sikt.

3. Hur man än resonerar om möjliga samband och olika kausalitetsriktningar mellan pris- och lönestegringar å den ena sidan och arbetslöshet å den andra, kommer man inte ifrån att det är nödvändigt att föra in premisser om hur den ekonomiska politiken ser ut. Det kan vara rimligt att föra in en *antiinflationistisk ekonomisk politik* som en i olika skeden tänkbar direkt orsak till arbetslöshet. Vi har berört de fasta växelkursernas betydelse. En alltför stark löneinflation inom landet (i förhållande till utvecklingen i andra länder) kan med hänsyn till en pågående eller hotande valutakris framtvunga en restriktiv politik som med viss tidseftersläpning leder till arbetslöshet. Som ovan framhållits kan sysselsättningssvårigheterna och den höga arbetslösheten under åren 1971–73 delvis ses ur just detta perspektiv. Men man kan kanske också, i linje med argumenteringen under 2), gripa ut den starka löneinflationen, som föregått 1971–73 års recession som en mer fundamental orsak, därför att den även mer direkt bidrog till att framkalla arbetslöshet. Dessa frågor kommer att behandlas mycket utförligt i kapitel 5 och 6 i samband med diskussionen av EFO-modellen.

I vår inventering av inflationens möjliga skadeverkningar har vi sålunda kommit till den kanske något paradoxala slutsatsen att en av

dem kan vara statsmakternas försök att dämpa den faktiska pris- och lönestegringstakten. Framgångsrika eller misslyckade försök med olika slag av restriktiv ekonomisk politik kan medföra skadeverkningar i form av ökad arbetslöshet, sänkt utvecklingstakt, nya orättvisor i inkomstfördelningen. Erfarenheter från antiinflationistisk stabiliseringspolitik under de senaste tio åren i Västtyskland, England och USA illustrerar tydligt detta sammanhang.

Både för tolkningen av den förda ekonomiska politiken och för en diskussion av nya vägar är sålunda målkonflikten i avvägningen mellan grader av full sysselsättning och inflationstakt ett återkommande tema. Det är därför nödvändigt att vi ägnar uppmärksamhet åt utformningen av *sysselsättningsmålen*.

Målen för sysselsättningen har fått varierande formuleringar (full, hög och jämn, hög och produktiv) men täcker i stort sett ett någorlunda oförändrat allmänt innehåll. Alla skall ha möjligheter att få arbete. Ingen annan arbetslöshet bör få förekomma än den som svarar mot oundvikliga säsong- och friktionseffekter på grund av bristande rörlighet vid oundvikliga platsbyten. Den faktiska tolkningen av begreppen med hänsyn till en komplicerad verklighet är emellertid både svår och starkt subjektiv. Man kan tala om grader av full sysselsättning och om en med tiden höjd ambitionsnivå. Ambitionsnivån för sysselsättningsmålet har höjts successivt främst genom dess differentiering med hänsyn till den regionala utvecklingen, de handikappade och de äldre och till kraven på att bereda de hemarbetande kvinnorna ökade möjligheter till förvärvsarbete. Sysselsättningsmålen ges också en individuell präglning: arbetsmarknadspolitiken skall "ge den enskilde möjlighet till meningsfull sysselsättning i så fritt valt yrke som möjligt".

Oklarheten i målbegreppen hänför sig både till operationella definitioner av sysselsättning och arbetslöshet och till själva målformuleringen som inte kan ses oberoende av medlen för sysselsättningspolitiken. Här föreligger en skillnad mot prisstabilitetsmålen, som både kunde infångas och preciseras ganska väl statistiskt och definitionsmässigt.

För att presentera problemen kan det vara lämpligt att utgå från följande sammanställning över den registrerade arbetslösheten vid ett angivet tillfälle.

Vi kan med utgångspunkt från denna redovisning av öppen och latent

Tabell 2:2. Den "totala" arbetslösheten i Sverige 1973.

Årsmedeltal · 1 000-tal	
Antal vid arbetsförmedlingarna registrerade arbetslösa	66,2
Antal "öppet" arbetslösa	98,0
Antal latent arbetssökande ¹	56,9
Antal partiellt arbetslösa ¹	36,3
Antal personer i AMS-utbildning	46,0
Antal personer i beredskapsarbeten	33,3
Antal personer i arkivarbeten	12,4
Den "totala" arbetslösheten	283,0

¹ De partiellt arbetslösa och de latent arbetssökande har vägts in i den "totala" arbetslösheten med hänsyn tagen till den ytterligare arbetstid som efterfrågas.

arbetslöshet diskutera de olika grader av ambition för sysselsättningsmålen som gjort sig gällande.

Den relativt låga totala arbetslöshet som nåtts under högkonjunkturperioderna har tidigare betecknats som full sysselsättning. Det har under 1960–61, 1965 och 1970 varit fråga om 1 resp 1,5 procents arbetslöshet, mätt enligt arbetsförmedlingsstatistiken och Statistiska Centralbyråns arbetskraftsundersökningar. Däremot har arbetslösheten i botten på recessionerna (2,5 resp 3,5 procent) ansetts som för hög. Stöd för denna tolkning kan hämtas ur olika deklARATIONER men framför allt från ekonomisk-politiska reaktioner. Expansiva ekonomisk-politiska åtgärder under recessionerna är klara bevis på detta, medan restriktiva åtgärder under högkonjunkturperioderna kan vara mera svårtolkade. Man kan t ex försöka hävda att sysselsättningsgraden uppfattats som alltför hög med hänsyn till partiellt övertryck på arbetsmarknaden vilket motiverat olika restriktiva åtgärder. En annan kanske rimligare tolkning är att sysselsättningsgraden ansetts som tillräckligt hög (ett satisfieringsmål) för att åtgärder riktade mot inflation skall kunna tolereras. Det skulle då snarast vara fråga om en avvägning mellan sysselsättnings- och inflationsgrad.

Debatten om sysselsättningsmålen har – särskilt sedan slutet av 60-talet – ganska mycket kommit att kretsa kring den ofullkomliga sysselsättning som gällt även i en högkonjunktur med full sysselsättning som 1970. Följande frågor har stått i förgrunden.

1. Även vid full sysselsättning är arbetslösheten inom en del

regioner oacceptabelt hög. Arbetslösheten i skogslänen har sålunda hållit sig på 2–3 gånger högre nivå än i storstadsområdena.

2. Inom olika näringsområden varierar arbetslöshetsrisken i betydande grad. Den är betydligt högre inom byggnadsverksamhet och textilindustri än inom verkstadsindustri.

3. Arbetslösheten varierar starkt mellan yrken liksom med utbildning, ålder och kön. Arbetslöshet drabbar i högre grad kvinnor samt dåligt utbildade och äldre arbetstagare. Det finns växande grupper av svärplacerade som bl a friställts vid företagsnedläggningar.

4. Till dessa nämnda ofullkomligheter i sysselsättningen kommer så de stora, svårbestämbara grupperna av latent arbetslösa, alltså folk som skulle ta anställning om det fanns lediga platser som var lämpliga med hänsyn till geografiskt läge, krav på utbildning, lön osv. En successiv höjning av sysselsättningsgraden (särskilt för gifta kvinnor) ingår i långsiktsmålen för en alltmer ambitiös sysselsättningspolitik.

Det ojämna utfallet av arbetslösheten – den höga spridningen – har alltid varit ett problem. Men det är utan tvivel så att den ojämna fördelningen alltmer tagits på allvar och uppfattats som brister i arbetsmarknadens funktionssätt; arbetsmarknadspolitikens och därmed arbetsförmedlingens uppgifter har utvidgats. De högre ambitionerna vad beträffar sysselsättningsmålen har just tagit sikte på önskemål om en betydligt jämnare fördelning av arbetslöshetsriskerna mellan regioner, näringsgrenar, yrken, ålder osv.

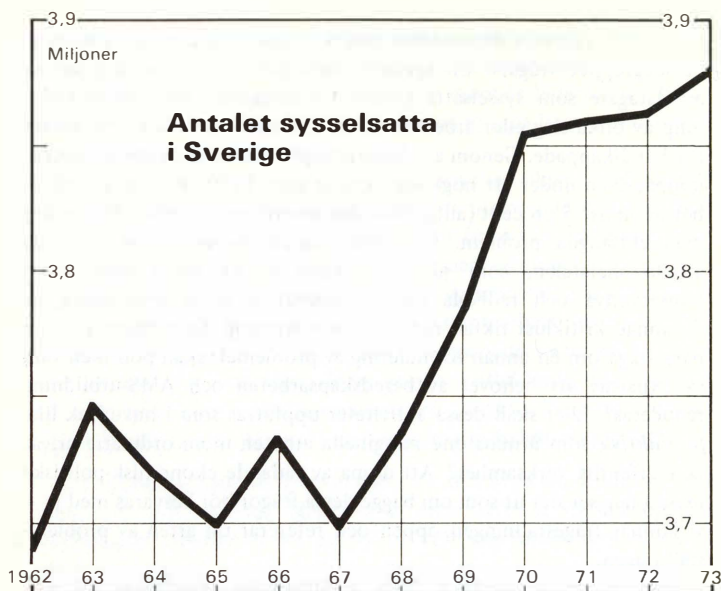
På denna punkt finner man en intressant skillnad mot prisstabiliseringsmålet som bör hållas i minnet. Prisstegring och inflationsrisk gäller *alla* regioner, åldrar och individer och slår ganska jämnt över hela fältet. Ingen undkommer inflationen, vilket givetvis inte hindrar att som ovan framhållits inflationens positiva och negativa effekter kan utfalla ytterst ojämnt. Arbetslöshet och arbetslöshetsrisk är däremot i hög grad koncentrerade till ganska begränsade grupper av inkomstagare, även om under senare år allt större kategorier och däribland också tjänstemän i växande utsträckning kommit att drabbas. Denna djupa olikhet i karaktären hos inflation och arbetslöshet spelar utan tvivel en roll vid värderingarna av skadeverkningarna.

Självva begreppen sysselsättning och arbetslöshet, så som de ovan använts, är inte av naturen givna (bara av AMS och SCB). (Dessa frågor kommer vi att återkomma till i kapitel 6 vid behandlingen av den svenska phillipskurvan.) Sysselsättningsmålen har som ovan

framhållits fått nya dimensioner under senare år genom att arbetslöshetsbegreppet vidgats. En speciell fråga gäller de stora grupper av arbetstagare som sysselsätts genom beredskapsarbeten, AMS-utbildning av olika slag eller arbetsvård t ex i form av skyddad verksamhet för handikappade. Genom att dessa grupper räknas in i arbetslösheten, uppnås även under ett högkonjunkturår som 1970 en total arbetslöshet av minst 5 procent (alltså nära den amerikanska nivån). Här möter man eldfångda problem. Ett sådant uppräknande av de officiella arbetslöshetstalen, som ju blivit något av en sport både inom konservativa och radikala kretsar, uppfattas gärna som utslag av illasinnad kritiklust riktad mot AMS och regering. Egentligen är det ju bara fråga om en annan formulering av problemet: skall politiken vara så expansiv att behovet av beredskapsarbeten och AMS-utbildning reduceras? Eller skall dessa aktiviteter uppfattas som i huvudsak lika *produktiva* som åtminstone marginella arbeten inom ordinarie privat och offentlig verksamhet? Att döma av rådande ekonomisk-politiska reaktioner ser det ut som om bägge dessa frågor bör besvaras med ja — vi lämnar frågeställningen öppen och refererar till arten av problemställningen.

Det bör dock också i detta sammanhang observeras att det egentligen endast är en gradskillnad mellan å ena sidan den typ av sysselsättning som skapas av beredskapsarbeten och AMS-utbildning och å andra sidan arbeten som skapas genom sysselsättningsstimulerande åtgärder som staten står för (lokaliseringsstöd i olika former, investeringsfondsläpp, särskilda statliga satsningar i samverkan med privata företag osv). Det vore uppenbarligen orimligt att utvidga arbetslöshetsbegreppet till att omfatta all den arbetslöshet som skulle uppstå, om staten inte bedrev dessa former av politik!

En annan väsentlig vidgning av arbetslöshetsbegreppet gäller den "dolda" arbetslösheten. Föregående tabell åskådliggör storleksordningen av antalet personer (100 000) som skulle söka arbete om acceptabla anställningsmöjligheter funnes. Obestämbarheten i begreppet är uppenbar med hänsyn till de frågor som ställs i enkäterna och därmed blir den kvantitativa precisionen ytterst dubiös. Men utan tvivel har vi här en viktig aspekt på sysselsättningsmålet. Denna aspekt gjorde sig starkt gällande från slutet av 60-talet, då tidigare "dold" arbetslöshet i ovanligt hög grad mobiliserades och personer som tidigare inte tillhört arbetskraften (utan varit latent arbetslösa i SCB:s mening) blev aktivt sökande på arbetsförmedlingar och enligt Central-

Figur 2:2

Källa: SCB:s arbetskraftsundersökningar

byråns enkäter. Det var särskilt gifta kvinnor som bl a på grund av ny skattelagstiftning i växande skaror anmälde sig som arbetssökande och därigenom bidrog till att "fördärva" arbetslöshetsstatistiken för regeringen.

Denna förskjutning i utbudskurvan för arbetskraft kan från synpunkten av målet full sysselsättning tolkas på olika sätt. Man kan liksom regeringens kritiker — inte minst bland ekonomerna — hävda att de höjda arbetslöshetstalen efter 1970 är det viktigaste kriteriet på att regeringen fört en alltför restriktiv politik. Misslyckandet kan inte bortförklaras med att antalet sysselsatta faktiskt ökat (se fig 2:2). Men det är uppenbarligen riktigt att uppnåendet av samma arbetslöshetsprocent som under 1970 skulle betyda en höjning av sysselsättningsmålets ambitionsgrad, en ambitionshöjning som i själva verket bestäms av enskilda människors krav på sysselsättning.

Den ekonomiska utvecklingen har således medfört ökade sysselsättningskrav jämfört med för fem eller tio år sedan. Radikala kritiker av

regeringens politik har räknat upp den faktiska arbetslösheten under 1970–73 års lågkonjunktur till 7, ja rentav 9 procent för att demonstrera det otillfredsställande läget. Den faktiska ekonomiska politiken – som skulle röja "revealed preferences" – synes inte ha tagit mycket intryck av denna kritik. Men en skärpning av sysselsättningsmålen har redan kommit till stånd och mer därav är utan tvivel på väg. De höjda ambitionerna har kommit till uttryck i de senaste årens debatt om krav på *ökad anställningstrygghet*. Det är sålunda inte bara en fråga om att snabbt och effektivt bereda sysselsättning åt dem som blivit arbetslösa utan också att förhindra att anställda blir avskedade så lätt som f n ofta kan vara fallet. Detta problem tas upp till närmare behandling i kapitel 8.

Det bör till slut observeras att målen för sysselsättning och prisutveckling i hög grad betingas av hur samhället organiseras för att skydda individerna som träffats av arbetslöshet och inflation. Samhället kan inrättas för att fungera vid betydande arbetslöshet och hög inflationstakt.

Toleransen för arbetslöshet bör öka i den mån de arbetslösa bereds ett generöst skydd mot inkomstbortfall och får möjligheter till utbildning för framtida arbete. De arbetslösas villkor har i dessa hänseenden förbättrats starkt under de senaste tio åren. Man kan i själva verket betrakta en obestämbar del av arbetslösheten som ett både för individen och samhället "produktivt offer" för att nå förbättrad fördelning av sysselsättningen. Den totala arbetskraftsomsättningen i en dynamisk samhällsekonomi är ju mycket stor; ungefär var tionde förvärvsarbetande försöker (och kanske omkring hälften lyckas) byta arbete en eller flera gånger om året. Förbättrade arbetslöshetsunderstöd bör medföra minskade informationskostnader för dem som söker en ny anställning eller inträder på arbetsmarknaden. Detta betyder att ökad arbetslöshet inte utan vidare kan tolkas som för låg efterfrågan på arbetskraft eller som välfärdsminskning.

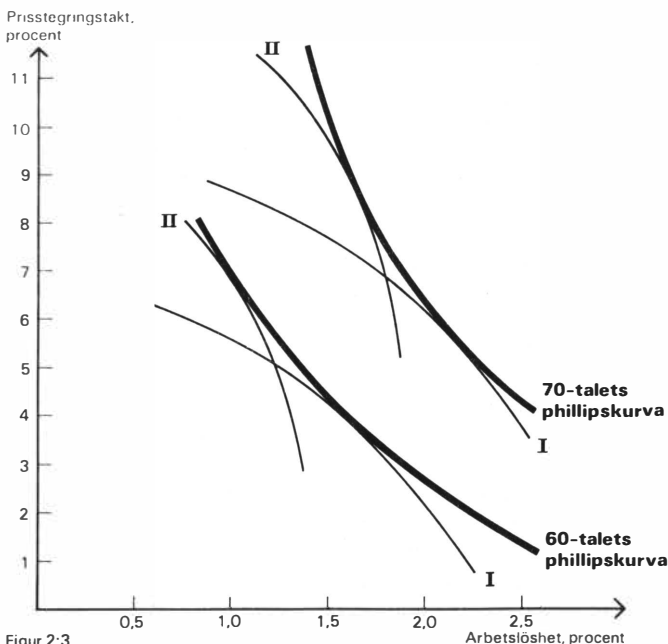
På liknande sätt kan toleransen för inflation ökas genom åtgärder som reducerar eller eliminerar de skador som en stark prisstegring kan vålla för grupper av inkomsttagare. Indexregleringar av löner, lån, socialbidrag osv kan ha den karaktären. Åtgärder av dessa slag har prövats i olika länder under skilda tider, dock ofta med förskräckande resultat. Motståndet mot inflationstendensen försvagas och pris- och lönestegringsprocessen automatiseras och accelereras. Eftersom inflationsskyddet aldrig kan bli fullständigt, koncentreras i ett "indexsam-

hålle” förlusterna på små oorganiserade grupper, samtidigt som möjligheterna till spekulationsvinster för ”sharpies” blir orimligt stora. I ett ”indexsamhälle” kan inflationstakten bli snabbt accelererande, eftersom mängden enheter som kan luras eller exploateras blir allt mindre. Denna utveckling förutsätter givetvis fortgående depreciering av landets valuta; det kan bli fråga om en process där stegringen i de utländska valutakurserna till sist tar ledningen, såsom blev fallet med hyperinflationerna i Tyskland 1921–23 och i en del sydamerikanska länder under efterkrigstiden. Någon lösning av inflationsproblemen genom att medelst utbredda indexkompensationer försöka göra samhället neutralt eller immunt i förhållande till prisstegringstakten har inte framkommit – och kommer nog heller aldrig att presteras.

Frågor kring modeller och ekonomisk politik

Föregående problemorientering kring prisstabilitets-, sysselsättnings- och inkomstfördelningsmålen visar på behovet av en god överblick av sammanhangen. Arten av dessa har bara antytts vid olika tillfällen. Inom politiken görs målformuleringar i stor utsträckning oberoende av varandra utan att man explicit beaktar hur olika slag av ekonomiska sammanhang begränsar möjligheter till måluppfyllelse och visar hur mål kan komma i konflikt med varandra. En huvuddel av vårt arbete har därför ägnats just åt att belysa frågan hur sysselsättnings- och prisstabiliseringsmål kommit och med nödvändighet kommer i konflikt med varandra och i vad mån olika slag av ekonomisk-politiska medel mer eller mindre effektivt har löst eller kan lösa dessa konfliktproblem. En ingående presentation av gängse teorier och modeller som används i dessa sammanhang är därför en nödvändig förutsättning för att – på ekonomers vis – förstå de strategiska sammanhangen och med utgång härifrån pröva den ekonomiska politikens möjligheter. I denna inledande problemorientering skall vi endast i illustrativt syfte anknyta till synpunkter som framkommit i föregående avsnitt.

Problemen kring den centrala målkonflikten full sysselsättning–låg prisstegringstakt kan belysas med hjälp av phillipskurvor, enligt vilka pris- och lönestegringstakten tenderar att öka vid sänkt arbetslöshet. I princip kan phillipskurvan användas för en avvägning mellan sysselsättnings- och prisstabiliseringsmålen – om man är fräck nog att

Phillipskurvan och den samhälleliga preferensfunktionen

Figur 2:3

förutsätta någon sorts samhällelig preferensfunktion. Diagrammet ovan kan åskådliggöra resonemanget.

Preferensfunktionen ger uttryck åt den av medborgarna önskade avvägningen mellan prisstegringstakt och arbetslöshet enligt de indifferenskurvor som redovisas i diagrammet. En höjd inflationstakt skulle från välfärdssynpunkt kunna kompenseras av en sänkt arbetslöshet. Indifferenskurvorna bör emellertid till skillnad från phillipskurvan vara konvexa uppåt (om välfärdsvinsten av en given sänkning av inflationstakten blir större ju högre inflationstakten är och välfärdsvinsten av en given sänkning av arbetslösheten också blir större ju högre arbetslösheten är, vilket enligt traditionell ekonomisk teori borde vara fallet). Det skulle som diagrammet visar således finnas en *optimal* kombination av inflationstakt och graden av sysselsättning –

enligt de ritade kurvornas läge i nära överensstämmelse med 60-talets utfall (1,5 procents arbetslöshet och 3 procents prisstegringstakt).

Sådana föreställningar som diagrammet återger flyter omkring i debatten. Man kan försöka använda denna tankemodell för att ge svar på följande frågor. Ansåg vi inte på 60-talet att högkonjunkturperioderna låg ganska nära ett *acceptabelt optimum* – med 4–5 procents prisstegringstakt och 1–1,5 procents arbetslöshet, medan kombinationen av t ex 1–2 procents prisstegringstakt och 3 procents arbetslöshet under recessionerna betraktades som inoptimal? Svaret kunde eventuellt utläsas i reaktioner i form av expansiv ekonomisk politik under recessionerna. En möjlig hypotes skulle vara att phillipskurvan sedan 1970 förskjutits uppåt, samtidigt som preferenskurvorna fått en annan form, som skulle betyda större tolerans för inflation och mindre för arbetslöshet.³ (Betr förskjutningen uppåt av phillipskurvorna i Sverige och andra länder hänvisas till diskussionen i kapitel 4–6.) Har denna modell något förklaringsvärde för den målkonstellation vi tycktes ha etablerat under 1971–73 med 2–3 procents arbetslöshet och 6–8 procents inflationstakt?

När dessa målkonflikter diskuteras synes ovanstående typ av modell ha ett visst pedagogiskt värde, även om en kvantitativ precisering inte är möjlig. Men det kan bara vara frågan om en första ”hyfsning” av ett ytterst komplicerat problemkomplex. Phillipsmodellerna i dess olika former bygger ju på en rad starka förenklingar som måste hållas i minnet. Diskussionen ovan i avsnittet om inflationens effekter på inkomst- och förmögenhetsfördelningen belyser bl a hur komplicerat och obestämbar varje försök till precisering av en samhällelig preferensordning måste bli. Det är fråga om värderings- och intressekonflikter mellan individer och samhällsgrupper som inte rimligen kan överbryggas eller ens *bör* döljas med hjälp av kurvor i ett diagram. Ekonomen får i sista upploppet nöja sig med att så omsorgsfullt som möjligt analysera problemen kring effekter av pris- och sysselsättningspolitiken på olika grupper med hänsyn till arbetslöshet och inkomstfördelning m m och lämna slutsatsen öppen om resultaten från samhällelig synpunkt är bättre eller sämre än ett givet referensläge.

Låt oss i korthet belysa en sida av denna målkonflikt som blivit i hög grad aktuell under senare år. Frågan gäller i vilken mån rådande hög arbetslöshet är *strukturell eller konjunkturrell*. Dessa termer

³ Kurvorna för 60-talet har utmärkts med I, för 70-talet med II.

implicerar både djuplodande uppfattningar om sammanhangen — alltså om orsakerna till läget — och vissa åsikter om arten av den politik som bör föras.

Enligt den första uppfattningen skulle den ökade (för höga) arbetslösheten i början av 70-talet i huvudsak kunna hänföras till konjunkturella faktorer: den totala efterfrågan var för låg. Härav följer att en generellt sett mer expansiv politik på ett tillfredsställande sätt skulle kunna lösa problemet. I begreppet tillfredsställande ingår då premissen att inflationen blir måttlig och kan accepteras som rimligt offer för sysselsättningsmålet.

Enligt det andra alternativet hjälper en expansion av den totala efterfrågan endast i mycket begränsad omfattning. Teoretiskt sett skulle visserligen ett mycket högt efterfrågetryck kunna skapa ökad sysselsättning men en stark inflation (ev inklusive valutakris) utesluter den politiska och praktiska möjligheten att föra en sådan ekonomisk politik. Allvaret i situationen markeras genom beteckningen strukturell.

Det fordras en hel del exakt modelltänkande vid sidan av empirisk analys för att klargöra innebörden av denna problemställning. Här skall den dock endast förtydligas ytterligare något. Vi får anledning att i de senare kapitlen återkomma till dessa frågor.

Vid fasta växelkurser och med tillgång endast till generellt verkande medel (penningmängd, ränta, budgetunderskott osv) kan det bli kvar mer av strukturellt betingad arbetslöshet — liksom också av strukturell prisstegring — än om staten kan och vill ingripa med en mer selektiv politik på just de områden där sysselsättningsvårigheterna är särskilt stora. Detta kan också uttryckas så att strukturell arbetslöshet är sådan arbetslöshet som endast kan undanröjas med hjälp av en starkt selektiv politik. Men det finns också ett tidsperspektiv. Hur länge vill man vänta på att en kombination av generellt expansiv politik och generellt rörlighetsstimulerande åtgärder når tillfredsställande resultat? Strukturinnehållet i arbetslöshetsproblemet får därmed en tidsdimension.

I vilken takt strukturbetonad arbetslöshet övervinns beror givetvis på arten av ifrågavarande strukturfaktorer. Det kan vara frågan om stora strukturförändringar i näringslivet (tex på grund av externa förändringar i exporten eller ökad importkonkurrens som inom textilindustrin fr o m början av 50-talet). Eller det kan vara fråga om en för stark höjning av lönekostnadsnivån (vid fasta växelkurser) som leder

till arbetslöshet som man inte utan selektiva ingripanden – eller efter alltför lång tid – kan komma till rätta med. Lönerelationerna kan ha blivit ”snedvridna” från efterfrågesynpunkt, t ex genom alltför stora lönelyft inom ”svaga” näringsgrenar och för grupper med svag utbildning eller andra handikapp (t ex ålder). Uppkommande arbetslöshet får i dessa fall en strukturell betoning, eftersom sysselsättningsproblemet inte gärna snabbt kan lösas genom en generell expansion av totalefterfrågan, och inkomstfördelningsmålen utesluter en återgång till mer marknadskonforma lönerelationer.

Även inflationen kan antas innehålla både konjunkturella och strukturella element. Våra modeller bör beakta också denna distinktion när det gäller att bedöma den ekonomiska politikens möjligheter. I fråga om inflationen riktar de konjunkturella modellerna (främst phillipskurvan) uppmärksamheten på den totala efterfrågan resp det totala efterfrågetrycket. De strukturella bestämningsfaktorerna tar sikte på den långsiktiga prisstegringen och hänför sig bl a till den allmänna kostnadsutvecklingen och produktivitetsskillnader mellan olika sektorer av näringslivet.

I den svenska debatten har den strukturbetingade delen av inflationen definierats med utgångspunkt från EFO-modellen. Enligt denna är det – vid sidan om internationellt bestämda prisstegringsimpulser – just strukturellt bestämda skillnader i produktivetsutvecklingen mellan den för utländsk konkurrens utsatta delen av näringslivet, K-sektorn, och den för utländsk konkurrens skyddade sektorn, S-sektorn, som är bestämmande för inflationstakten. Liksom i fråga om arbetslösheten ger själva strukturbeteckningen en nimbus av mera djupgående och oundviklig karaktär åt inflationen. Men åter är det mest en gradfråga. En strukturbestämmd inflation enligt EFO-modellen kan helt eller partiellt övervinnas genom konjunkturpolitiska instrument, t ex växelkurspolitik – eventuellt men inte nödvändigtvis med höjd arbetslöshet som konsekvens. Men vid konstanta växelkurser som inte kan rubbas och vid given internationell prisstegring får prisstegringsprocessen på längre sikt karaktär av att vara strukturbestämmd. Men inom ramen för en långsiktig huvudkurs kan det finnas vida möjligheter att styra prisnivåns kortsiktiga efterfrågebestämda rörelser. Detta är problem som ingående kommer att behandlas i följande kapitel.

Ett återkommande problem är den internationella synkroniseringen av inflationsförloppen, inte minst likheten i stagflationstendenserna

1970–72 och accelerationen i prisstegringen 1970 och 1973–74. Har alla länder mer eller mindre utpräglade phillipsrelationer? EFO-modeller kan inte vara obegränsat tillämpbara eftersom ”utländsk” prisstegring inte kan tas för given i en analys av orsakerna till det internationella prisstegringsförloppet. Det internationella valutasystemet, växelkursernas rörlighet och valutareservernas utveckling måste in i bilden. En viktig fråga är hur den ekonomiska politiken i olika länder påverkas av betalningsbalansernas utfall och valutareservernas variationer och får återverkningar på det internationella prissystemet. I debatten har särskild vikt lagts vid de stora företagens (inte minst de multinationella) prispolitik, som (inom vissa gränser) uppfattas som autonom. De senaste årens starka internationella prissvängningar för råvaror och bränslen har fått ökad betydelse för synkronisering av de nationella inflationstendenserna.

Den centrala frågan är varför inflations- och arbetslöshetsproblemen blivit så mycket svårare från slutet av 60-talet i Sverige likaväl som i andra länder. Modellanalysen hjälper oss att förstå orsakerna men visar också hän på stora osäkerheter i tolkningsförsöken. Misslyckanden i tillämpningen av mer traditionella instrument för den ekonomiska politiken har i rader av länder ökat användningen av olika former av prisreglering och inkomstpolitik. Man kan ta dessa ibland desperata ingrepp i pris- och lönebildningen som uttryck för att inflationstakten uppfattas som för hög – att man ”hatar” inflationen eller ”älskar” regleringar. Det är givetvis av största intresse att erfarenheterna av dessa ingripanden prövas. Här möter ekonomen ytterst svårbemästrade problem. Det är svårt att på empirisk grundval bedöma framgång och misslyckanden, bl a därför att vi saknar användbara modeller som klargör reaktioner vid statliga ingrepp i pris- och lönebildning. Inte minst med hänsyn till antiinflationspolitikens framtidsperspektiv kommer problem kring inkomstpolitikens möjligheter att ägnas betydande uppmärksamhet.

3 Om prisbildningen

I de två föregående kapitlen har vi redogjort för de problem och målkonflikter som skall behandlas. Detta kapitel och de tre närmast följande innehåller en analys av faktorerna bakom inflationen. I tur och ordning skall prisbildningen (kapitel 3), lönebildningen (kapitel 4), några inflationsmodeller (kapitel 5) och den svenska inflationen (kapitel 6) diskuteras.

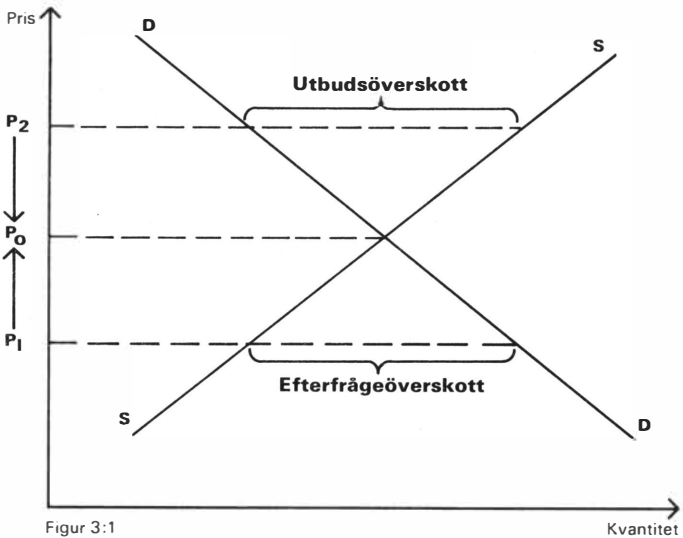
Detta kapitel behandlar prisbildningen på marknaden för varor och tjänster. En sådan *partiell* analys kan göras på flera sätt. Vi har valt det enklaste, nämligen att diskutera hur några olika faktorer *direkt* påverkar prisenivån. Tillsvidare förbigår vi således alla de indirekta effekter av olika faktorer som endast kan analyseras med hjälp av större modeller. Med begreppet prisenivå avser vi – när ingenting annat sägs – konsumentprisernas nivå. Andra typer av prisindex, som BNP-deflator, producentpris-, partipris-, sektorprisindex osv, kommer endast att tas upp när de kan bidra till att förklara konsumentprisutvecklingen.

Framställningen kommer att läggas upp på följande sätt. Först skall vi från rent teoretiska utgångspunkter diskutera de viktigaste faktorerna som inverkar på prisenivån. Denna diskussion kompletteras sedan med en kort översikt av den mikroekonomiska diskussionen om administrerade priser. Vi tror att en sådan koppling mellan mikro- och makroteorin kan vara särskilt värdefull i detta sammanhang, eftersom prispolitiken i ett begränsat antal storföretag spelar en avgörande roll för prisbildningen i en modern blandekonomi. Kapitlet avslutas med en sammanfattning av de viktigaste resultaten av de senaste årens empiriska undersökningar av prisbildningen.

Något om makroteorin för prisbildningen

Som de viktigaste direkt verkande faktorerna bakom konsumentprisernas förändringar brukar framhållas (1) efterfrågeläget på varumarknaden, (2) förändringarna i arbetskraftskostnaderna per producerad

Prisbildningen på varumarknaden

Figur 3:1

Beteckningar:
 D = efterfrågan
 S = utbud
 P = pris

enhet, (3) den internationella prisutvecklingen, (4) förändringarna av de indirekta skatterna och (5) inflationsförväntningarna.

1. *Efterfrågeläget på varumarknaden.*¹ I den allra enklaste modellen tänker man sig att priset på en vara kommer att stiga så fort det råder efterfrågeöverskott på marknaden för den, dvs så fort efterfrågan överstiger utbudet, och att priset på en vara måste sjunka när det råder efterfrågeunderskott (utbudsöverskott) på marknaden för den, dvs när utbudet överstiger efterfrågan (jfr fig 3:1). Denna modell har sedan generaliserats till att gälla för hela varumarknaden. Man antar således att om det föreligger ett totalt efterfrågeöverskott för alla

¹ För enkelhetens skull använder vi begreppet varumarknad som en beteckning för marknaden för alla varor och tjänster.

varor tillsammans (dvs om summan av efterfrågeöverskotten för alla individuella varor är större än noll), kommer den totala prisnivån att stiga. På samma sätt bör prisnivån sjunka vid ett totalt efterfrågeunderskott (utbudsöverskott). Men hur snabba prisförändringarna blir på de enskilda marknaderna beror på de individuella förhållandena. På oligopolistiska marknader förefaller det som om efterfrågeförändringar ofta utlöser utbuds- snarare än prisförändringar, när det finns ledig kapacitet. Eftersom marknaderna för råvaror och halvfabrikat i regel är mindre oligopolistiska än marknaderna för konsumtionsvaror, förklarar detta varför de första prishöjningsimpulserna vid ett totalt efterfrågeöverskott i ekonomin som regel utgår från tidigare produktionsled.¹

Det räcker emellertid inte med att endast studera det totala efterfrågeöverskottet på varumarknaden. På grund av asymmetrier i prissättningsbeteendet spelar också fördelningen av det totala efterfrågeöverskottet mellan olika marknader in. Ju ojämnare fördelat ett givet efterfrågeöverskott är, desto större är sannolikheten att fler marknader har utbudsöverskott. Eftersom priserna är mer trögrörliga nedåt än uppåt, bör följaktligen den totala prisstegringstakten bli högre, ju ojämnare fördelat det totala efterfrågeöverskottet är.

2. *Förändringar i arbetskraftskostnaderna per producerad enhet.* Här spelar lönekostnadernas och produktivitets² utveckling in. Om lönernas andel av förädlingsvärdet ("value added") i en sektor skall förbli konstant krävs, att "value-added"-priserna (dvs ett prisindex för förädlingsvärdet) ökar i samma takt som skillnaden mellan lönekostnads- och produktivetsökningstakten.³ Eftersom denna löneandel åtminstone på något längre sikt tycks variera ganska litet, är det uppenbart att skillnaden blir av stor betydelse för prisökningstakten.

Ett särskilt problem i detta sammanhang är att det förekommer ganska stora skillnader i produktivetsökningstakt mellan olika sektorer. De motsvaras i regel inte av några liknande skillnader i löneökningstakt. Tvärtom är löneökningarna i allmänhet ungefär lika stora över hela ekonomin. Produktivetsökningarna är t ex betydligt långsammare i den tjänsteproducerande sektorn än i den varuproduce-

² Med begreppet produktivitet avses här liksom tidigare arbetsproduktivitet.

rande.⁴ Detta leder i förening med den ovan omtalade trögrörligheten nedåt för priserna till att även en total lönekostnadsstegring som är lika med den genomsnittliga produktivitetstillväxten i ekonomin åtminstone på kort sikt påverkar den totala prisnivån uppåt. Prishöjningarna i sektorer med långsam produktivitetsökningstakt kommer nämligen inte förrän med mycket betydande tidseftersläpningar att kompenseras av lika stora prissänkningar i sektorer med snabb produktivitetstillväxt.

När man diskuterar prisförändringarnas beroende av lönekostnads- och produktivitetstillväxten är det viktigt att också ha klart för sig det ömsesidiga beroendet mellan dessa båda senare variabler. Å ena sidan påverkas löneökningarna av produktivitetshöjningarna, eftersom dessa inverkar på det tillgängliga utrymmet för lönelöft. Å andra sidan påverkas produktivitetsökningarna av lönekostnadsutvecklingen. Ju snabbare lönekostnaderna stiger i förhållande till kapitalkostnaderna,

³ Under förutsättning av en konstant löneandel kan priskvationen skrivas:

$$(1) \quad p = (1+A)c$$

där p = prisindex för förädlingsvärdet

A = påläggsprocent

c = arbetskraftskostnad per producerad enhet

Arbetskraftskostnaden per producerad enhet kan skrivas:

$$(2) \quad c = \frac{w}{q}$$

där w = lönekostnad

q = produktivitet (produktion/ antalet arbetstimmar)

Derivering av (1) och (2) m a p tiden ger nu ($\dot{p}$ betyder den procentuella prisförändringen osv):

$$\dot{p} = \frac{dp}{dt} \cdot \frac{1}{p} = \frac{(1+A)}{(1+A)} \cdot \frac{1}{c} \cdot \frac{dc}{dt} = \frac{dc}{dt} \cdot \frac{1}{c} = \dot{c}$$

$$\dot{c} = \frac{dc}{dt} \cdot \frac{1}{c} = \frac{q \cdot \frac{dw}{dt} - w \cdot \frac{dq}{dt}}{q^2 \cdot \frac{w}{q}} = \frac{dw}{dt} \cdot \frac{1}{w} - \frac{dq}{dt} \cdot \frac{1}{q} = \dot{w} - \dot{q}$$

$$\therefore \text{är } \dot{p} = \dot{c} = \dot{w} - \dot{q}$$

Vi har alltså visat att prisstegringstakten är lika med skillnaden mellan lönekostnadernas ökningstakt och produktivitetens ökningstakt.

⁴ Jfr också E.F.O-modellens empiriskt styrka antagande om snabbare produktivitetsökning i K- än i S-sektorn.

desto snabbare blir produktivitetsökningen, därför att arbetskraft på litet längre sikt i allt större utsträckning ersätts med kapital. Man bör därför egentligen inte resonera som om lönekostnads- och produktivitetsökningar bestäms oberoende av varandra.

3. *De internationella prisstegringarna* kan väntas påverka prisnivån direkt på följande sätt:

- a. En stor del av konsumtionen består av importerade varor, varför en importprisuppgång kommer att slå igenom direkt på konsumentprisindex. Ätminstone för ett litet land som Sverige torde utbudet av importvaror vara i det närmaste helt elastiskt, varför det inhemska efterfrågeläget knappast alls torde påverka importprisutvecklingen.
- b. En importprisuppgång bör leda till att också den importkonkurrerande hemmamarknadsindustrin kan höja sina priser i motsvarande mån utan att dess konkurrensförmåga försvagas.
- c. En uppgång av importpriserna för investerings- och insatsvaror bör leda till en fördyring av den inhemska produktionen, vilket från kostnadssidan tvingar fram prishöjningar.
- d. Även en exportprisuppgång bör slutligen påverka de inhemska konsumentpriserna uppåt, eftersom många företag avsätter sin produktion både på export- och hemmamarknaden. Om inte det inhemska priset för en given vara följer med exportpriset, kommer en förskjutning från hemmamarknads- till exportproduktion att äga rum. Det bör leda till att efterfrågeöverskott uppstår på hemmamarknaden, varigenom utrymme för prishöjningar skapas även där.

Exakt hur stor direkt inverkan de internationella prisstegringarna har på prisbildningen i ett land beror på hur stort utlandsberoendet är. Ju större del av den inhemska förbrukningen som importeras, desto större genomslag får naturligtvis importprisstegringar på prisnivån. Sverige torde vara ett av de länder som av dessa skäl blir mycket beroende av den internationella prisutvecklingen.

4. *Förändringar av de indirekta skatterna.*⁵ En intressant fråga är i vilken utsträckning höjningar av dessa skatter övervältras på konsumenterna. Om företagen, som i den traditionella pristeorin, sätter sina priser så att gränskostnad och gränsintäkt blir lika, bör ju någon fullständig övervältring inte äga rum annat än i de specialfall då utbudet är fullständigt elastiskt och/eller efterfrågan fullständigt oelastisk. Om företagen använder sig av någon form av påläggsprissättning eller "target return pricing" är dock en fullständig övervältring

⁵ Det som här sägs om förändringar av indirekta skatter gäller naturligtvis också förändringar av eventuella varusubventioner.

fullt tänkbar. Dessa problem förefaller tyvärr vara ofullständigt studerade annat än möjligen i teorin. De få undersökningar som gjorts utomlands och då främst i England tyder visserligen på att en fullständig övervältring sker på kort sikt, men det är betydligt svårare att uttala sig om de mer långsiktiga verkningarna.² Om man inte kan sälja en vara efter en prisökning till följd av en skattehöjning, kommer priset sannolikt att med viss tidseftersläpning anpassas nedåt.

5. *Inflationsförväntningarna.* Ju större pris- och lönestegringar som företagarna väntar sig, desto högre bör också prisstegringstakten bli under i övrigt oförändrade förhållanden. Man kan peka på åtminstone tre skäl till varför företagarnas inflationsförväntningar påverkar deras prissättningsbeslut.

- För det första påverkas företagarna av förväntningarna om kostnadsutvecklingen för de egna insatsvarorna och arbetskraften. Detta gäller särskilt när prisbesluten fattas med långa tidsmellanrum, varvid det blir viktigt att i tid gardera sig för kommande kostnadshöjningar.
- För det andra inverkar företagarnas förväntningar om den allmänna lönestegringstakten i samhället, eftersom denna bestämmer konsumenternas köpkraft.
- För det tredje spelar företagarnas förväntningar om den allmänna prisstegringstakten i ekonomin in; vid en allmän prisstegringstakt på x procent per år kan varje företagare uppenbarligen höja priset på sin produkt med x procent utan att varans relativpris förändras.

Det är sannolikt mycket komplicerat att exakt reda ut hur företagarnas inflationsförväntningar påverkar prisökningstakten. Detta område är ännu ganska outforskat; att, som ofta görs, bara anta att prisstegringsförväntningarna är ett vägt medeltal av tidigare prisökningstal är naturligtvis en grov förenkling.

Det gemensamma för de sex faktorer som vi diskuterat är att de alla direkt påverkar prisenivån. Men dessa faktorer påverkar också varandra och därmed indirekt prisenivån på ett ibland ganska svåröverskådligt sätt. Låt oss klargöra detta med några exempel!

- Om priserna på världsmarknaden stiger i snabbare takt än priserna i den svenska K-sektorn, förbättras vår internationella konkurrenskraft. Följaktligen bör exporten öka och importen minska – allt annat lika – varigenom varuefterfrågan i ekonomin blir större, vilket ytterligare påverkar prisenivån uppåt. Förbättringen av handelsbalansen leder sannolikt också till ett större (mindre) penninginflöde

från (penningutflöde till) utlandet. Om inte de ekonomisk-politiska myndigheterna lyckas sterilisera detta ökade valutainflöde (minskade valutaoutflöde), kommer penningmängden att öka snabbare än annars vore fallet, vilket bör leda till ytterligare efterfrågeökningar och därmed nya prishöjningar.

2. Om man som i EFO-modellen utgår från att K-sektorn är löneledande och att lönestegringstakten där bestäms av summan av den internationella prisökningstakten och sektorns produktivitetsökningstakt, kommer en höjning av den internationella prisstegrings-takten att leda till en höjd lönestegringstakt och därmed till kostnadsbestämda prisstegringar inom S-sektorn.

3. En uppjustering av prisstegringsförväntningarna bör förutom den direkta påverkan på prisökningstakten också leda till en ökad lönestegringstakt och en ökad varuefterfrågan. Den höjda lönestegringstakten beror på att löntagarna i förväg kommer att försöka kompensera sig för de kommande prisstegringar som de väntar. Möjligheterna att driva igenom sådana lönehöjningar ökar naturligtvis också, om arbetsgivarna tror att de skall kunna kompensera sig genom prishöjningar. Om konsumenterna väntar en ökad inflationstakt, kommer de vidare att söka skydda sig genom att byta ut nominella tillgångar mot realvärden. Efterfrågan på pengar och obligationer minskar således, medan efterfrågan på varor, tjänster och realtillgångar ökar, vilket bör driva upp priserna ytterligare. Om de ökade prisstegringsförväntningarna går tillbaka på tidigare stora prisstegringar, kan dock också en motsatt effekt på varuefterfrågan inträda, såvida den snabba inflationen leder till ett ökat sparande. Detta skulle t ex kunna bero på att hushållen fastställer sina konsumtionsplaner huvudsakligen i nominella termer, medan sparplanerna snarare bestäms som en restpost. En oväntat hög inflationstakt (innebärande både pris- och lönestegringar) skulle i så fall minska konsumtionen och öka sparatet. Detta förefaller väl dock mindre troligt. En annan möjlighet är att missnöjet med prisstegringarna blir så stort att det ger upphov till ett starkt köpmotstånd (jfr skärholmsfruarna).

4. En höjning av de indirekta skatterna påverkar, förutom prisnivån direkt, också varuefterfrågan och prisstegringsförväntningarna. Dessa effekter är emellertid delvis motriktade. Vad beträffar efterfrågeeffekten bör således höjda indirekta skatter åtminstone på kort sikt reducera efterfrågan, innan löntagare och företagare hinner kompensera sig — och staten spendera de ökade skatteintäkterna. Denna

efterfrågeeffekt kan väntas dämpa kostnadseffekten av höjda indirekta skatter. Men erfarenheten visar att en i förväg annonserad momshöjning leder till en tidigareläggning av inköp, varför en temporär efterfrågeökning troligen inträder under perioden före skattehöjningen. Denna efterfrågeökning bör emellertid motsvaras av en lika stor efterfrågeminskning i perioden efter momshöjningen. På grund av prisernas trögrörlighet nedåt kan nettoresultatet av detta dock bli en ökad prisstegringstakt. Vi ser således att efterfrågeeffekterna på prisnivån av tex en momshöjning verkar åt motsatt håll. På samma sätt förhåller det sig med förväntningseffekterna. Å ena sidan leder naturligtvis varje prisökning till en uppjustering av prisstegringsförväntningarna. Å andra sidan bör inte en skattehöjning av tillfällig karaktär – om nu en sådan existerar – påverka dessa förväntningar på samma sätt som vanliga prisökningar. Tvärtom skulle en höjning av de indirekta skatterna kunna uppfattas som ett tecken på en skärpning av den ekonomiska politiken och därmed också på en dämpning av inflationstakten.

Något om mikroteorin för prissättning

Det kan kanske ha sitt intresse att försöka anknyta den tidigare diskussionen, som huvudsakligen förts på makronivå, till mikroteorin för hur de enskilda företagen fattar sina prissättningsbeslut. Denna koppling mellan makro- och mikroteori är något som man ofta saknar i analysen av inflationsmekanismerna.

Av särskilt intresse i detta sammanhang är begreppet *administrerade priser*³. Härmed menas att företagen inte på kort sikt följer den enkla vinstmaximeringsprincip som antas i den traditionella pristeorin utan i stället fattar självständiga administrativa prissättningsbeslut. En orsak skulle kunna vara att det är alltför kostsamt med täta prisvariationer. Det är därför kanske rationellt med tumregler, när också sök- och informationskostnaderna beaktas.

Teorin om administrerade priser utvecklades på 30-talet i syfte att förklara varför priserna på i synnerhet många oligopolistiska marknader inte sjönk under den stora depressionen. Detta synsätt har fått förnyad aktualitet särskilt i de senaste årens amerikanska debatt om orsakerna till den höga inflationstakten under den senaste recessionen. En vanlig åsikt – särskilt bland icke-ekonomer – har varit att den mer

eller mindre självständiga prispolitik som ett antal stora och ofta multinationella företag fört i hög grad bidragit till att späda på inflationen.⁴

Det kan kanske vara lämpligt att börja vår diskussion med en kort orientering om de vanligaste administrativa prissättningssteorierna.⁵ Enligt ett synsätt skulle företagen på marknader med imperfekt konkurrens tillämpa någon form av påläggsprissättning, dvs utgå från styckkostnaderna och sedan göra ett visst procentuellt pålägg, som givetvis varierar mellan olika branscher och företag. Detta är vad som på engelska brukar kallas "mark-up-pricing", "full-cost-pricing" eller "cost-plus-pricing". Vanligen antas att företagen inte utgår från de faktiska styckkostnaderna utan från standardkostnader, som beräknas på sådant sätt att mer kortsiktiga produktivitetsfluktuationer inte kommer att inverka i någon större utsträckning.

Enligt en likartad förklaringsmodell sätter i stället företagen på marknader med imperfekt konkurrens sina priser så att en viss eftersträvad avkastning på det använda kapitalet uppnås. Denna planerade avkastning varierar naturligtvis också mellan olika branscher och företag. På engelska brukar denna prissättningsmetod betecknas som "target-return-pricing".

De undersökningar av prissättningsbeteendet inom företagen som gjorts ger ett visst, om än ej helt övertygande stöd för att de båda omnämnda prissättningsmetoderna är vanligt förekommande.² Påläggsprissättning tycks främst förekomma inom handeln och inom de konsumentorienterade och teknologiskt avancerade industribranscher där val och design av produkten spelar den största rollen.⁵ "Target-return-pricing" tycks framför allt förekomma i mer kapitalintensiva branscher. Exempel är stålindustri, kemisk industri och oljeraffinering.⁵

En svaghet med de prissättningsmetoder som här beskrivits är naturligtvis att de inte säger något bestämt om prisernas höjd. Det gör emellertid mindre så länge som vi endast är ute efter att förklara förändringarna av priserna. Det intressanta är då, att påläggsprocent och planerad avkastning torde med ganska lång tidseftersläpning anpassa sig till efterfrågeförändringar. Under förutsättning av att det finns ledig kapacitet bör i stället produktionen öka, varigenom efterfrågan på arbetskraft och insatsvaror stiger. Detta utlöser kostnadshöjningar, vilka i sin tur påverkar priserna. Vid administrativ

prissättning kommer således prishöjningsimpulserna också vid "efterfrågeinflation" från tidigare produktionsled.

Med hjälp av teorin om administrativ prissättning blir det emellertid möjligt att också förklara prisökningar i t ex en recession med låg efterfrågan. Enligt vår uppfattning ligger de administrerade prisernas största betydelse i att kostnadsinflationen underlättas. Det kan finnas flera skäl till detta.^{6,7}

1. Det har i många länder ofta visat sig jämförelsevis lätt att organisera arbetskraften i fackföreningar inom de branscher där det endast förekommer ett begränsat antal företag. Detta betyder att lönekraven i dessa sektorer får särskild tyngd.

2. Om styckkostnaderna för viss produktion är mycket beroende av produktionsvolymen, kan en lågkonjunktur med minskad produktion och därmed kanske minskad produktivitet innebära ökade styckkostnader, vilket vid administrativ prissättning kan föranleda högre priser.⁸

3. En lönekostnadsökning är i regel irreversibel, medan en efterfrågeförändring ofta är mer kortsiktig. För det enskilda företaget är därför osäkerheten om efterfrågeförändringar är permanenta i regel större än för lönekostnadsförändringar. Om ett företag följer en långsiktig prispolitik, reagerar det därför sannolikt mer på en lönekostnadsökning än på en konjunkturbetingad efterfrågeminskning.

En intressant fråga är i vilken utsträckning den amerikanska diskussionen om administrativ prissättning och kostnadsinflation passar in på en liten ekonomi som den svenska. Man kan naturligtvis inte okritiskt överföra ett betraktelsesätt som gäller för den amerikanska ekonomin. Olikheterna mellan den svenska och den amerikanska ekonomin är alltför stora. Hos oss svarar ju K-sektorn för en mycket större andel av den totala produktionen. Prisutvecklingen i denna sektor antas i regel bli bestämd på världsmarknaden. För vissa företag som producerar mycket differentierade varor, t ex i verkstadsindustrin, och för skogs- och gruvsektorn, som har ganska stort inflytande på den internationella prisutvecklingen, kan dock betydande element av administrativ prissättning förekomma.

Modellerna med administrativ prissättning bör dock passa in ganska bra på S-sektorn. Men en skillnad gentemot USA är att det här ofta rör sig om ganska små företag. Frågan är dock om de är så mycket mindre i förhållande till marknaden. Inom den samhällsreglerade sektorn tillåter i varje fall prisregleringarna i allmänhet full kostnads-

överbältring. Inom andra branscher finns ofta mer eller mindre uttalade överenskommelser om att kostnadshöjningar skall få slå igenom på priserna. Inom t ex detaljhandeln kan dock inslaget av konkurrens ibland vara så stort att företagen inte kan kompensera sig för kostnadsökningar utan får vidkännas minskade vinstmarginaler.

Något om de empiriska undersökningarna av prisbildningen⁹

Hittills har vi diskuterat från rent teoretiska utgångspunkter. I detta avsnitt skall vi anknyta till de empiriska regressionsstudier som gjorts. Tills vidare kommer framför allt utländska undersökningar att beröras; den svenska prisbildningen analyseras mer ingående längre fram.⁶

För överskådlighetens skull skall någon mer detaljerad genomgång av det empiriska materialet inte göras. Vi skall i stället — fullt medvetna om regressionsanalysens alla svagheter — inrikta oss på en redovisning av de viktigaste slutsatserna. Där märks främst följande:

1. Variationer i kostnadsökningarna tycks i regel ha betytt mer för prisökningarna än variationer i varumarknadens efterfrågan. Som mått på det totala efterfrågetrycket på varumarknaden har man prövat en hel rad olika variabler som industrins kapacitetsutnyttjande, ordergång i förhållande till försäljningen, orderstock i förhållande till kapaciteten, arbetsmarknadsläge osv. Vissa systematiska skillnader tycks föreligga mellan olika länder. Ett betydande efterfrågeinflytande kan skönjas i länder som Kanada och USA, medan kostnadssidan tycks vara relativt sett viktigare i de västeuropeiska länderna.

Allmänt tycks dock gälla att prisekvationerna fungerar ganska väl om endast kostnadsfaktorer används som förklaringsvariabler, vilket inte tycks vara fallet om bara efterfrågefaktorer medtas. Detta får dock inte tolkas som att efterfrågesidan skulle vara av mindre betydelse för inflationsprocessen som helhet, eftersom kostnadsökningarna ofta utlösts av ett alltför högt efterfrågetryck på arbetsmarknaden och andra faktormarknader. Däremot förefaller det som om ett högt efterfrågetryck i ekonomin inte i första hand påverkar varupriserna direkt — utom för råvarusektorerna — utan i stället indirekt genom

⁶ Jfr kapitel 6.

kostnadshöjningar, som i sin tur utlöser prisökningar. Detta ligger i linje med de resonemang om mikroteorin för prissättningsbeteendet som vi förde i föregående avsnitt.

2. I den mån det har gjorts försök att dela upp utvecklingen av arbetskraftskostnaderna per producerad enhet på lönekostnads- och produktivitetsförändringar tycks det som om en given lönekostnadsökning på kort sikt skulle påverka prisnivån uppåt mer än en lika stor produktivitetsökning skulle påverka den nedåt. Även vid en genomsnittlig lönekostnadsökning som är lika med den genomsnittliga produktivitetstillväxten finns det således, åtminstone på kort sikt, anledning att vänta sig kostnadsbetingade prishöjningar. Man kan tänka sig åtminstone två förklaringar till detta. För det första är ju produktivitetsförändringarna till skillnad från lönekostnadsökningarna tämligen ojämnt fördelade mellan olika branscher (vilket betyder mycket stora produktivitetsökningar på en del håll), varför det på grund av prisernas trögrörlighet nedåt är helt naturligt att lönekostnadsförändringarna kommer att väga tyngre än produktivitetsförändringarna. För det andra är säkerligen produktivitetsutvecklingen också inom en bransch betydligt ojämnare än lönekostnadsutvecklingen. Prisförändringar till följd av lönekostnadsförändringar skulle därför innebära mindre risker för en rubbning av konkurrenssituationen än prisförändringar betingade av produktivitetsförändringar.

3. Den långsiktiga trenden i produktivitetsutvecklingen tycks vara av större betydelse för prisökningstakten än de kortsiktiga produktivitetsförändringarna. Det finns flera förklaringar till detta. Det kan vara svårt för företagen att uppskatta den kortsiktiga produktivitetsutvecklingen. Denna är sannolikt också utsatt för ganska stora slumpmässiga och konjunkturbetingade variationer, vilka inte kan läggas till grund för mer långsiktiga beslut. Vidare är säkerligen den kortsiktiga produktivitetshöjningen betydligt mer ojämn mellan företagen i en bransch än den långsiktiga.

4. Importprisförändringarna tycks enligt regressionskvationerna ha ett relativt begränsat direkt inflytande på konsumentprisnivån i varje fall i de större OECD-länderna, vilket är precis vad som kunde väntas eftersom utrikeshandelsberoendet är relativt svagt. Detta hindrar dock inte att de indirekta effekterna via lönebildning och förväntningar kan vara relativt stora.

5. I regel har man lyckats förklara prisförändringarna ganska väl utan att ta någon hänsyn till prisstegringsförväntningarnas direkta inverkan. En som emellertid prövat dessa förväntningars betydelse är Robert Solow, som fann att de i hög grad tycktes inverka på prisökningstakten i såväl England som USA. Han uttryckte dessa förväntningar som ett vägt medeltal av prisökningarna under tidigare perioder med motiveringen att förväntningarna om kommande prisstegringar styrs av tidigare prisstegringar. Riskerna för statistiska felslut är emellertid ganska stora i en sådan undersökning.

6. Det är viktigt att känna till tidseftersläpningarna mellan t ex pris- och lönekostnadsförändringarna, om man skall kunna bedöma riskerna för pris-lönespiraler. De flesta undersökningar bidrar emellertid i mycket liten utsträckning till att belysa detta problem. I tabell 3:1 har vi gjort en sammanställning av några av de få studier i vilka man undersökt tidsstrukturen noggrannare.

Jämförelsen försvåras visserligen av att olika prisindex och lönekostnadsbegrepp ofta använts. Några slutsatser kan ändå dras. En lönekostnadsökning inom ett år slår enligt dessa undersökningar igenom på producentpriserna med mellan 81 och 100 procent av den totala effekten. Som man kunde vänta ligger motsvarande intervall något lägre för konsumentpriserna. Här varierar genomslaget efter ett år med mellan 67 och 95 procent. Det är tydligt att ökade lönekostnader slår igenom på priserna ganska snabbt, men det är långt ifrån fråga om någon omedelbar övervältring av hela ökningen.

Lönernas genomslag på priserna sker dock säkerligen olika snabbt i olika konjunkturlägen. Detta visas bl a av bruttovinstmarginalernas variation över konjunkturcykeln. Ju snabbare de variabler förändras som bestämmer prisutvecklingen, desto kortare bör tidseftersläpningen bli, eftersom det då kostar mera att inte anpassa priset till de ändrade förhållandena. Det är inte heller otänkbart att det kan vara fråga om helt olika priser och variabler i olika konjunkturlägen. Företagarna reagerar sannolikt inte på samma sätt i tider av pressade vinstmarginaler som i tider med höga vinster.

7. Slutligen bör också framhållas att tidigare uppskattade prisekvationer tycks ha fungerat relativt väl som prognosinstrument, också under de senaste åren med snabb inflation. De kritiska variablerna för att förutsäga prisökningarna i de enskilda länderna förefaller att ha

Tabell 3:1. Genomslaget på prisnivån av en lönekostnadsökning inom ett år i procent av det totala genomslaget.^{5, 9}

Undersökning	Land	Prisindex	Genomslagsprocent
Artis	England	Konsumentprisindex ¹	0,67
Bispham	England	Konsumentprisindex ¹	0,87
Bispham ²	England	Konsumentprisindex ¹	0,72
Eckstein & Fromm	USA	Producentprisindex ³	1
Gordon	USA	Konsumtionsdeflators ⁴	0,67
Nordhaus & Godley	England	Producentprisindex ³	0,91
OECD	Kanada	Konsumentprisindex ⁴	0,75
Sargan	England	Detaljhandelsprisindex	0,78
Solow	England	Prisindex för färdigvaror	0,83
Solow	USA	Producentprisindex ³	0,81

¹ Exkl indirekta skatter och subventioner.

² Den senare prisekvationen skiljer sig från den förra genom att också en efterfrågeterm inkluderats.

³ Endast för industrivaror.

⁴ Exkl jordbruksprodukter.

varit lönekostnadsökningarna och de internationella prisstegringarna. Om dessa har kunnat förutses något så när, har man också kunnat göra ganska bra prognoser för konsumentprisförändringarna. Det förefaller därför motiverat att dra slutsatsen att de senaste årens speciella inflationserfarenheter i varje fall inte berott på någon avgörande *kvalitativ* förändring av prisbildningsmekanismen; efterfrågan på varumarknaden, kostnadsökningarna och de internationella prisökningarna tycks i stort sett ha påverkat prisstegringstakten i olika länder på samma sätt som tidigare.

Litteraturhänvisningar till kapitel 3

1. Jfr Ackley, G, "Administered Prices and the Inflationary Process", *American Economic Review*, 1960
2. Silberston, A, "Price Behaviour of Firms", *The Economic Journal*, 1970:9
3. Angående begreppet administrerade priser, se t ex Scherer, F M, *Industrial Market Structure and Economic Performance*, Chicago, 1970, kap 12
4. Se t ex Levinson, C, *De multinationella företagen och inflationen*, Stockholm 1972
5. Eckstein, O & Fromm, G, "The Price Equation", *American Economic Review*, 1968:5
6. Wiles, P, "Cost Inflation and the State of Economic Theory", *The Economic Journal*, June 1973
7. Se t ex Bronfenbrenner, M & Holzman, F D, "Survey of Inflation Theory", *American Economic Review*, Sept 1968
8. Maruo, N, "A Paradoxical Relation Between the Rate of Economic Growth and Price Increase: An Explanation of 'Stagflation' and Implications for an Incomes Policy", *Keizaigaku Ronsan*, No 4, July 1972
9. Bl a följande undersökningar har studerats:
 Artis, M, "Some Aspects of the Present Inflation and the National Institute Model", *The Current Inflation*, ed by Johnson, H G & Nobay, A R, London, 1971
 Bispham, J A, "The Current Inflation and Short-term Forecasting", *Incomes Policy and Inflation*, ed by Parkin, M & Summer, M T, Manchester, 1972
 Dicks-Mireaux, L A, "Inflation in Post-War Britain", *Inflation*, ed by Ball, R J & Doyle, P, London, 1969
 Eckstein, O & Fromm, G, "The Price Equation", *American Economic Review*, 1968:5
 Evans, M K, *Macroeconomic Activity*, New York, 1969
 Gordon, R J, "Inflation in Recession and Recovery", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1971:1
 Gordon, R J, "Prices in 1970: The Horizontal Phillips Curve?" *Brookings Papers on Economic Activity*, 1970:3
Inflation the Present Problem, OECD, Paris 1970
 Nordhaus, W D & Godley, W, "Pricing in the Trade Cycle", *The Economic Journal*, Sept 1973

Sargan, J D, "A Study of Wages and Prices in the U K 1949–68",
The Current Inflation, ed by Johnson, H G & Nobay, A R,
London, 1971

Solow, R M, *Price Expectations and the Behaviour of the Price
Level*, Manchester, 1969

4 Om lönebildningen

I det föregående kapitlet genomfördes en partiell analys av prisbildningen på marknaden för varor och tjänster. Syftet med detta kapitel är att på motsvarande sätt studera lönebildningen. Diskussionen kommer att centreras kring den tidigare berörda phillipskurvan, som ju anger ett samband mellan löne(kostnads)ökningar och arbetslöshet. Inledningsvis skall vi mycket kort visa hur dessa samband ser ut för några olika länder. Därefter skall lönebildningens teori diskuteras. Man kan säga att det i stort sett finns två olika typer av teoribildningar. Den första betonar arbetsgivarnas konkurrens om arbetskraften och marknadsmeknismen, medan den andra i stället framhåller arbetsmarknadsorganisationernas självständiga betydelse och förmåga att verka emot marknadskrafterna. Det är svårt att säga att någon av dessa förklaringsmodeller är den andra överlägsen. Båda pekar på viktiga inslag i lönebildningen och är därför av intresse. Slutligen skall vi också diskutera resultaten av några empiriska undersökningar av lönebildningen och de senaste årens erfarenheter i några olika länder.

Sambandet mellan lönekostnadsökningar och arbetslöshet

Det kan kanske ha sitt intresse att inledningsvis visa på de faktiska sambanden mellan lönekostnadsökningar och arbetslöshet i några olika länder. I fig 4:1 har vi därför ritat in de kombinationer av lönekostnadsökningar och arbetslöshet som noterats fr o m 1960 i Japan, Storbritannien, Sverige, USA och Västtyskland.

Fig 4.1 antyder ganska stabila negativa samband (phillipskurvor) mellan lönekostnadsökningar och arbetslöshet under 60-talet i England, Sverige, USA och Västtyskland. Något sådant samband kan dock inte utläsas för Japan. Anledningen torde vara att variationerna av arbetslösheten varit alltför små för att ge tydliga utslag på lönekostnadsökningarna. Gemensamt för alla länderna är att det under de

senaste åren blivit allt svårare att förena små lönekostnadsökningar med låg arbetslöshet. Det ser ut som om phillipskurvorna förskjutits uppåt. Tydligast är detta för England (fr o m 1968) och USA (fr o m 1970), men mönstret går igen också i Sverige och Västtyskland (fr o m 1969). Även i Japan tycks lönekostnadsökningarna ha blivit större i förhållande till arbetslösheten än tidigare.

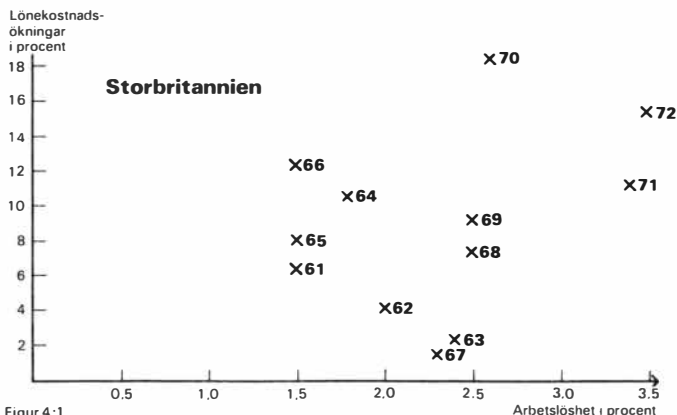
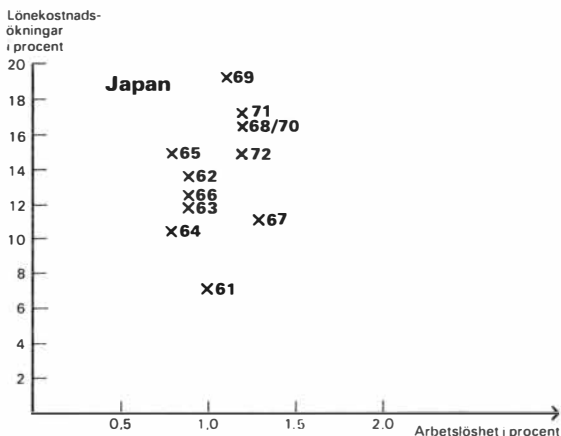
Det är emellertid naturligtvis otillräckligt att på detta sätt endast studera de kortsiktiga relationerna mellan lönekostnadsökningar och arbetslöshet. En mer förfinad analys krävs därför. Det kan dock vara värdefullt med de redovisade diagrammen som en bakgrund till den fortsatta analysen.

Phillipskurvan och marknadsmekanism¹

Enligt det första sättet att förklara lönebildningen styrs löne(kostnads)ökningarna såväl för hela arbetsmarknaden som för olika delarbetsmarknader av marknadskrafterna. I den allra enklaste modellen låter man jämviktslönen på hela arbetsmarknaden bestämmas så att utbud och efterfrågan på arbetskraft blir lika stora (jfr fig 4:2). (Man bortser då för enkelhetens skull från att arbetsmarknaden kan vara uppdelad på olika delarbetsmarknader, mellan vilka arbetskraften inte är perfekt rörlig.) Om efterfrågan överstiger utbudet så att det föreligger efterfrågeöverskott på arbetsmarknaden, utlöses krafter som driver lönerna uppåt. Ju större detta efterfrågeöverskott är, desto snabbare antas löneökningarna bli. På motsvarande sätt antas lönerna sjunka vid ett utbudsöverskott när utbudet överstiger efterfrågan. När utbud och efterfrågan är lika, förutsätts lönerna däremot ligga stilla. Man brukar sedan utgå från att det existerar en *fast* relation mellan storleken av efterfrågeöverskottet (utbudsöverskottet) på arbetsmarknaden och arbetslösheten respektive de lediga platserna. Detta antagande är inte i och för sig självklart, men det brukar ofta göras.¹ På en arbetsmarknad med perfekt rörlighet och perfekt information skulle sysselsättningen vara lika med efterfrågan på arbetskraft vid efterfrågeöverskott och lika med utbudet av arbetskraft vid utbudsöverskott på arbetsmarknaden. Detta innebär att arbetslösheten skulle

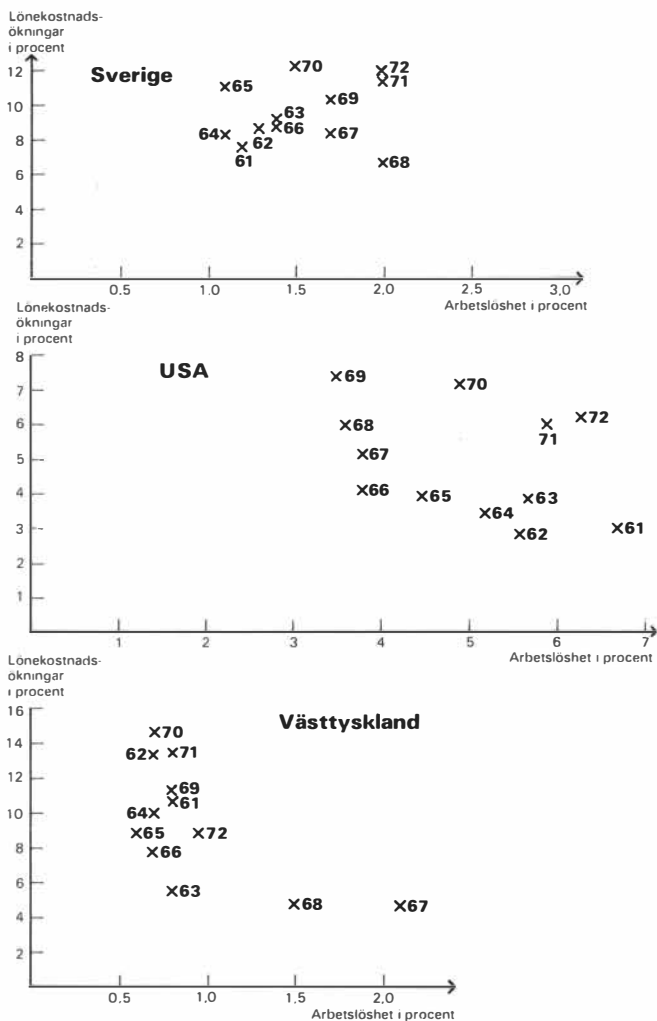
¹ Jfr dock Hansen, B, "Excess Demand, Unemployment, Vacancies and Wages", *Quarterly Journal of Economics*, Feb 1970.

Lönekostnadsökningar inom industrin och arbetslöshet i några olika länder 1961–72

Figur 4:1

Källor:
Löner: SAF, Direct and Total Wage Costs for Workers
(olika nummer)
Arbetslöshet: International Labor Organisation (ILO), Yearbook
of Labor Statistics (olika nummer)

Figur 4:1 (forts)

bli noll vid efterfrågeöverskott på arbetsmarknaden och lika stor som utbudsöverskottet när ett sådant förekommer. På motsvarande sätt skulle antalet lediga platser bli noll vid utbudsöverskott och lika stort som efterfrågeöverskottet när ett sådant föreligger. Men i verkligheten förekommer det en rad trögheter på arbetsmarknaden, därför att arbetsgivare och arbetstagare inte har perfekt information och därför att arbetskraften inte är fullständigt rörlig mellan olika delarbetsmarknader. Härav följer att sysselsättningen måste vara mindre än efterfrågan på arbetskraft även vid utbudsöverskott på arbetsmarknaden och mindre än utbudet av arbetskraft även vid efterfrågeöverskott på arbetsmarknaden (jfr fig 4:2). Definitionsmässigt är sysselsättningen lika med skillnaden mellan arbetskraftefterfrågan och antalet lediga platser och dessutom lika med skillnaden mellan arbetskraftsutbudet och antalet arbetslösa. Detta kan också uttryckas som att efterfrågeöverskottet på arbetsmarknaden är lika med skillnaden mellan antalet lediga platser och antalet arbetslösa.² Ju större denna skillnad är, desto högre bör löneökningstakten bli.

Alternativt kan man studera sambandet mellan arbetslösheten och löneökningarna (phillipskurvan). Ju större efterfrågeöverskottet (utbudsöverskottet) på arbetsmarknaden är, desto lägre (högre) kommer arbetslösheten³ att vara och desto högre kommer också löneökningstakten (lönesänkningstakten) att vara. Detta förklarar varför phillipskurvan måste ha negativ lutning. Av fig 4:2 framgår emellertid också att en given förändring av efterfrågeöverskottet vid låg arbetslöshet ger upphov till en ganska liten förändring av arbetslösheten, medan en lika

² Med de i fig 4:2 använda beteckningarna gäller följande:

$$N = N_D - V$$

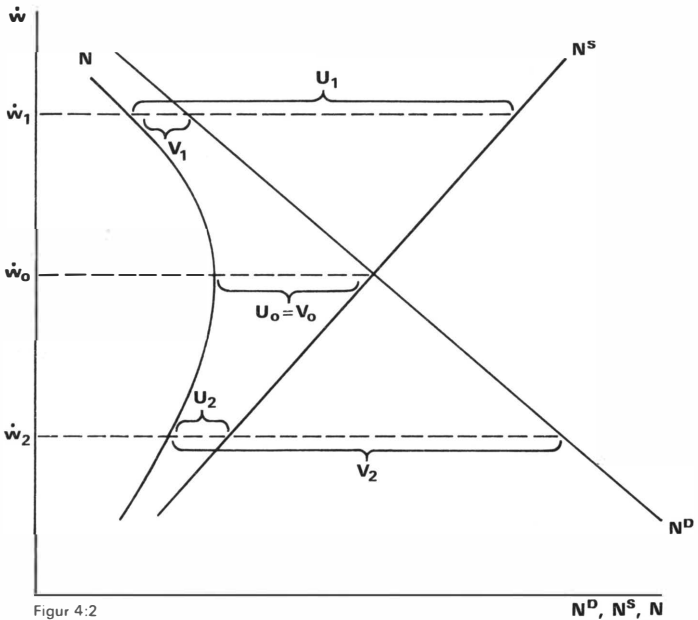
$$N = N_S - U$$

$$\text{Följaktligen gäller också: } N_D - N_S = V - U$$

Skillnaden mellan utbudet av arbetskraft och sysselsättningen (vid efterfrågeöverskott på arbetsmarknaden) och mellan efterfrågan på arbetskraft och sysselsättningen (vid utbudsöverskott på arbetsmarknaden) kan ses som ett mått på friktionsarbetslösheten (den arbetslöshet som beror på att arbetstagare inte accepterar anställning innan de haft tid att skaffa sig information om alternativa anställningsmöjligheter) och strukturarbetslösheten (den arbetslöshet som beror på bristande rörlighet mellan olika arbetsmarknader).

³ Enligt vårt antagande om en *fast* relation mellan storleken av efterfrågeöverskottet (utbudsöverskottet) på arbetsmarknaden och arbetslösheten.

Utbud och efterfrågan på arbetskraft

Figur 4:2

Teckenförklaring:

- $\dot{w}$ lönekostnadsökning i procent
- N^D arbetskraftefterfrågan
- N^S arbetskraftsutbud
- N antal sysselsatta
- U antal arbetslösa
- V antal lediga platser

stor förändring av utbudsöverskottet vid hög arbetslöshet medför en relativt stor förändring av arbetslösheten. Om som ofta antas lönestegringstakten är proportionell mot efterfrågeöverskottet, måste följaktligen också phillipskurvan ha en kurvlinjär form, dvs lutningen måste vara större ju högre arbetslösheten är.

En nödvändig – men inte tillräcklig – förutsättning för att löneökningstakten för hela ekonomin skall vara en stabil funktion av arbetslösheten, när man tar hänsyn till förekomsten av olika delarbetsmarknader, är att den totala arbetslöshetens fördelning mellan de

olika delarbetsmarknaderna förblir oförändrad.² Om t ex den totala arbetslösheten är konstant men blir ojämnare fördelad mellan delarbetsmarknaderna, bör löneökningstakten öka. Detta beror på att phillipssambandet inte är linjärt. Tankegången kan med hjälp av fig 4:3 åskådliggöras på följande sätt.

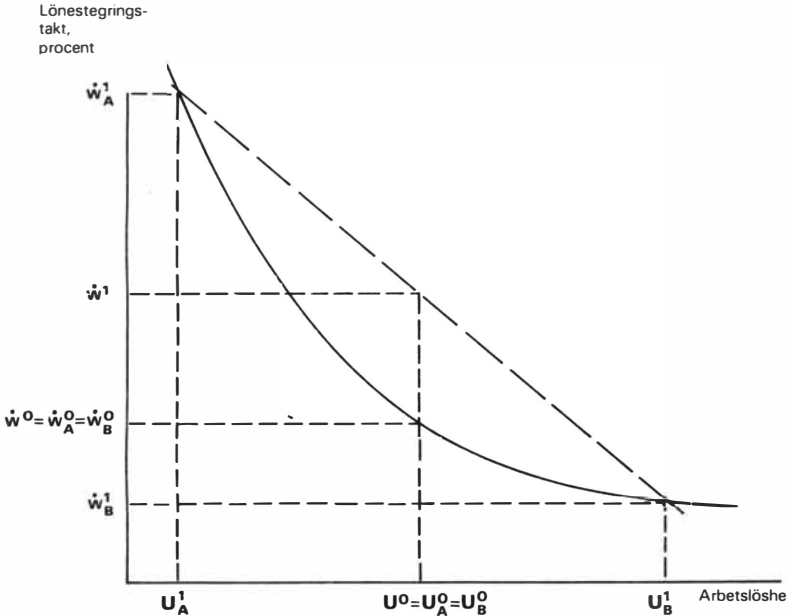
Anta att ekonomin kan delas upp i två lika stora delarbetsmarknader, A och B. Anta vidare att likadana phillipskurvor bestämmer löneökningstakten på dessa båda marknader. Om arbetslösheten på de båda delarbetsmarknaderna är lika stor ($U_A^0 = U_B^0$), blir löneökningstakten densamma ($\dot{W}_A^0 = \dot{W}_B^0$). Den totala arbetslösheten för hela ekonomin blir $U^0 = 2U_A^0 = 2U_B^0$, medan den totala lönestegrings-takten blir $\dot{W}^0 = \dot{W}_A^0 = \dot{W}_B^0$. Man kan nu visa att denna lönestegrings-takt är lägre än vid någon annan fördelning av arbetslösheten under förutsättning av att den totala arbetslösheten hålls konstant vid U^0 . Låt oss nämligen anta att arbetslösheten för delarbetsmarknad A minskar lika mycket som arbetslösheten på delarbetsmarknad B ökar!

De nya arbetslöshetstalen för delarbetsmarknaderna blir då t ex U_A^1 och U_B^1 . Som framgår av fig 4:3 kommer härigenom den totala lönestegringstakten i ekonomin att öka till $\dot{W}^1 = \frac{1}{2}(\dot{W}_A^1 + \dot{W}_B^1)$ trots att den totala arbetslösheten U^0 förblir oförändrad. Detta beror på att lönestegringstakten på delarbetsmarknad A på grund av phillipskurvans kurvatur (den är konvex mot origo) ökar mer än lönestegringstakten på delarbetsmarknad B minskar. Man kan säga att phillipskurvan för hela ekonomin härigenom förskjuts uppåt.

I verkligheten kan man naturligtvis inte vänta sig att phillipskurvorna skall ha samma utseende för olika delarbetsmarknader.⁴ Då kan man inte längre dra den enkla slutsatsen, att den totala lönestegringstakten blir lägst när en given total arbetslöshet är så jämnt fördelad som möjligt. Man kan följaktligen inte längre vara helt säker på att en ojämnare fördelning av arbetslösheten leder till en förskjutning uppåt

⁴ Man kan knappast ens heller göra någon entydig uppdelning av arbetslösheten på olika delarbetsmarknader. Vår teoretiska analys bör därför inte tolkas alltför bokstavligen.

Sambandet mellan lönestegringstakt och arbetslöshetens fördelning

Figur 4:3

Beteckningar:

- $\dot{w}$ = lönestegringstakten för hela ekonomin
- $\dot{w}_A$ = lönestegringstakten på delarbetsmarknad A
- $\dot{w}_B$ = lönestegringstakten på delarbetsmarknad B
- U = arbetslösheten i hela ekonomin
- U_A = arbetslösheten på delarbetsmarknad A
- U_B = arbetslösheten på delarbetsmarknad B

av phillipskurvan för hela ekonomin. Vid relativt stora förskjutningar av arbetslöshetens fördelning måste resultatet dock bli detta. När strukturomvandlingstakten ökar och sysselsättningsläget blir mer splittrat, borde man därför i allmänhet få en ökad lönestegringstakt, även om den totala arbetslösheten hålls oförändrad. På samma sätt kan en aktiv arbetsmarknadspolitik som ökar rörligheten på arbets-

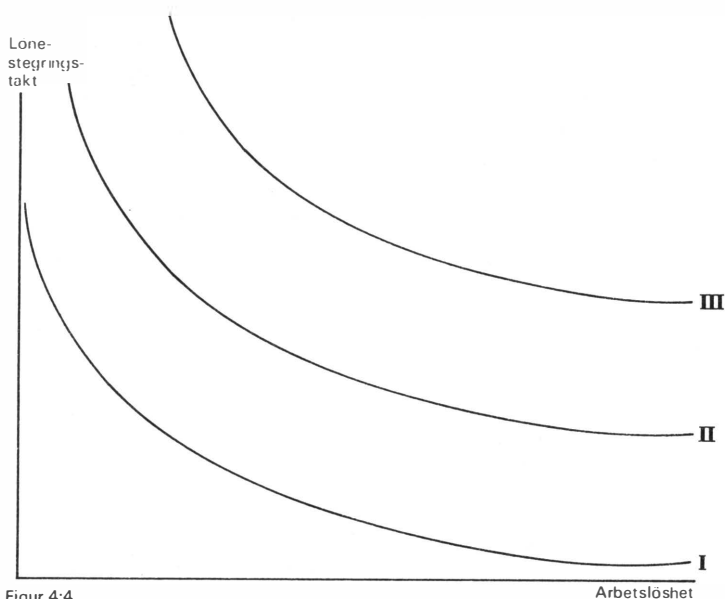
marknaden pressa den totala phillipskurvan nedåt. Som vi längre fram skall visa finns det mycket som tyder på att en ökad strukturomvandlingstakt i många länder under senare år inte tillräckligt effektivt har motverkats av arbetsmarknadspolitiken. Detta kan vara en av förklaringarna till att det ser ut som phillipskurvorna för olika länder under senare år skjutits uppåt.

Det finns emellertid också andra sätt att förklara phillipskurvornas förskjutning. Många ekonomer menar att den teori för phillipskurvan som skisserats i de föregående avsnitten knappast är relevant, eftersom någon hänsyn inte tas till prisförändringarnas direkta inverkan på löneförändringarna. Löntagare och arbetsgivare antas således agera som om de inte vore medvetna om den ständigt fortskridande inflationen. Deras beteende skulle alltså kännetecknas av fullständig penningillusion.⁵ Man har menat att detta varit orealistiskt och att lönestegringstakten förutom av arbetsmarknadsläget också påverkas av förväntningarna om kommande prisstegringar.³ För enkelhetens skull brukar man då anta att såväl alla arbetsgivare som alla arbetstagare har samma prisstegringsförväntningar. I verkligheten förekommer det naturligtvis variationer mellan arbetsgivar- och arbetstagsidan och mellan olika sektorer i ekonomin, men detta brukar man bortse ifrån.

Med dessa förutsättningar skulle vi inte ha endast *en* phillipskurva utan, som visas i fig 4:4, en hel serie phillipskurvor beroende på prisstegringsförväntningarnas storlek. Ju större prisstegringsförväntningarna är, desto högre bör phillipskurvan ligga. Om man väntar sig en högre prisstegringstakt än tidigare, skulle phillipskurvan med andra ord förskjutas uppåt. Om penningillusion inte alls förekommer på vare sig arbetsgivar- eller löntagarsidan, skulle varje procentenhets ökning av den förväntade prisstegringstakten leda till en förskjutning uppåt av phillipskurvan med 1 procentenhet, dvs vid varje given arbetslöshetsprocent skulle löneökningstakten bli 1 procentenhet högre än tidigare. Detta brukar mera tekniskt uttryckas som att prisförväntningselasticiteten är 1. Om viss – men inte fullständig – penningillusion förekommer, ligger denna prisförväntningselasticitet mellan 0 och 1, vilket innebär att en höjning av den väntade prisstegringstakten med 1 procentenhet ger upphov till en förskjutning uppåt av phillipskurvan mellan 0 och 1 procentenhet.

⁵ Med penningillusion menas i detta sammanhang att en given reallön åtminstone på kort sikt anses som högre ju högre den nominella lönen är.

Phillipskurvan och prisstegringsförväntningarna

Figur 4:4

Ökade prisstegringsförväntningar har vid sidan av en ojämnare fördelning av den totala arbetslösheten framförts som en förklaring till de senaste årens avvikelser från tidigare gällande phillipskurvor i många länder. Till betydelsen av dessa faktorer får vi anledning återkomma i slutet av detta kapitel vid diskussionen av några empiriska undersökningar. I kapitel 5 kommer vi också att utförligt redogöra för en modell, som visar hur prisstegringsförväntningarna påverkar hela inflationsprocessen.

Lönebildningen och arbetsmarknadsorganisationerna

I de föregående avsnitten av detta kapitel har marknadsmekanismens betydelse för lönebildningen behandlats. Löneökningarna har setts

som ett resultat av fritt verkande marknadskrafter. En annan typ av förklaringsmodell betonar i stället arbetsmarknadsorganisationernas roll i lönebildningen. Två centrala frågor är därvid vilka faktorer som påverkar arbetsgivar- och löntagarorganisationernas agerande och i vilken utsträckning som de kan handla tvärs emot de marknadsmekanismer som tidigare beskrivits.

På grund av avtalsförhandlingarnas karaktär av mer eller mindre politisk förhandlingsprocess kan man naturligtvis inte vänta sig några stabila samband, men det kan ändå ha sitt intresse att skissera hur olika faktorer bör inverka. Därvid kommer följande att diskuteras:

1. arbetsmarknadsläget
2. kapacitetsutnyttjandet
3. vinsterna
4. prisstegringarna
5. realinkomstutvecklingen
6. arbetsmarknadsorganisationernas medlemsutveckling
7. nationella demonstrationseffekter
8. internationella demonstrationseffekter

Dessa faktorer påverkar de avtalsmässiga löneökningarnas storlek dels genom att påverka löntagarnas krav, dels genom att påverka arbetsgivarnas motståndsvilja. Eftersom det är fråga om variabler som i stor utsträckning samvarierar över konjunkturcykeln, försvåras naturligtvis analysen, men vi skall ändå försöka skilja ut de separata effekterna.

1. *Arbetsmarknadsläget.* Ju större arbetskraftsefterfrågan är, dvs ju fler de lediga platserna är och ju lägre arbetslösheten är, desto lättare blir det för löntagarorganisationerna att driva igenom löneökningar. Man kan bl a peka på följande orsaker:

- a. Ju större efterfrågan på arbetskraft är, desto större är möjligheterna för medlemmarna i en löntagarorganisation som dras in i en arbetskongress att söka sig andra utkomstmöjligheter. Då minskar kraven på stora strejkassor, vilket ökar möjligheterna för löntagarorganisationen att klara en utdragen konflikt. Till detta kommer att en del arbetstagare under en konflikt skaffar sig andra arbeten. Ju högre totalefterfrågan på arbetskraft är, desto färre blir de som kommer att återgå till sina tidigare anställningar.
- b. Ju högre efterfrågan på arbetskraft är, desto lättare bör det vara att upprätthålla sammanhållningen mellan de strejkande. Detta bör göra det lättare för löntagarorganisationen att få igenom sina krav.

- c. Ju högre arbetskraftsefterfrågan är, desto större är också möjligheterna för anhöriga till den som dras in i en konflikt att bidra till försörjningen. Likaså borde möjligheterna till penningunderstöd från andra organisationer och eventuella andra sympatisörer öka. Detta bidrar också till att stärka löntagarsidan.

Det står således klart att man kan motivera samband av phillipstyp mellan löneökningarna och den faktiska och/eller förväntade arbetslösheten också när arbetsmarknadsorganisationernas roll betonas. Phillipskurvan behöver därför inte ses som ett resultat av en ren marknadsmekanism. Men på grund av avtalsförhandlingarnas karaktär av politisk process och på grund av att många andra faktorer också inverkar på dem, bör man kunna vänta sig ett ganska instabilt samband, då man frångår den enkla marknadsmodellen.

2. *Kapacitetsutnyttjandet.* En variabel som över konjunkturcykeln samvarierar med arbetsmarknadsläget är kapacitetsutnyttjandet i näringslivet. Ett högt kapacitetsutnyttjande bör leda till stora avtalsmässiga löneökningar av följande skäl:

- a. Ju högre kapacitetsutnyttjandet är, desto mindre möjligheter har företagen att gardera sig mot förluster under en konflikt genom att i förväg bygga upp lager.
- b. Ju högre kapacitetsutnyttjandet är, desto mindre är också företagens möjligheter att i efterhand efter en konflikt ta igen förlorad produktion.
- c. Ju högre kapacitetsutnyttjandet är, desto större blir produktionsbortfallet under en konflikt och desto mer skadar en sådan företagen. Tvärtom kan det ju i ett läge med lågt kapacitetsutnyttjande närmast vara en fördel för det enskilda företaget att inte behöva betala ut löner till personal, som man för tillfället kanske saknar användning för.

3. *Vinsterna.* Också företagens faktiska och förväntade vinster bör vara av betydelse. Det finns rentav många ekonomer som hävdar att phillipssambanden mellan löneökningar och arbetslöshet endast är ett uttryck för att vinster och arbetslöshet samvarierar över konjunkturcykeln och att det egentliga orsakssambandet är mellan vinster och löneökningar.⁴ Motiveringen är tvåfaldig. För det första antas höga vinster öka lönekraven eftersom löntagarorganisationerna sannolikt försöker öka eller åtminstone hålla uppe löneandelen av förädlingsvärdet i en sektor. För det andra antas höga vinster göra arbetsgivarna mer villiga att acceptera stora lönehöjningar. Ju större vinsterna är,

desto mer har de naturligtvis råd att betala. Till detta kommer att ju högre de förväntade vinsterna är, desto större blir alternativkostnaderna för arbetsgivarna av en eventuell konflikt. Till viss del motverkas detta visserligen av att höga faktiska vinster gör att arbetsgivarna har bättre råd att ta en konflikt, men denna effekt kan nog i allmänhet antas vara av mindre betydelse.

Det har emellertid visat sig svårt att på statistisk väg påvisa vinsternas betydelse för löneökningarna. Det kan bero på att det i första hand är de förväntade och inte de faktiska vinsterna som spelar in. Om höga förväntade vinster utlöser så stora lönehöjningar att några höga faktiska vinster kanske aldrig uppstår, kan man självfallet på statistisk väg inte finna några samband mellan löneökningar och vinster. Man får i stället försöka fånga in de förväntade vinsternas betydelse genom att studera sambandet mellan pris- och produktivitetstvecklingen och löneförändringarna.

En intressant fråga är hur arbetsmarknadsparternas vinstförväntningar uppkommer. Det är inte omöjligt att löntagarpartens förväntningar till stor del bestäms av arbetsmarknadsläget; arbetsmarknadsläge och vinster brukar ju samvariera ganska väl över konjunkturcykeln och man kanske inte alltid litar på företagens officiella vinstprognoser.⁶ Den förväntade pris- och produktivitetstvecklingen är också av stor betydelse. Så t ex tycks svenska LO grunda sina beräkningar av det tillgängliga utrymmet för löneökningar på EFO-modellen.⁷

4. *Prisutvecklingen.* Att prisstegringarna påverkar de avtalsmässiga löneökningarna står helt klart i de fall då avtalen försetts med indexklausuler, varigenom ytterligare löneökningar direkt utlöses, sedan vissa bestämda prisstegringar ägt rum. Exempel på sådana klausuler finns från Danmark, Finland, Israel, Nederländerna och USA, men de torde inte vara alltför vanliga i andra länder. Även om så inte är fallet, är dock naturligtvis såväl tidigare som förväntade prisstegringar av stor vikt för avtalsförhandlingarnas resultat, eftersom löntagarna ju försöker kompensera sig.

⁶ Det är viktigt att komma ihåg att vi här endast analyserar lönebildningen partiellt och därför inte diskuterar samspelet mellan olika förklaringsvariabler. Vinsterna spelar naturligtvis en central roll för t ex kapacitetsutnyttjandet och arbetskraftsefterfrågan. Till dessa frågor återkommer vi emellertid i kapitel 5.

⁷ Enligt EFO-modellen bestäms löneökningarna åtminstone över en längre period av pris- och produktivitetstökningarna i K-sektorn. EFO-modellen behandlas utförligare i kapitel 5.

Av stor betydelse för hur en konsumentprisuppgång inverkar är naturligtvis vilka varor och tjänster som blir dyrare. Vissa prishöjningar, som t ex på livsmedel och bostäder, observeras lättare än andra och kan därför antas påverka kompensationskraven i särskilt hög grad. Livsmedels- och bostadskostnader utgör dessutom en betydande andel av hushållsbudgeten för barnfamiljer och låginkomsttagare, vilka är viktiga grupper som löntagarorganisationerna kan väntas ta särskild hänsyn till när de formulerar sina lönekrav. En intressant fråga är vidare huruvida löntagarna reagerar mindre än annars på en given konsumentprishöjning, om den orsakas av en höjning av de indirekta skatterna. Några undersökningar av detta tycks inte ha företagits.

5. *Realinkomstförändringarna.* Ett viktigt mål för en löntagarorganisationens verksamhet är att utverka så stora ökningar av de reala disponibla inkomsterna som möjligt för medlemmarna. Man kan därför vänta sig att den tidigare realinkomstutvecklingen efter skatt för medlemmarna i hög grad påverkar kraven på lönehöjningar. Ju sämre dessa realinkomster utvecklats, desto högre bör kraven i nästa avtalsförhandling bli.

Därmed är naturligtvis inte sagt att också de avtalsmässiga löneökningarna som till slut förhandlas fram alltid måste bli större, eftersom arbetsgivarnas motståndsvilja inte påverkas av denna faktor. Om realinkomsterna för en större löntagargrupp minskat under en längre tid, torde dock stridsviljan på löntagarsidan öka så mycket att arbetsgivarna knappast kan hålla emot.

6. *Medlemsutvecklingen.* Likaså spelar säkerligen löntagarorganisationernas medlemsutveckling in. Den kan antas påverka lönebildningen på två sätt. Å ena sidan bör en ökning av medlemsantalet i en löntagarorganisation åtminstone på kort sikt vara en god indikator på vilket stöd den åtnjuter. Ju snabbare antalet medlemmar växer, desto större stöd torde organisationen ha hos löntagarna, vilket ökar förhandlingsstyrkan. Å andra sidan påverkas naturligtvis medlemsutvecklingen av vilka lönekrav fackföreningen i fråga lyckas få igenom. Ju större löneökningar en löntagarorganisation lyckas få till stånd, desto fler medlemmar bör den attrahera. Eftersom en ökning av medlemskader kan antas vara ett av de centrala målen för en löntagarorganisation — den uppnår ju härigenom inte bara större förhandlingsstyrka i löneförhandlingarna utan kan också i andra sammanhang med större kraft hävda sina intressen — förefaller det därför rimligt, att en fackförening som börjar förlora medlemmar

försöker öka sin attraktionskraft genom att driva större lönekrav. Effekterna av en förändring i medlemsutvecklingen är därför motriktade. På teoretiska grunder är det svårt att uttala sig om vilken effekt som är starkast; den relativa styrkan kan förmodligen variera i olika lägen.⁸ Organisationernas medlemsutveckling torde vara en viktig faktor t ex i England och USA, medan betydelsen förmodligen är mindre i ett samhälle som det svenska, där löntagarorganisationerna i regel inte konkurrerar på samma sätt med varandra.

7. *Nationella demonstrationseffekter.* Det finns en mycket kraftig tendens till relativt likförmiga lönehöjningar över hela avtalsmarknaden. Ett uttryck för detta är t ex svenska LO:s solidariska lönepolitik. Även mellan löntagargrupper som inte omfattas av denna solidaritet finns emellertid starka demonstrationseffekter som verkar i denna riktning. Det finns flera orsaker till detta.

- a. Det råder en betydande tröghet i inkomstrelationerna mellan olika grupper. Existerande relationer uppfattas som rättvisa av vissa löntagargrupper, varför alla försök att rubba dessa relationer genast utlöser motreaktioner.
- b. De ledande inom en löntagarorganisation kan antas sträva efter att bevara sina maktpositioner. Dessa kommer naturligtvis i fara om man inte kan uppnå lika stora löneförbättringar som andra organisationer. Organisationens slagkraft kan också äventyras.
- c. I en oklar förhandlingssituation kan det ofta vara acceptabelt för alla parter att komma överens om lika stora lönehöjningar som på andra håll i ekonomin.
- d. Arbetsgivarnas konkurrens om arbetskraften spelar också en viktig roll. Lönerna kan inte vara alltför mycket lägre i en bransch än i en annan utan att detta leder till förluster av arbetskraft.

8. *Internationella demonstrationseffekter.* Likaväl som det finns nationella demonstrationseffekter kan det förekomma internationella sådana, eftersom löneökningarna i andra länder bör påverka såväl löntagarorganisationernas lönekrav som arbetsgivarnas villighet att gå med på dessa krav. Löneutvecklingen i andra länder påverkar naturligtvis förväntningarna om lönestegringar i löntagarorganisationerna. Att se på löneökningarna i omvärlden kan också vara ett bekvämt sätt att uppnå enighet inom en löntagarorganisation om

⁸ I en empirisk studie av den engelska lönebilden har dock Hines visat på en positiv samvariation mellan medlemsökningar i fackföreningarna och löneökningarna.

storleken på lönekraven. Säkert följer också arbetsgivarsidan uppmärksam samt utvecklingen i andra länder. Åtminstone exportföretagens prisstegringsförväntningar torde delvis bestämmas härav.

Frågan är nu hur de variabler som vi räknat upp samverkar till att bestämma löneökningarnas storlek. Ett rimligt antagande är väl att dessa faktorer kan verka på olika sätt i olika lägen. Ju mer värdet av en viss variabel avviker från vad som uppfattas som ett normalvärde, desto större inverkan tror vi att denna variabel får och desto mindre inverkan bör de övriga få. Om t ex prisstegringstakten överstiger ett visst tröskelvärde, finns det anledning att anta att just detta kommer att uppmärksammas i särskilt hög grad av både löntagare och arbetsgivare och därför sätta sin prägel på deras handlingssätt.

Som tidigare påpekats har avtalsförhandlingar till stor del karaktären av en politisk process, där ett begränsat antal människor fattar beslut. Ju färre människor som är inblandade i denna beslutprocess, dvs ju mer centraliserade avtalsförhandlingarna är, desto större bör chanserna vara för mer eller mindre slumpmässiga avvikelser från det normala beteendet. Det är dock sannolikt att alltför stora avvikelser av systematisk karaktär inte kan göras under någon längre tid. Om t ex några löntagarorganisationer under en längre tid avstår från att ta ut de lönehöjningar som det finns marknadsmässigt utrymme för, kan man vänta sig att korrigerande krafter utlöses; nya ledare tillsätts eller organisationen splittras och förlorar medlemmar till andra löntagarorganisationer.

Ett centralt problem är naturligtvis i vilken utsträckning de löneökningar som förhandlas fram avtalsvägen kan avvika från dem som hade blivit resultatet om marknadskrafterna lämnats fritt spelrum. Om en grupp löntagare på en delarbetsmarknad tar ut större löneökningar än marknaden tål, blir resultatet enligt traditionell prisekonomisk teori lägre sysselsättning och därmed högre arbetslöshet. Frågan är nu hur detta påverkar löntagarorganisationens framtida agerande. Kommer den att bli mer återhållsam i fortsättningen? En del har hävdats att en löntagarorganisation i första hand hämtar sitt stöd från dem som har arbete; de arbetslösa kommer ju vid varje tillfälle att utgöra en ytterst liten minoritet. I så fall skulle man knappast kunna vänta sig någon påtaglig dämpning av löneökningsskruven i nästa avtalsförhandling. Om arbetslösheten skulle bli mycket stor, måste dock trycket på organisationsledningen att i första hand

främja sysselsättningen bli mycket kraftigt.

Frågan om marknadskrafternas betydelse beror sannolikt till en mycket stor del på hur stora grupper avtalsförhandlingarna gäller. Ju mindre grupper det är fråga om, desto svårare måste det vara att gå emot marknadskrafterna. Stora löntagarorganisationer som svenska LO kan dock i stor utsträckning negligera marknadskrafterna och kräva att staten skall anpassa sin ekonomiska politik till arbetsmarknadsorganisationernas agerande och på så sätt i efterhand skapa det nödvändiga efterfrågeutrymmet. Så har ju också delvis skett. LO:s solidariska lönepolitik och stora låglönesatsningar skulle aldrig ha kunnat genomföras utan stödet av den aktiva arbetsmarknadspolitiken och en under 60-talet generellt ganska stimulerande ekonomisk politik och snabbt växande offentlig sektor. Trots detta förefaller det som om den solidariska lönepolitiken och låglönesatsningarna, åtminstone i viss utsträckning, lett till arbetslöshet. De senaste årens fortsatta stora löneökningar visar emellertid att detta inte i någon högre grad bidragit till mer återhållsamma lönekrav. Troligen kan dock de i förhållande till vinstökningarna ganska små avtalsmässiga löneökningarna under 1974 förklaras av den rädsla för arbetslöshet som rådde vid oljekrisens höjdpunkt.

Det är inte så alldeles lätt att välja mellan de båda typer av lönebildningsmodeller — marknadsmodellen eller den som betonar arbetsmarknadsorganisationernas självständiga roll — som behandlats. Båda framhåller viktiga inslag i bilden. Antingen kan man betrakta arbetsmarknadsorganisationernas agerande som en störningsfaktor i marknadsmekanismen eller också marknadskrafterna som endast en av många faktorer som påverkar utfallet av avtalsförhandlingarna. Valet av modell måste påverkas av den situation som skall analyseras. För ett land som USA, med en internationellt sett ganska svag fackföreningsrörelse och där avtalsförhandlingarna ofta förs på företagsnivå, kanske marknadsmodellen kan passa bäst. Den passar dock sannolikt sämre för t ex Sverige, med starka arbetsmarknadsorganisationer och ett mycket centraliserat förhandlingssystem. En möjlighet är att skilja mellan löneglidning och avtalsmässiga löneökningar. Den förra skulle då kunna betraktas som marknadsbestämd. En sådan uppdelning försvåras dock av växelspelet mellan löneglidningen och de avtalsmässiga löneökningarna. Om en snabb löneglidning förrycker lönerelationerna mellan olika grupper, kommer löntagarorganisationerna sannolikt att försöka rätta till detta avtalsvägen. Om vissa löntagarkategorier

missgynnas i avtalsförhandlingarna, kan detta komma att korrigeras av marknadskrafterna genom en snabbare löneglidning. Stor löneglidning bör också inkräkta på utrymmet för avtalsmässiga löneökningar och vice versa.

Något om de empiriska undersökningarna av lönebildningen

Det kan vara lämpligt att avsluta behandlingen av lönebildningen med en kortfattad sammanfattning av några av de viktigaste empiriska resultaten på detta område. Först kommer 60-talets diskussion att beröras. Därefter analyseras de senaste årens erfarenheter.

60-talets diskussion

Det torde knappast vara någon överdrift att påstå att 60-talets diskussion om lönebildningen i de flesta länder huvudsakligen kretsat kring den tidigare berörda phillipskurvan, som ju visar sambandet mellan arbetslöshet och löneförändringar. Detta samband påvisades första gången av den brittiske ekonomen Phillips 1958.⁵ Sambandet tycktes i stort sett ha varit detsamma för hela den av Phillips undersökta perioden 1861–1957. Detta var så mycket märkligare som stora institutionella förändringar under denna tid ägt rum på arbetsmarknaden.

Phillips pekade också på ett par andra faktorer som vid sidan av arbetslöshetens nivå tycktes ha påverkat löneförändringarna, nämligen arbetslöshetens och konsumentprisernas förändringar. Han visade att en given arbetslöshetsnivå tycktes vara förenad med en högre lönestegringstakt när arbetslösheten minskade än när den ökade. Konsumentprisökningarna inverkade enligt Phillips på löneförändringarna endast när de var exceptionellt stora.

Phillips artikel gav upphov till en mycket intensiv debatt och en lång rad försök att verifiera hans resultat gjordes. Olika forskare nådde därvid ofta ganska olika slutsatser, varför man knappast kan säga att man nådde fram till någon entydig uppfattning om vilka faktorer som bestämmer löneökningarna. Ett ofta återkommande fel i undersökningarna tycks ha varit att man inte analyserat lönebildningen inom

ramen för större modeller av hela ekonomier, vilket ofta förtryckt resultaten. Trots allt måste man nog ändå säga att flertalet empiriska prövningar gav till resultat att det fanns samband av phillipstyp, även om ofta också andra faktorer än arbetsmarknadsläget betonades. De viktigaste resultaten skulle kunna sammanfattas på följande sätt:

1. De flesta undersökningar av lönebildningen i Storbritannien förefaller stödja Phillips ursprungliga hypotes, även om de ibland mer än denne betonar variabler som konsumentprisökningar och företagsvinster.⁶

2. För USA:s del tycks resultaten vara mer motstridiga.⁷ En del ekonomer har påvisat phillipsrelationer medan andra förnekat dem. Pris- och produktivitetsförändringar, vinster samt arbetslöshetens förändring tycks ofta komma in som förklaringsvariabler vid sidan av eller i stället för arbetslöshetens nivå. Det är emellertid svårt att säga hur detta skall tolkas. I teorin borde ju tex pris- och produktivitetsförändringar påverka efterfrågan på arbetskraft och därmed arbetslösheten och därför s a s vara inbyggda i phillipskurvan.

3. Antalet empiriska undersökningar av lönebildningen i andra länder än England och USA är relativt begränsat. Man har dock hittat phillipskurvor för Australien, Danmark, Japan, Kanada, Nya Zeeland, Sverige och Västtyskland. Även för dessa länder har emellertid variabler som tidigare prisförändringar, vinster och arbetslöshetens förändring i en del undersökningar visat sig vara av betydelse.⁸

4. Det kan vara svårt att jämföra phillipskurvorna för olika länder på grund av olikheter i fråga om beräkningsmetoder och arbetsmarknadsstatistik. I en del västeuropeiska länder, däribland Sverige, kan den officiellt registrerade arbetslösheten under recessionerna hållas nere genom nettoutvandring av arbetskraft. Det finns dock mycket som tyder på att den amerikanska phillipskurvan skulle ligga betydligt högre än tex den svenska eller den engelska. En stor del av förklaringen till detta torde ligga i en betydligt större struktur- och friktionsarbetslöshet (eller sökarbetslöshet om man så vill) i den amerikanska ekonomin, varigenom ett givet efterfrågeöverskott på arbetsmarknaden blir förenat med en högre total arbetslöshet. Av stor betydelse måste också dollarns ställning som reservvaluta ha varit. Härigenom eliminerades ju till stor del den betalningsbalansrestriktion som i andra länder verkat återhållande på löneökningstakten. I ett land som Sverige måste ju fackföreningsrörelsen ta hänsyn till att alltför stora löneökningar försvagar den internationella konkurrens-

kraften, vilket kan leda till hög arbetslöshet. Denna återhållsamhet underlättas naturligtvis också av att de svenska löntagarorganisationerna till skillnad från de amerikanska är relativt hårt centraliserade. Till allt detta kommer också skillnader i fråga om utrikeshandelsberoendet. I USA är den för internationell konkurrens utsatta sektorn av näringslivet relativt liten, vilket gör det lättare för företagen att övervältra lönekostnadsökningar på priserna. Detta minskar givetvis arbetsgivarnas motståndskraft mot stora löneökningsskrav.

5. Slutligen förefaller det att finnas stora skillnader mellan försöken att förklara löneökningarna för hela arbetsmarknaden och för olika delarbetsmarknader.⁹ För det första tycks phillipskurvehypotesen ha betydligt mindre stöd för delarbetsmarknader. För det andra tycks det överhuvudtaget vara svårare att förklara löneförändringarna på olika delarbetsmarknader än för en hel ekonomi på en gång. Dessa resultat har sin grund i att det förmodligen i allmänhet finns mycket starka ömsesidiga beroenden mellan de olika delarbetsmarknaderna. Vanligen finns det inte några klara gränser mellan dessa, varför det knappast räcker med att studera arbetsmarknadsläget endast för en delarbetsmarknad. En annan mycket betydande faktor är naturligtvis att löneökningarna inom vissa viktiga delar av ekonomin smittar av sig på andra delarbetsmarknader. Vissa branscher eller regioner fungerar med andra ord som löneledare.

De senaste årens erfarenheter

De senaste årens kraftiga inflation har aktualiserat en omprövning av frågan om vilka faktorer som bestämmer löneökningarna. De tidigare uppskattade sambanden har nämligen inte kunnat förklara den världsomfattande löneexplosion som ägt rum fr o m 1968. De faktiska löneökningarna i de flesta OECD-länderna har under de senaste åren legat långt över vad man kunnat vänta sig mot bakgrund av tidigare erfarenheter. Avvikelserna tycks ha varit särskilt stora i England, Frankrike, Italien, Kanada och Sverige. De har varit något mindre men ändå betydande i USA och Västtyskland.

Denna oförmåga att förklara de senaste årens löneexplosion har lett till en livlig internationell debatt. Från en del håll har det rent av hävdats att lönebildningen är så beroende av politiska faktorer att det kanske är omöjligt att finna några mer stabila samband.¹⁰ Vi skall

dock försöka göra en översikt över de olika tänkbara förklaringar som föreslagits.

Eftersom löneexplosioner ägt rum nästan samtidigt i alla de västliga industriländerna, förefaller det klart att ett internationellt perspektiv måste väljas. Ett sådant tycks ofta saknas i denna del av den ekonomisk-politiska debatten, varför ofta en rad för de olika länderna speciella faktorer i stället betonats. Som exempel kan nämnas pundets devalvering i England 1967, majrevolten i Frankrike 1968, en mer aggressiv fackföreningsrörelse i Italien och Japan, det progressiva skattesystemet och låglönesatsningarna i Sverige och inflationsdrivande kapitalinflöden i Schweiz och Västtyskland.

Men det förefaller ytterst osannolikt att en kombination av sådana faktorer skulle ha gett upphov till den internationella löneexplosionen. Mot bakgrund av vår tidigare diskussion av lönebildningens teori skulle vi i stället vilja betona strukturella förskjutningar på arbetsmarknaden och ökade prisstegringsförväntningar. I de följande avsnitten tar vi upp några empiriska undersökningar av hur dessa faktorer kan ha bidragit till den ökade lönestegringstakten.

Strukturella förskjutningar på arbetsmarknaden

Det ser ut som om efterfrågetrycket på arbetsmarknaden i många länder till följd av strukturella förskjutningar skulle ha varit större än vad man kunnat tro med anledning av de officiella arbetslöshetssiffrorna. Många menar att ett givet efterfrågeöverskott på arbetsmarknaden i dag skulle vara förenat med högre arbetslöshet än tidigare, varför tidigare uppskattade samband mellan löneökningar och arbetslöshet ej längre skulle gälla. Vi skall i korthet redogöra för några empiriska undersökningar som kommit till dessa resultat.

När det gäller USA kan i första hand tre studier av ekonomer vid Brookings Institution nämnas. Den första har gjorts av George Perry¹¹ och de två andra av Robert Gordon.¹² I deras undersökningar utvecklas alternativa mått på arbetslösheten, vilka anses spegla efterfrågeläget på arbetsmarknaden bättre än de officiella arbetslöshetssiffrorna. Såväl Perry som Gordon kommer till resultatet att den med olika metoder korrigerade arbetslösheten ökat mindre än den officiellt registrerade. De betonar också en ökad ojämnheter i arbetslöshetens fördelning mellan olika grupper, vilket som vi tidigare visat bör

påverka löneökningstakten uppåt. Den ojämnare fördelningen av arbetslösheten vill de i sin tur förklara med en förskjutning av arbetskraftens sammansättning. Andelen kvinnor och yngre arbetstagar har ökat kraftigt på bekostnad av andelen "prime aged men", dvs män i åldern 25–64 år. Följden härav har blivit en ökning av arbetslösheten för den förra gruppen och en minskning av den redan tidigare låga arbetslösheten för den senare gruppen.

Liknande resultat som för USA har också påvisats för Japan.¹³ Så t ex har man för detta land hävdad, att de officiella arbetslöshetstalen ger sämre förklaringsvärde i löneekvationerna än mått på den potentiella arbetslösheten, som också tar hänsyn till önskemålen om byte av anställning respektive utökad arbetstid. Liksom i USA har man under slutet av 60-talet kunnat observera en minskning av den potentiella arbetslösheten i relation till den officiellt registrerade. Som vi längre fram kommer att visa tycks likartade tendenser kunna påvisas också för Sverige.

Sammanfattningsvis kan man följaktligen slå fast, att det finns en hel del som tyder på att efterfrågetrycket på arbetsmarknaden på flera håll under de senaste åren varit större än vad de officiella arbetslöshetstalen låtit antyda. Såväl amerikanska som japanska och svenska erfarenheter tycks bekräfta detta. Det är emellertid svårt att veta hur betydelsefulla dessa faktorer varit för den snabba löneutvecklingen. Å ena sidan måste man alltid vara misstänksam mot sådana "manipulationer" av data som företagits vid framräkningen av olika justerade arbetslöshetsmått, eftersom det i efterhand nästan alltid är möjligt att göra korrigeringar som passar in i mönstret. Å andra sidan står det klart att omfattande strukturella förändringar ägt rum på arbetsmarknaderna i olika länder. Man kan peka på sådana faktorer som att kvinnornas förvärvsintensitet ökat, att stora ungdomsgrupper under de senaste åren nått arbetsför ålder och att småföretags- och jordbrukssektorn inte längre har samma kapacitet som tidigare att absorbera en stor dold arbetslöshet. Kanske har också den ökade strukturomvandlingstakten medfört större obalanser på arbetsmarknaden. Av stor betydelse är förmodligen också att utbyggnaden av socialförsäkrings-system, arbetslöshetsunderstöd osv kanske gör det mindre nödvändigt för en arbetslös löntagare att snabbt skaffa sig en ny anställning på villkor som han inte vill acceptera. Även om det således finns mycket som talar för att sådana strukturella faktorer spelat in, tror vi dock

inte att de kan ge mer än en del av förklaringen till de senaste årens snabba löneutveckling.

Pris- och lönestegringsförväntningarnas betydelse

Förväntningarna om en snabbare inflation skulle också kunna framhållas som en viktig orsak till de senaste årens snabba löneökningar. Att prisstegringsförväntningarna kan påverka löneökningarna visade vi tidigare i detta kapitel. Också förväntningarna om kommande lönestegringar skulle emellertid kunna vara av betydelse. En lång rad undersökningar av dessa förväntningars inverkan på lönebilden har företagits under senare år. Intresset har i huvudsak kommit att koncentreras till frågan om hur stor pris(löne)förväntningselasticiteten är, dvs hur mycket lönestegringstakten kommer att öka vid ett givet arbetsmarknadsläge, när man väntar sig en procentenhets snabbare pris- eller lönestegringar än tidigare.

Ett särskilt problem i detta sammanhang är hur man skall få en uppfattning om pris- och lönestegringsförväntningarnas storlek. De finns i princip bara två möjligheter: antingen använder man direkt observerade data, eller också får man försöka att på indirekt väg härleda dessa förväntningar.

Den första metoden är svår att använda, därför att data på direkt observerade pris- och lönestegringsförväntningar under längre perioder knappast alls finns att tillgå. I USA har man dock sedan 1946 regelbundet samlat in uppgifter om pris- och lönestegringsförväntningarna.¹⁴ Dessa data har kommit till användning i flera olika empiriska undersökningar.

Den andra metoden är alltså att på indirekt väg härleda förväntningarna. Man brukar utgå från att de bestäms av tidigare pris- och lönestegringar. Flera olika metoder finns att tillgå, men alla är förenade med stor osäkerhet. När man utgår från att förväntningarna bestäms på detta sätt kan man dock under vissa omständigheter ha en viss hjälp av att studera ränteförändringarna på de finansiella marknaderna. Detta kan enklast motiveras på följande sätt. Om en snabbare inflationstakt än tidigare förutses, kommer realvärdet av alla nominella fordringar och skulder att minska. Följaktligen kommer vid varje räntenivå utbudet av kredit att minska och efterfrågan på kredit att öka. Resultatet måste under i övrigt oförändrade förhållanden bli

en höjd ränta. Den nominella räntefoten blir med andra ord beroende av prisstegringsförväntningarna. Härav följer att man genom att studera sambandet mellan den nominella räntan och tidigare prisökningar – och därvid också tar hänsyn till inverkan av andra faktorer – kan få en viss uppfattning om hur prisstegringsförväntningarna förändras. Denna metod förutsätter dock en ganska oreglerad kreditmarknad. För Sverige torde metoden vara mindre användbar, eftersom räntan på "administrativ" väg länge hållits nere under jämviktsnivån.

Efter denna summariska beskrivning av de använda metoderna skall vi redogöra för några av undersökningarna av förväntningarnas betydelse. Låt oss börja med att studera de empiriska prövningarna av prisstegringsförväntningarnas inverkan.

För USA har flera sådana undersökningar gjorts.¹⁵ I nästan alla har man funnit att prisstegringsförväntningarna är viktiga förklaringsvariabler vid sidan av framför allt olika arbetsmarknadsvariabler. Värdet av prisförväntningselasticiteterna ligger i allmänhet mellan 0,2 och 0,6, vilket betyder att en procentenhets ökning av prisstegringsförväntningarna skulle ge upphov till en höjning av lönestegringstakten med 0,2–0,6 procentenheter. En intressant omständighet är att prisförväntningselasticiteten genomgående tycks bli lägre när man använder direkt observerade förväntningar härledda från tidigare erfarenheter. En möjlig förklaring till detta kan vara, att man med den senare metoden låter förväntningarna förklara också de lönestegringar som beror på att löntagarna söker kompensation för tidigare icke förutsedda prisstegringar. Det är också tänkbart att man till viss del endast fångar in den samvariation med tidigare prisstegringar som beror av att det sällan sker några tvära kast i prisutvecklingen.

Också för England, Japan och Kanada har prisstegringsförväntningarnas roll undersökts.¹⁶ Resultaten överensstämmer i stort sett med de amerikanska. För Kanada har man dock funnit en prisförväntningselasticitet i närheten av 1.

Beträffande hypotesen om att lönestegringstakten inte i första hand skulle influeras av prisstegringsförväntningar utan i stället av bestämda förväntningar om kommande löneökningar, har endast ett fåtal empiriska prövningar gjorts. Det tycks dock som om förklaringsvärdet blir lägre när man använder lönestegringsförväntningarna som förklaringsvariabler i stället för prisstegringsförväntningarna.

Sammanfattningsvis kan sägas, att särskilt hypotesen om att prisstegringsförväntningarna inverkar på lönebildningen tycks ha ganska

betydande stöd. Varje procentenhets höjning av prisstegringsförväntningarna tycks dock ge upphov till en höjning av lönestegringstakten som är mindre än en procentenhet. Det förefaller också som om prisstegringsförväntningarna skulle ha en betydligt större inverkan på lönebildningen än lönestegringsförväntningarna.

Mot denna bakgrund förefaller det som om en del av de senaste årens löneexplosion skulle kunna förklaras av förväntningar om snabbare prisstegringar. Man kan emellertid rikta viss kritik mot detta betraktelsesätt. Så t ex skulle man kunna hävda att resonemanget förs i cirklar, när man förklarar den höga lönestegringstakten under senare år och den därav föranledda höga prisstegringstakten med en av den höga prisstegringstakten orsakad uppjustering av prisstegringsförväntningarna. En del ekonomer tycks mena att hypotesen om förväntningarna endast är något som man i efterhand tar till, när man inte på annat sätt kan förklara vad som hänt. En annan fråga är varför man först under senare år har börjat betona prisstegringsförväntningarnas betydelse. Det kan emellertid finnas rimliga förklaringar till detta.

En möjlighet är att variationerna i den väntade inflationstakten varit alltför små för att man skulle ha någon möjlighet att upptäcka de samband som finns. Det är också tänkbart att det finns något slags kritiskt tröskelvärde för inflationstakten, vid vilken prisstegringsförväntningarna börjar göra sig gällande. Motiveringen skulle vara att många människor vid en låg inflationstakt sannolikt inte kommer att lägga märke till prisstegringarna. Vid en relativt långsam inflationstakt torde det knappast heller vara lönsamt att skaffa sig några mer exakta uppgifter om storleken av de väntade prisökningarna. Följaktligen låter man under sådana förhållanden knappast heller förväntningarna påverka det egna handlandet i någon större utsträckning. När inflationstakten överstiger ett visst kritiskt värde, kan det däremot bli nödvändigt att skaffa sig mer information om de förväntade prisstegringarna och att i högre grad ta hänsyn till dessa. Det tycks emellertid finnas stora risker för att man i efterhand skall kunna välja ett lämpligt tröskelvärde och på så sätt alltid kunna "förklara" det som hänt. Det kan t ex förefalla egendomligt att den höjda inflationstakten under senare år skulle ha påverkat prisstegringsförväntningarna uppåt, medan detta inte tycks ha inträffat i samband med Koreainflationen fastän prisstegringarna då var betydligt större än nu. Den enda förklaring som vi kan ge är att Koreainflationen ansågs vara av mer tillfällig natur än dagens inflation.

Frågan är emellertid om inte detta antagande om ett kritiskt tröskelvärde är en alltför stor förenkling. Det kanske i stället är sannolikare att prisstegringsförväntningarna slår igenom på löneökningarna med olika tyngd beroende på hur snabb inflationstakten är. Ju snabbare prisstegringstakten är, desto större betydelse borde dessa förväntningar ha. Detta antagande om en variabel prisförväntningselasticitet stöds också för USA:s del av Gordon, som – visserligen på ganska osäkra grunder – visat att man skulle få en prisförväntningselasticitet i närheten av 1 vid en årlig inflationstakt på över 7 procent.¹⁷ Hur som helst torde det vara ställt utom allt tvivel att ökade prisstegringsförväntningar i hög grad bidragit till de stora löneökningarna under de senare åren. Det förefaller dock mycket svårt att tro att dessa stegrade inflationsförväntningar skulle ha kunnat utlösa löneexplosionen. Deras betydelse torde i stället snarare ligga i att de bidragit till att hålla den höga lönestegringstakten uppe, sedan en mer accentuerad inflationsprocess väl kommit igång.

Litteraturhänvisningar till kapitel 4

1. Jfr t ex Hansen, B, "Excess Demand, Unemployment, Vacancies and Wages", *Quarterly Journal of Economics*, Feb 1970
Jacobsson, L & Lindbeck, A, "Labour Market Conditions, Wages and Inflation: Swedish Experiences 1955–67", *Swedish Journal of Economics*, 1969
Jacobsson, L & Lindbeck, A, "On the Transmission Mechanism of Wage Change", *Swedish Journal of Economics*, 1971
Lipsey, R G, "The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1862–1957. A Further Study", *Economica*, Feb 1960
2. Se t ex Hansen, B, a a eller Peston, M, "The Microeconomics of the Philips Curve", *The Current Inflation*, ed by Johnson, H G & Nobay, A R, London, 1971. Jfr också *Nationalekonomiska Föreningens förhandlingar 1972*, Stockholm, 1972
3. Jfr t ex Friedman, M, "The Role of Monetary Policy", *American Economic Review*, March 1968 eller Laidler, D, "The Phillips

- Curve, Expectations and Incomes Policy", Artis, M A, "Some Aspects of the Present Inflation and the National Institute Model", Peston, M, "The Microeconomics of the Philips Curve" och Hines, A G, "The Determinants of the Rate of Change of Money Wage Rates and the Effectiveness of Incomes Policy", *The Current Inflation*, ed by Johnson, H G & Nobay, A R, London, 1971
4. Kaldor, N, "Economic Growth and the Problem of Inflation, Part II", *Economica*, Nov 1959 och Ball, R J, *Inflation and the Theory of Money*, London, 1964
 5. Phillips, A W, "The Relationship between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861–1957", *Economica*, 1958
 6. Dicks-Mireaux, L A, "The Interrelationship between Cost and Price Changes, 1946–59: A Study of Inflation in Post-War Britain", *Oxford Economic Papers*, Vol 13, 1961
 Lipsey, R G & Steuer, M P, "The Relation between Profits and Wage Rates", *Economica*, May 1961
 Klein, L R & Ball, R J, "Some Econometrics of the Determination of Absolute Prices and Wages", *Economic Journal*, Vol 69, 1959
 Hines, A G, "Trade Unions and Wage Inflation in the United Kingdom 1893–1961", *Review of Economics and Statistics*, 1964
 7. Bhatia, R J, "Unemployment and the Rate of Change in Money Earnings in the United States, 1900–58", *Economica*, 1962
 Samuelson, P A & Solow, R M, "Analytical Aspects of Anti-Inflationary Policy", *American Economic Review*, 1962
 Bowen, W G & Berry, R A, "Unemployment Conditions and Movements of the Money Wage Level", *Review of Economics and Statistics*, 1963
 Bodkin, R G, *The Wage-Price-Productivity Nexus*, Philadelphia, 1966
 Eckstein, O & Wilson, T A, "The Determination of Money Wages in American Industry", *Quarterly Journal of Economics*, 1962
 Perry, G L, *Aggregate Wage Determination and the Problems of Inflation*, Cambridge, 1966
 Perry, G L, "The Determinations of Wage Rate Changes and the Inflation-Unemployment Trade-off for the U S", *Review of Economic Studies*, 1964
 Kuh, E, "A Productivity Theory of Wage Levels – An Alternative to the Phillips Curve", *Review of Economic Studies*, Oct 1967
 Vroman, W, "Manufacturing Wage Behaviour with Special Refe-

rence to the Period 1962–66", *The Review of Economics and Statistics*, 1970

8. Lüttichau, K, "Nogle resultater vedrørende pengelønsændringens determinanter for Danmark i mellemkrigstiden samt i efterkrigstiden og mellemkrigstiden under et", *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 1972:3–4
Jacobsson, L & Lindbeck, A, "Labour Market Conditions, Wages and Inflation – Swedish Experiences 1955–67", *Swedish Journal of Economics*, 1969
Jacobsson, L & Lindbeck, A, "On the Transmission Mechanism of Wage Change", *Swedish Journal of Economics*, 1971
Kaliski, S F, "The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wages in Canada", *International Economic Review*, Jan 1964
Zaidi, M A, "The Determinants of Money Wage Rate Changes and Unemployment – Inflation 'Trade-offs' in Canada", *International Economic Review*, 1969
Watanabe, T, "Price Changes and the Rate of Change of Money Earnings in Japan, 1955–62", *Quarterly Journal of Economics*, Feb 1966
Phillips, A W, "Wage Changes and Unemployment in Australia, 1947–58", *Economic Society of Australia and New Zealand, New South Wales Branch, Economic Monograph 219*, Aug 1959
Streit, M E, "The Phillips Curve: Fact or Fancy? – The Example of West Germany", *Weltwirtschaftliches Archiv-Review of World Economics*, 1972:4
Flanagan, R J, "The U S Phillips Curve and International Unemployment Rate Differentials", *American Economic Review*, 1973:3
9. Hansen, B & Rehn, G, "On Wage Drift: A Problem of Money-Wage Dynamics", *Twenty-five Economic Essays in Honour of Erik Lindahl, Ekonomisk Tidsskrift*, 1956
Marquand, "Earnings Drift in the United Kingdom 1948–57", *Oxford Economic Papers*, 12, No 1, Feb 1960
Hines, A G, "Wage Inflation in the U K 1948–62: A Disaggregated Study", *Economic Journal*, March 1969
10. Artis, M, "Some Aspects of the Present Inflation and the National Institute Model", *The Current Inflation*, ed by Johnson, H G & Nobay, A R, London, 1971
11. Perry, G L, "Changing Labour Markets and Inflation", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1970:3

12. Gordon, R J, "Inflation in Recession and Recovery", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1971:1
 Gordon, R J, "Wage-Price Controls and the Shifting Phillips Curve", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1972:2
13. Toyoda, T, "Price Expectations and the Short-Run and Long-Run Philips Curves in Japan, 1956-68", *The Review of Economics and Statistics*, Aug 1972
14. Betr dessa data se Gibson, W E, "Interest Rates and Inflationary Expectations", *The American Economic Review*, Dec 1972 eller Turnovsky, S J, "The Expectations Hypothesis and the Aggregate Wage Equation: Some Empirical Evidence for Canada", *Economica*, Feb 1972
15. Perry, G L, a a
 Gordon, R J, a a
 Turnovsky, S J & Wachter, M L, "A Test of the 'Expectations Hypothesis' Using Directly Observed Wage and Price Expectations", *The Review of Economics and Statistics*, Feb 1972
16. Turnovsky, S J, a a
 Artis, M, a a
 Toyoda, T, a a
17. Gordon, R J, "Wage-Price Controls and the Shifting Phillips Curve", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1972:2

5 Några inflationsmodeller

I de två föregående kapitlen har vi diskuterat pris- och lönebildning var för sig. Detta hade vissa fördelar från pedagogisk synpunkt. Om man vill förstå *inflationsmekanismerna* är det emellertid nödvändigt att mera tydligt beakta *samspelet* mellan pris- och lönestegringarna från ett samhällsekonomiskt perspektiv. Det skall vi försöka göra i detta kapitel med hjälp av några olika modeller, som bedömts vara av särskilt intresse. Det är inte vår avsikt att klart ta ställning för och emot de olika betraktelsesätten. Vi tror att de alla — fastän från olika utgångspunkter — kan bidra till att belysa inflationsmekanismerna. Där så är möjligt skall vi dock försöka diskutera de olika modellernas tillämpningsområden och hur de eventuellt kan knytas ihop.

Det enklaste sättet att beskriva inflationen är kanske att framställa den som ett resultat av inkomstfördelningskonflikter mellan olika samhällsgrupper. Vi skall därför inledningsvis ta upp ett betraktelsesätt enligt vilket ekonomin ses som en *intressegruppsekonomi* ("pressure group economy"), där olika intressegrupper försöker utverka så höga realinkomster som möjligt för sina medlemmar. Denna modell är kanske mer beskrivande än förklarande men ger ändå en ganska god bild av vissa viktiga institutionella inslag i inflationsprocessen. Analysen kan byggas ut så att den också tar hänsyn till resursfördelningskonflikterna mellan den privata och den offentliga sektorn. Denna modell kan emellertid knappast användas som underlag för några mer exakta förutsägelser om inflationstakten. Vi skall därför diskutera ytterligare två modeller.

Den ena bygger på den tidigare diskuterade *phillipskurvan*, som ju är särskilt värdefull vid en analys av målkonflikten mellan å ena sidan en låg inflationstakt och å andra sidan en låg arbetslöshet. Nackdelen med phillipskurvan är att den inte beaktar samspelet mellan inflation och arbetslöshet. Det är ju inte endast inflationstakten som påverkas av arbetsmarknadsläget utan arbetsmarknadsläget påverkas också av inflationstakten. En annan viktig fråga är hur prisstegringarna i ett

land påverkas inflationen i ett annat. Detta problem har man försökt lösa i *EFO-modellen*, enligt vilken internationella prisstegringar och strukturella produktivitetsskillnader mellan olika sektorer på lång sikt bestämmer inflationstakten i en öppen ekonomi av Sveriges typ. Särskilt intresse kommer i diskussionen att ägnas åt sambandet mellan denna modell och andra synsätt och åt frågan om hur de internationella prisstegringarna bestäms. Ett strategiskt problem i detta sammanhang blir i vilken utsträckning inflationen i ett enskilt land kan betraktas som autonomt bestämd.

Intressegruppsekonomin och inflationen

Enligt den allra enklaste typen av modell kan inflationen ses som en följd av inkomstfördelningskonflikterna i samhället. Man utgår då från att det i den moderna blandekonomin finns ett stort antal intressegrupper, som genom att utnyttja påtryckningsmöjligheter av olika slag försöker hävda sina medlemmars intressen på olika områden av samhällslivet.¹ Dessa intressegrupper är av många olika typer. Det kan vara fråga om politiska grupperingar, sammanslutningar av småföretagare, organisationer för arbetsgivare, löntagare, konsumenter, jordbrukare, hyresgäster, pensionärer osv.

En stor del av dessa organisationers verksamhet ägnas åt att tillförsäkra medlemmarna så höga realinkomster som möjligt; någon grundläggande enighet om inkomstfördelningsmålen mellan olika grupper existerar ju i allmänhet inte. Utmärkande för så gott som samtliga dessa intressegrupper är dock att de har betydligt större möjligheter att direkt påverka medlemmarnas nominella inkomster än de reala. De försöker därför uppnå de eftersträlvade realinkomsthöjningarna genom att öka de nominella inkomsterna. De nominella och reala inkomstökningarna kan emellertid överensstämma med varandra endast om summan av de nominella inkomstökningarna för olika grupper är lika med de totala produktionsökningarna i samhället.¹ Att så skulle vara fallet är inte särskilt troligt, om ekonomin befinner sig i

¹ Strängt taget gäller detta endast för en sluten ekonomi. I en öppen ekonomi gäller detta endast approximativt, eftersom det då finns möjligheter till utländska lån och förändringar i "terms of trade".

närheten av full sysselsättning. I så fall kommer de nominella inkomstökningarna att bli större än de reala, vilket innebär inflation. Eftersom de eftersträvade realinkomstökningarna till följd härav inte kommer att uppnås, kan man vänta sig nya inflationsdrivande försök att höja realinkomsterna genom nya nominella inkomstökningar osv.²

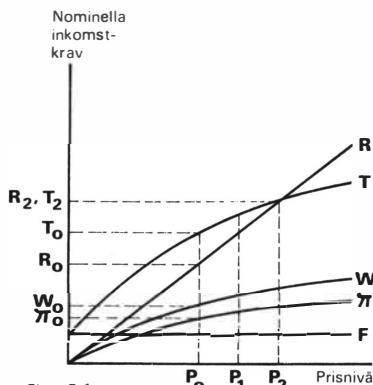
Inflationen kan mot denna bakgrund ses som den mekanism varigenom inkomstfördelningen i samhället bestäms. Sannolikt skulle det inte vara möjligt att komma överens om realinkomsterna för olika grupper, om man förhandlade direkt om dessa. Inflationen fungerar m a o som en process, genom vilken det blir möjligt att åtminstone till viss del undvika svåra sociala konflikter om inkomstfördelningen, när man inte har en så snabb ekonomisk tillväxt att alla gruppers realinkomstkrav kan tillgodoses inom ramen för den.

Nu har naturligtvis olika grupper mycket olika möjligheter att påverka sina inkomster. De flesta är hänvisade till att indirekt på politisk väg försöka få sina krav tillgodosedda. En särställning intar dock företagare och löntagare. De förra fattar ju direkt beslut om priserna på sina produkter, och tillsammans kommer de överens om lönerna i avtalsförhandlingar. Vi skall därför skissera en enkel modell för hur samspelet mellan dessa båda grupper kan leda till inflation.

En diagrammatisk modell³

Vi skall för enkelhetens skull anta att det endast förekommer tre homogena grupper i ekonomin: företagare, löntagare och inkomsttagare med fasta inkomster (inkomster av typen pensioner, sociala bidrag, livräntor osv, vilka inte är försäkrade mot penningvärdeförsämring). Låt oss vidare anta att var och en av dessa grupper vid varje pris- och produktionsnivå gör anspråk på en viss nominell inkomst. För att ytterligare förenkla analysen bortser vi tills vidare från att det kan föreligga oenighet om resursfördelningen mellan den privata och den offentliga sektorn och antar, att fördelningskonflikterna endast gäller de privata inkomsterna. Om vi dessutom förutsätter att de ekonomisk-politiska myndigheterna håller sysselsättningen och därmed produktionen på en given nivå (produktivitetsökningstakten antas vara noll) som motsvarar sysselsättningsambitionerna, skulle inflationsprocessen i en sluten ekonomi, där det inte förekommer någon utrikeshandel eller kapitalrörelser till och från utlandet, kunna

Inflationen i en intressegruppsekonomi

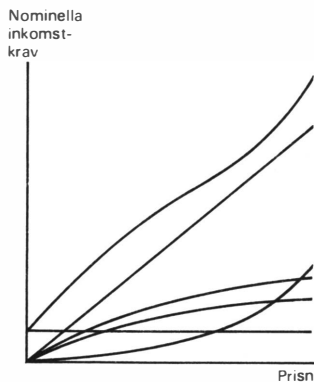

Figur 5:1

Beteckningar:

- F = fasta inkomster
- π = vinster
- W = lönesumma
- T = totala nominella inkomster
- R = tillgängliga inkomster
- P = prisnivå

Intressegruppsekonomi och den offentliga sekto

Figur 5:2

Beteckningar:

- O = den offentliga sektorns inkomster
- F = fasta inkomster
- π = vinster
- W = lönesumma
- T = totala nominella inkomster
- R = tillgängliga inkomster

åskådliggöras med hjälp av figur 5:1.²

I diagrammet avsätter vi de olika gruppernas nominella inkomstkrav på y-axeln och prisnivån på x-axeln. Den horisontella linjen F anger de fasta inkomsttagarnas inkomster, som antas vara oberoende av prisnivån. Kurvan W visar de nominella inkomster som löntagarna begär och under strejkhot kan driva igenom vid olika prisnivåer. Kurvan π anger de nominella inkomster (vinster) som företagen kräver vid olika prisnivåer för att vid därtill hörande lönenivå hålla produktionen och därmed sysselsättningen på den av de ekonomisk-politiska myndigheterna önskade nivå. Om vi summerar de tre kurvorna i vertikalled får vi kurvan T, som anger summan av de totala

² Ett införande av produktivitetsökningar, förändringar i "terms-of-trade" och betalningsbalansens utfall skulle emellertid inte förändra något väsentligt i modellen.

nominella inkomstkraven vid olika prisnivåer. Denna summa skall nu jämföras med de tillgängliga nominella inkomsterna i samhället. Dessa kan visas av en rät linje R , vars lutning anger produktionsvolymen, vilken ju antas vara given.³

Låt oss nu anta att prisnivån i utgångsläget är p_0 och studera vad som händer. Vid denna prisnivå kommer löntagarna att driva igenom sådana nominella löneökningar, att deras totala nominella inkomster blir W_0 . Då kräver företagen en nominell inkomst på π_0 . Vid de givna nominella inkomsterna för löntagare och fasta inkomsttagare kan emellertid företagens eftersträvade nominella inkomst inte realiseras vid en oförändrad prisnivå, eftersom de totala nominella inkomstkraven T_0 vid prisnivån p_0 överstiger de från utbudssidan tillgängliga inkomsterna R_0 . Följaktligen måste företagen höja priserna. Under i övrigt oförändrade förhållanden bör dessa prishöjningar leda till att all produktion inte kan avsättas, varför produktions- och därmed också sysselsättningsminskningar måste bli följden. Vi har emellertid antagit, att de ekonomisk-politiska myndigheterna håller sysselsättningen vid en given nivå. Härav följer att en så expansiv ekonomisk politik måste föras att de önskade prishöjningarna kan genomföras vid en oförändrad total realinkomst i ekonomin. Anta att den nya prisnivån blir p_1 . Vid denna prisnivå kommer löntagarna att begära nya lönehöjningar, varför de nominella inkomstkraven återigen kommer att överstiga de tillgängliga nominella inkomsterna. Följden måste bli nya prishöjningar. Processen kommer inte att avstanna förrän vid prisnivån p_2 , då alla nominella inkomstkrav kan uppfyllas inom ramen för den tillgängliga nominella totalinkomsten i samhället.

Modellen visar på ett enkelt sätt hur icke förenliga inkomstkrav från olika grupper i kombination med att de ekonomisk-politiska myndigheterna håller fast vid givna sysselsättningsmål måste leda till inflation. Man kan emellertid ifrågasätta vårt antagande om att det finns en bestämd prisnivå, vid vilken inkomstkraven blir konsistenta och inflationen följaktligen avstannar (så länge som inte några förskjutningar uppåt av F -, π - eller W -kurvorna äger rum och startar hela processen om igen).

Orsaken till att man i figur 5:1 kunde uppnå en sådan jämviktspunkt var dels att såväl företagare som löntagare led av viss

³ Lutningen på linjen R är ju: $\frac{d(py)}{dp} = y$, om p = prisnivån och y = produktionen.

penningillusion, dvs de accepterade lägre reala inkomster ju högre de nominella inkomsterna var, och dels att det fanns en stor grupp inkomsttagare med fasta nominella inkomster. Det finns givetvis ingenting som säger att det måste förhålla sig på detta sätt i verkligheten. Tvärtom talar mycket för att några sådana jämviktspunkter inte existerar, dvs för att T- och R-kurvorna aldrig skulle skära varandra som i vårt diagram. I ett modernt samhälle är ju de fasta inkomsttagarna relativt få, varför möjligheterna att "exploatera" denna grupp är ganska små. Viss penningillusion förekommer visserligen (jfr kapitel 4), men det är långt ifrån säkert att den är tillräckligt stor.⁴ Ju mer van man har blivit vid ständiga prisstegringar, desto vanligare bör reallönetänkandet ha blivit.

Kanske är det en mer realistisk beskrivning av verkligheten att utgå från att T- och R-kurvorna aldrig skär varandra. Om nu detta skulle vara fallet ökar riskerna för en explosiv inflationsprocess. Man kan då fråga sig varför inte den gradvis fortskridande inflationen under efterkrigstiden övergått i galopperande inflation. Det måste finnas tillbakahållande krafter, som förhindrat detta. En faktor är naturligtvis den ständigt fortskridande produktivitetshöjningen. (I modellen antogs för enkelhetens skull att produktivitetshöjningstakten var noll.) Men kraven på realinkomstökningar har i allmänhet inte kunnat rymmas inom denna ram. Det har säkert också funnits många andra krafter som bromsat inflationsprocessen. En del av dessa hänger naturligtvis samman med att vår förutsättning om en sluten ekonomi inte gäller i verkligheten. Som de viktigaste bromsande faktorerna skulle vi vilja framhålla (1) löntagarorganisationernas strävan att undvika arbetslöshet, (2) arbetsgivarnas motstånd mot alltför stora lönehöjningar, (3) att alltför stora prishöjningar inte lönar sig för företagen, (4) olika slags tidseftersläpningar, (5) det ansvar för samhällsutvecklingen som många intresseorganisationer torde känna samt (6) den ekonomiska politikens inriktning. Dessa faktorer skall diskuteras i tur och ordning.

1. Löntagarorganisationerna strävar inte bara efter stora löneökningar för sina medlemmar; att trygga sysselsättningen är också ett viktigt mål. Även om de ekonomisk-politiska myndigheterna vill

⁴ Ju mindre av penningillusion som förekommer, desto mer kommer kurvorna i figur 5:1 som anger de nominella inkomstkraven att närma sig räta linjer, vilket minskar sannolikheten för att en jämviktspunkt skall existera.

undvika arbetslöshet, kan man inte vänta sig att sysselsättningen skall hållas uppe till priset av en hur hög inflationstakt som helst. Detta bör utgöra en broms för löneökningsskraven. Särskilt stora är naturligtvis riskerna för arbetslöshet till följd av stora lönehöjningar, om K-sektorn är stor. Inom denna sektor kan man ofta inte ta ut större prisökningar än den internationella inflationen medger. Vid för stora löneökningar måste följden bli en försvagad lönsamhet med åtföljande konsekvenser för sysselsättningen, om inte S-sektorn kan fås att expandera i tillräcklig omfattning.⁵

Det kan också vara av intresse att i detta sammanhang nämna de problem som låglönesatsningar i stagnerande branscher med svåra lönsamhetsproblem måste föra med sig. Löntagarorganisationerna tvingas här till en svår avvägning mellan en solidarisk lönepolitik och sysselsättningsaspekterna. T ex den svenska fackföreningsrörelsen har dock accepterat en betydande utstötning av arbetskraft ur svaga företag till följd av låglönesatsningar. LO har ställt sig positiv till omflyttningar av arbetskraft från stagnerande till expansiva branscher. Bidragande faktorer torde härvidlag ha varit den ekonomiska politikens kraftiga inriktning på arbetsmarknadspolitik och den starka centraliseringen av de svenska löntagarorganisationerna.

2. Arbetsgivarnas motstånd mot alltför stora lönehöjningar bidrar också till att hålla tillbaka inflationen. Styrkan i detta motstånd bestäms huvudsakligen av möjligheten att övervältra lönehöjningarna på konsumenterna. Därvidlag inverkar framför allt K-sektorns storlek och hur centraliserade avtalsförhandlingarna är.

Ju större K-sektorn är, desto större är världsmarknadsprisernas inflytande på producentprisnivån. Desto mindre blir då möjligheterna för inhemska företag att utan att förlora marknadsandelar till utländska konkurrenter kompensera sig för löneökningar genom höjda priser. Ett stort utrikeshandelsberoende, som i t ex den svenska ekonomin, bör därför öka arbetsgivarnas motstånd mot inflationsdrivande lönelöft. För t ex USA bör däremot denna restriktion vara av ganska liten betydelse.

Det är också av vikt hur centraliserade förhandlingarna är. Om avtalsförhandlingarna är mycket decentraliserade, kan de förhandlande företagen inte i någon högre grad kompensera sig för lönehöjningar

⁵ Även om S-sektorn snabbt expanderar kan givetvis ändå svåra anpassningsproblem uppträda.

genom prisökningar på sina varor, eftersom det sannolikt finns ganska näraliggande substitut vilka kanske inte berörs av lika stora kostnadsökningar. Ju mer centraliserade avtalsförhandlingarna är, desto mindre kraftig blir denna restriktion och desto mindre motstånd bör arbetsgivarna göra mot inflationsdrivande lönekrav. Detta beror på att osäkerheten om konkurrenternas kostnadsutveckling minskar och på att den ekonomiska politiken i högre grad måste utformas så att avsättningen tryggas också för varor vars priser ökat snabbt; annars kan en betydande arbetslöshet uppstå. Eftersom en högre grad av centralisering i avtalsförhandlingarna på detta sätt gör det lättare för löntagare och arbetsgivare att på övriga samhällsgruppers bekostnad driva igenom pris- och lönehöjningar, finns det naturligtvis på båda sidorna av arbetsmarknaden starka tendenser att bilda större koalitioner. Detta är förmodligen *en* av förklaringarna till de starka centraliseringskrafter som synes inbyggda i den moderna blandekonomin.⁶

3. Även företagens försök att genom prishöjningar öka sina vinster motverkas av starka krafter. Om priserna höjs alltför mycket, riskerar man att passera den punkt som ger vinstmaximering. Stora prisstegringar kan också föranleda löneökningskrav, som kanske mer än eliminerar de ursprungliga vinsterna till följd av de höjda priserna. Som de senaste årens internationella erfarenheter visat finns också risken för att myndigheterna inför prisstopp. Denna faktor kan dock också verka i motsatt riktning. Om företagen väntar sig prisstopp, kanske de försöker gardera sig genom stora prishöjningar i förväg.

4. Det förekommer en lång rad tidseftersläpningar ("lags") i inflationsprocessen. De förhindrar en alltför snabb interaktion mellan priser och löner. Dessa eftersläpningar torde väl främst gälla lönernas anpassning till priserna, eftersom löneavtalen i de flesta länder sluts för ganska långa perioder. Tidseftersläpningarna i fråga om prisernas anpassning till lönerna torde i regel vara kortare men bidrar naturligtvis också till att minska hastigheten i pris- och lönespiralen. Sannolikt är emellertid inte storleken av dessa tidseftersläpningar en gång för alla given utan torde i stället åtminstone delvis bero på inflationstakten. Om den ökar, kommer förmodligen dessa "lags" att

⁶ Man får naturligtvis inte av resonemanget dra slutsatsen att en högre grad av centralisering i avtalsförhandlingarna nödvändigtvis medför en högre inflationstakt. Det kan ju t ex vara möjligt att inkomstfördelningskonflikterna mellan olika grupper blir svårare i ett mer decentraliserat system.

förkortas avsevärt, eftersom kostnaderna för att inte i tid vidta nödvändiga pris- och lönejusteringar då ökar. Följaktligen bör inte den tillbakahållande effekten av dessa tidseftersläpningar överbetonas.

5. Säkerligen känner sig också parterna på arbetsmarknaden bundna av vissa mer eller mindre underförstådda spelregler. Om en arbetsmarknadsorganisation åsidosätter dessa och uppträder alltför oansvarigt i avtalsförhandlingarna, riskerar den att få mindre möjligheter att påverka utvecklingen på andra samhällsområden. Också frågor rörande arbetsmiljö, löntagarinflytande i näringslivet, arbetarskydd, arbetstillfredsställelse och arbetstid är ju av stort intresse för arbetsmarknadsorganisationerna. Till detta kommer också att de stora arbetsmarknadsorganisationerna i de flesta länder (t ex Sverige) torde känna ett ansvar också för samhällsutvecklingen i stort. Av betydelse är också att de flesta organisationer på arbetsmarknaden är — eller uppfattas vara — mer eller mindre knutna till olika politiska partier. Sannolikt ålägger sig löntagarorganisationerna ofta en viss restriktivitet i sina krav för att inte omöjliggöra framgångar på det rent politiska planet.

6. Slutligen bör väl också betydelsen av den ekonomiska politikens inriktning framhållas. Denna inverkar både på löntagarnas lönekrav och på arbetsgivarnas vilja att acceptera löneökningar. Ju mer sysselsättningsmålet betonas, desto starkare lär inflationskrafterna bli. Löntagarna behöver inte hålla tillbaka sina krav av fruktan för arbetslöshet och arbetsgivarna kan få kompensation för stora löneökningar genom prishöjningar utan att avsättningsproblem generellt uppkommer. Om däremot prisstabilitets- och betalningsbalansmålen skjuts i förgrunden för den ekonomiska politiken, måste såväl löntagare som arbetsgivare vara mer försiktiga. De kan inte längre vara säkra på att myndigheterna tillåter efterfrågan att expandera i den omfattning som krävs för att stora pris- och lönestegringar skall kunna genomföras utan konsekvenser i form av generellt sett minskad produktion och därmed ökad arbetslöshet. Mot denna bakgrund skulle man kanske kunna se fullsysselsättningsmålet som omöjligt att förverkliga i den meningen att om det betonas alltför mycket kommer inflationen — enligt phillipskurvan — att förvärras, vilket vid fasta växelkurser till slut tvingar fram en restriktiv ekonomisk politik som måste leda till arbetslöshet. Kanske har efterkrigstidens kraftiga satsningar på full sysselsättning i de utvecklade industriländerna och den minskade betoningen av prisstabilitetsmålet lett till en uppluck-

ring av inflationsdisciplinen. Måhända kan de periodvis återkommande lågkonjunkturerna betraktas som injektioner av arbetslöshet, vilka bidrar till att hålla "arbetslöshetsspöket" vid liv och därmed inflationstakten på en rimlig nivå. Också de senaste årens stagflationserfarenheter kan ses på detta sätt. De visar emellertid att det kan ta relativt lång tid innan en ökning av arbetslösheten dämpar inflationen. Löntagarorganisationerna kan försöka uppnå långsiktiga fördelar genom att hålla uppe löneökningstakten även i en utdragen recession i hopp om att det politiska trycket på regeringen till slut blir så stort att sådana åtgärder vidtas att den höga löneökningstakten blir förenlig med full sysselsättning. Kanske kan också storföretagen genomföra prishöjningar i en lågkonjunktur i hopp om att tvinga fram en expansiv ekonomisk politik, som s a s i efterhand rättfärdigar prishöjningarna — detta förefaller dock mindre troligt i t ex Sveriges fall.

Inflationen, den offentliga sektorn och kompensationsmekanismerna

De fördelningskonflikter som vi berörde ovan gällde endast de privata inkomsterna. Ett minst lika viktigt fördelningsproblem gäller hur de totala resurserna skall fördelas mellan den privata och den offentliga sektorn. Det finns många ekonomer som vill se den växande offentliga sektorn som en av de viktigaste faktorerna bakom den under efterkrigstiden fortskridande inflationen.⁴ Det tycks föreligga en bristande överensstämmelse mellan kraven på en mycket snabbt växande offentlig sektor och på växande privata inkomster. Medborgarnas önskemål, som de kommer till uttryck i de politiska valen, skulle m a o vara oförenliga med de krav som kanaliseras genom arbetsmarknadsorganisationerna.

Mot denna bakgrund skulle vi kunna komplettera fig 5:1 genom att också föra in den offentliga sektorns resurskrav. Detta visas i fig 5:2. Man bör observera att riskerna för en explosiv inflationsprocess ökar, eftersom de personliga inkomstskatterna i de moderna blandekonomierna är starkt progressiva. Ju högre prisnivån blir, desto större blir den andel av de privata inkomsterna som automatiskt går till den offentliga sektorn.⁷

⁷ Detta motiverar varför 0-kurvan i fig 5:2 är konkav uppåt.

En del ekonomer har hävdad att den offentliga sektorns snabba tillväxt verkat inflationsdrivande framför allt därför att den privata efterfrågan inte hållits tillbaka i tillräcklig omfattning.⁴ Problemet är emellertid mer komplicerat än så på grund av att inkomsttagarna försöker och har möjligheter till att kompensera sig för de skattehöjningar som genomförs. Vi skall med hjälp av ett enkelt räkneexempel illustrera hur dessa kompensationsmekanismer verkar.

Anta att vi har en ekonomi, där de utifrån kommande importprishöjningarna varje år är 6 procent och att de leder till en direkt ökning av konsumentprisindex med 2 procent. Mera tekniskt uttryckt innebär detta att konsumentprisnivåns elasticitet med avseende på importprisnivån är $1/3$. Anta vidare att produktivitetsökningstakten i den skyddade sektorn är 3 procent per år samt att den genomsnittliga skattesatsen är 30 procent och marginalskattesatsen 50 procent för en grupp inkomsttagare. Vi förutsätter också att bruttovinstmarginalen inom den skyddade sektorn är konstant, varför x procentenheters kostnadshöjning inom denna sektor också måste medföra x procentenheters prisökning. En prisökning på x procentenheter inom den skyddade sektorn antas slutligen leda till direkt ökning av konsumentprisnivån med $\frac{2}{3} \cdot x$ procentenheter, dvs konsumentprisnivåns elasticitet med avseende på producentprisnivån (och styckkostnaderna) i den skyddade sektorn kan antas vara $2/3$. (Detta är detsamma som att säga att S-sektorns vikt i konsumentprisindex är $2/3$.)

Utifrån dessa antaganden skulle man kunna konstruera en tabell, som visar sambandet mellan real inkomstförändring efter skatt för medelinkomsttagaren och nominell löneökning före skatt. Vi antar då också att den nominella löneökningen är densamma för alla löntagare i samhället. Tabellen skulle då få följande utseende (se nästa sida):

Vi ser att man med ett progressivt skattesystem även vid relativt stora nominella löneökningar får ganska små realinkomsthöjningar efter skatt. Det är därför inte svårt att förstå att ett progressivt skattesystem måste ha en kraftigt inflationsdrivande verkan från kostnadssidan i den meningen att en löntagarorganisation, som vill åstadkomma väsentliga realinkomsthöjningar för sina medlemmar, är tvungen att driva igenom mycket stora lönehöjningar.⁸

⁸ En alternativ möjlighet är naturligtvis att försöka påverka myndigheterna så att skattesatserna ändras, vilket är vad som inträffat i Sverige under de senaste åren. Om man med ovan angivna skattesatser skulle vilja uppnå en 3-procentig realinkomstökning efter skatt (vilket långtifrån är någon orimlig siffra), skulle de

Tabell 5:1. Sambandet mellan nominell löneökning och real inkomstökning efter skatt för en inkomsttagare med en genomsnittlig skattesats på 30 % och en marginalsattesats på 50 %.¹

nominell löneökning %	nominell inkomst- ökning efter skatt %	pris- ökning %	realinkomstökning efter skatt %
15	10,71	10,0	0,71
12	8,57	8,0	0,57
9	6,43	6,0	0,43
6	4,29	4,0	0,29
3	2,14	2,0	0,14

¹ Om t_m = marginalsattesats, t_a = genomsnittlig skattesats, $\dot{w}$ = nominell löneökning före skatt, $\dot{x}$ = nominell inkomstökning efter skatt, $\dot{p}$ = konsumentprisökning, $\dot{y}$ = realinkomstökning efter skatt, $\dot{c}$ = styckkostnadsförändring i S-sektorn, $\dot{q}_s$ = produktivitetsökning i S-sektorn, $\dot{p}_I$ = importprisökning, e_s = konsumentprisnivåns elasticitet m.a.p. producentprisnivå i S-sektorn och e_I = konsumentprisnivåns elasticitet m.a.p importprisnivå gäller:

$$\begin{aligned}\dot{y} &= \dot{x} - \dot{p} = \frac{1-t_m}{1-t_a} \dot{w} - e_I \cdot \dot{p}_I - e_s \cdot \dot{c} = \frac{1-t_m}{1-t_a} \dot{w} - e_I \cdot \dot{p}_I - e_s (\dot{w} - \dot{q}_s) = \\ &= \dot{w} \left(\frac{1-t_m}{1-t_a} \right) - e_I \cdot \dot{p}_I + e_s \cdot \dot{q}_s\end{aligned}$$

Om skatteprogressiviteten är ännu högre, blir dock resultaten helt andra. Låt oss för att klargöra detta anta att den genomsnittliga skattesatsen är 20 procent och marginalsattesatsen 60 procent för medelinkomsttagaren. Övriga antaganden behålls oförändrade. I så fall kommer vi att få följande samband mellan förändringen av den reala inkomsten efter skatt och den nominella löneökningen.⁹

(forts not 8)

nominella inkomsterna före skatt behöva stiga med hela 63 procent. Detta illustrerar på ett utmärkt sätt vilka svårigheter som är förknippade med ett progressivt skattesystem.

⁹ De i våra räkneexempel gjorda antagandena passar väl in på t ex de svenska förhållandena. Se t ex Matthiessen, "Marginaleffekterna, indexreglering och regeringens skatteförslag", *Ekonomisk debatt*, 1973:5. En inkomsttagare i 30 000-kronorsklassen utan barn hade 1973 en genomsnittlig skattesats på ca 30 procent och en marginalsattesats på ca 50 procent. Genomsnittsskattesatsen 20 procent och marginalsattesatsen på 60 procent svarar ganska väl mot de faktiska förhållandena för en gift inkomsttagare med barn och ungefär samma inkomst, som uppbär bostadsbidrag (om vi antar att bidragsskalorna årligen

Tabell 5:2. Sambandet mellan nominell löneökning före skatt och realinkomstförändring efter skatt för en inkomsttagare med en genomsnittlig skattesats på 20 % och en marginalsattesats på 60 %.

nominell löneökning %	nominell inkomstför- ändring efter skatt %	pris- ökning %	real inkomstökning efter skatt %
15	7,5	10	– 2,5
12	6,0	8	– 2,0
9	4,5	6	– 1,5
6	3,0	4	– 1,0
3	1,5	2	– 0,5

Denne inkomsttagare kommer således att få en sänkning av den reala inkomsten efter skatt vid varje given ökning av de nominella lönerna i ekonomin. Det märkliga är emellertid att denna inkomstsänkning blir större ju större de nominella löneökningarna före skatt är. Under förutsättning av att kostnadssänkningar påverkar prisnivån nedåt på samma sätt som kostnadshöjningar påverkar prisnivån uppåt (vilket sannolikt är orealistiskt), skulle denne inkomsttagare tjäna på om lönenivån i ekonomin sänktes. Man skulle därför kunna vänta sig att en skarp progressivitet skulle verka dämpande på löneökningskraven. Detta är dock inte realistiskt att tänka sig. Skälen till detta är framför allt två. För det första består sannolikt många löntagarorganisationer av medlemmar som är utsatta för relativt olika progressivitet. Då kommer medlemmar med låg progressivitet som i det första exemplet att tjäna på stora löneökningar, varför dessa kommer att försöka utverka så stora lönehöjningar som möjligt. För det andra tjänar ju medlemmarna i varje enskild organisation på att för sin del utverka så stora löneökningar som möjligt i förhållande till medlemmarna i andra

(forts not 9)

förskjuts så att någon avtrappning av detta bidrag inte äger rum). Inkluderas även avtrappningen av bostadsbidraget i marginalsattesatsen blir denna så hög som ca 80 procent. Under 1974 har en skatteutredning föreslagit vissa sänkningar av såväl marginal- som genomsnittssattesatser. Det ser dock

fortfarande ut som om kvoten $\frac{1-t_m}{1-t_a}$ för många inkomsttagare i mellaninkomstlägena är så liten att effekter av samma slag som i tabell 5:2 kan uppkomma.

organisationer; tabellerna ovan gäller ju bara under förutsättning av en enhetlig lönestegringstakt för hela ekonomin.¹⁰

Mot denna bakgrund förefaller det troligt att effekterna av ett mycket progressivt skattesystem och en snabbt växande offentlig sektor blir ett ökat inflationstryck. Den mest naturliga reaktionen på en oförmånlig realinkomstutveckling är ju att begära ännu större nominella löneökningar. Om detta som i vårt sista exempel leder till en ännu sämre realinkomstutveckling, är riskerna uppenbara för att man skall hamna i en löne-pris-skattespiral. Avgörande blir storleksförhållandet mellan den genomsnittliga skattesatsen, marginalsattesatsen och konsumentprisnivåns elasticitet med avseende på styckkostnaderna i S-sektorn eller, mera tekniskt uttryckt, om elasticiteten för de nominella inkomsterna efter skatt med avseende på de nominella inkomsterna före skatt är större eller mindre än priselasticiteten i fråga.¹¹

Elasticiteten för de nominella inkomsterna efter skatt med avseende på de nominella inkomsterna före skatt kan ses som ett mått på progressiviteten i skattesystemet. Om skattesystemet är progressivt, måste dess värde ligga mellan noll och ett. Ju närmare noll det ligger, desto högre är progressiviteten. Låt oss nu för att studera progressivitetens betydelse utgå från att löntagarna vill uppnå en given årlig realinkomstökning efter skatt och undersöka vilka nominella inkomstökningar före skatt som då krävs vid olika skatteprogressivitet (under samma antaganden som tidigare). Vi får då följande samband (fig 5:3) för några olika mål om realinkomstökningar efter skatt (+1, +2, +3, +4 och +5 procent).

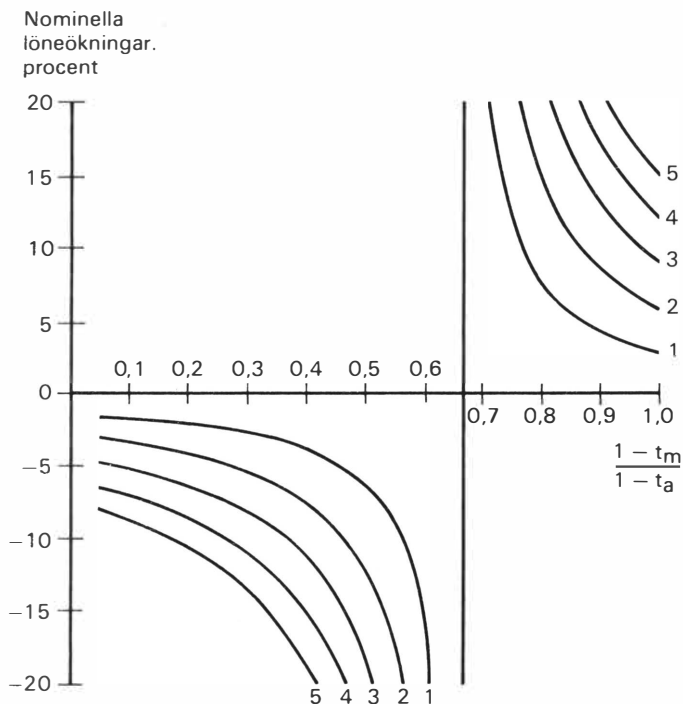
¹⁰ Dessutom anses sannolikt de nominella löneökningarna före skatt snarare än de reala inkomstökningarna efter skatt som en indikator på en löntagarorganisations framgång.

¹¹ Med elasticiteten för de nominella inkomsterna efter skatt med avseende på de nominella inkomsterna före skatt avses det tal som anger den procentuella ökningen av de nominella inkomsterna efter skatt till följd av en ökning med en procentenhet av de nominella inkomsterna före skatt. Närmare bestämt är denna

elasticitet med tidigare använda beteckningar lika med $\frac{1-t_m}{1-t_a}$

Varför förhållandet mellan denna och den diskuterade priselasticiteten är så viktigt framgår av not 1 sid 124. Observera att ju större $\frac{1-t_m}{1-t_a}$ är, desto lägre är skatteprogressiviteten och viceversa.

Sambandet mellan nödvändiga nominella löneökningar och elasticiteten för de nominella inkomsterna efter skatt med avseende på de nominella inkomsterna före skatt vid olika mål för realinkomstökningarna

Figur 5:3

Beteckningar:

 t_m = marginalskattesats t_a = genomsnittlig skattesats

När skatteprogressiviteten är så låg att elasticiteten för de nominella inkomsterna efter skatt med avseende på de nominella inkomsterna före skatt ligger över den totala prisnivåns elasticitet med avseende på styckkostnaderna i S-sektorn (denna priselasticitet är $2/3$ i vårt exempel), kan det eftersträvade realinkomstökningmålet uppnås genom lönehöjningar. Dessa lönehöjningar skall vara större ju högre skatteprogressiviteten är. När denna blir så hög att elasticiteten för de nominella inkomsterna efter skatt med avseende på de nominella inkomsterna före skatt understiger priselasticiteten, krävs emellertid lönesänkningar för att uppnå den önskade realinkomstökningen.¹² Dessa lönesänkningar skall vara större ju lägre progressiviteten (dvs ju högre värdet är på elasticiteten på de nominella inkomsterna före skatt med avseende på de nominella inkomsterna efter skatt) inom det relevanta intervallet är. Sambandet uppvisar således en diskontinuitet. När elasticiteten för de nominella inkomsterna efter skatt med avseende på de nominella inkomsterna före skatt ligger något under priselasticiteten uppnås realinkomstmålet med stora lönesänkningar, medan det i stället krävs stora lönehöjningar när den ligger något över. Det finns därför betydande risker för en löneexplosion, just om skattesystemet är så utformat att stora löntagargrupper kommer att ligga alldeles ovanför detta kritiska värde.

Avslutningsvis bör emellertid framhållas att de resultat som vi här kommit till är beroende av våra antaganden. Dessa var ju mycket förenklade och realismen kan således diskuteras. Så t ex har vi helt underlåtit att beakta de tidseftersläpningar som gäller prisernas och skatternas anpassning till lönerna. Våra slutsatser behöver därför inte gälla för en kortare tidsperiod utan kanske först på 1 à 2 års sikt. Vi kanske också bör påpeka, att om löneökningarna inte är lika med summan av pris- och produktivitetsökningar inom K-sektorn, förändras bruttovinstandelen där.¹³ Detta måste få återverkningar på efterfrågan på arbetskraft och därmed också på löneökningstakten. De kombinationer av nominell löneökningstakt, prisstegringstakt och realinkomststegring efter skatt som vi diskuterat är därför inte stabila. Stabila kombinationer kan endast fås, om sådana växelkursjusteringar

¹² Detta gäller endast under förutsättning av att priserna är lika rörliga nedåt som uppåt vid kostnadsförändringar, vilket som tidigare påpekats kanske är en orealistisk förutsättning.

¹³ Begreppet bruttovinstandel refererar här och i fortsättningen till *förädlingsvärdet* i en sektor.

genomförs att bruttovinstandelen i K-sektorn hålls konstant. Därigenom kommer också importprisstegringarna att påverkas. Ett hänsynstagande till detta skulle medföra att de reala inkomststegringarna efter skatt blev mindre ju högre de nominella lönehöjningarna är vid varje värde mellan 0 och 1 på elasticiteten för de nominella inkomsterna efter skatt med avseende på de nominella inkomsterna före skatt, dvs så snart skattesystemet är progressivt.¹⁴

Som sammanfattning av diskussionen om hur ett progressivt skattesystem inverkar på inflationsmekanismen kan vi således dra slutsatsen att det finns betydande risker för att de inflationsdrivande krafterna förstärks. En annan effekt bör bli att löntagarnas lönekrav alltmer tar formen av krav på längre semester, kortare arbetstid och andra obeskattade förmåner. Det tycks finnas ett stort behov av att ytterligare studera dessa frågor, något som tidigare gjorts i kanske alltför liten utsträckning.

Klart förefaller emellertid vara att den offentliga sektorns snabba tillväxt under 60-talet och den därmed sammanhängande skärpningen av skattetrycket i många länder i hög grad bidragit till de senaste årens inflation. På grund av att utrymmet för privata inkomstökningar beskurits till följd av den offentliga sektorns expansion, torde också inkomstfördelningskonflikterna på den privata sidan ha blivit större än de annars skulle ha behövt bli. Ju mindre utrymmet för privata inkomstökningar blir, desto svårare blir det naturligtvis att genomföra inkomstfördelningen mellan olika löntagargrupper utan att direkt sänka standarden för vissa.

¹⁴ Om prisstegringarna i K-sektorn och importprisstegringarna är lika stora, måste med tidigare använda beteckningar vid konstant bruttovinstandel i K-sektorn gälla:

$$\dot{p}_I = \dot{w} - \dot{q}_K \quad (\dot{q}_K = \text{produktivitetsökningstakten i K-sektorn}).$$

Sambandet på sid 5:10 kan då skrivas:

$$\dot{y} = \dot{w} \left(\frac{1-t_m}{1-t_a} - e_s - e_I \right) + e_s \dot{q}_S + e_I \dot{q}_K$$

Om $e_s + e_I = 1$ fås:

$$\dot{y} = \dot{w} \left(\frac{1-t_m}{1-t_a} - 1 \right) + e_s \dot{q}_S + e_I \dot{q}_K$$

Med ett progressivt skattesystem är $0 < \frac{1-t_m}{1-t_a} < 1$

Följaktligen måste realinkomsthöjningen efter skatt bli mindre ju större den nominella lönehöjningen före skatt varit vid alla värden på elasticiteten för de nominella inkomsterna före skatt med avseende på de nominella inkomsthöjningarna efter skatt.

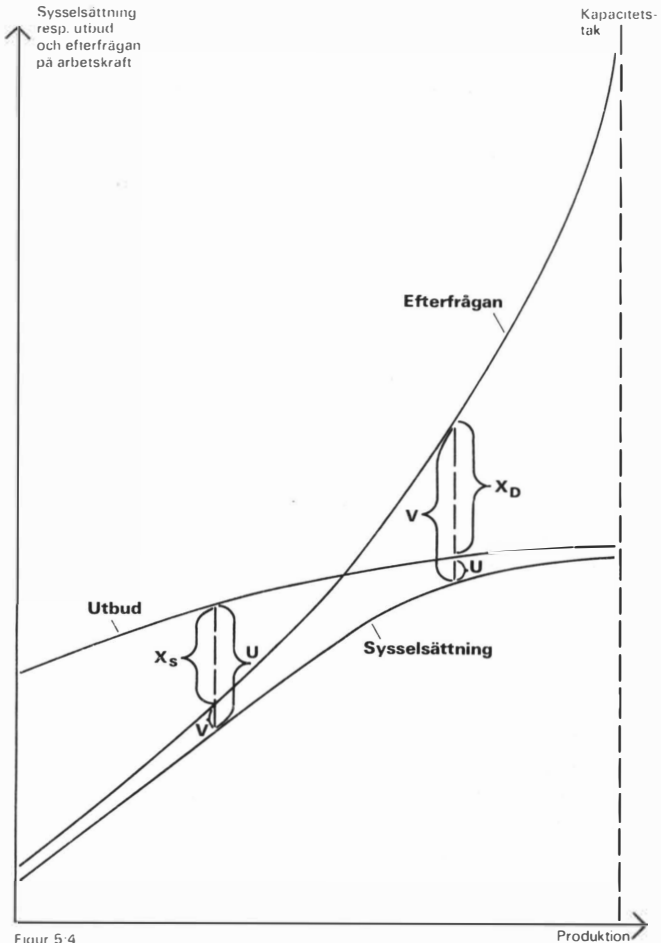
Phillipskurvan

Den under 60-talet kanske mest populära inflationsmodellen bygger på den tidigare diskuterade phillipskurvan. Man utgår från att det föreligger ett negativt samband mellan lönestegringar och arbetslöshet. Detta kan antingen vara ett resultat av en marknadsmekanisk eller av förhandlingsspelet på arbetsmarknaden. Prisökningarna antas sedan bestämmas genom påläggsprissättning, så att prisökningstakten blir lika med skillnaden mellan lönekostnads- och produktivitetsökningstakt. Man bortser då från eventuella förändringar av indirekta skatter och prisimpulser från utlandet. Med denna modell ses lönekostnadsökningarna som drivande i inflationsprocessen, medan priserna endast anses passivt anpassa sig till kostnadssidan. Något direkt inflytande på prisbildningen från varumarknaden anses då inte föreligga. I den mån som varuefterfrågan ökar, kommer detta att leda till ökad produktion, vilket ökar efterfrågan på arbetskraft. Om denna – som antas i fig 5:4 – är mer känslig för variationer i den planerade produktionen än utbudet av arbetskraft, kommer därvid också efterfrågeöverskottet på arbetsmarknaden att bli större och arbetslösheten följaktligen mindre. Enligt phillipskurvan ökar då lönestegringstakten, vilket vid påläggsprissättning måste slå igenom på varumarknaden i form av snabbare prisstegringar.

Att sysselsättningen i fig 5:4 även vid fullt kapacitetsutnyttjande understiger utbudet av arbetskraft beror som tidigare påpekats på förekomsten av friktions- och strukturarbetslöshet till följd av ofullständig information och bristande rörlighet på arbetsmarknaden. När efterfrågeöverskott råder på arbetsmarknaden anges friktions- och strukturarbetslöshetens storlek av avståndet mellan utbudskurvan för arbetskraft och sysselsättningskurvan. Vid utbudsöverskott anges denna arbetslöshet av avståndet mellan efterfrågekurvan och sysselsättningskurvan (detta avstånd visar också antalet vakanser). Avståndet mellan utbuds- och efterfrågekurvan för arbetskraft (när utbudet är större än efterfrågan) kan definieras som "normal konjunkturell" arbetslöshet.

Den beskrivna förklaringsmodellen tycks ha fungerat relativt väl för de flesta länder åtminstone från början av och fram till slutet av 60-talet. Ett intressant försök till en sådan phillipsanalys har gjorts av en ekonom vid Internationella valutafonden, Erich Spittäler, som för

Sambandet mellan efterfrågeöverskottet på arbetsmarknaden och produktionen

Figur 5:4

Beteckningar:

- U antalet arbetslösa
- V antalet lediga platser
- X_s utbudsöverskott
- X_D efterfrågeöverskott

12 olika länder undersökt de långsiktiga sambanden mellan prisökningstakt (förändring av BNP-deflatoren) och arbetslöshet (ett vägt genomsnitt för tidigare perioder) från slutet av 50-talet till slutet av 60-talet.¹⁵ Studien är intressant därför att Spitäller använder omräknade arbetslöshetstal som sägs vara jämförbara mellan länderna, vilket de officiella siffrorna inte är. Det blir därför möjligt att direkt jämföra phillipssambanden mellan de olika länderna.

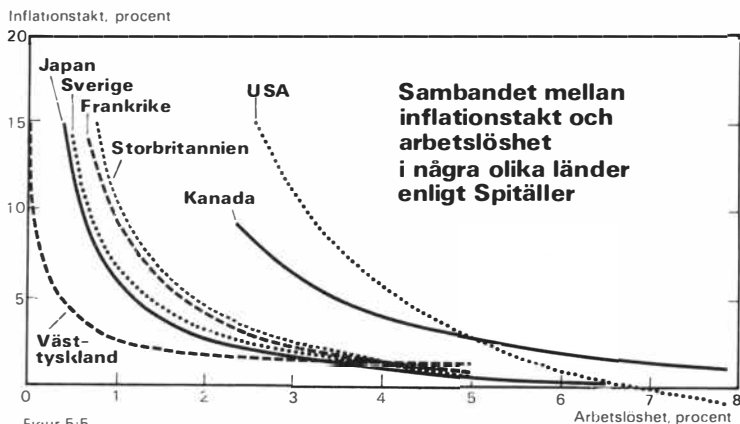
Resultaten av Spitällers jämförelse visas i fig 5:5. Det är framför allt två omständigheter som är av intresse i detta diagram. Den första är skillnaderna i höjddled mellan kurvorna för de olika länderna. Den andra är skillnaderna i fråga om lutning mellan de olika ländernas kurvor inom respektive arbetslöshetsintervall.

Låt oss börja med att diskutera skillnaderna i höjddled! Vi ser att de amerikanska och kanadensiska kurvorna är särskilt oförmånliga i den meningen att man även vid stor arbetslöshet kommit att ha en hög inflationstakt. Den "bästa" kurvan har Västtyskland, men också för Japan och Sverige tycks det ha varit förhållandevis lätt att kombinera hög sysselsättning och måttlig inflationstakt. England och Frankrike intar en mellanställning. När det gäller att förklara dessa skillnader skulle vi framför allt vilja peka på följande faktorer:

1. Olika samband mellan den totala efterfrågan och arbetslösheten.

Ju sämre anpassningen mellan utbud och efterfrågan på arbetskraft är, desto högre bör arbetslösheten bli vid ett givet efterfrågeöverskott på arbetsmarknaden. Det finns anledning att härvidlag vänta sig vissa systematiska skillnader mellan länderna. I ett land som USA med stora avstånd och jämförelsevis stor social segregation bör de olika delarbetsmarknaderna vara mera avgränsade från varandra än på andra håll, vilket bör öka strukturarbetslösheten. Av stor vikt är också den friktionsarbetslöshet som uppstår till följd av arbetstagarnas frivilliga uppsägningar och platsbyten. En del tyder på att rörligheten i detta avseende skulle vara större i den amerikanska ekonomin än på andra

¹⁵ De undersökta länderna är Belgien, Danmark, England, Frankrike, Italien, Japan, Kanada, Nederländerna, Sverige, USA, Västtyskland och Österrike. Tidsperioden är något varierande för de olika länderna men omfattar i huvudsak 60-talet. Data över arbetslösheten har fåtts från "Wirtschaftsentwicklung im Ausland, IFO Wirtschafts Bilder – Anlage zu IFO-Schnell Dienst" (IFO Institut für Wirtschaftsforschung, München Sept 1968 och Sept 1969). De samband som Spitäller undersökt är, för att använda ett nationalekonomiskt fackuttryck "the steady-state solutions" av prisstegringstakten som funktion av arbetslösheten, sedan värdet av eventuella andra förklaringsvariabler satts till noll.

Figur 5:5

Källa: Spitäller, E., "Prices and Unemployment in Selected Industrial Countries" (IMF Staff Papers, vol XVIII, No 3, Nov. 1971)

håll. Någon förklaring är dock svår att ge. Ett exempel på ett land med mycket låg frekvens av frivilliga uppsägningar är Japan, där man tycks ha en annan inställning till arbetslöshet än hos oss, vilket sannolikt gör den japanske arbetstagaren mindre benägen att säga upp sig och därmed riskera att få gå utan arbete. Detta kan kanske vara en av förklaringarna till den jämförelsevis förmånliga japanska kurvan.

2. *Olika samband mellan löneökningstakten och efterfrågeöverskottet på arbetsmarknaden.* En betydelsefull faktor härvidlag är prisstegringsförväntningarnas storlek. Ju större prisstegringar som förväntas, desto högre bör den lönestegringstakt vara som är förenad med ett givet efterfrågeöverskott på arbetsmarknaden. En viktig fråga är hur dessa förväntningar bestäms. Här torde framför allt två faktorer spela in. Den första är tidigare prisstegringar. Ju högre dessa varit, desto större bör förväntningarna om kommande prisstegringar vara. Den andra faktorn är den ekonomiska politikens mållavvägning mellan full sysselsättning och prisstabilitet. Ju mer det förra målet prioriteras, desto högre inflationstakt kan de ekonomisk-politiska myndigheterna väntas tolerera i syfte att hålla sysselsättningen uppe, och ju större bör följaktligen prisstegringsförväntningarna vara. Det förefaller emellertid mindre troligt att dessa förväntningar skulle kunna förklara någon

större del av skillnaderna mellan länderna i fråga om prisstegringstakt och arbetslöshet. I USA och Kanada har man ju under hela efterkrigstiden haft en lägre inflationstakt än i Västeuropa. Dessutom har man mindre betonat den fulla sysselsättningen, varför prisstegringsförväntningarna borde vara lägre. Detta stämmer dock inte med att de nordamerikanska kurvorna i fig 5:5 ligger högre än de västeuropeiska. Den förmånliga västtyska kurvan passar däremot bättre in i resonemanget på grund av en åtminstone tidigare jämförelsevis låg inflationstakt och den ekonomiska politikens starka inriktning på prisstabilitet i detta land. Möjligen skulle dock den oförmånliga amerikanska kurvan kunna förklaras av att man i USA tidigare på grund av dollarns ställning som reservvaluta inte haft någon bindande betalningsbalansrestriktion. Fackföreningarna har därför inte behövt vara rädda för att stora löneökningar skall kunna utlösa en restriktiv ekonomisk politik i syfte att upprätthålla jämvikten i betalningsbalansen. Vidare är inslaget av utrikeshandeln så litet i den amerikanska ekonomin att konkurrensen från utlandet knappast i någon högre grad gjort arbetsgivarna mer restriktiva i löneförhandlingarna.

3. *Olika snabb produktivitetstillväxt.* Ju snabbare produktivitetstegringen är, desto mindre blir prisstegringarna vid en given ökningstakt för lönekostnaderna och en given löneandel. Nu är statistiken över produktivitet utvecklingen mycket otillförlitlig, men det förefaller ändå som om de länder som haft den långsammaste produktivitet utvecklingen har relativt oförmånliga kurvor och tvärtom. USA och Kanada har således haft betydligt mindre produktivitet sökningar än de övriga länderna, medan produktivitet utvecklingen varit relativt snabb i Japan, Sverige och Västtyskland.

Som tidigare påpekades är det emellertid inte bara skillnaderna i höjddled mellan de olika ländernas kurvor som är av intresse utan också skillnaderna i fråga om lutning inom respektive arbetslöshetsintervall. Denna lutning kan tolkas som ett mått på hur allvarlig målkonflikten mellan en ökning av sysselsättningen och en minskning av inflations takten är. I tabell 5:4 har vi angett hur stora ökningarna av prisstegringstakten enligt Spitällers undersökning blir vid en minskning av arbetslösheten i närheten av de lägsta arbetslöshetstal som de olika

Tabell 5:3. Produktivitetens utvecklingen i några olika länder 1960–72.

Förändringen av industriproduktionen per arbetad timme.
Procent per år.

Länder	Genomsnitt 1960–72
Frankrike	6,1
Japan	9,5
Kanada	4,0
Storbritannien	4,1
Sverige	6,9
USA	3,2
Västtyskland	6,0

Källor: Frankrike, Japan och Kanada: OECD. *Main Economic Indicators*. Storbritannien: National Institute. *Economic Review*. Sverige: SCB. USA: *Statistical Abstract of the United States*. Västtyskland: *Statistische Beihefte zu den Monatsberichten der Deutschen Bundesbank*.

länderna noterat. För England, Japan, Sverige och Västtyskland skulle en minskning av arbetslösheten med 0,5 procentenheter leda till en ökning av inflationstakten med cirka 2 procentenheter. I synnerhet Kanada men också Västtyskland tycks ha en mer förmånlig "trade-off-relation", medan den tycks vara relativt oförmånlig i Frankrike. För den ekonomiska politiken skulle detta innebära att kostnaderna för en expansiv ekonomisk politik i form av en höjd inflationstakt i Kanada och Västtyskland skulle ha varit ganska små, medan förhållandet varit det omvända i Frankrike. Den andra sidan av detta är att en minskad sysselsättning i de förra länderna inte skulle ha varit någon särskilt effektiv metod att i en högkonjunktur reducera inflationstakten, vilket däremot skulle ha varit fallet i Frankrike. Självfallet är emellertid dessa uppskattningar av effekterna i olika länder av en förändring av arbetslösheten på inflationstakten mycket osäkra. Man bör därför vara mycket försiktig med att dra några slutsatser från dem, men vi har ändå ansett det vara av intresse att redovisa dem.

Tabell 5:4

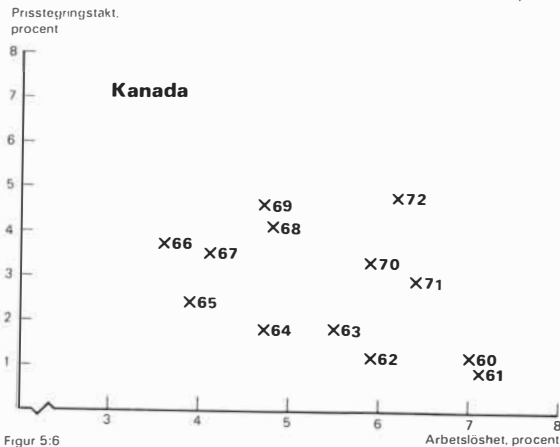
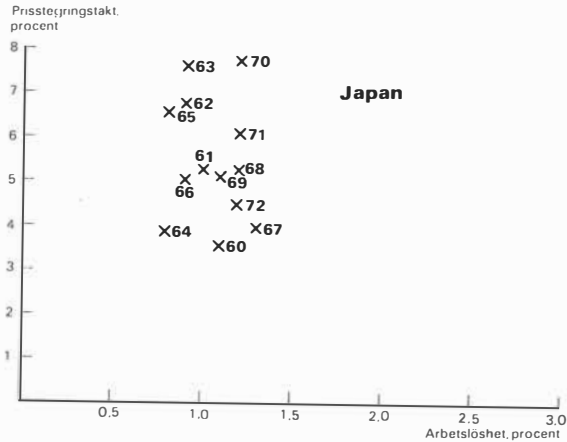
Land	Förändring av arbetslösheten	Förändring av inflationstakten
England	2 → 1,5	+ 2,3 (6,9 → 4,6)
Frankrike	1,5 → 1	+ 3,9 (9,9 → 6,0)
Kanada	4 → 3,5	+ 0,9 (5,0 → 4,1)
Japan	1,5 → 1	+ 2,1 (5,9 → 3,8)
Sverige	1,5 → 1	+ 2,4 (6,8 → 4,4)
USA	4 → 3,5	+ 2,1 (7,8 → 5,7)
Västtyskland	1 → 0,5	+ 1,6 (4,2 → 2,6)

De samband som tidigare tycktes råda kan emellertid inte förklara de senaste årens utveckling. Phillipsrelationerna mellan prisstegringstakt och arbetslöshet ser ut att ha förskjutits uppåt i nästan alla OECD-länder. Detta visas i fig 5:6, där vi ritat in de kombinationer av konsumentprisökningar och arbetslöshet som under perioden 1960–72 registrerats i några olika länder. För England tycks ett någorlunda klart negativt samband föreligga t o m 1967, då pundet devalverades. En likartad bild gäller för Kanada. Därefter uppträder emellertid stagfationsfenomen, dvs en höjning av inflationstakten har sammanfallit med en ökad arbetslöshet. I Japans fall är det dock omöjligt att utläsa något mönster; som tidigare påpekats har arbetslöshetens variationer uppenbarligen varit alltför små för att något tydligt samband med inflationstakten skall kunna skönjas. För Sverige och Västtyskland förefaller det finnas ganska klara negativa samband mellan prisstegringstakten och arbetslösheten fram till 1971, varefter stagfationsfenomen inträder. Sambandet för Västtyskland är oväntat tydligt, eftersom de stora fluktuationerna i nettoinvandringen av utländsk arbetskraft borde hålla arbetslöshetens variationer nere. I stort sett samma förlopp som för Sverige och Västtyskland tycks gälla för USA, där stagfationsproblemen dock kom redan 1970.

Avvikelserna från tidigare samband är stora i alla länder. Minst är de i Västtyskland. En intressant fråga är, om detta kan ha något sammanhang med de upprepade revalveringarna av D-marken. Till detta får vi anledning återkomma längre fram i kapitel 8.

Vid en förklaring av förändringarna i sambanden mellan prissteg-

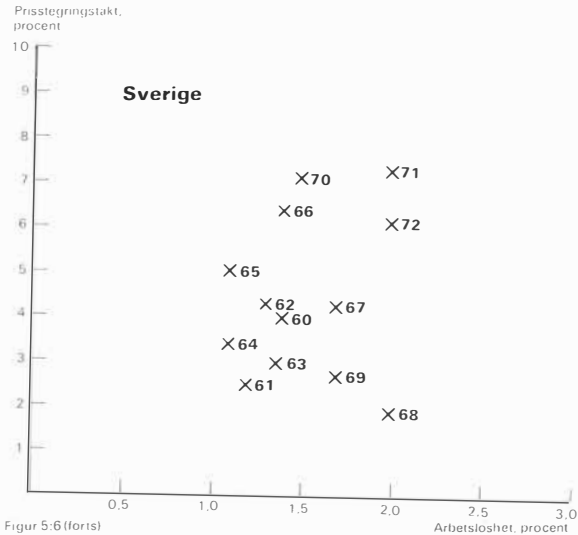
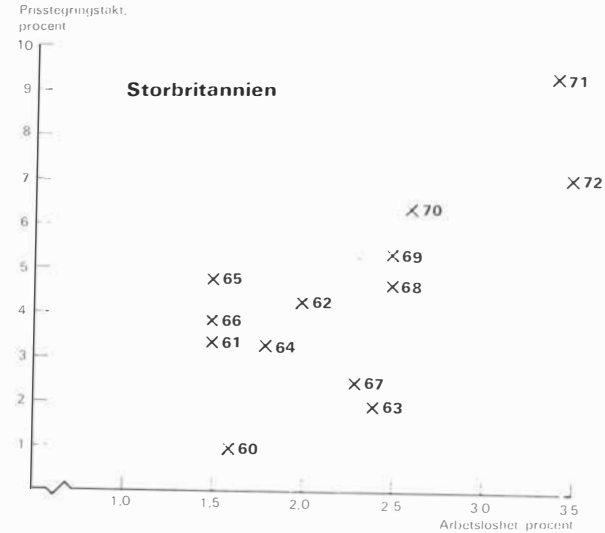
Prisstegringstakt och arbetslöshet i några olika länder 1960–72

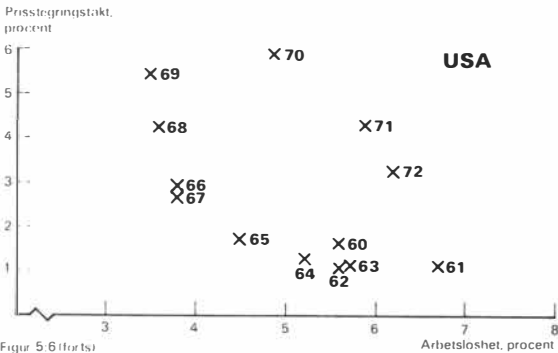
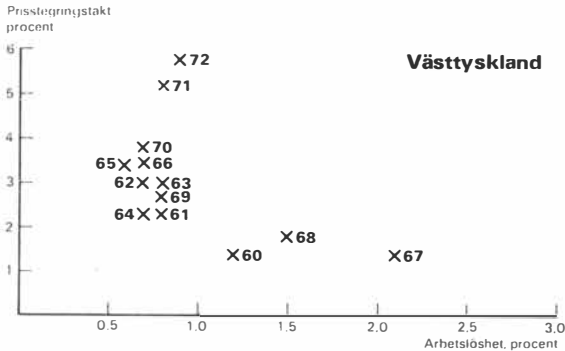
Figur 5:6

ringstakt och arbetslöshet kan det vara lämpligt att falla tillbaka på diskussionen i föregående kapitel. Där visades ju att såväl ökade prisstegringsförväntningar som strukturella förändringar på arbetsmarknaden sannolikt bidragit till att förskjuta phillipssambanden

NÅGRA INFLATIONSMODELLER

Figur 5:6 (forts)

Figur 5.6 (forts)

Källor:

Konsumentprisindex: OECD Main Economic Indicators (olika nummer)

Arbetslöshet: ILO Yearbook of Labour Statistics (olika nummer)

mellan lönestegringstakt och arbetslöshet uppåt. Vi skall här betona den första faktorn och redogöra för en modell som belyser prisstegringsförväntningarnas betydelse.⁶

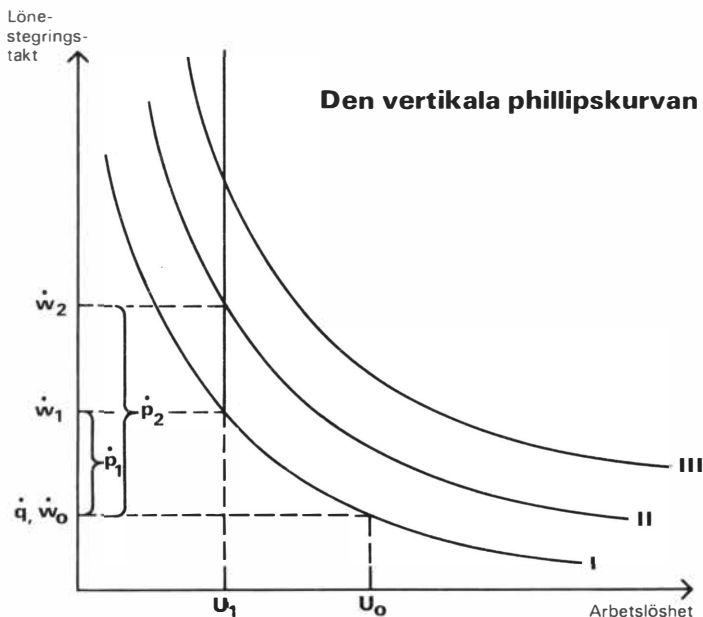
Låt oss t ex anta, att såväl löntagare som arbetsgivare (i en sluten ekonomi) förväntar sig prisstabilitet, varför phillipskurvan I i fig 5:6 gäller. Anta vidare att arbetslösheten är U_0 , vilket ger en lönestegringstakt på $\dot{w}_0$, som är lika med produktivitetshöjningstakten, varför prisnivån förblir oförändrad. Vi antar också att regeringen finner den rådande arbetslösheten alltför hög, varför stimulerande ekonomisk-politiska

åtgärder sätts in. Härigenom minskar arbetslösheten. Låt oss säga att de stabiliseras vid U_1 . Vid denna arbetslöshet är emellertid lönestegringstakten ($\dot{w}_1$) högre än produktivitetshöjningstakten ($\dot{q}$). Priserna kommer därför att stiga i en takt ($\dot{p}_1$) som motsvarar skillnaden mellan de nya löne- och produktivetsökningstakten. Detta kan ske utan konsekvenser i form av ökande arbetslöshet, endast om en tillräckligt expansiv ekonomisk politik förs. Vi utgår emellertid från att så är fallet.

Det är nu rimligt att tänka sig att såväl arbetsgivare som löntagare kommer att anpassa sina förväntningar. Efter viss tid kommer sannolikt den förväntade prisstegringstakten att anpassa sig till de faktiska prisstegringstakten. Följaktligen kommer phillipskurvan att förskjutas uppåt, så att den motsvarar den nya förväntade prisökningstakten. I fig 5:7 kommer då phillipskurvan II att gälla. Om arbetslösheten fortfarande hålls kvar vid U_1 kommer emellertid lönestegringstakten då att öka till $\dot{w}_2$, varför också prisstegringstakten måste stiga (till $\dot{p}_2$). Härigenom påverkas återigen förväntningarna och phillipskurvan pressas vidare uppåt. Så länge som arbetslösheten hålls lägre än U_0 , kommer vi följaktligen att få en ständigt accelererande prisstegring. Vid U_1 kommer den långsiktiga phillipskurvan (som beskriver sambandet mellan lönestegringar och arbetslöshet sedan förväntningarna anpassat sig till de faktiska prisstegringarna) således att bli en vertikal linje. Sålunda kommer också det långsiktiga sambandet mellan prisstegringstakt och arbetslöshet att kunna åskådliggöras med en sådan vertikal linje. På motsvarande sätt borde man få ett allt snabbare prisfall, om myndigheterna lät arbetslösheten bli större än U_0 . Endast om arbetslösheten konstant förblir U_0 , skulle inflationstakten stabiliseras och vardensamma från period till period.¹⁶

Alldeles bortsett från det diskutabla i att förutsätta uniform prisstegringsförväntningar kan man göra åtminstone tre invändningar mot det resonemang som förts. För det första behöver inte prisförväntningselasticiteten vara 1, dvs varje procentenhets ökning av de förväntade prisstegringstakten behöver inte höja lönestegringstakten med en procentenhet. Det är nämligen tänkbart att såväl löntagare som företagare lider av viss penningillusion. De i föregående kapitel refererar de empiriska undersökningarna tyder på att detta skulle vara fallet å

¹⁶ Den långsiktiga phillipskurvan blir naturligtvis vertikal så snart som arbetslösheten understiger U_0 . I fig 5:7 ligger U_1 ganska långt från U_0 endast därför att diagrammet skall bli mer överskådligt. Detsamma gäller fig 5:8.

Figur 5:7

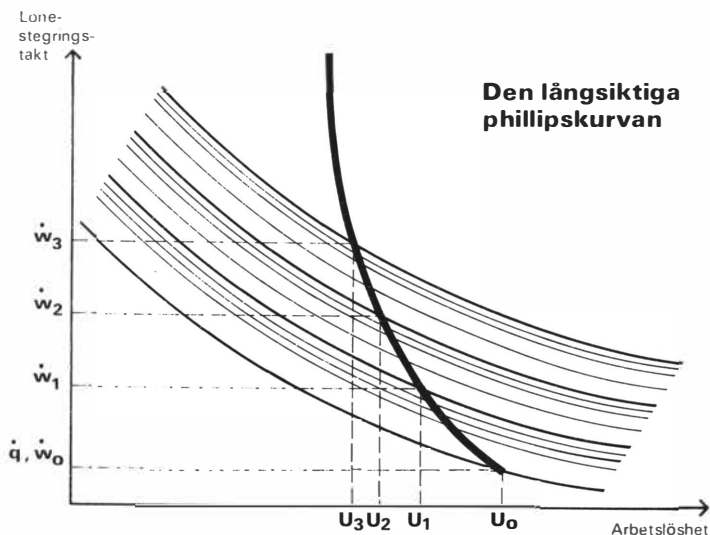
Beteckningar:
 U = arbetslöshet
 $\dot{q}$ = produktivtetsökningstakt
 $\dot{w}$ = löneökningstakt
 $\dot{p}$ = prisstegringsstakt

minstone till dess att man överskrider något kritiskt tröskelvärde för prisstegringsstakten, vid vilket prisstegringsförväntningarna gör sig gällande med full styrka. För det andra är det tänkbart att produktivtetsökningstakt och löneökningstakt samvarierar inom ett visst intervall. För det tredje är det inte heller givet att prisstegringsförväntningarna endast bestäms av erfarenheterna av tidigare prisstegringar. De ekonomisk-politiska myndigheternas målsättning i fråga om inflationstakten spelar säkert också in, så att någon fullständig anpassning av prisstegringsförväntningarna till den faktiska prisstegringsstakten kanske aldrig äger rum.

Om dessa invändningar accepteras, får man en mindre extrem variant av förväntningshypotesen. Den långsiktiga phillipskurvan blir inte längre en vertikal linje utan i stället en kurva med negativ lutning som möjligen blir vertikal efter ett visst tröskelvärde för prisstegrings takten (jfr fig 5:8). Innebörden av invändningarna ovan är nämligen att en ökning av prisstegringstakten med säg 1 procent kommer att ge upphov till en förskjutning uppåt av phillipskurvan med mindre än 1 procentenhet. Om arbetslösheten minskar så mycket (t ex till U_1) att lönestegringstakten enligt den ursprungliga phillipskurvan blir högre än produktivitetstegringstakten, kommer lönestegringstakten inte att öka i all oändlighet utan i stället att konvergera till en bestämd punkt i phillipsdiagrammet. Endast om arbetslösheten minskar ytterligare kommer förskjutningen uppåt av phillipskurvan att fortsätta. Om någon av de ovan gjorda antagandena om penningillusion och samband mellan produktivets- eller lönehöjningstakt fortfarande gäller, kommer emellertid en ny stabil punkt att uppnås. Om dessa olika stabila punkter sammanbinds fås en långsiktig phillipskurva som inte är vertikal. Den är dock brantare än de kortsiktiga, varför slutsatsen att en given minskning av arbetslösheten leder till en större höjning av inflationstakten på långt än på kort sikt även i detta fall kvarstår.

Med hjälp av fig 5:8 kan vi på ett mycket överskådligt sätt illustrera åtminstone en av de möjliga förklaringarna till de senaste årens stagflationserfarenheter. Följande process kan ha varit verksam i flera länder.

Under 60-talet prioriterades sysselsättningsmålet. Arbetslösheten kunde — trots förvärrade strukturproblem — hållas nere på en relativt låg nivå. Detta ledde dels direkt och dels indirekt via prisstegringsförväntningarna till en i genomsnitt över konjunkturcykeln höjd lönestegringstakt och därmed också till en höjd prisstegringstakt. Mot slutet av 60-talet och i början av 70-talet blev prisstegringarna så snabba att större hänsyn måste tas till prisstabilitetsmålet. I flera länder tillkom dessutom betalningsbalansproblem, vilka ibland åtminstone till viss del var en följd av en i förhållande till andra länder alltför snabb inflationstakt. Ambitionerna att snabbt dämpa inflationstakten och förbättra betalningsbalansen ledde till att en förhållandevis restriktiv ekonomisk politik kom att föras. Men på grund av att prisstegringsförväntningarna var så stora, ledde detta inte snabbt till någon påtaglig minskning av inflationstakten utan endast till en

Figur 5:8

Beteckningar:

 U = arbetslöshet $\dot{w}$ = löneökningstakt $\dot{q}$ = produktivtetsökningstakt

betydande ökning av arbetslösheten. I fig 5:8 skulle den förda ekonomiska politiken kunna visas som en rörelse åt höger på den översta phillipskurvan. De bästa exemplen på länder som under perioden 1970–72 fört denna typ av ekonomisk politik torde vara England, Sverige och USA. I dessa länder kan den ekonomiska politiken delvis ha baserats på en felaktig föreställning om relationerna mellan inflationstakt och arbetslöshet. Man var kanske inte medveten om att det på grund av de stegrade prisstegringsförväntningarna inte var möjligt att genom generell ekonomisk politik snabbt minska inflationstakten utan mycket stora konsekvenser för sysselsättningen.

Att på detta sätt låta prisstegringsförväntningar och arbetslöshet förklara pris- och löneutvecklingen är utan tvekan en elegant teoretisk konstruktion. Det finns dock flera viktiga problem förknippade med denna analys.

1. Phillipskurvehypotesen tar endast hänsyn till arbetsmarknadslägets effekt på pris- och lönestegringarna men inte till pris- och lönestegringarnas inverkan på arbetsmarknadsläget. De observationer av inflationstakt och arbetslöshet som kan göras är ju resultatet av en sådan ömsesidig påverkan. Den analyseras emellertid inte på ett tillfredsställande sätt. Detta är särskilt uppenbart i fråga om prisbildningsantagandet. Priserna antas ju vara kostnadsbestämda. Anta t ex att prisstegringsförväntningarna ökar vid ett givet efterfrågeöverskott på arbetsmarknaden och därmed en given arbetslöshet. Med påläggsprissättning måste då också prisstegringstakten öka. Frågan är nu vad som händer, om efterfrågeläget på varumarknaden inte tillåter sådana prisstegringar utan att företagen får avsättningsproblem. Rimligtvis borde detta leda till att företagen justerade ner sina pålägg. I modellen med kostnadsbestämda priser finns emellertid inte någon sådan anpassningsmekanism inbyggd. Om denna anpassning går mycket långsamt, skulle möjligen prisökningar som varit alltför stora i förhållande till varumarknadens efterfrågan ha kunnat bidra till arbetslöshetsproblemen under de senaste åren.

2. Den phillipskurveanalys som vi redogjort för avser egentligen en sluten ekonomi. Den enkla phillipskurvetekniken passar därför kanske bäst för ett land som USA med relativt begränsad utrikeshandel. För mer öppna ekonomier — som den svenska — uppstår emellertid problem. Kärnfrågan gäller relationerna mellan phillipskurvorna i olika länder. Finns det överhuvudtaget autonoma phillipskurvor eller är de ömsesidigt beroende? Enligt vår uppfattning föreligger en sådan interdependens. Om phillipskurvorna i några länder, som är betydande på världsmarknaden, förskjuts uppåt till följd av ökade prisstegringsförväntningar och/eller förvärrade strukturproblem på arbetsmarknaden och prisstegringarna i dessa ekonomier därför ökar, bör också phillipskurvan för ett litet land som Sverige pressas uppåt. Större importprisstegringar utlöser kompensationskrav från löntagarna och leder sannolikt till förväntningar om ytterligare prisstegringar. Om också exportpriserna ökar, blir arbetsgivarnas motstånd mot lönehöjningar mindre. En annan ekonomisk politik blir möjlig. Det bör inte längre vara lika nödvändigt att med hänsyn till betalningsbalansmålet hålla inflationstakten nere. Därigenom kan t ex löntagarorganisationernas agerande förändras. Också denna fråga om phillipskurvornas internationella beroende förefaller otillräckligt analyserad i ekonomisk teori. Vi kommer därför att återvända till den — liksom till frågan om

pris- och lönestegringarnas inverkan på varu- och arbetskraftsefterfrågan vid diskussionen av EFO-modellen i nästa avsnitt.

EFO-modellen⁷

Vi har vid flera tillfällen framhållit att de inflationsmodeller som ovan behandlats utformats i syfte att förklara utvecklingen i slutna ekonomier. Någon hänsyn till ömsesidiga internationella beroendeförhållanden har i regel inte tagits. Den s k EFO-modellen utgör ett nytänkande på detta område. Den vill i första hand förklara de långsiktigt verkande inflationskrafterna i små, utrikeshandelsberoende länder som Norge och Sverige. Ibland har dock modellen tillämpats även på större och mindre utrikeshandelsberoende länder. Som inflationsdrivande faktorer betonas framför allt de internationella prisstegringarna och strukturella skillnader i produktivitetsokningstakt mellan olika sektorer av näringslivet. Modellen är intressant därför att den i sig förenar element av såväl efterfråge- som kostnadsinflation. Värdefullt är också att den — om den ges en välvillig tolkning — försöker sätta in inflationen i ett större samhällsekoniskt perspektiv. Vi skall inledningsvis ge en kort beskrivning av de grundläggande mekanismerna i EFO-modellen för att därefter kritiskt analysera den i syfte att reda ut några viktiga problem. Detta leder osökt över till en diskussion av hur EFO-modellen passar ihop med de andra inflationsmodeller som berörts. I samband därmed blir det också naturligt med en analys av den internationella prisbildningen.

EFO-modellens grundprincip är, att ekonomin på det sätt som redan flera gånger tillämpats kan delas in i två sektorer: en sektor som är utsatt för internationell konkurrens, K-sektorn, och en sektor som är skyddad för utländsk konkurrens, S-sektorn. Den förra sektorn anses i Sverige svara för en dryg fjärdedel av produktion och sysselsättning mot knappt tre fjärdedelar för den senare (om den offentliga sektorn inkluderas i S-sektorn).^{1 7}

^{1 7} Den exakta avgränsningen mellan sektorerna är naturligtvis svår att göra. I den svenska S-sektorn ingår enligt EFO-rapporten 1. skyddad varuproduktion 2. samhälleliga eller starkt samhällsreglerade tjänster 3. privata tjänster 4. den offentliga sektorn (denna exkluderas dock i vissa resonemang, därför att vanlig marknadsprisbildning inte förekommer där). I K-sektorn ingår 1. konkurrensutsatt råvaruproduktion 2. halvfabrikatproduktion 3. importkonkurrerande produktion 4. färdigvaruindustri.

Man antar sedan att prisökningstakten för K-sektorn är exogen given av prisutvecklingen på världsmarknaden. Summan av dessa prisökningar och produktivetsökningarna inom K-sektorn anger utrymmet för lönekostnadsökningar, dvs de lönekostnadsökningar som kan tas ut utan att bruttovinstandelen förändras. Man hävdar därefter att detta utrymme också bestämmer den faktiska lönekostnadsutvecklingen i K-sektorn på litet längre sikt. Motiveringen är att så snart som lönekostnadsutvecklingen avviker från denna ram, kommer korrigerande krafter som återför lönekostnadsutvecklingen till "huvudkursen" automatiskt att utlösas. Om t ex lönekostnaderna ökar snabbare än priser och produktivitet, faller bruttovinstandelen, vilket antas leda till sådana kontraktiva effekter på samhällsekonomin att lönekostnadsstegringarna minskas. Om lönekostnadsstegringarna i stället understiger summan av produktivets- och prisstegringar, kommer bruttovinstandelen att stiga. Detta antas få sådana expansiva effekter att lönekostnadsökningarna blir större.

K-sektorn förutsätts sedan vara löneledande, varför lönekostnaderna i S-sektorn kommer att stiga i samma takt. Detta sörjer den solidariska lönepolitiken, olika nationella demonstrationseffekter och konkurrensen om arbetskraft mellan sektorerna för. Priserna i S-sektorn (exkl den offentliga sektorn) antas vara kostnadsbestämda på så sätt att man till arbetskostnaderna per enhet lägger vissa pålägg. Prisökningstakten i S-sektorn (exkl den offentliga sektorn) blir därför lika med skillnaden mellan löneöknings- och produktivetsökningstakten i denna sektor. Eftersom produktivetsökningstakten i S-sektorn (exkl den offentliga sektorn) är betydligt lägre än i K-sektorn kommer priserna i den förra sektorn att stiga avsevärt snabbare. Den totala prisstegringstakten i ekonomin fås slutligen som ett vägt medeltal av talen för de båda sektorerna.

Detta är i korta drag en redovisning av EFO-modellen, enligt vilken inflationstakten blir högre ju snabbare de internationella prisstegringarna är och ju större skillnaden i produktivetsökningstakt mellan K- och S-sektorn är. Dessa båda faktorer antas skapa den långsiktiga ram för pris- och löneutvecklingen inom vilken de kortsiktiga fluktuationerna måste äga rum. Det är fullt klart att EFO-modellen representerar ett konstruktivt nytänkande inom inflationsanalysen. Icke desto mindre finns det skäl att göra en kritisk genomgång av några av de viktigaste antagandena i analysen. Detta är desto mera nödvändigt som

EFO-rapporten är ganska oklar på en del väsentliga punkter. Man kan säga att EFO-modellen ställer väl så många nya frågor som den besvarar gamla. En svårighet i detta sammanhang är att det finns mycket små möjligheter att empiriskt pröva modellens förklaringsvärde. Eftersom det är fråga om en långsiktmodell, kan statistisk regressionsanalys inte användas. Det är inte heller tillfredsställande – annat än som en tautologisk beskrivning av verkligheten – att, som görs i EFO-rapporten, visa att löneökningarna i såväl S-¹⁸ som K-sektorn över en längre period i stort sett tycks överensstämma med respektive pris- och produktivitetsökningar. Detta säger nämligen inget om orsakssammanhangen. Här skall vi därför begränsa oss till en analytisk diskussion. Därvid kommer följande punkter att tas upp.

1. Enligt EFO-rapporten verkar krafter som återför utvecklingen till "huvudkursen", även om tillfälliga avvikelser kan förekomma. Vilka är dessa krafter och hur hänger EFO-modellen ihop med övriga inflationsmodeller?

2. Hur rimligt är antagandet om exogent givna produktivitetsökningar? Finns det inte ett samband mellan löneöknings- och produktivitetsökningstakt?

3. Vilken grund finns för EFO-modellens antaganden om exogent givna världsmarknadspriser i K-sektorn och kostnadsbestämda priser i S-sektorn?¹⁸

4. Är antagandet om K-sektorn som löneledare realistiskt? Vad händer om priser och löner i S-sektorn ökar snabbare än de enligt EFO-modellen borde göra?

5. Prisstegringarna i K-sektorn antas vara exogent givna. Detta kan vara sant för ett enskilt land men inte för alla länder på en gång. Frågan är m a o hur de internationella prisstegringarna bestäms och hur EFO-modellen kommer in i detta sammanhang.

6. EFO-modellen bygger på en outtalad förutsättning om fasta växelkurser. Hur påverkas EFO-mekanismerna och den internationella prisbildningen av ett system med rörligare växelkurser?

¹⁸ exkl den offentliga sektorn.

EFO-modellen och avvikelserna från huvudkursen

EFO-modellen sägs bestämma en huvudkurs för löne- och prisutvecklingen, från vilken endast tillfälliga avvikelser är möjliga. Om sådana uppkommer utlöses automatiskt korrigerande krafter. Dessa preciseras emellertid dåligt i EFO-rapporten. Det kan därför finnas skäl för en närmare diskussion, eftersom denna fråga hänger samman med sambandet mellan EFO-modellen och andra inflationsmodeller.

Anta t ex att löneökningstakten i K-sektorn — enligt den för tillfället gällande phillipskurvan — överstiger summan av pris- och produktivitetsökningstakten i denna sektor. Bruttovinstandelen i K-sektorn faller då. Under förutsättning av en konstant bruttovinstandel i S-sektorn kommer då också bruttovinstandelen för hela ekonomin att falla. Detta bör leda till minskad efterfrågan på arbetskraft och därmed lägre sysselsättning och högre arbetslöshet. Följaktligen äger en förflyttning åt höger rum på phillipskurvan, vilket skall resultera i en lägre löneökningstakt. Det behöver således inte föreligga någon motsättning mellan EFO-modellen och phillipssambandet avseende löneökningar och arbetslöshet. Tvärtom förutsätter EFO-modellen snarast existensen av en sådan phillipskurva.

På litet längre sikt kan det också vara frågan om effekter på och från utbudssidan. En minskad bruttovinstandel brukar antas påverka de privata investeringarna negativt. Man skulle kunna få en alltför långsam kapacitetsutbyggnad i K-sektorn, vilket minskar den internationella konkurrenskraften och därigenom leder till ytterligare minskning av sysselsättningen och ökning av arbetslösheten.

Man kan emellertid rikta en viktig invändning mot det resonemang som vi fört. Vad händer om de ekonomisk-politiska myndigheterna inte vill acceptera den arbetslöshet som följer av den enligt EFO-modellen alltför höga löneökningstakten, utan i stället för en så expansiv ekonomisk politik att S-sektorn kan suga upp den arbetskraft som friställs i K-sektorn? En sådan expansion av S-sektorn kan antingen åstadkommas direkt genom en utbyggnad av den offentliga sektorn eller indirekt genom en generellt efterfrågestimulerande politik.¹⁹ Om man har en fast växelkurs är det emellertid inte heller möjligt att

¹⁹ På grund av svårigheter att flytta arbetskraft från K- till S-sektorn skulle man förmodligen i detta fall få ökade strukturproblem på arbetsmarknaden och därmed en förskjutning uppåt av phillipskurvan i enlighet med de resonemang som fördes i kapitel 4.

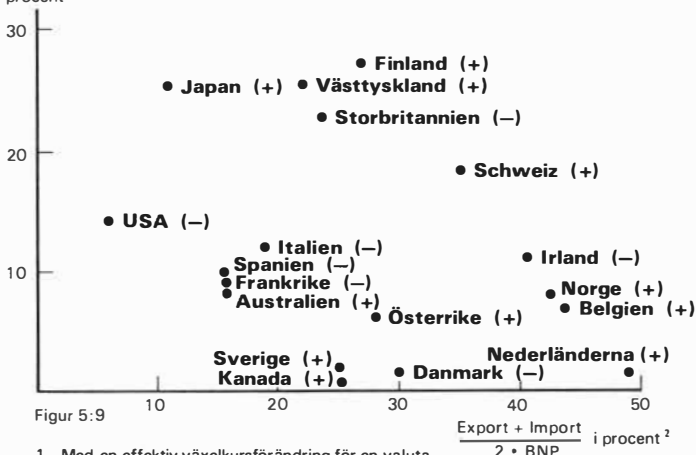
under någon längre tid föra en sådan politik. Om K-sektorns produktion i ett land minskar eller ökar påtagligt långsammare (samtidigt som den inhemska efterfrågan i detta land hålls uppe) än i andra länder är risken stor för att tendenser till underskott i bytesbalansen och därmed sannolikt också i betalningsbalansen skall uppkomma. Om man inte vill devalvera, måste en tillräckligt restriktiv ekonomisk politik föras för att löneökningarna skall bli så små att bruttovinstandelen i K-sektorn kan återföras till en normal nivå och den internationella konkurrenskraften kan återställas.

EFO-modellen bygger således på ett bestämt antagande om de ekonomisk-politiska myndigheternas reaktionsmönster. När tendenser till betalningsbalansunderskott uppkommer, möts detta inte med en depreciering av valutan utan med en restriktiv efterfrågepolitik. Ett exempel på denna mekanism är väl de svenska erfarenheterna under framför allt 60-talet. Löneökningar som var större än summan av pris- och produktivitetökningar i K-sektorn ledde till en sjunkande bruttovinstandel. Följden blev en långsam expansion av K-sektorn. Sysselsättningen kunde dock upprätthållas, därför att S-sektorn expanderade mycket snabbt. Samtidigt försämrades bytesbalansen stadigt. 1969 tappades valutareserven av i snabb takt, vilket uppfattades som tecken på en akut betalningsbalanskris. Men någon devalvering företogs inte utan i stället skärptes den ekonomiska politiken, vilket i hög grad bidrog till att arbetslösheten blev så hög under de första åren av 70-talet och till att bruttovinstandelen i K-sektorn nu ser ut att öka igen.

En viktig fråga är nu hur riktigt EFO-modellens antagande är om att betalningsbalansrubbnings inte möts genom växelkursjusteringar utan genom en efterfrågepåverkande ekonomisk politik. Även under det tidigare systemet med "fasta" växelkurser förekom ju en lång rad paritetsförändringar. Dessa torde ofta kunna tolkas som tecken på att EFO-modellens förutsättningar om pris- och löneutvecklingen i K-sektorn inte varit uppfyllda för många länder. Antingen har prisökningarna avvikit alltför mycket från prisutvecklingen på världsmarknaden eller också har löneutvecklingen inte legat inom ramen för den av EFO-modellen bestämda "huvudkursen". Detta förändrar dock inte i och för sig riktigheten i EFO-modellens antagande om att löneökningarna över en längre period måste vara lika med summan av pris- och produktivitetökningarna i K-sektorn. Skillnaden består i att prisökningstakten i K-sektorn för det enskilda landet – i inhemska valuta – inte längre blir exogent bestämd på världsmarknaden utan

Sambandet mellan växelkursförändringar och utrikeshandelsberoendet

Effektiva
växelkurs-
förändringar¹
1967–73,
procent

Figur 5:9

1. Med en effektiv växelkursförändring för en valuta avses ett vägt genomsnitt av de förändringar som under den givna tidsperioden inträffat mot samtliga övriga valutor. Vikterna utgörs av 1970 års handel. Revalvering anges med (+) och devalvering med (-).
2. Genomsnitt för perioden 1968--70.

Källa: OECD Economic Outlook No 13, July 1973

också blir beroende av den inhemska kostnads- och efterfrågeutvecklingen samt av växelkurspolitiken. En nödvändig förutsättning för att en devalvering skall ge önskat resultat är naturligtvis att det uppkommer så stora prisökningar i inhemska valuta på K-sektorns produkter att bruttovinstandelen ökar i tillräcklig omfattning.

EFO-modellen tycks dock vara approximativt giltig i den mening, att små och mycket utrikeshandelsberoende länder (för vilka EFO-modellen i första hand utformats) tycks ha företagit betydligt mindre växelkursjusteringar än stora länder, som är relativt oberoende av utrikeshandel. Detta kan kanske tolkas som att pris- och kostnadsut-

vecklingen lättare hamnar utanför "huvudkursen" i de senare ekonomierna. Fig 5:9 visar hur det tycks föreligga ett ganska klart negativt samband mellan växelkursjusteringarnas storlek och utrikeshandelsberoendet.

De problem som diskuterats i detta avsnitt aktualiserar frågan om hur EFO-modellen bör betraktas. Är den en positiv modell som syftar till att förklara ett förlopp, eller är den en normativ modell som anger förutsättningarna för att en stabil växelkurs skall kunna upprätthållas? Det är – enligt vår uppfattning – en allvarlig brist i EFO-rapporten att denna fråga inte diskuteras mer ingående. Enligt vår uppfattning visar den föregående diskussionen att EFO-modellen måste betraktas som normativ ekonomisk teori. Den ger emellertid också en god – men åtminstone delvis tautologisk – beskrivning av det ekonomiska utvecklingsförloppet när jämvikt i betalningsbalansen uppnås utan växelkursjusteringar, något som tycks vara relativt sett enklare i små och mycket utrikeshandelsberoende ekonomier, där större hänsyn till de yttre betingelserna alltid måste tas. Modellen kan naturligtvis också vara till stor hjälp – som i kapitel 8 – när man under vissa preciserade förutsättningar om t ex växelkurspolitiken vill kalkylera utrymmet för löneökningar under en viss tidsperiod.

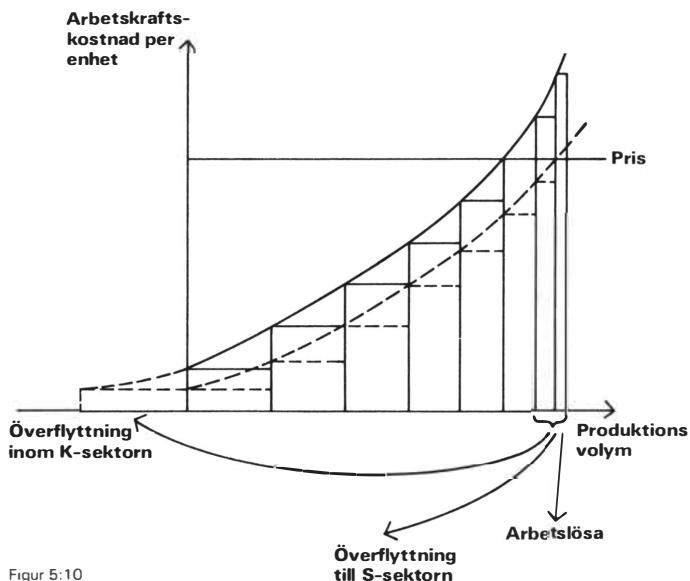
Lönerna och produktiviteten²⁰

I EFO-modellen betraktas produktivetsökningarna som oberoende av löneökningarnas storlek. Exogent givna pris- och produktivetsökningar antas i förväg bestämma ett givet utrymme för lönehöjningar i K-sektorn. Detta är en grov förenkling i syfte att underlätta analysen.

I själva verket bestäms naturligtvis produktivetsökningstakten i samspel med alla övriga ekonomiska variabler, och det finns då anledning att vänta sig att löneökningstakten är av särskild betydelse. Vid en analys på lång sikt – som ju EFO-modellen är – bör hänsyn tas till detta. När lönekostnaderna stiger i förhållande till kapitalkostnaderna, blir mer kapitalintensiva produktionsmetoder lönsamma. Man får en strukturomvandling där modernare och mer kapitalintensiva

²⁰ Liksom tidigare avses här med begreppet produktivitet arbetsproduktiviteten.

Sambandet mellan lönekostnadshöjningar och produktivitetshöjningar

Figur 5:10

företag slår ut äldre och mer arbetsintensiva. Också de intramarginella företagen tvingas till effektivitetshöjningar. Detta kan illustreras med hjälp av ett skalterdiagram (fig 5:10)²¹

Höjden på de olika staplarna i diagrammet anger nivån på arbetskraftskostnaderna per producerad enhet för olika produktionsanläggningar i sektorn. De olika produktionsenheterna har ordnats efter storleken på dessa kostnader. Den horisontella linjen anger den exogent givna prisnivån för sektorns produkter. Triangeln upptill till vänster i figuren visar följaktligen bruttovinsterna. Om lönekostnaderna stiger kommer arbetskraftskostnaderna per enhet i samtliga produktionsanläggningar

²¹ En grundlig analys av detta slag har utförts av Salter i boken *Productivity and Structural Change*, Cambridge 1960.

att öka. De nya kostnaderna visas av de streckade staplarna. Vi ser att arbetskraftskostnaderna per enhet för de äldsta anläggningarna då kommer att överstiga prisnivån. Det lönar sig följaktligen inte ens på kort sikt att längre upprätthålla driften vid dessa. De kommer därför att läggas ned. Samtidigt skapar den relativa fördyringen av arbetskraft i förhållande till kapital incitament till att sätta i drift nya produktionsenheter, som är ännu mer kapitalintensiva och där arbetsproduktiviteten följaktligen är högre än i de tidigare anläggningarna. I de intramarginella företagen tvingar sammanpressningen av bruttovinsterna fram en ökad effektivitet. Sammanfattningsvis kan man således säga att när lönekostnaderna ökar i förhållande till priserna inom en sektor, leder detta automatiskt till produktivitetssökningar. Det finns tre skäl till detta:

1. De minst bärkraftiga enheterna läggs ner.
2. Det blir lönsamt att ta nya och mer kapitalintensiva anläggningar i drift.
3. De intramarginella företagen stimuleras att öka sin effektivitet.

De mekanismer som diskuterats är intimt förknippade med olika arbetskraftsströmmar. Den arbetskraft som friställs vid nedläggningen av olönsamma anläggningar måste ju någonstans ta vägen. Det finns i princip tre olika möjligheter: den kan överflyttas till de nya enheterna i K-sektorn eller till S-sektorn eller förbli outnyttjad. Till detta får vi anledning återkomma längre fram.

Om produktivitetssutvecklingen på detta sätt är endogent bestämd, är det naturligtvis inte tillräckligt att löneökningarna understiger summan av pris- och produktivitetssökningar *ex post* i K-sektorn för att en långsiktig jämvikt i betalningsbalansen vid fasta växelkurser skall kunna upprätthållas. En del av produktivitetssökningen *ex post* är ju då att hänföra till en utslagning av de mest ineffektiva företagen i K-sektorn, vilket kan medföra att denna sektor expanderar alltför långsamt för att konkurrenskraften i förhållande till utlandet skall kunna upprätthållas. "Huvudkursen" bör därför inte uppfattas som *entydigt* bestämd av den i efterhand noterade pris- och produktivitetssutvecklingen.

De beskrivna mekanismerna är självfallet verksamma inte bara i K-sektorn. Där är de emellertid särskilt tydliga, eftersom möjligheterna att övervältra kostnadshöjningar på priserna är mycket begränsade. Även i S-sektorn torde det dock förekomma processer av detta slag.

Det finns ytterligare en aspekt på förhållandet mellan lönekostnads-

och produktivitetens utvecklingen. Sannolikt finns det en övre gräns för hur stora löneökningarna kan bli i förhållande till prisökningarna, innan de positiva effekterna på produktivitetens ökningarna upphör. Om lönehöjningarna blir alltför stora kan företagens räntabilitet och soliditet sjunka så mycket, att de för produktivitetshöjningarna nödvändiga nyinvesteringarna inte kommer till stånd i tillräcklig omfattning. Kanske var detta – och ett med hänsyn till välfärdsförlusterna vid en alltför snabb omflyttning av arbetskraft ökande politiskt motstånd mot strukturomvandlingsprocessen som sådan – en av orsakerna till att produktivitetens ökningstakten i det svenska näringslivet såg ut att minska i början av 70-talet.

EFO-modellens prisbildningsantaganden

Nästa fråga gäller EFO-modellens prisbildningsantaganden. Hur rimliga är förutsättningarna om exogent givna priser i K-sektorn och kostnadsbestämda priser i S-sektorn?

Om antagandet om exogent givna världsmarknadspriser skall vara någorlunda realistiskt, borde huvuddelen av de varor som går i utrikeshandel vara ganska homogena (i den meningen att varje enskild produkt utan några större kvalitetsvariationer produceras i ett stort antal länder). Nu vet vi emellertid att ganska avancerade och differentierade produkter svarar för större delen av utrikeshandelsvolymen för industriländerna. I så fall borde det finnas utrymme för ganska stor självständighet i prissättningen även i K-sektorn för det enskilda landet.

Detta bestyrks också av en undersökning i en OECD-rapport, där man för några olika länder studerat exportprisernas samvariation dels med världsmarknadspriserna (dvs ett vägt index för andra länders exportpriser), och dels med de inhemska priserna (mätta antingen med BNP-deflatoren eller också med partiprisindex för industrivaror). Resultaten var följande:⁸

1. I USA dominerar det inhemska prisinflytandet nästan fullständigt över världsmarknadspriserna.
2. I England och Västtyskland är det inhemska prisinflytandet något mindre men dominerar fortfarande över världsmarknadspriserna.

3. I Frankrike, Kanada och Japan väger inhemska priser och världsmarknadspriser ungefär lika tungt.

4. I mindre länder som Nederländerna, Norge, Sverige och Österrike är världsmarknadspriserna av större betydelse än de inhemska priserna. Dessa saknar dock långtifrån helt inflytande.

De inhemska priserna tycks således spela en större roll i förhållande till världsmarknadspriserna för exportpriserna ju större utrikeshandelsandel och ju större andel av världshandeln som ett enskilt land har. Också för små och mycket utrikeshandelsberoende länder tycks emellertid den inhemska pris- och kostnadsutvecklingen spela in på exportpriserna. För Sveriges del kan man erinra om att tex skogsindustrin samt vissa malm- och verkstadsföretag närmast torde fungera som prisledare på världsmarknaden. Det förefaller därför som om EFO-modellens antagande om exogent givna världsmarknadspriser är en förenkling också för dessa länder.

Man kan likaså diskutera prisbildningsantagandet för S-sektorn. Denna är mycket heterogen också om den offentliga sektorn undantas, varför man borde skilja mellan olika delar av den. Bl a förekommer det ju ett mycket stort antal småföretag, vilket bör göra inslaget av ren konkurrens ganska stort. Dessutom är gränsdragningen mellan K- och S-sektorn ibland ganska oklar. Kanske finns det därför anledning anta, att efterfrågefaktorer spelar en större roll vid prissättningen i S-sektorn än som antas i EFO-modellen.

K-sektorn som löneledare

Det är en vanlig observation att de sektorer av näringslivet som har de snabbaste produktivitetsökningarna fungerar som löneledare i många länder. I en OECD-rapport från 1972 framhålls t ex hur bil-, metall-, verkstads-, stål- och den kemiska industrin (alla tillhörande K-sektorn i EFO-modellens mening) ofta varit löneledande i bl a England, Italien, Japan, Nederländerna, USA och Västtyskland.⁹ Också i Sverige har avtalsrörelserna under 50- och 60-talet utmärkts av att industriarbetarna fungerat som "riktkarlar". Först sedan de slutit sina avtal har andra grupper följt efter.

Det finns flera orsaker till att K-sektorn och inte S-sektorn i allmänhet verkar som löneledare. I synnerhet inom den del av S-sektorn som kännetecknas av tjänsteproduktion är löntagarorganisa-

tionerna i allmänhet ganska svaga. Medan organisationsprocenten för industriarbetare utgör 85–90 procent, torde den inom detaljhandel inte uppgå till mer än 50 procent i t ex Sverige. En rad faktorer samverkar till detta. Det är ofta fråga om småföretag som sinsemellan är mycket olika. Andelarna lågutbildad och kvinnlig arbetskraft med deltid är mycket stora. Många är dessutom egna företagare. Inom den offentliga sektorn är visserligen organisationstillhörigheten större, men organisationerna där tycks vanligen inrikta sig på att upprätthålla en fast relation till lönerna i den privata sektorn.

Det finns dock undantag från regeln att K-sektorn är löneledande. Danmark tycks vara ett exempel på att i stället den offentliga sektorn kan spela denna roll. Kanske beror detta på att storindustrin i det landet är mindre dominerande än på andra håll. Ett annat exempel på hur den offentliga sektorn kan styra hela lönebildningen i en ekonom var väl 1970–71 års svenska avtalsrörelse.

Frågan är nu i vilken mån dessa exempel motsäger EFO-modeller för lönebildningsantagande. Man kan kanske hävda att det inte spelar någon roll vem som fungerar som löneledare, så länge hänsyn ändå tas till utrymmet för löneökningar i K-sektorn. Måhända kan också S-sektorn tillfälligt vara löneledande, även om utvecklingen på lång sikt måste hålla sig inom EFO-modellens "huvudkurs". Anta t ex att en så expansiv ekonomisk politik förs att pris- och lönestegringarna i S-sektorn blir större än vad de enligt EFO-modellen borde ha blivit. I så fall bör också löneökningarna i K-sektorn bli större än det tillgängliga utrymmet. Konsekvensen blir en fallande bruttovinstandel. Därigenom kommer de tidigare diskuterade korrigerande krafterna att utlösas och på sikt återförs löneutvecklingen till "huvudkursen".

De internationella prisstegringarna

I EFO-modellen antas att de internationella prisstegringarna för de enskilda länderna är exogent bestämda på världsmarknaden. En ökad inflationstakt i t ex Sverige kan då kanske förklaras av snabba internationella prisökningar. Om man samtidigt vill studera prisutvecklingen i alla de stora industriländerna, blir det nödvändigt att också förklara hur världsmarknadspriserna bestäms.

Prisbildningen på världsmarknaden påverkas naturligtvis i avgörande grad av hur det internationella växelkurssystemet är utformat. För

enkelhetens skull skall vi först diskutera den internationella prisbildningen vid ett system med fasta växelkurser som på 50-talet och under större delen av 60-talet. I nästa avsnitt studeras hur denna prisbildningsmekanism bör förändras om man går över till rörligare växelkurser, vilket ju skett under senare år.

Man skulle — mycket förenklat — kunna tänka sig två olika modeller för hur prisbildningen på världsmarknaden går till. Vi skall diskutera dessa var för sig.

1. Enligt den första modellen bestämmer kostnads- och efterfrågeutvecklingen i varje enskilt land hur stora prisstegringarna i K-sektorn blir. Detta är den traditionella bilden av den internationella prisbildningsmekanismen. Enligt denna kommer det enskilda landet att få ojämvt i betalningsbalansen, när prisutvecklingen på dess export- och importkonkurrerande varor alltför mycket avviker från det internationella genomsnittet. Detta betraktelsesätt förutsätter att utrikeshandeln framför allt består av så differentierade varor att varje producent kan bedriva en ganska självständig prispolitik. Det behöver väl inte sägas att detta synsätt står i strid med EFO-modellens antagande om exogent givna världsmarknadspriser.

2. Enligt den andra modellen finns det en någorlunda homogen internationell marknad för produkterna från olika länders K-sektorer. De internationella prisförändringarna bör då bestämmas av efterfrågeöverskottet (eller utbudsöverskottet) på denna marknad. Detta efterfrågeöverskott kan ses som summan av efterfrågeöverskotten på K-sektorns produkter i de olika länderna. Om efterfrågan i ett enskilt land ökar i förhållande till utbudet, måste följden bli en ökning också av efterfrågeöverskottet på världsmarknaden. Därigenom kommer den internationella prisstegringstakten att öka. Men ökningen bör bli ganska liten, eftersom varje enskilt land inte kan väntas svara för någon större del av totala världsmarknadsefterfrågan. Däremot bör löneökningstakten (enligt phillipskurvan) öka ganska mycket i det land, där efterfrågeökningen ägt rum, eftersom efterfrågan på S-sektorns produkter i detta land sannolikt expanderar kraftigt (denna sektor svarar ju i nästan alla länder för en större del av produktionen än K-sektorn). Därmed är riskerna stora för att löneökningarna skall överstiga summan av pris- och produktivitetsökningar inom K-sektorn med de konsekvenser för bytesbalansen som tidigare berörts.

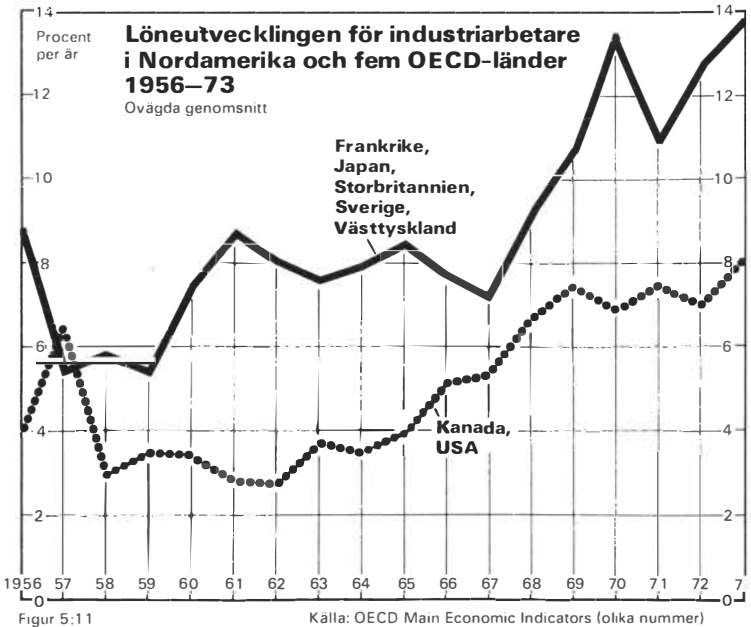
Som ofta ligger väl sanningen någonstans emellan dessa båda

ytterlighetsfall. Som tidigare visats torde båda typerna av mekanismer spela in. För stora länder med liten utrikeshandel passar troligen den första mekanismen bäst. Stora — ofta multinationella — företag kan föra en ganska självständig prispolitik. För små utrikeshandelsberoende ekonomier stämmer däremot den andra modellen ganska bra.

Det finns anledning att i detta sammanhang uppmärksamma en viktig asymmetri i det tidigare internationella betalningssystemet. På grund av dollarns ställning som reservvaluta hade USA åtminstone inte tidigare samma bindande betalningsbalansrestriktion som andra länder. Ett betalningsbalansunderskott som ledde till ett dollarutflöde var inte så farligt, så länge som omvärlden var beredd att i närmast obegränsad omfattning hålla dollartillgodohavanden. Detta betydde att pris- och lönebildningen i USA borde ha varit långt mindre bunden till EFO-modellens "huvudkurs" än i andra länder. Man skulle därför kunna säga att den amerikanska pris- och lönebildningen har varit avsevärt mer autonom än på andra håll, där man haft en mer bindande betalningsbalansrestriktion.

Om man vill förklara de internationella prisstegringarna är det således tydligt att särskilt intresse måste ägnas åt den amerikanska ekonomin. Där höjdes inflationstakten stadigt under andra hälften av 60-talet. Som framgår av fig 5:11 började lönestegringstakten i USA och Kanada att stiga tidigare än i andra länder. Så gott som alla bedömare tycks vara ense om att den främsta orsaken var en inflationistisk finans- och penningpolitik under perioden 1965—68, då man hade den samtida ambitionen att föra ett "krig" mot fattigdomen i USA och att finansiera det alltmer kostnadskrävande vietnamkriget. Huruvida president Johnson underskattade den amerikanska ekonomins potential eller medvetet valde att försöka dölja de verkliga kostnaderna genom att undvika nödvändiga skattehöjningar eller utgiftsminskningar på andra håll torde vara svårt att avgöra. Faktum kvarstår dock att en kraftig efterfrågeinflation uppstod. På grund av att USA väger så tungt i utrikeshandeln fick detta betydande konsekvenser för prisutvecklingen på världsmarknaden.

Man har ofta betonat de inflationsdrivande effekterna av de stora amerikanska betalningsbalansunderskotten för särskilt Japan, Schweiz och Västtyskland. Man tänker sig väl då i regel att penningmängden i de länder som hade stora betalningsbalansöverskott spädades på. Man kan emellertid fråga sig om inte de ekonomisk-politiska myndigheterna åtminstone i viss utsträckning har möjligheter att "sterilisera"

Figur 5:11

önskade kapitalinflöden. Vi skulle i stället vilja betona en annan effekt av de amerikanska betalningsbalansunderskotten och de därmed sammanhängande ökningarna av guld- och valutareserverna i Västeuropa och Japan. Det blev nämligen möjligt för dessa att föra en mer expansiv ekonomisk politik utan att behöva riskera underskott i betalningsbalansen och valutautflöde. "Inflationsdisciplinen" i dessa länder luckrades mer och mer upp. "Huvudkursen" förändrades så att större pris- och lönestegringar än tidigare blev möjliga.

Även om man på detta sätt betonar USA:s betydelse för världsinflationen, får man inte glömma att också andra länder i hög grad bidragit. De ytterst långsamma västtyska och japanska exportprisstegringarna hade tidigare tjänstgjort som ett slags broms på världsinflationen. Den snabbare inflationen i dessa länder efter 1967 ledde emellertid till att bromsen avlägsnades. Till detta kom också 1969 års tyska revalvering, vilken ytterligare spädde på inflationen i andra

länder, även om naturligtvis den västtyska inflationstakten blev lägre än den annars skulle ha varit. Också de senare västtyska och japanska revalveringarna har sannolikt bidragit till att höja den internationella prisökningstakten.

I detta sammanhang torde det — som tidigare påpekats — ha spelat en stor roll att fullsysselsättningsmålet i de flesta västekonomier under 60-talet allt mer kommit att betonas på bekostnad av prisstabilitetsmålet. Detta har medfört förväntningar om större pris- och lönestegringar, samtidigt som "inflationsdisciplinen" i samhället som helhet luckrats upp. Sedan inflationstakten en gång börjat stiga, har utvecklingen sedan drivits på av ytterligare uppjusteringar av pris- och lönestegringsförväntningarna och av kompensationsmekanismer av olika slag. Därutöver har en rad speciella faktorer tillkommit för olika länder. Frankrike hade sin majrevolt med åtföljande demonstrations-effekter på i första hand de engelska, italienska och västtyska ekonomierna.¹⁰ I Japan började löntagarna att i takt med de ökade överskotten i betalningsbalansen kräva en större andel i den ekonomiska tillväxten. I Sverige kom kraftiga låglönesatsningar samtidigt som progressiviteten i skattesystemet skärptes i mycket hög grad. Alla dessa faktorer samverkade till höjningen av den internationella inflationstakten. De förstärkte sannolikt varandra inom ramen för ett komplicerat spridningssystem, som vi fortfarande saknar tillfredsställande analysmodeller för.

När det gäller att förklara varför inflationstakten kom att ligga kvar på en hög nivå i de olika länderna också sedan konjunkturen vänt nedåt och arbetslösheten ökat, skulle vi vilja betona följande.

1. Det höga efterfrågetrycket under högkonjunkturen slog igenom på priser och löner med ganska stora tidsförskjutningar på grund av trögheter av olika slag i det ekonomiska systemet. En viktig sådan tröghet var sannolikt att den höjda inflationstakten kom så oväntat att stora löntagargrupper helt enkelt inte hann med att kompensera sig i tid.

2. Efterfrågetrycket var även under lågkonjunkturen på grund av viktiga strukturella förändringar på arbetsmarknaden betydligt högre än vad ökningen av den officiellt registrerade arbetslösheten lät antyda.

3. Den höjda inflationstakten under högkonjunkturen ledde till drastiska uppjusteringar av arbetsgivarnas och löntagarnas prissteg-

ringsförväntningar. Samtidigt kom dessa förväntningar att i högre grad inverka på de olika ekonomiska enheternas handlande än tidigare — kanske passerades som tidigare nämnts rent av något kritiskt tröskelvärde för prisstegringstakten.

Den internationella prisspridningen och rörliga växelkurser

I den tidigare diskussionen visades att fasta växelkurser var en förutsättning för att EFO-modellens antagande om världsmarknadsbestämda export- och importprisförändringar för det enskilda landet (i inhemsk valuta) skulle gälla. Utvecklingen går emellertid mot ett system med rörligare växelkurser. De viktigaste västvalutorna flyter ju för närvarande. Frågan är då hur detta påverkar den internationella prisbildningen.

Låt oss först konstatera att om de ekonomisk-politiska myndigheterna i olika länder strävar efter att på lång sikt upprätthålla en stabil växelkurs och också lyckas med detta, kommer inget väsentligt att förändras i de tidigare resonemangen. Det blir fortfarande nödvändigt för det enskilda landet att på lång sikt hålla löneökningarna inom ramen för de internationella prisökningarna och produktivitetsökningstakten i K-sektorn.

Det är emellertid knappast troligt att en fast växelkurs skulle accepteras som ett primärt mål. Förespråkarna för ett rörligare växelkurssystem har ju hela tiden hävdad att en av fördelarna med detta borde vara att fullsysselsättningsmålet lättare skulle kunna uppnås, när man inte längre har en betalningsbalansrestriktion på samma sätt som tidigare. De ekonomisk-politiska myndigheterna skulle i ett läge med högre arbetslöshet och extern balans inte längre behöva vara rädda för att en efterfrågeökning skall resultera i ett betalningsbalansunderskott. Effekten blir i stället en valutadepreciering. Den andra sidan av detta är dock att om de potentiella betalningsbalansunderskottsländerna på detta sätt lättare kan hålla efterfrågan uppe, kommer inflationstakten i världsekonomin som helhet att bli högre. Denna effekt skulle dock åtminstone till viss del kunna motverkas av att fackföreningarna under ett system med rörliga växelkurser lär sig att alltför stora lönekrav snabbt leder till en depreciering av valutan och därmed till prishöjningar.

EFO-modellen kommer inte heller längre att fungera på samma sätt

som tidigare under ett system med flexibla växelkurser. Om löneökningarna över en längre period överskrider det tillgängliga utrymmet kommer en valutadepreciering automatiskt till stånd, varvid K-sektorns priser (i inhemsk valuta) ökar snabbare än vad som annars skulle ha blivit fallet. Den internationella prisstegringstakten och produktivitetsökningstakten i K-sektorn kommer man inte längre att på samma sätt som under ett system med fasta växelkurser utgöra en broms på inflations-takten i det enskilda landet.

Det tillkommer emellertid ytterligare en faktor, som kan öka inflationstakten under ett system med rörligare växelkurser. På grund av asymmetrier i prisbildningsmekanismen är det nämligen möjligt att de exportprisstegringar (i inhemsk valuta) som blir följden av en devalvering — åtminstone på kort sikt — blir större än de exportpris-sänkningar (i inhemsk valuta) som skulle komma till stånd vid en lika stor appreciering. Till denna fråga får vi anledning återkomma i den ekonomisk-politiska diskussionen i kapitel 8, där vissa empiriska erfarenheter analyseras.

Man kan emellertid också peka på en faktor som i dagens växelkurssystem kan verka dämpande på inflationstakten. Tidigare hade USA möjligheter att ha mycket stora betalningsbalansunderskott, eftersom omvärlden var beredd att hålla stora dollartillgodohavanden. Med en flytande dollarkurs kommer tendenser till amerikanska betalningsbalansunderskott automatiskt att minska dollarns värde. Kanske kan därför motviljan mot alltför stora kursfall på dollarn komma att utgöra en viktig restriktion på den amerikanska inflationstakten.

Det finns således krafter som verkar i riktning både mot en ökning och en sänkning av inflationstakten, om ett system med rörligare växelkurser genomförs. Vår bedömning är att nettoresultatet bör bli en snabbare inflation än tidigare. Effekterna på arbetslösheten är mer oklara. På kort sikt behöver visserligen inte de ekonomisk-politiska myndigheterna i ett land hålla tillbaka efterfrågan av hänsyn till betalningsbalansen, men på litet längre sikt kan riskerna bli stora för en kontraktiv ekonomisk politik som ökar arbetslösheten om inflationstakten blir alltför hög.

1. Jfr von Weizsäcker, C C, "The Political Economy of Stability in Western Countries", *Wicksell Lectures* 1972
2. Jfr Aujac, H, "Inflation as the Monetary Consequence of the Behaviour of Social Groups", *International Economic Papers* No 4, 1954
Bronfenbrenner, M & Holzman, F D, "Survey of Inflation Theory", *American Economic Review*, Sept 1963
Reder, M W, "The Theoretical Problems of a National Wage-Price Policy", *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, vol 14, 1948
3. Modellen är hämtad från Reder, M W, a a
4. Se t ex Myrdal, G, *I stället för memoarer – Kritiska essäer om nationalekonomin*, kap 2, Vänersborg, 1973
5. Spitäller, E, "Prices and Unemployment in Selected Industrial Countries", *IMF Staff Papers*, Nov 1971
6. Se t ex Laidler, D, a a
7. Angående EFO-modellen se:
Edgren, G, Faxén, K-O & Odhner, C-E, *Lönebildning och samhällsekonomi*, Stockholm, 1970
Myhrman, J, "EFO-rapporten och de svenska inflationsproblemen", *Kooperatören*, 1972:2
Branson, W H & Myhrman, J, "Inflation in Open Economies: Supply-Determined versus Demand-Determined Models", *Seminar Paper No 34, Institute for International Economic Studies, University of Stockholm*, 1973
I Frisch, H, "Die Inflation der Gegenwart und ihre Ursachen", *Antrittsvorlesungen der Technischen Hochschule in Wien*, (Wien 1973) diskuteras också en liknande inflationsmodell av tvåsektortyp
8. OECD, *Economic Outlook*, July 1973, Special Section
9. Ibid
10. Jfr Ackley, G, "Stemming World Inflation", *Atlantic Papers*, 1971:2

6 Den svenska inflationen

I de tre föregående kapitlen har vi på ett mer allmänt plan diskuterat olika modeller som kan bidra till att förklara inflationsprocesserna. Syftet med detta kapitel är att närmare analysera de specifikt *svenska* erfarenheterna. Detta skall vi göra med utgångspunkt från de olika modeller som tidigare diskuterats. På så sätt hoppas vi kunna belysa olika aspekter av den svenska inflationen.

Som en inledning skall vi diskutera den uppdelning av konsumentprisstegringarna på olika komponenter som görs i nationalbudgetarbetet. Det kan ha sitt värde att kontrastera denna mot EFO-modellen, som anger ramarna på litet längre sikt för pris- och löneutvecklingen. Med hjälp av denna modell skall vi visa hur snabbare internationella prisstegringar inneburit en ny långsiktig "huvudkurs" för den svenska inflationen.

EFO-modellen kan emellertid inte användas för att analysera utvecklingen på kort sikt. Från år till år föreligger betydande avvikelser mellan de faktiska pris- och lönestegringarna och "huvudkursen". Dessa avvikelser kan analyseras med hjälp av phillipskurvetekniken. Vi skall pröva alternativa formuleringar av phillipskurvehypotesen. Hänsyn kommer därvid att tas till de strukturella förskjutningarna på arbetsmarknaden och prisstegringsförväntningarna.

En mekanisk analys av phillipskurvetyp är dock inte tillräcklig för att förklara de avtalsmässiga löneökningarna. Det blir därför nödvändigt att komplettera diskussionen med ett närmare studium av inkomstfördelningskonflikterna i det svenska samhället.

Till slut skall vi sedan göra ett försök att knyta ihop de olika modellerna för att få en mer enhetlig förklaring till de senaste årens utveckling. Det gäller då att försöka klara ut i vilken utsträckning den snabbare svenska inflationen skall förklaras av hastigare internationella prisökningar eller av inhemska faktorer.

Den lindbergerska komponentuppdelningen

Som ett första grovt försök att "förklara" den svenska inflationsutvecklingen skall vi erinra om den analysmetod som används i nationalbudgetarbetet. Enligt denna metod, som utarbetats av Lars Lindberger, försöker man i efterhand skilja ut olika komponenters betydelse för förändringarna av konsumentprisindex.¹

De komponenter det är fråga om är följande: förändringar av jordbrukspriser, bostadspriser, diverse offentliga taxor,¹ trendavvikelser för vissa färskvaror,² förändringar av indirekta skatter³ och internationellt bestämda priser samt en restfaktor. De fyra första posterna kan ganska enkelt beräknas från existerande indexserier. Större osäkerhet vidlåder emellertid de övriga.

Beträffande de indirekta skatterna räknar man med att en fullständig övervältring sker på konsumenterna, vilket är långtifrån säkert. Ännu osäkrare är beräkningen av det internationella prisinflytandet. De sammanvägda importmedelpriserna för konsumtionsråvaror, icke-varaktiga konsumtionsvaror, varaktiga konsumtionsvaror och bränslen antas slå igenom på konsumentprisindex med en vikt av 1/4. Bakom denna beräkningsmetod ligger en förutsättning om att en fullständig och omedelbar övervältring av importprisstegringarna på konsumenterna sker oberoende av det inhemska efterfrågeläget. Någon hänsyn tas emellertid inte till den "horisontella" prisspridning som uppkommer vid en internationell prisuppgång i och med att även inhemska importkonkurrerande företag kan höja sina priser. Vidare kan exportföretagen ta ut högre priser också för den delen av deras produktion som avsätts på hemmamarknaden. Det är således uppenbart att den lindbergerska analysen inte beaktar hela effekten på K-sektorn av de internationella prisökningarna, varför denna faktors betydelse kommer att underskattas.

¹ Det gäller framför allt taxor och avgifter för post, tele samt resor med kollektiva transportmedel.

² Till dessa färskvaror hör främst inhemska grönsaker, bär, äpplen och färsk fisk.

³ Man bör särskilt observera, att posten indirekta skatter i den lindbergerska analysen inte innefattar inverkan på prisnivån av indirekta skatter i tidigare produktionsled som t ex moms på byggnadsråvaror, ATP- eller andra arbetsgivaravgifter.

Vad slutligen beträffar restfaktorn fås den som skillnaden mellan den totala konsumentprisuppgången och den konsumentprisuppgång som "förklarats" av de övriga faktorerna. Restfaktorn anses huvudsakligen representera prisökningarna inom S-sektorn (exkl jordbruket, bostadsproduktionen och den offentliga sektorn) men är givetvis förenad med summan av den osäkerhet som vidlåder de övriga komponenterna, eftersom den beräknas som en residual. Bl a torde de "horisontella" prisspridningseffekter som inte beaktats vid beräkningen av det internationella prisgenomslaget ingå i denna post.

Vilket värde skall då tillmätas en analys av detta slag? Den lindbergerska komponentuppdelningen är naturligtvis inte avsedd att ge någon orsaksförklaring i verklig mening till inflationen utan endast att i efterhand ge en mekanisk bild av de prisförändringar som ägt rum på olika områden och hur dessa bidragit till den totala konsumentprisuppgången. Däremot försummas alla indirekta verkningar och ömse-sidiga beroenden mellan de olika faktorerna. Man tar t ex ingen hänsyn till att en snabbare internationell prisuppgång via EFO-mekanismen kan leda till ytterligare löneökningar, vilka höjer priserna också inom S-sektorn, eller att en höjning av de indirekta skatterna förutom den direkta kostnadseffekten också får sekundära verkningar genom förändringar av efterfrågeläget och prisstegringsförväntningarna. Det är därför uppenbart att den lindbergerska komponentuppdelningen måste användas med stor försiktighet, men vi tror ändå att den kan ge en schematisk uppfattning om några av de betydelsefulla inslagen i den svenska inflationsbilden.

Låt oss då först studera prisutvecklingen för hela perioden 1960–73 och se vilka resultat den lindbergerska metoden ger (jfr tabell 6:1). Enligt denna har restfaktorn haft den största betydelsen för konsumentprisuppgången. Av en total uppgång på i genomsnitt 4,8 procent per år har restfaktorn svarat för 1,8 procentenheter, dvs mer än en tredjedel. Den närmast viktigaste komponenten är de indirekta skatterna, vilka i genomsnitt bidragit till konsumentprisökningen med 1,3 procentenhet lägre än om några indirekta skattehöjningar inte genomförts. En sådan reduktion av prisstegringen skulle nämligen endast ha inträffat om såväl efterfrågan som förväntningar lämnats opåverkad, ifall höjningarna av de indirekta skatterna uteblivit. En oförändrad efterfrågan hade t ex krävt att de uteblivna momshöjningarna kompenserats av andra skattehöjningar och/eller av en långsammare expansion av den offentliga sektorn. Annars skulle den allmänna efterfråge-

Tabell 6:1. Konsumentprisindexförändringar 1960–73 uppdelade på komponenter (förändring i procentenheter i genomsnitt per år)¹

	1960–73	1960–69	1970–73	1970	1971	1972	1973
Förändring av konsumentprisindex	4,8	3,9	7,1	7,0	7,5	5,7	8,0
därav förändring av:							
indirekta skatter	1,3	1,1	1,4	1,4	3,2	–0,1	0,9
internationellt bestämda priser	0,6	0,2	1,5	1,7	0,7	0,5	2,9
jordbrukspriser	0,4	0,3	0,4	0,0	0,5	0,9	0,3
bostadspriser	0,6	0,6	0,7	0,6	0,3	1,2	0,8
trendavvikelse för vissa färskvaror	0,0	0,0	0,2	0,3	0,1	–0,1	0,3
förändring av diverse offentliga taxor	0,3	0,2	0,4	0,3	0,8	0,3	0,2
restfaktor	1,8	1,5	2,6	2,7	1,9	3,0	2,6

¹ Siffran för ett enskilt år anger förändringen av konsumentprisindex från december året innan till december detta år.

nivån i ekonomin och därmed också prisuppgången för de övriga komponenterna ha blivit större.

Vad beträffar de övriga posterna tycks samtliga ha varit av mindre betydelse. Särskilt anmärkningsvärt är att de internationella prisimpulserna enligt den lindbergerska analysen tycks ha spelat en så liten roll. Också jordbruks- och bostadspriserna har varit av mindre betydelse. Eftersom dessa ofta uppmärksammas i den offentliga debatten, kan det kanske ändå vara på sin plats med några ytterligare kommentarer om dessa.

Jordbruksprisernas utveckling har framför allt präglats av att man i Sverige tidigare valt att ge jordbrukarna del i realinkomstökningarna huvudsakligen genom prishöjningar i stället för att höja de direkta subventionerna över statsbudgeten. I jordbruksavtalen fanns tidigare ett inflationsskydd inbyggt, som automatiskt utlöste ökningar av jordbrukspriserna så att jordbrukarna fick full kompensation för inträffa- de prisstegringar.

Att jordbruksprisernas ökning svarat för en så obetydlig del av den totala konsumtionsprisuppgången beror främst på att de direkta effekterna på konsumentprisindex av en höjning av jordbrukspriserna är relativt små. Så t ex räknar man med att 5 procents ökning av priserna i jordbruksledet medför en uppgång av konsumentprisindex med endast 0,3 procentenhet.²⁴ Jordbruksprisernas roll blir dock betydligt större om man också tar hänsyn till de indirekta verkningarna på i första hand prisstegringsförväntningarna. För det första väger ju livsmedelsposten proportionsvis tyngre i budgeten för barnfamiljer och låginkomsttagare som ju är grupper vilkas läge är av stor betydelse för lönernas och de offentliga utgifternas utveckling. För det andra är stigande matpriser något som snabbt uppmärksammas av konsumenter och massmedia och som därför snabbt påverkar förväntningarna.

Stigande *bostadspriser* har enligt den lindbergerska analysen svarat för en konsumentprisuppgång på i genomsnitt 0,6 procentenhet per år under perioden 1960–73. En lång rad faktorer inverkar naturligtvis på bostadspriserna. Av avgörande betydelse är dock ränteutvecklingen.

²⁴ Denna beräkning förutsätter dock konstanta vinstmarginaler i *kronor och ören*, vilket naturligtvis är orealistiskt. Vid konstanta *procentuella* pålägg kommer effekten av höjda jordbrukspriser att bli större.

För vanliga hyreslägenheter svarar kapitalkostnaderna för nästan tre fjärdedelar av den totala hyreskostnaden (två tredjedelar i statligt belånade hus i nyproduktionen).³ För egnahem utgör räntekostnaderna mer än hälften av de totala kostnaderna. Räntornas stora betydelse bestyrks också i en undersökning av Branko Salai.⁴ Enligt denne har ungefär fem niondelar av den under perioden 1953–65 inträffade hyreshöjningen föranletts av räntestegringar och av avvecklingen av vissa statliga räntesubventioner. Ökningen av produktionskostnaderna skulle enligt samma undersökning ha svarat för ungefär tre niondelar och ökningen av driftskostnaderna för ungefär en niondel av hyreshöjningarna under samma period.

Beräkningen av bostadsprisindex tycks vara förenad med mycket stor osäkerhet. Hyresgäströrelsen har t ex ibland hävdad att hyresutvecklingen skulle ha underskattats, därför att nyproducerade lägenheter med relativt högt hyresläge skulle ha givits en alltför låg vikt i index. Även om så inte skulle vara fallet finns det emellertid anledning att uppmärksamma att hyresutvecklingen varit betydligt snabbare för de viktiga "marginella" grupper som flyttat in i nyproducerade lägenheter än för övriga grupper, vilket sannolikt förstorat de indirekta verkningarna på prisstegringsförväntningar, löner och offentliga utgifter.

Efter denna diskussion av hur olika faktorer bidragit till de totala konsumentprisstegringarna under perioden 1960–73 kan det kanske också vara av intresse att jämföra åren 1960–69, då priserna steg ganska långsamt, med åren 1970–73, som ju kännetecknades av snabba prisstegringar. (Jfr tabell 6:1.) Vi ser att nästan alla komponenter bidragit till den snabbare prisutvecklingen. Viktigast har restfaktorn varit. Den ligger drygt en hel procentenhet högre under den senaste fyraårsperioden. Detta kan som ovan påpekats tolkas som att stegringstakten för konsumentpriserna inom S-sektorn (exkl jordbruk, bostadssektorn och den offentliga sektorn) varit betydligt snabbare än tidigare. Också snabbare importprisökningar har emellertid varit av stor vikt. Från att endast direkt ha bidragit till den totala konsumentprisuppgången med i genomsnitt 0,2 procentenhet per år under perioden 1960–69 har de bidragit med cirka 1,5 procentenhet under den senaste fyraårsperioden. Också större höjningar av de indirekta skatterna (1,4 mot 1,1 procentenhet) och snabbare offentliga taxehöjningar (0,4 mot 0,2 procentenhet) har varit betydelsefulla.

Vi skall emellertid också studera de senaste åren var för sig med

hjälp av tabell 6:1. Låt oss då börja med 1970 som måste betecknas som ett högkonjunkturår. De stora prisstegringarna under detta år kan enligt tabell 6:1 nästan helt föras tillbaka på den ovanligt kraftiga internationella prisuppgången och på restfaktorn.

För recessionsåret 1971 är bilden delvis en annan. Detta år utmärks framför allt av en stor ökning av de indirekta skatterna, vilken framför allt berodde på att momsen i samband med en skatteomläggning höjdes den 1 januari 1971. Av en total konsumentprisuppgång på 7,5 procent bidrog de indirekta skatterna med hela 3,2 procentenheter mot annars endast 1,1 procentenhet i genomsnitt per år under perioden 1960–69. Också de internationella prisstegringsimpulserna, jordbrukspriserna, de offentliga taxorna och restfaktorn bidrog emellertid – fastän i lägre grad – till den ovanligt höga prisstegringstakten. Beträffande restfaktorn bör man särskilt observera att fastän den låg över genomsnittet för 1960–71, var den mindre positiv än vad som varit normalt för det första recessionsåret efter en högkonjunktur tidigare under 60-talet.

De stora prisstegringarna under 1972 i förhållande till tidigare recessionsår tycks i huvudsak kunna återföras på en för det andra recessionsåret i en konjunkturcykel ovanligt stor restfaktor (1,5 procentenhet mer än genomsnittet 1960–69) samt stora höjningar av jordbruks- och bostadspriserna. Dessa båda senare poster svarade för 0,9 respektive 1,2 procentenhet av den totala konsumentprisuppgången under 1972. De internationellt bestämda priserna bidrog också enligt den lindbergerska analysen något mer till prisstegringarna under 1972 än vad som varit normalt för perioden 1960–69. Däremot sänktes de indirekta skatterna något, vilket i hög grad torde ha bidragit till att konsumentprishöjningarna under 1972 blev högre än under de tre föregående åren.

Den snabba konsumentprisuppgången på 8 procent under 1973 torde i huvudsak kunna föras tillbaka på de internationella prisstegringarna som enligt den lindbergerska kalkylmetoden direkt bidrog med hela 2,9 procentenheter. Man bör lägga märke till att en opropor­tionerligt stor del av dessa prisstegringar kom under årets tre sista månader. Så sent som i september låg ökningstakten för konsumentprisindex (på årsbasis) på 6,4 procent. Av avgörande betydelse har här naturligtvis varit prishöjningarna på oljeprodukter.

Eftersom restfaktorn svarar för en betydande del av de årliga konsumentprisstegringarna, är det tydligt att den måste bli en avgöran-

de faktor för alla prognoser. Det kan därför finnas skäl att närmare granska hur den lindbergerska analysen försöker förutsäga restfaktorn, dvs i huvudsak konsumentprisutvecklingen inom S-sektorn exkl jordbruket, bostadsproduktionen och den offentliga sektorn.

Det förutsätts då att prisökningarna är helt kostnadsbestämda. Förändringen av arbetskraftskostnaderna per enhet fås som skillnaden mellan lönekostnads- och produktivitetsökningen. I lönekostnadsstegringarna har man då räknat in också höjningar av ATP- och andra arbetsgivaravgifter. Dessa anses således påverka priserna på precis samma sätt som en vanlig lönekostnadshöjning. Produktivitetsökningstakten anses trendmässigt uppgå till cirka 2 procent per år inom denna del av näringslivet. För att få prisökningen inom den del av S-sektorn som täcks av restfaktorn multiplicerar man sedan denna skillnad mellan lönekostnadsökningarna och den 2-procentiga produktivitetsökningstakten med $\frac{2}{3}$, vilket ungefär motsvarar lönekostnadernas andel av bruttoförelägningsvärdet. Genomslaget på konsumentprisindex fås sedan genom att multiplicera hela detta uttryck med 0,35, vilket anses utgöra den vikt denna del av S-sektorn har i konsumentprisindex.⁵

Som framgår av tabell 6:2 är denna metod att förklara restfaktorn mycket grov. För de enskilda åren är skillnaderna mellan beräknat värde och faktiskt utfall mycket stora. Någon tendens till större skillnader under de senaste åren föreligger dock inte. Den bristande överensstämmelsen mellan beräknade och faktiska värden är dock inte på något sätt förvånande, eftersom detta sätt att förutsäga restfaktorn helt förbiser allt inflytande från efterfrågesidan och från eventuella kortsiktiga produktivitetsförändringar. Någon hänsyn till eventuella tidseftersläpningar i prisernas anpassning till lönekostnaderna tas inte heller. Till detta kommer sedan alla de statistiska felkällorna — t ex beträffande det internationella prisgenomslaget — vid beräkningen ex post av restfaktorn. Anmärkningsvärt nog tycks emellertid den lindbergerska beräkningsmetoden ge ett relativt gott resultat om man ser till hela perioden 1960–73.

Vi bör kanske inte kritisera den lindbergerska komponentuppdelningen alltför mycket för dess brister; den har naturligtvis aldrig

⁵ Beräkningsformeln är med andra ord: $R = (\dot{w} - 2) \cdot \frac{2}{3} \cdot 0,35$, där R står för restfaktorn och $\dot{w}$ för lönekostnadsstegringen per timme.

Tabell 6:2. Skillnaden mellan prognos och utfall för restfaktorn 1960–73 i procentenheter.

	Beräknat värde	Faktiskt utfall	Skillnad
1960	1,7	0,8	0,9
1961	1,6	1,1	0,5
1962	1,6	2,3	-0,7
1963	1,6	1,2	0,4
1964	1,6	1,6	0,0
1965	2,1	1,8	0,3
1966	1,6	2,8	-1,2
1967	1,6	1,3	0,3
1968	1,2	0,8	0,4
1969	2,0	1,0	1,0
1970	2,4	2,7	-0,3
1971	2,1	1,9	0,2
1972	2,2	3,0	-0,8
1973	2,3	2,6	-0,3
Genomsnitt			0,1

utformats för att tillåta en inträngande analys av orsakssammanhangen bakom inflationen. Icke desto mindre förefaller den ofta ha använts som underlag för den ekonomiska politiken och den ekonomisk-politiska debatten. Nationalbudgetens prognoser för prisutvecklingen tycks också nästan helt ha byggt på bedömningar av ad hoc-karaktär av de olika komponenterna i den lindbergerska analysen. Man måste väl därför ställa sig kritisk till att finansdepartementet och konjunkturinstitutet inte visat större intresse för att använda mer förfinade metoder.

De utländska prisimpulserna, lönebildningen och inflationen

En analysmetod som är mycket överlägsen den lindbergerska komponentuppdelningen men ändå har vissa likheter med den är den tidigare diskuterade EFO-modellen. Enligt den bestäms den långsiktiga prisökningstakten av den internationella prisökningstakten och skillnaden :

Tabell 6:3. EFO-kalkyl för perioden 1960–68 (alla siffror är procentuella ökningar i genomsnitt per år)

Internationell prisökningstakt	1,2
Produktivitetsökningstakt i K-sektorn	8,2
Beräknad ökningstakt för lönekostnadsökningar	9,4
Faktisk ökningstakt för lönekostnaderna i K-sektorn	10,2
Faktisk ökningstakt för lönekostnaderna i S-sektorn	9,5
Produktivitetsökningstakt i S-sektorn	3,8
Beräknad prisökningstakt i S-sektorn	5,6
Faktisk prisökningstakt i S-sektorn	4,7
Beräknad ökningstakt för konsumentprisindex	3,8
Faktisk ökningstakt för konsumentprisindex	3,9
Faktisk ökningstakt för konsumentprisindex exkl höjningar av indirekta skatter	3,0

Källa: Lönebildning och samhällsekonomi. Stockholm 1971.

produktivitetsökningstakt mellan K-sektorn och S-sektorn. Det finns inte någon anledning att här upprepa våra tidigare invändningar i kapitel 5 mot modellens antaganden om pris- och lönebildning, de samhällsekonomiska mekanismerna, den ekonomiska politiken osv. Vi skall i stället — fullt medvetna om dess begränsningar — använda denna modell för att ytterligare belysa den internationella prisutvecklingens betydelse.

Det kan då vara lämpligt att börja med att referera EFO-rapportens beräkningar för perioden 1960–68 (jfr tabell 6:3). Enligt dessa låg den internationella prisökningstakten i genomsnitt på 1,2 procent per år. Produktivitetsökningstakten i K-sektorn var 8,2 procent per år. Följaktligen fanns det ett utrymme för lönekostnadsökningar i K-sektorn på 9,4 procent per år. Enligt EFO-modellen borde då också de faktiska lönekostnadsökningarna i såväl K- som S-sektorn ligga i närheten av detta värde.

Med en produktivitetsökningstakt i S-sektorn (exkl den offentliga sektorn) på 3,8 procent per år krävdes uppenbarligen där prishöjningar

på i genomsnitt 5,6 procent per år, om driftsöverskottsandelen⁶ skulle förbli konstant, vilket förutsätts i EFO-modellen. Om man (som i EFO-rapporten) räknar med att prisstegringarna i K-sektorn slår igenom med en vikt av 0,6 i konsumentprisindex och att motsvarande vikt för S-sektorn är 0,4, skulle den totala genomsnittliga årliga ökningstakten för konsumentprisindex bli 3 procent.

Eftersom den faktiska genomsnittliga årliga ökningstakten för konsumentprisindex exkl höjningarna av de indirekta skatterna (dessa tar man inte hänsyn till i EFO-beräkningen) var 3,0 procent, ser det ut som EFO-modellen förklarar den faktiska konsumentprisutvecklingen ganska bra. Denna överensstämmelse är dock delvis skenbar. De i EFO-rapporten antagna vikterna i konsumentprisindex för S- och K-sektorn (0,4 respektive 0,6) förefaller nämligen knappast realistiska mot bakgrund av att S-sektorn (exkl den offentliga sektorn) 1968 svarade för 50,2 procent och K-sektorn för 31,3 procent av det totala produktionsvärdet. Det omvända förhållandet mellan vikterna (0,6 för S-sektorn och 0,4 för K-sektorn) synes rimligare. EFO-gruppen har också i senare beräkningar använt dessa värden. I så fall skulle emellertid EFO-kalkylen för perioden 1960–68 ge en genomsnittlig årlig ökningstakt för konsumentprisindex på 3,8 procent. Detta är en betydande *överskattning* av den faktiska konsumentprisstegringen (exkl höjningarna av de indirekta skatterna). Beräkningen av de exakta vikterna är naturligtvis svår att göra, men det förefaller ändå som om mer realistiska värden ger en sämre överensstämmelse mellan faktiska och beräknade värden än som framgick av EFO-rapporten. En väsentlig del av förklaringen till detta torde ligga i att de faktiska prisökningarna i S-sektorn blev cirka 1 procentenhet lägre än de beräknade.

Anmärkningsvärt är också att de faktiska löneökningarna i K-

⁶ I detta avsnitt medräknas inte den offentliga sektorn i S-sektorn vid beräkningarna. I kap 5 används begreppet bruttovinstandel i stället för driftsöverskottsandel. För en bedömning av den långsiktiga utvecklingen torde det inte spela någon roll vilket mått man använder. Driftsöverskottet för en sektor fås genom att de totala lönerna och alla ersättningar samt övriga personalkostnader (dvs sociala kostnader av olika slag) dras från sektorns förädlingsvärde beräknat till produktionskostnad (sektorprodukt). Dessutom har värdet av enskilda företagens egen arbetsinsats dragits bort. Begreppet bruttovinst överensstämmer enligt SCB:s definitioner inte helt med driftsöverskottet. Så t ex har man inte dragit bort värdet av de egna företagarnas arbetsinsatser. Vissa skillnader föreligger också i fråga om behandlingen av avgifter för arrenderad jord och skog, försäkringspremier, arrenden, patent och royalties, "omkostnadsförda investeringar" samt lagerreservförändringar.

Tabell 6:4. Driftsöverskottsandelen i K-sektorn och tillverkningsindustrin

	K-sektorn		Tillverkningsindustrin
1960	30,7		33,4
1961	29,0		31,5
1962	27,2		30,0
1963	23,1	23,6	28,0
1964		26,1	30,5
1965		27,7	30,5
1966		24,5	28,9
1967		23,6	28,9
1968		25,2	29,9
1969		25,4	30,3
1970		25,8	30,6
1971		23,0	27,5
1972			28,7

Källa: LO:s och SAF:s utredningsavdelningar.

sektorn överstigit det enligt EFO-modellen tillgängliga utrymmet med i genomsnitt cirka 0,8 procentenheter per år. Detta har som framgår av tabell 6:4 inneburit en sammanpressning av driftsöverskottsandelen i K-sektorn. Det ligger nära till hands att sätta den svaga sysselsättningsutvecklingen i K-sektorn under 60-talet och början av 70-talet i samband med denna vinstnedpressning. Mellan 1960 och 1968 minskade denna sektors andel av sysselsättningen från 36,2 till 31,3 procent. Detta bör åtminstone delvis ha berott på en utstötning av arbetskraft av det slag som visades med hjälp av ett sk salterdiagram, fig 5:10. Arbetskraft ersattes med kapital, vilket i hög grad måste ha bidragit till den snabba produktivitetsutvecklingen. Under större delen av 60-talet kunde emellertid huvuddelen av den arbetskraft som stöttes ut ur K-sektorn absorberas av den snabbt växande offentliga sektorn. Detta bidrog till att arbetslösheten ändå kunde hållas nere på en relativt låg nivå.

Den förhållandevis långsamma expansionen av K-sektorn kan ha bidragit till svårigheterna att upprätthålla jämvikten i betalningsbalansen under senare delen av 60-talet. Särskilt allvarliga var de tendenser

till en betalningsbalanskris som uppstod 1969–70. Dessa möttes – i enlighet med EFO-modellens förutsättningar – av regeringen med en restriktiv ekonomisk politik; någon växelkursjustering företogs inte. Följden blev en mycket långsam expansion av den inhemska efterfrågan under de närmast följande åren. Särskilt kraftig var uppbromsningen av den offentliga sektorns tillväxt. Detta var viktiga bidragande faktorer till den svaga sysselsättningsutvecklingen 1970–73. Med EFO-modellens terminologi skulle man kunna säga, att de alltför snabba löneökningarna under 60-talet utlöste krafter som tenderade att återföra löneutvecklingen till sin ”huvudkurs”.

Det är emellertid farligt att alltför mycket inrikta analysen på driftsöverskottsandelen. Denna är inte i sig någon central ekonomisk variabel när produktions- och investeringsbeslut fattas i näringslivet, annat än möjligen som ett slags mått på förmågan att självfinansiera investeringar. Det väsentliga är avkastningen på kapital, och då främst gränsavkastning (dvs avkastningen på nyinvesteringar). I brist på siffror över denna gränsavkastning får man i stället nöja sig med siffror på den genomsnittliga avkastningen på kapital. Det är dock inte självklart vilket mått man skall välja. Man kan t ex mäta genomsnittsavkastningen före skatt på det totala kapitalet, genomsnittsavkastningen före skatt på det egna kapitalet eller genomsnittsavkastningen efter skatt på det egna kapitalet. Alla dessa mått har relevans för bedömningar av investeringsutvecklingen i en sektor.

Det är viktigt att komma ihåg att driftsöverskottsandelen och kapitalavkastningen – definierad på något sätt – inte nödvändigtvis måste utvecklas åt samma håll. Avkastningen på det totala kapitalet påverkas förutom av driftsöverskottsandelen t ex av förhållandet mellan kapitalinsats och produktionsvärde (”capital-output ratio”) och avskrivningarnas storlek. Avkastningen på det egna kapitalet före skatt beror förutom av de tre nämnda variablerna också på låneräntorna och förhållandet mellan eget och främmande kapital. Avkastningen efter skatt på det egna kapitalet påverkas dessutom av skattereglerna.

Tyvärr är emellertid statistiken över avkastningen på kapital i näringslivet mycket dålig. Beräkningarna är i allmänhet mycket osäkra och tidsserierna går ofta endast ett fåtal år tillbaka i tiden. I tabell 6:5 har vi dock redovisat några av de sifferserier som finns.

Enligt tabellen skulle avkastningen på realkapital i tillverkningsindustrin ha sjunkit avsevärt sedan början på 60-talet. Sedan mitten av

TABELL 9.3. Avkastningskastningen inom svensk industri.

	Avkastningen på realkapital i till- verkningsindustrin ¹	Avkastningen på eget kapital efter skatt i industrin ¹	Beräknat resultat före skatt jämte kost- nadsräntor i % av jus- terad balansomslutning (börsföretag) ²	Beräknat netto- resultat i % av justerat eget kapital (börs- företag) ²
1960	7,8	—	—	—
1961	7,5	—	—	—
1962	6,4	—	—	—
1963	6,2	—	—	—
1964	6,9	—	—	—
1965	6,6	7,4	6,5	6,0
1966	4,7	4,9	5,0	4,0
1967	4,3	4,6	4,5	3,5
1968	4,5	5,8	5,6	5,0
1969	6,4	7,4	6,6	6,0
1970	5,4	6,3	6,2	5,5
1971	4,5	5,1 ³	4,9	4,3
1972	5,0 (prel)	5,9 ³	5,1	4,7

¹ Källor: Olsson, H., "Utvecklingstendensen inom svensk industri" (*Skandinaviska Bankens Kvartalsskrift* 1971:4) och *Svensk industri – industrins finansiella utvecklingstendenser*, SOU 1974:12.

Avkastningen på realkapital definieras som bruttovinst korrigerad för lagerreservförändringar efter kalkylmässiga avskrivningar i procent av materiella anläggningstillgångar och lager. Uppgifterna omfattar homogena företag med över 20 anställda i tillverkningsindustrin (exkl gruvor). Svenska företag i utlandet ingår ej.

Det egna kapitalet i kolumn 2 utgörs av redovisat eget kapital enligt balansräkningarna samt hälften av de obeskattade reserverna. Någon korrigering för dolda reserver i anläggningstillgångar har inte gjorts.

² Uutma, T., "Bolagens bokslut 1972 – en jämförelse med tidigare år" (*SE-bankens kvartalsskrift* 1973:3). Vid justeringarna av kapitalmåtten har hänsyn tagits till dolda reserver i såväl anläggnings- som omsättningstillgångar.

³ Enligt uppgift från Hans Olsson.

60-talet tycks emellertid varken avkastningen på realkapital eller avkastningen efter skatt på det egna kapitalet ha minskat nämnvärt. Avkastningen på eget kapital efter skatt tycks ha utvecklats något förmånligare än avkastningen på realkapital. Detta torde åtminstone delvis bero på s k hävstångseffekt ("leverage effect"), dvs på att kvoten mellan eget och främmande kapital minskat. Mot bakgrund av dessa siffror förefaller det rimligt att dra slutsatsen att den sjunkande driftsöverskottsandelen i K-sektorn tenderar att överskatta den lönsamhetsförsämring som ägt rum. Att avkastningen på kapital – vilka mätmetoder och definitioner man än använder – sjunkit sedan 60-talets början torde dock vara ovedersägligt.

Låt oss nu se hur EFO-modellen kan hjälpa oss att förstå de senaste årens höjda inflationstakt. Den största skillnaden gentemot den tidigare studerade perioden ligger i att takten i de internationella prisökningarna ökat högst avsevärt. Under åren 1970 och 1971 låg den genomsnittliga prisökningstakten i K-sektorn så högt som 4,8 procent per år. För 1972 och 1973 har vi inte tillgång till exakta siffror, men att döma av utvecklingen för export- och importprisindex torde prisökningstakten ha dämpats ganska kraftigt. 1973 kännetecknades dock av export- och importprisstegringar på omkring 10 procent. Låt oss därför som ett närmevärde räkna med en prisökningstakt i K-sektorn under åren 1970–73 på i genomsnitt 6 procent per år.

Produktivitetsökningarna var emellertid små under dessa år beroende på den djupa lågkonjunkturen. Men det finns inte någon anledning att i motsvarande mån räkna ner den långsiktiga trenden. Långtidsutredningen har dock räknat med något långsammare produktivitetsökningar inom industrin under 70- än under 60-talet. Vi justerar därför ner den långsiktiga genomsnittliga produktivitetsökningstakten med en procentenhet för K-sektorn.

I så fall borde lönekostnadsökningarna under åren 1970–73 enligt EFO-modellen ha blivit 11,2 procent, vilket överensstämmer ganska väl med de faktiska löneökningarna inom industrin som uppskattas till 12,0 procent (enligt SAF-statistiken). Detta skulle ge upphov till en prisökning inom S-sektorn på 8,7 procent per år. Med samma antaganden som tidigare (S-sektorns och K-sektorns vikter i konsumentprisindex 0,6 respektive 0,4) skulle den totala genomsnittliga konsumentprisuppgången per år bli 6,2 procent. Detta skall jämföras med en genomsnittlig faktisk ökning på 5,2 procent, sedan effekterna av de höjda indirekta skatterna rensats bort.

Tabell 6.6. EFO-kalkyl för perioden 1970–73.

Internationell prisstegringstakt	6
Produktivitetsökningstakt i K-sektorn	7,2
Beräknad ökningstakt för lönekostnaderna	13,2
Produktivitetsökning i S-sektorn	3,8
Beräknad prisökning i S-sektorn	9,7
Beräknad ökningstakt för konsumentprisindex	
Faktisk ökningstakt för konsumentprisindex	7,1
Faktisk ökningstakt för konsumentprisindex exkl höjningar av de indirekta skatterna	5,7

Alla siffror är årliga genomsnittliga förändringstal.

EFO-modellen överskattar således fortfarande konsumentprisökningarna med drygt en procentenhet. Det intressanta är emellertid, att hela *höjningen* av den svenska inflationstakten under de senaste åren tycks kunna förklaras av en högre internationell prisstegringstakt. Detta är ett helt annat resultat än vad vi fick med hjälp av den lindbergerska komponentuppdelningen. Skillnaden beror på att de internationella prisstegringarna behandlas på olika sätt i de två analysmetoderna. I den lindbergerska komponentuppdelningen leder en ökad internationell prisstegringstakt endast till att importpriserna höjs. Övriga priser i K-sektorn påverkas inte. Några sekundära effekter på lönerna antas inte heller uppkomma. Dessa antas i stället vara exogent bestämda. Enligt EFO-modellen påverkar däremot en ökning av den internationella prisstegringstakten inte bara importpriserna utan också alla andra priser i K-sektorn. Dessutom blir löneökningstakten högre, varför också prisstegringstakten i S-sektorn påverkas.

Vilken modell skall man då fästa störst avseende vid? Sannolikt överskattas det internationella prisinflytandet i EFO-modellen, medan det underskattas ganska grovt i den lindbergerska komponentanalysen. Vi anser dock att EFO-modellen ger en bättre uppfattning av betydelsen av det internationella prisinflytandet. Komponentanalysen kan möjligen vara av nytta för en mer kortsiktig bedömning av effekterna av en importprisuppgång men är otillräcklig på litet längre sikt. En sådan schematisk EFO-kalkyl som här gjorts är emellertid förenad med vissa svagheter. Till dessa får vi anledning återkomma i den sammanfattande analys som avslutar detta kapitel.

Tabell 6:7. De kortsiktiga avvikelserna från EFO-modellens huvudkurs.

K-sektorn					
År	Produktivitetsökning	Prisökning	Utrymme för löneökningar	Löneökningar	Avvikelse faktisk löneökning minus utrymme
1960	5,9	1,6	7,5	7,9	0,4
1961	4,7	2,2	6,9	9,9	3,0
1962	7,5	0,4	7,9	10,8	2,9
1963	7,0	- 1,8	5,2	10,9	5,7
1964	13,1	0,3	13,4	9,7	- 3,7
1965	8,3	3,1	11,4	9,9	- 1,5
1966	6,5	- 1,2	5,3	9,6	4,3
1967	10,0	- 0,1	9,9	10,8	0,9
1968	14,2	- 2,0	12,2	9,6	- 2,6
1969	7,0	2,4	9,4	8,8	- 0,6
1970	5,6	4,8	10,4	10,3	- 0,1
1971	3,3	4,9	8,2	11,5	3,3

Låt oss här bara påpeka att även om EFO-modellen förefaller att stämma ganska väl över längre perioder, är naturligtvis avvikelserna från år till år betydligt större på grund av konjunkturvariationerna. Som framgår av tabell 6:7 kan t ex avvikelserna mellan de faktiska löneökningarna och utrymmet för löneökningar ibland vara ganska stora. I konjunkturuppgångarna förefaller det ofta som om inte hela utrymmet för lönehöjningar tas ut. I konjunkturbedgångarna tycks emellertid motsatt tendens råda. Dessa avvikelser är inte svåra att förklara mot bakgrund av att lönerna sannolikt reagerar på arbetsmarknadsläget med en viss tidseftersläpning (på grund av kompensationskrav och olika slags trögheter) och av att såväl arbetsgivar- som löntagarorganisationer förmodligen vägleds mer av den trendmässiga produktivitetsutvecklingen än av den kortsiktiga. I t ex en konjunkturuppgång, då produktivitetsökningstakten kortsiktigt överstiger den

S-sektorn

År	Löne- ökning	Skillnad i löneökning jämfört med K-sektorn	Produk- tivitets- ökning	Prisökning		
				fak- tisk	för- väntad	faktisk minus förväntad
1960	8,4	0,5	2,9	3,7	5,5	- 1,8
1961	8,3	- 1,6	3,7	4,4	4,6	- 0,2
1962	12,8	2,0	4,5	4,2	8,3	- 4,1
1963	8,0	- 2,9	2,9	4,4	5,1	- 0,7
1964	9,7	0,0	5,2	5,1	4,5	0,6
1965	10,0	0,1	4,0	6,3	6,0	0,3
1966	11,1	1,5	3,3	7,2	7,8	- 0,6
1967	11,1	0,3	5,1	6,7	6,0	0,7
1968	8,1	- 1,5	3,6	4,4	4,5	- 0,1
1969	5,8	- 3,0	2,4	4,4	3,4	1,0
1970	9,0	- 1,3	1,6	6,1	7,4	- 1,3
1971	10,4	- 1,1	2,7	7,5	7,7	- 0,2

Källa: LO:s utredningsavdelning. De i tabell 6:7 angivna siffrorna är en omräkning av EFO-rapportens data och stämmer därför inte riktigt med siffrorna i tabell 6:3.

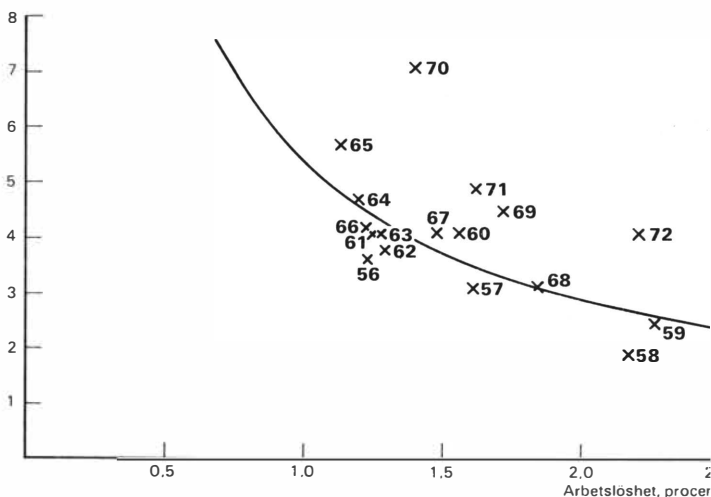
långsiktiga trenden och lönebildningen fortfarande påverkas av arbetsmarknadsläget under föregående lågkonjunktur (via phillipssambandet), är det naturligt att inte hela utrymmet för löneökningar tas ut. Detta kompenseras dock av motsatta effekter i konjunkturedgångarna, då löneökningarna överstiger det kortsiktiga utrymmet.

Också för S-sektorn föreligger under de enskilda åren betydande avvikelser från EFO-modellens huvudkurs. Löneökningstakten i denna sektor avviker ibland ganska mycket från K-sektorn. Mot bakgrund av att lönesystemet i S-sektorn är stelare än inom K-sektorn borde man kunna vänta sig att löneförändringarna i S-sektorn släpade efter. Något tydligt sådant mönster kan dock inte utläsas. Anmärkningsvärt är dock att lönekostnaderna i S-sektorn ökat långsammare än i K-sektorn ända sedan 1968.

De faktiska prisökningarna i S-sektorn avviker också under enskilda

Löneglidningen för industriarbetare och arbetslösheten

Löneglidning,
procent

Figur 6:1

år ganska mycket från dem som borde äga rum vid en oförändrad driftsöverskottsandel. Men inte heller här kan något tydligt konjunkturmönster skönjas. Som tidigare påpekats är dessutom de faktiska prisstegringarna även över en längre period betydligt mindre än man kunde ha väntat sig.

Den svenska phillipskurvan

EFO-modellen kan användas för att *ange ramarna* för den långsiktiga löneutvecklingen. Men vid en kortsiktsanalys – dvs när det gäller att förklara löneförändringarna från år till år – är det, som framgick av diskussionen kring tabell 6:7, nödvändigt att ta hänsyn till arbetsmarknadsläget. I detta avsnitt skall därför den svenska phillipskurvan diskuteras. Vi kommer att analysera löneglidningen och de avtalsmässiga löneökningarna var för sig. Detta kan motiveras med att det är

Kommentarer till figur 6:1

1 Data över arbetslösheten och löneglidningen har fått från Jan Carling på Konjunkturinstitutet.

2 Arbetslöshetstalen för år t är vägda enligt följande schema:

år/kvartal	1	2	3	4
$t - 2$	—	—	—	1,6
$t - 1$	—	18,7	—	40,6
t	—	31,3	—	7,8

Denna "lag-struktur" överensstämmer i stort sett med den som tillämpades av Lars Jacobsson och Assar Lindbeck i deras artikel.

Arbetslöshetstalen anger antalet arbetslöshetsförsäkrade arbetslösa i procent av antalet arbetslöshetsförsäkrade. Korrigeringar har dock gjorts för införandet av det särskilda äldrestödet 1968. För att få jämförbarhet med tidigare perioder har följande subtraktioner från de ursprungliga arbetslöshetssiffrorna gjorts (1 000-tal).

1968:4	5,1
1969:2	6,0
1969:4	6,5
1970:2	6,7
1970:4	6,8
1971:2	7,0
därefter	7,0

3 Löneglidningssiffrorna för de olika åren skiljer sig något från Jacobssons och Lindbecks, vilket beror på att data reviderats sedan de skrev sina artiklar.

4 Ekvationen för phillipskurvan, som uppskattas på data från perioden 1956–69 är:

$$\dot{w}_{LG} = 0,37 + 5,04 \cdot \frac{1}{u} \quad |R^2 = 0,77|$$

fråga om två olika typer av löneförändringar, som styrs av olika mekanismer.⁷

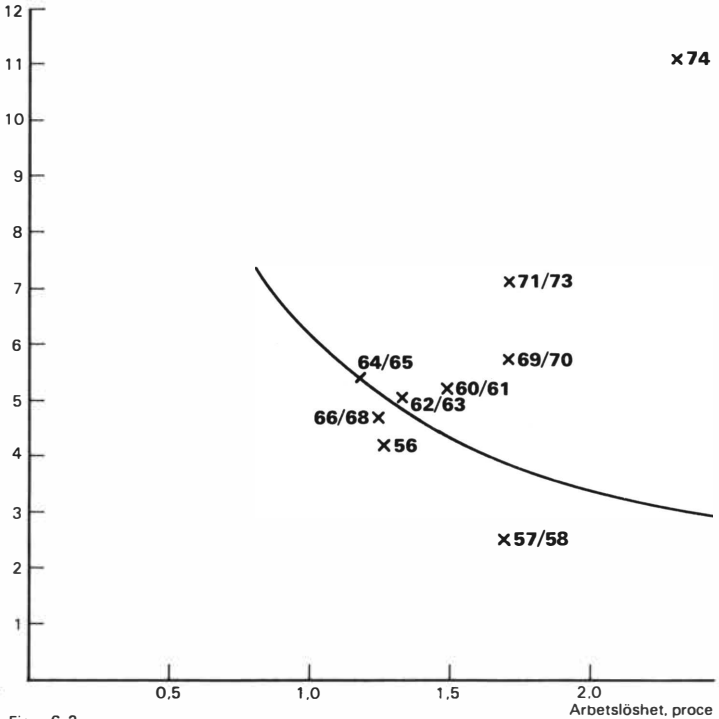
Låt oss börja med att studera sambandet mellan löneglidningen (för industriarbetare) och arbetslösheten. I fig 6:1 visas de kombinationer av löneglidning och vägda arbetslöshetstal⁸ som kunnat noteras under olika år av perioden 1956–73. Det framgår att man kan anpassa en phillipskurva som ganska väl ansluter sig till observationerna under tiden 1956–69. Löneglidningen för 1969 ligger dock avsevärt över denna kurva. Detsamma gäller för de följande åren. Fr o m 1969 ligger

⁷ Samma metodik har tillämpats av Lars Jacobsson och Assar Lindbeck i två undersökningar av den svenska lönebildningen. Jfr "Labour Market Conditions, Wages and Inflation – Swedish Experiences 1955–67" och "On the Transmission Mechanism of Wages Change" (*Swedish Journal of Economics* 1969 och 1971).

⁸ Arbetslöshetstalet för ett enskilt år fås som en vägd summa av arbetslösheten under detta och ett föregående år. Detta beror på att arbetslösheten antas påverka löneglidningen med viss tidseftersläpning. Jfr också texten till fig 6:1!

De avtalsmässiga löneökningarna för industriarbetare och arbetslösheten

Avtalsmässiga
löneökningar,
procent

Figur 6:2

således samtliga observationer väsentligt över den tidigare phillipskurvan, vilket betyder att löneglidningen under dessa år avsevärt överstigit vad man erfarenhetsmässigt hade kunnat vänta sig vid rådande arbetslöshetstal. Man är rentav frestad att sammanbinda observationerna för 69, 70, 71, 72 och 73, varvid man skulle få en ny phillipskurva som ligger betydligt högre än den gamla. Det ser alltså

Kommentarer till figur 6:2

- 1 Arbetslöshetstalet för en given avtalsperiod har fått genom att ta medeltalet av arbetslösheten under 4:e kvartalet året innan avtalet börjar gälla och 2:a kvartalet det år då avtalet börjar gälla. I övrigt gäller samma anmärkningar som under 1 och 2 i fig 6:1.
- 2 Om en phillipskurva uppskattas för perioden 1956–69 blir ekvationen:

$$\dot{w}_A = 0,67 + 5,48 \cdot \frac{1}{u} \quad [R^2 = 0,58].$$
- 3 Det bör observeras, att den höjning av arbetsgivaravgiften med 2 procentenheter som genomfördes 1 januari 1973 inte har inräknats i de avtalsmässiga löneökningarna för 1971/73. Denna avgiftshöjning som företogs i samband med en skatteomläggning var nämligen omöjlig att förutse för arbetsmarknadsparterna vid avtalstillfället.

närmast ut som om den tidigare phillipskurvan för löneglidningen skjutits uppåt med 2 å 2,5 procentenheter.

Om vi därefter går över till sambandet mellan de avtalsmässiga löneökningarna⁹ och arbetslösheten, ser vi att det är betydligt svårare att härleda någon phillipskurva än för löneglidningen trots att antalet observationer är mycket mindre. De avtalsmässiga löneökningarna fram till 1966–68 års avtal ansluter sig dock ganska väl till en phillipskurva. Avtalen från 1969–70 faller dock helt utanför ramen. Avvikelserna från den tidigare phillipskurvan tycks också som framgår av fig 6:2 med tiden bli allt större.

Fig 6:1 och 6:2 visar klart att man inte med enkla phillipskurvor kan förklara de senaste årens stora svenska lönehöjningar. Det är nödvändigt med en mer ingående analys. Särskilt följande möjligheter kommer att prövas:

1. De arbetslöshetstal som använts ovan är kanske av alltför dålig kvalitet. Det kan därför finnas skäl att försöka räkna fram bättre arbetslöshetstal på samma sätt som gjorts för andra länder. Det kan vara nödvändigt att också beakta den dolda arbetslösheten, strukturarbetslösheten och arbetslöshetens fördelning mellan olika delarbetsmarknader.

⁹ Liksom Jacobsson och Lindbeck har vi i de avtalsmässiga löneökningarna även inräknat höjningar av olika arbetsgivaravgifter. Detta förfarande motiverar de med att vid avtalsförhandlingarna kända kommande höjningar av arbetsgivaravgifterna brukar frånräknas det totala utrymmet för avtalsmässiga lönekostnadshöjningar. Detta torde i stor utsträckning vara sant för arbetsgivarsidan, men frågan är om så är fallet för löntagarsidan. Antagandet kan därför kritiserar, men förändringarna av arbetsgivaravgifterna är i allmänhet så små att detta problem knappast spelar någon större roll för vår analys.

2. Det är också tänkbart att arbetslösheten i sig är ett alltför dåligt mått på efterfrågetrycket på arbetsmarknaden. En möjlighet är därför att också ta hänsyn till antalet lediga platser.

3. Man kan också undersöka i vilken utsträckning löneökningarna vid en given nivå på arbetslösheten påverkas av i vilken riktning arbetslösheten förändras.

4. Slutligen bör vi också diskutera prisstegringsförväntningarnas betydelse.

Bättre arbetslöshetsmått

De arbetslöshetsmått som använts i fig 6:1 och 6:2 har naturligtvis allvarliga brister. Arbetslösheten mättes där som antalet arbetslöshetsförsäkrade arbetslösa i procent av det totala antalet arbetslöshetsförsäkrade. Men vid sidan av denna "öppna" arbetslöshet finns en stor "dold" arbetslöshet. Förändringar i denna kan ha inverkat på lönebildningen. Likaså kan förändringar i struktur- och friktionsarbetslösheten ha spelat in. Närmare bestämt kan man mot denna bakgrund tänka sig följande två hypoteser — som ingalunda utesluter utan tvärtom kompletterar varandra — om orsakerna till de senaste årens avvikelser från tidigare gällande phillipskurvor.

1. Den "öppna" arbetslösheten har ökat i förhållande till den "dolda". Den stora ökningen av den "öppna" arbetslösheten under den senaste recessionen skulle då motsvaras av en mindre ökning av den "dolda" arbetslösheten än normalt. I så fall måste relationen mellan löneökningarna och den "öppna" arbetslösheten förändras, även om sambandet mellan löneökningarna och den "totala" arbetslösheten förblir stabilt.¹⁰

2. Struktur- och friktionsarbetslösheten, dvs den arbetslöshet som beror på bristande anpassning mellan utbud och efterfrågan på arbetskraft, har ökat i förhållande till den övriga arbetslösheten. I så fall måste en given total arbetslöshet bli förenlig med ett högre efterfrågetryck på arbetsmarknaden och därmed en högre lönestegringstakt än tidigare.

¹⁰ Det är dock inte självklart att det relevanta sambandet är mellan lönestegringstakten och denna "totala" arbetslöshet. Detta är en fråga om hur utbudsfunktionen på arbetsmarknaden skall definieras. Vårt syfte är här endast att antyda en alternativ möjlighet.

Låt oss börja med att undersöka den första hypotesen. Det blir då nödvändigt att försöka konstruera ett mått på den "totala" arbetslösheten. Vi skall då utgå från den i SCB:s arbetskraftsundersökningar angivna arbetslösheten.¹¹ Härtill kan sedan följande kategorier läggas:

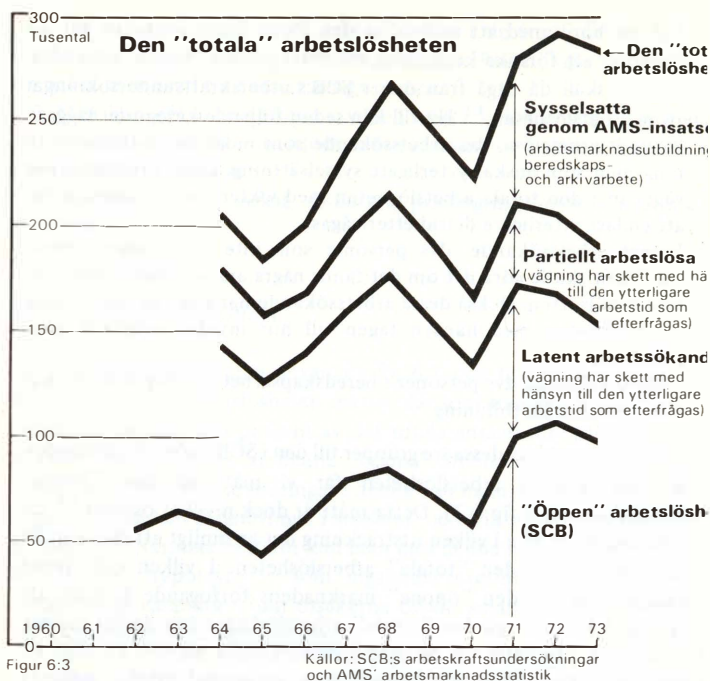
- a. Partiellt arbetslösa, dvs arbetssökande som redan har deltidsanställning men som önskar ytterligare sysselsättning. Dessa arbetslösa har vägts in i den totala arbetslösheten med vikter som tar hänsyn till att endast ytterligare deltid efterfrågas.
- b. Latent arbetssökande, dvs personer som inte aktivt söker arbete men som skulle göra det om det fanns några anställningsmöjligheter på bostadsorten. Också dessa arbetssökande har vägts in i den totala arbetslösheten med hänsyn tagen till hur mycket arbetstid som efterfrågas.
- c. AMS-sysselsatta, dvs personer i beredskapsarbeten, arkivarbeten och arbetsmarknadsutbildning.

Genom att addera dessa tre grupper till den i SCB:s arbetskraftsundersökningar angivna arbetslösheten får vi mått på den "totala" arbetslösheten (jfr fig 6:3). Detta mått är dock mycket osäkert.¹² En kritisk punkt är bl a i vilken utsträckning det är rimligt att räkna in de AMS-sysselsatta i den "totala" arbetslösheten. I vilken mån dessa verkligen står till den "öppna" marknadens förfogande är svårt att bedöma. Vårt mått på den "totala" arbetslösheten bör därför snarare ses som ett alternativ till de mer konventionella måtten än som en förbättring. Dock bör väl förändringar av antalet AMS-sysselsatta åtminstone i viss mån kunna ses som en indikator på motsvarande förändring i arbetsmarknadsläget.

Det intressanta är nu att man får en delvis annan bild av förändringarna av arbetsmarknadsläget, om man studerar den "totala" arbetslösheten i stället för enbart den "öppna". Den "totala" arbetslösheten under 1971–73 var visserligen större än under lågkonjunkturen 1966–68, men skillnaden är obetydlig. Den "öppna" arbetslös-

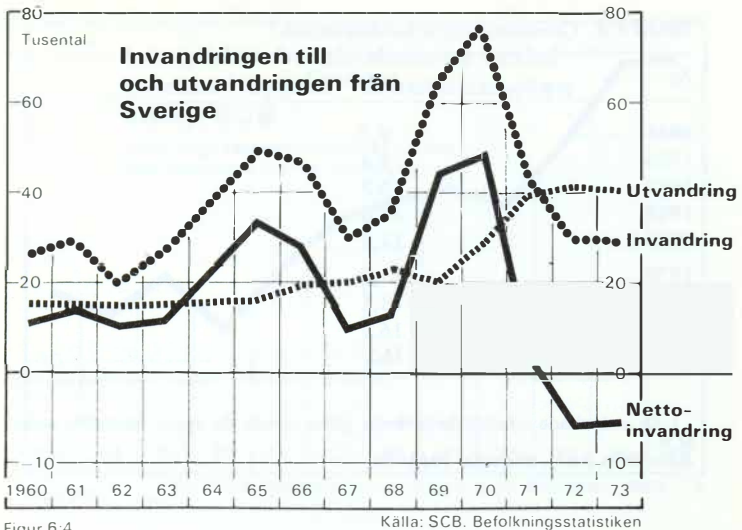
¹¹ Skillnaden mellan arbetslöshetstalen i SCB:s arbetskraftsundersökningar och de siffror som tidigare använts i denna bok är att de förra innefattar alla som aktivt söker arbete, medan de senare endast inkluderar de arbetslöshetsförsäkrade arbetslösa som registrerats vid arbetslöshetskassorna. Siffrorna i arbetskraftsundersökningarna är därför mer fullständiga. Orsaken till att vi inte använt dem i regressioneckvationerna är främst att de inte går tillräckligt långt tillbaka.

¹² Statistiken över tex de latent arbetssökande och de partiellt arbetslösa torde vara mycket dålig. Vidare borde egentligen hänsyn tas också till förtidspensionerade och personer som fortsätter sina studier, när de inte kan få någon anställning, och därför inte kommer in i arbetslöshetsstatistiken.

heten 1971–73 var däremot avsevärt större än under föregående lågkonjunktur. Att den totala arbetslösheten ökat i så mycket mindre omfattning än den öppna (procentuellt sett) förklaras nästan uteslutande av en mycket kraftig minskning av antalet latent arbetssökande sedan 1968, en minskning som många vill förklara med att de höga sysselsättningsambitionerna fått allt fler att aktivt söka efter arbete.¹³ Fig 6:3 förefaller därför att stödja vår hypotes om att förändringarna av den "öppna" arbetslösheten enligt arbetslöshetskassorna varit ett alltför dåligt mått på förändringarna av den "totala" arbetslösheten under dessa år. Relationen mellan den "öppna" och den "dolda" arbetslösheten har förändrats så att en given öppen arbetslöshet idag är förenad med en lägre dold och därmed också en lägre "total"

¹³ Jfr också diskussionen i kapitel 2!

Figur 6:4

arbetslöshet än tidigare. Om man i fig 6:1 och 6:2 använder den öppna arbetslösheten som indikator på den totala, skulle detta betyda att vi under de sista åren inte skulle ha befunnit oss så långt till höger på phillipskurvorna som vi trott. Detta skulle kunna vara *en* av förklaringarna till de senaste årens avvikelser från phillipskurvan.

Bilden blir dock något mindre entydig om vi också beaktar nettoinvandringen, vilken starkt påverkas av konjunkturläget. (Jfr fig 6:4.) Mot en nettoinvandring på något över 15 000 personer i genomsnitt per år under 1966–68 års lågkonjunktur fick Sverige en nettoutvandring på cirka 6 500 personer per år 1971–73. Omsvägningen från stor nettoinvandring under 1969–70 års högkonjunktur var mycket markant. Detta försvagar i viss utsträckning de tidigare resonemangen om att den "öppna" arbetslösheten delvis ökat på bekostnad av den "dolda". Det förefaller dock fortfarande troligt att ökningen av den "öppna" arbetslösheten under 1971–73 års recession givit en något överdriven uppfattning om minskningen av arbetskraftsefterfrågan.

En annan möjlig förklaring till att en given arbetslöshet idag skulle vara förenlig med ett högre efterfrågetryck på arbetsmarknaden och

Tabell 6:8. Genomsnittlig arbetslöshetstid.¹

År	Antal veckor
1965	8,3
1966	8,4
1967	10,3
1968	10,8
1969	12,4
1970	12,0
1971	13,5
1972	16,2
1973	16,7

¹ De redovisade arbetslöshetstiderna gäller endast de öppet arbetslösa enligt SCB.

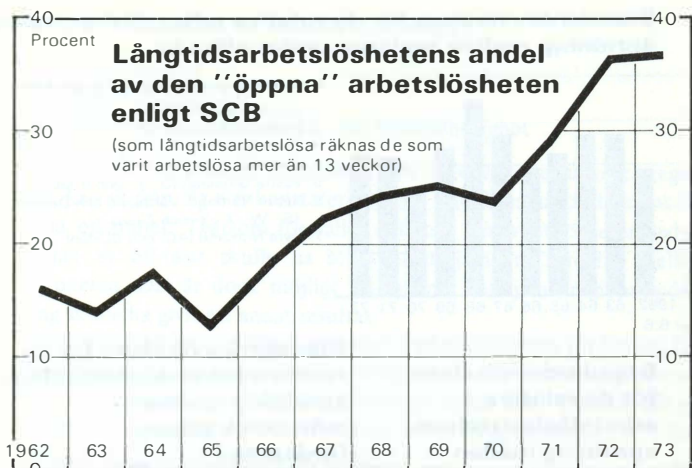
Källa: SCB, AKU, råtabeller 1962–72.

därmed en högre lönestegringstakt än tidigare – som inte på något sätt utesluter den första – är att strukturarbetslöshetens andel av arbetslösheten ökat (detta kan också uttryckas som att sysselsättningskurvorna i fig 4:2 och 5:4 vid givna utbuds- och efterfrågekurvor förskjutits åt vänster). Med strukturarbetslöshet menar vi då den arbetslöshet som hänför sig till ojämn fördelning av arbetskraftsefterfrågan på olika mer eller mindre klart avgränsade delarbetsmarknader, mellan vilka arbetskraften är ganska orörlig. Att exakt mäta strukturarbetslösheten – definierad på detta sätt – är naturligtvis omöjligt. Trots svagheten i begreppet bör det dock vara möjligt att säga något om strukturarbetslöshetens *utveckling*.

En möjlighet är att utgå från att strukturarbetslösheten torde samvariera med arbetslöshetstidens längd. Ju högre andelen strukturarbetslösa är, desto längre bör den genomsnittliga arbetslöshetstiden vara vid en given total arbetslöshet.

Som framgår av tabell 6:8 har det också ägt rum en mycket påtaglig ökning av den genomsnittliga arbetslöshetstiden sedan mitten av 60-talet.¹⁴ Till viss del är detta en återspeglning av att den totala

¹⁴ De redovisade arbetslöshetstiderna gäller endast de öppet arbetslösa enligt SCB.

Figur 6:5

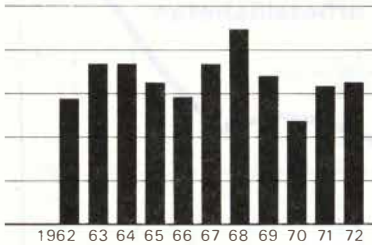
Källa: SCB. Arbetskraftsundersökningarna. Råtabeller 1962–73

arbetslösheten ökat. Arbetslöshetstidens längd samvarierar naturligtvis också med den vanliga konjunkturarbetslösheten men det finns anledning vänta att samvariationen med strukturarbetslösheten är starkare. Att den genomsnittliga arbetslöshetstiden under 1969–70 års högkonjunktur med relativt *låg* arbetslöshet var *längre* än under föregående lågkonjunktur med *hög* arbetslöshet tyder också på en ökad andel strukturarbetslösa.

Ungefär samma bild fås om man som i fig 6:5 räknar alla som varit arbetslösa över 13 veckor som strukturarbetslösa. Definitionen är naturligtvis godtycklig men torde ändå vara tillräcklig för våra syften, eftersom långtidsarbetslösheten måste samvariera med strukturarbetslösheten. Enligt fig 6:5 skulle andelen strukturarbetslösa räknade på detta sätt ha gått upp från omkring 15 procent 1962 till drygt 35 procent 1973.

En annan metod att studera strukturarbetslöshetens utveckling är att undersöka hur fördelningen av arbetslösheten mellan olika delarbetsmarknader förändrats över tiden. Ju ojämnare arbetslösheten är fördelad, desto större är sannolikt strukturarbetslösheten. Valet av delarbetsmarknader kan som påpekats göras på många sätt, men vi

Standardavvikelser för de relativa arbetslöshetstalen spridning mellan regioner under olika år

Figur 6:6

Följande regionindelning har använts:

1. Stockholmsområdet (A- och B-län)
2. Mellersta Svealand (C-, P-, T- och U-län)
3. Östra Götaland (E-, F-, G-, H- och I-län)
4. Södra Götaland (K-, L-, M- och N-län)
5. Västra Götaland (O-, P- och R-län)
6. Nedre Norrland, Värmland och Dalarna (S-, W-, X-, Y- och Z-län)
7. Övre Norrland (AC- och BD-län)

Standardavvikelsen för de relativa arbetslöshetstalens spridning mellan näringsgrenar under olika år

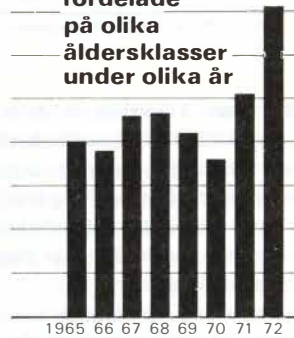

Figur 6:7

Följande näringsindelning har använts:

- Kod
1. Jord- och skogsbruk
 2. Gruvor,
 4. tillverkningsindustri mm
 5. Byggnadsindustri
 6. Varuhandel
 7. Samfärdsel mm
 8. Banker, försäkringsinstitut mm
 9. Offentlig förvaltning och andra tjänster

Standardavvikelsen för de relativa arbetslöshetstalens spridning mellan män och kvinnor fördelade på olika åldersklasser under olika år

Figur 6:8

Följande åldersklasser har använts:

- 16 - 24 år
25 - 54 år
55 - 74 år

Källa:
SCB. Arbetskraftsundersökningarn.
1962-73

skall här begränsa oss till följande indelningar:

1. efter regioner
2. efter näringsgrenar
3. efter arbetskraftens ålders- och könstillhörighet

Om vi först betraktar arbetslöshetens spridning mellan olika regioner, kan vi från fig 6:6 konstatera att det inte finns någon tendens till ökad ojämnhhet. Tvärtom förefaller det som om arbetslösheten sedan början av 60-talet skulle ha blivit något jämnare fördelad mellan regionerna. Det är dock möjligt att en mer detaljerad regionuppdelning skulle ha givit ett annat resultat.

En tydlig bild av en ökad ojämnhhet i arbetslöshetens fördelning får man däremot, om man i stället studerar de olika näringsgrenarna, vilket framgår av fig 6:7. Denna ökade ojämnhhet beror framför allt på en kraftig uppgång av arbetslösheten inom byggnadsindustrin i förhållande till den övriga arbetslösheten.

Allra mest har emellertid ojämnheten i arbetslöshetens fördelning ökat mellan ålders- och könskategorierna. Av fig 6:8 framgår klart att denna spridning var särskilt stor under 1971 och 1972. Som visas i tabell 6:9 var orsaken framför allt en mycket markant uppgång av ungdomsarbetslösheten både bland män och kvinnor; en uppgång som är desto märkligare som dessa gruppers andel av det totala arbetskraftsutbudet minskat med ett par procentenheter sedan mitten av 60-talet.

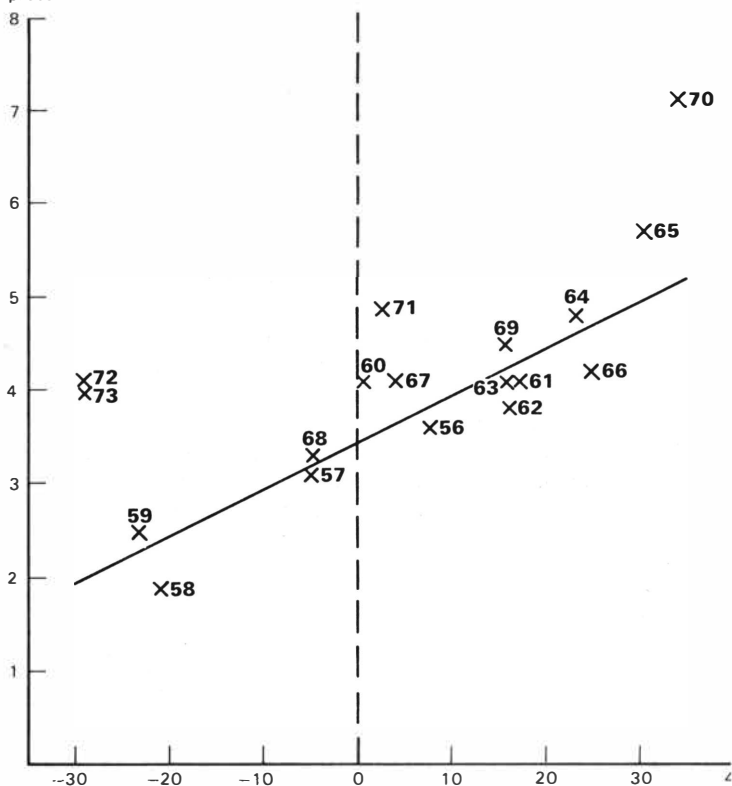
Tabell 6:9. Arbetslöshetstalen i procent för några olika grupper.

	1965	1968	1971	1972	1973
Män 16–24 år	1,5	3,7	4,8	5,4	4,7
Män 25–54 år	0,5	1,7	1,7	1,8	1,6
Män 55–74 år	1,2	2,7	2,7	2,5	2,3
Kvinnor 16–24 år	3,4	4,3	5,4	6,2	5,8
Kvinnor 25–54 år	1,5	1,6	2,0	2,2	1,8
Kvinnor 55–74 år	0,8	1,3	2,6	2,1	2,3
Totalt	1,6	2,2	2,5	2,7	2,5

Källor: SCB, AKU, råtabeller 1965–72.

Löneglidningen för industriarbetare och skillnaden mellan antalet lediga platser och antalet arbetslösa

Löneglidning,
procent

Figur 6:9

Skillnaden mellan antalet
lediga platser och antalet
arbetslösa, tusental

Kommentarer till figur 6:9

- 1 Följande viktsystem har använts för skillnaden mellan de lediga platserna och arbetslösheten under år t .

år/kvartal	2	4
$t-1$	0,125	0,375
t	0,375	0,125

- 2 Följande ekvation har beräknats för perioden 1956–69:

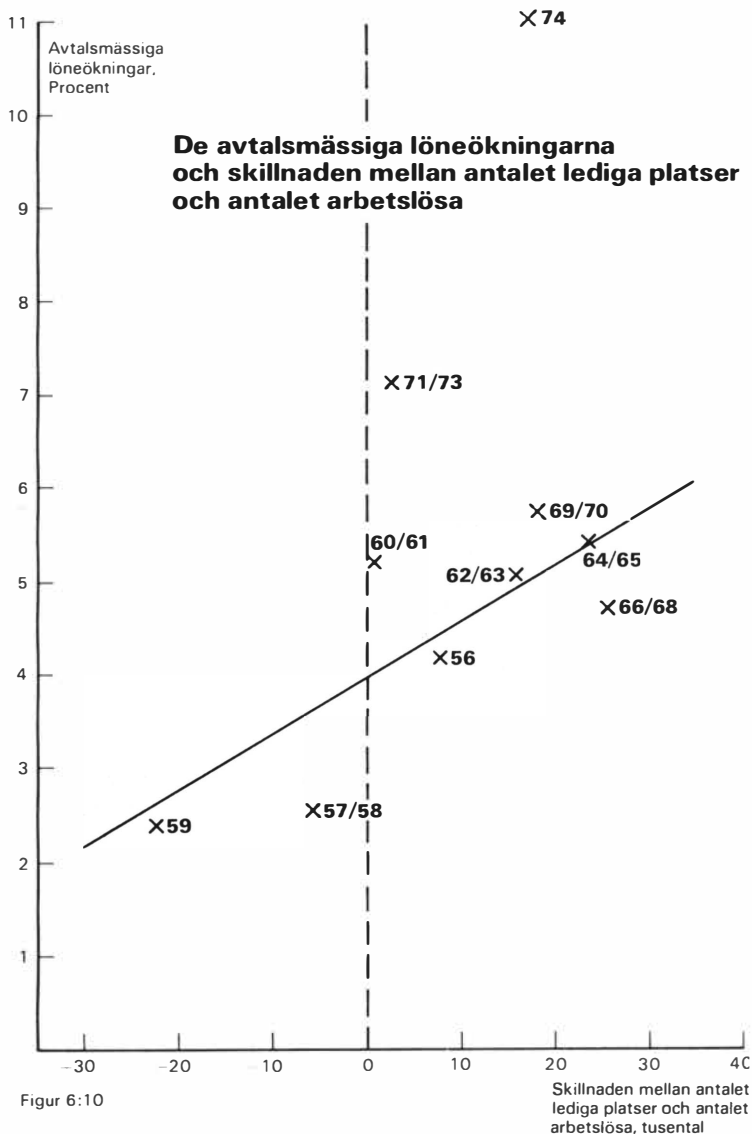
$$\dot{w}_{LG} = 3,43 + 0,05 (V-U)' \quad [R^2 = 0,88]$$

Oberoende av hur man väljer delarbetsmarknader förefaller det som om man från fig 6:6–8 kan utläsa ett ganska tydligt konjunkturmönster med ökande ojämnheter i arbetslöshetens fördelning under lågkonjunkturerna och tvärtom under högkonjunkturerna. Det tycks också som om den senaste lågkonjunkturen kännetecknats av en betydligt ojämnare fördelad arbetslöshet än under tidigare lågkonjunkturer vad beträffar fördelningen mellan näringsgrenar och köns- och åldersgrupper. Detta är en ytterligare indikation på att strukturarbetslöshetens andel av arbetslösheten ökat. Det synes därför berättigat att dra slutsatsen, att detta medfört att ett givet efterfrågetryck på arbetsmarknaden och den därav betingade lönestegringstakten idag är förenad med en större arbetslöshet än tidigare. En reservation skall dock göras för att vi undersökt endast den "öppna" arbetslöshetens fördelning; det är möjligt att den "totala" arbetslösheten är annorlunda fördelad. Vi har dock svårt att tro att detta avsevärt skulle förändra resultaten.

Som sammanfattning kan sägas, att såväl en ökning av den "öppna" arbetslösheten i förhållande till den "dolda" som en ökning av strukturarbetslösheten i förhållande till den "normala konjunkturrella" tycks ha bidragit till de senaste årens avvikelser från den tidigare gällande phillipskurvan. Det ställer sig av naturliga skäl svårt att göra någon exakt kalkyl över vilken betydelse dessa faktorer haft, men förmodligen kan de endast förklara en mindre del av avvikelserna från phillipskurvan (jfr nedan).

Arbetslösheten och de lediga platserna

Vi visade i kapitel 4 att skillnaden mellan antalet lediga platser och antalet arbetslösa under vissa antaganden kunde uppfattas som ett

Figur 6:10

Kommentarer till figur 6:10

- 1 Data över de avtalsmässiga löneökningarna, arbetslösheten och vakanserna har fått från Jan Carling på Konjunkturinstitutet.
- 2 Samma viktsystem har använts som i fig 6:2.
- 3 Följande ekvation kan beräknas för perioden 1956–69/70.

$$\dot{w}_{AV} = 3,96 + 0,06 (V-U) \quad |R^2 = 0,81|$$

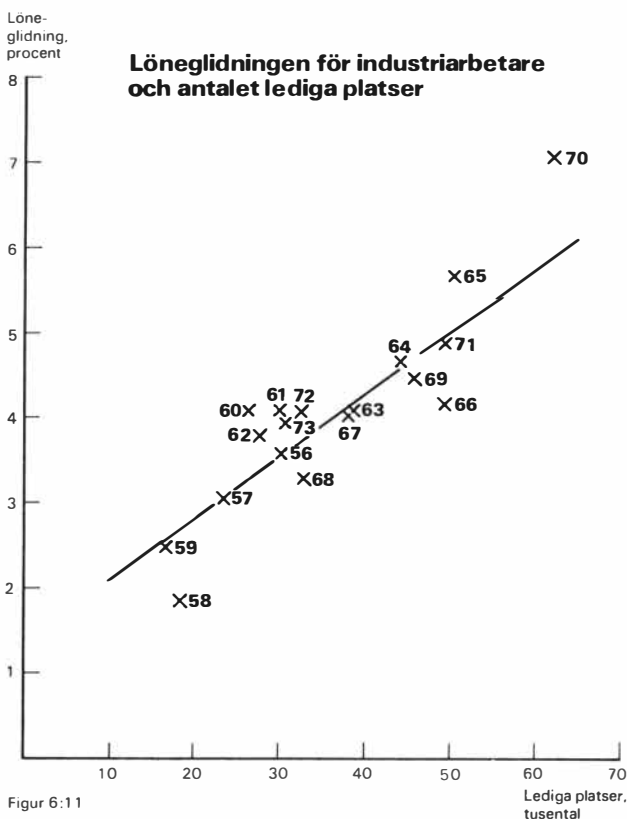
direkt mått på efterfrågeöverskottet på arbetsmarknaden. Det ligger därför nära till hands att också – som ofta görs – pröva hur väl löneökningarna förklaras av denna skillnad.¹⁵

Om vi börjar med att studera sambandet mellan löneglidningen och skillnaden mellan antalet vakanser och antalet arbetslösa, ser vi från fig 6:9 att observationerna ansluter sig ganska väl till en rät linje. Men även här ligger observationerna för 70, 71, 72 och 73 väsentligt över vad man kunde vänta sig mot bakgrund av tidigare erfarenheter. Också för de avtalsmässiga löneökningarna är skillnaden mellan vakanser och arbetslöshet en bättre förklaringsvariabel än enbart arbetslösheten. 1974 års och 1971–73 års avtalsmässiga löneökningar är dock fortfarande anmärkningsvärt stora.

Att skillnaden mellan lediga platser och arbetslöshet tycks förklara löneökningarna bättre än enbart arbetslösheten kan kanske förklaras av den tidigare diskussionen om bristerna i arbetslöshetsmåttet. Om en ökad "öppen" arbetslöshet delvis beror på en minskad dold arbetslöshet, kommer minskningen av arbetskraftsefterfrågan att överskattas om man endast ser till förändringen av den "öppna" arbetslösheten. Motsvarande felkälla – men kanske andra – föreligger inte beträffande vakanserna. Genom att föra in även dessa i regressionskvationen minskar dock åtminstone det "fel" som beror på att den "öppna" arbetslösheten endast är en del av den totala arbetslösheten.

Vidare tar skillnaden mellan antalet lediga platser och antalet arbetslösa hänsyn till åtminstone en del av de strukturella förändringar som äger rum på arbetsmarknaden. Om t ex det totala efterfrågeöverskottet på arbetsmarknaden är konstant, men arbetslösheten ändå ökar därför att den totala arbetskraftsefterfrågan blir ojämnare för-

¹⁵ Därvid används samma arbetslöshetsmått som i de tidigare phillipskurvorna. Antalet lediga platser har beräknats från AMS-statistiken.

Figur 6:11

delad mellan delarbetsmarknaderna, kommer också antalet lediga platser att öka. Skillnaden mellan vakanser och arbetslöshet speglar således det totala efterfrågetrycket på arbetsmarknaden bättre än enbart arbetslösheten. Det faktum att de senaste årens löneökningar även med detta förbättrade mått på arbetsmarknadsläget framstår som exceptionella torde kunna tolkas som att förskjutningen mellan dold och öppen arbetslöshet och den ökade ojämnheten i arbetslöshetens fördelning mellan delarbetsmarknaderna endast till en mindre del kan förklara de tidigare diskuterade avvikelserna från phillipskurvan.

Kommentarer till figur 6:11

- 1 Data över löneglidningen och vakanserna har fått från Jan Carling på Konjunkturinstitutet.
- 2 Samma viktsystem har använts som i fig 6:9.
- 3 Följande ekvation kan uppskattas för perioden 1956–69:

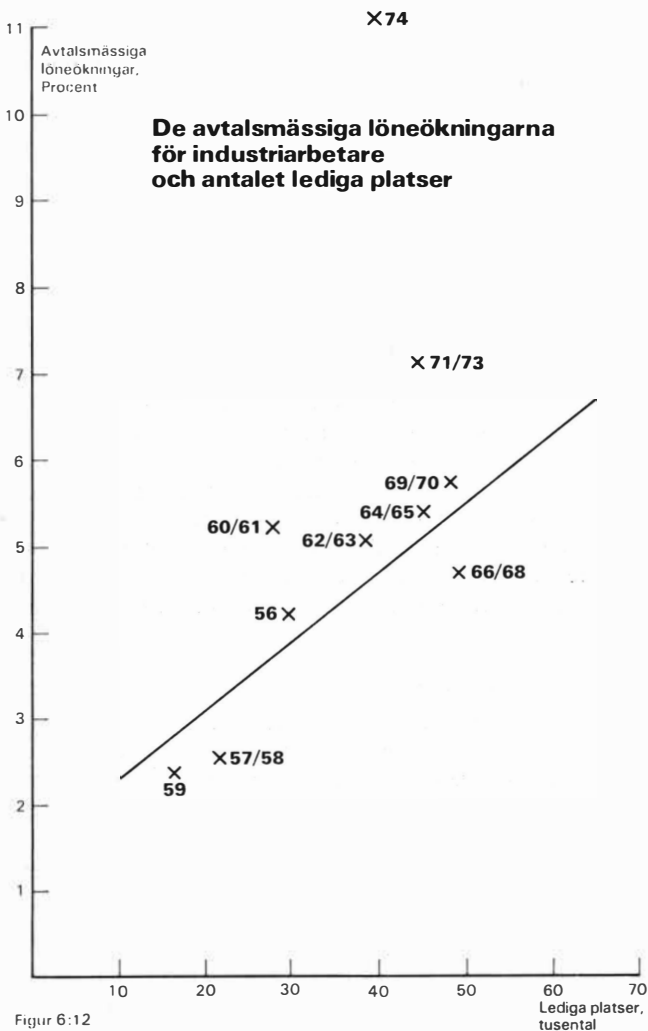
$$\dot{w}_{LG} = 1,37 + 0,07 V [R^2 = 0,86]$$

Också enbart antalet vakanser förefaller vara en ganska god förklaringsvariabel (jfr fig 6:11 och 6:12). För de avtalsmässiga löneökningarna är vakanserna rentav den allra bästa förklaringsvariabeln. Avvikelserna under de senaste åren från de tidigare sambanden blir nu mindre än tidigare även om de för de två senaste avtalsperioderna fortfarande är betydande. Så t ex framstår inte längre löneglidningen under 1971, 1972 och 1973 som exceptionell.

En ytterligare möjlighet vore att låta löneökningarna förklaras av *både* vakanser och arbetslöshet utan att som tidigare begränsa analysen enbart till skillnaden mellan dessa båda variabler. Om man försöker med detta visar det sig emellertid att nästan hela förklaringsvärdet kommer att ligga på vakanserna, medan arbetslösheten inte blir signifikant.

Det är emellertid inte så alldeles lätt att förklara varför enbart antalet lediga platser tycks vara en bättre förklaringsvariabel än arbetslösheten. Att enbart se till arbetsmarknadens efterfrågesida bör vara lika diskutabelt som att endast se till utbudssidan. Möjligen kan det vara så, att särskilt löneglidningen till en mycket stor del bestäms av arbetsmarknadssituationen i några få sektorer med brist på arbetskraft. Kanske speglar också förändringarna av vakanserna variationerna av efterfrågetrycket på arbetsmarknaden betydligt bättre än arbetslöshetens förändringar, därför att vakanserna snabbare anpassar sig till förändringar av efterfrågeläget.

Ett problem är dock att statistiken över de lediga platserna är mycket osäker. I högkonjunkturtoppar torde t ex företagen inte anmäla alla sina vakanser till arbetsförmedlingarna, eftersom den arbetskraft som efterfrågas då sannolikt inte finns att tillgå. Men konjunkturbarometrarnas tidsserier över bristen på yrkesutbildad arbetskraft visar trots allt god överensstämmelse med AMS-serien över

Figur 6:12

Kommentarer till figur 6:12

- 1 Data över de avtalsmässiga löneökningarna och de lediga platserna har fåtts från Jan Carling på Konjunkturinstitutet.
- 2 Samma viktsystem som i fig 6:2 har använts.
- 3 På data för perioden 1956–69/70 kan följande ekvation beräknas:

$$\dot{w}_{AV} = 1,48 + 0,08 V \quad [R^2 = 0,82]$$

lediga platser,¹⁶ vilket tyder på att vakanserna kanske ändå inte är ett så otillförlitligt mått. Från teoretisk synpunkt synes dock skillnaden mellan antalet lediga platser och antalet arbetslösa vara att föredra som förklaringsvariabel framför enbart antalet vakanser. Skillnaden i förklaringsvärde vid empirisk prövning är dock ganska liten.

Phillipskurvan och arbetslöshetens förändring

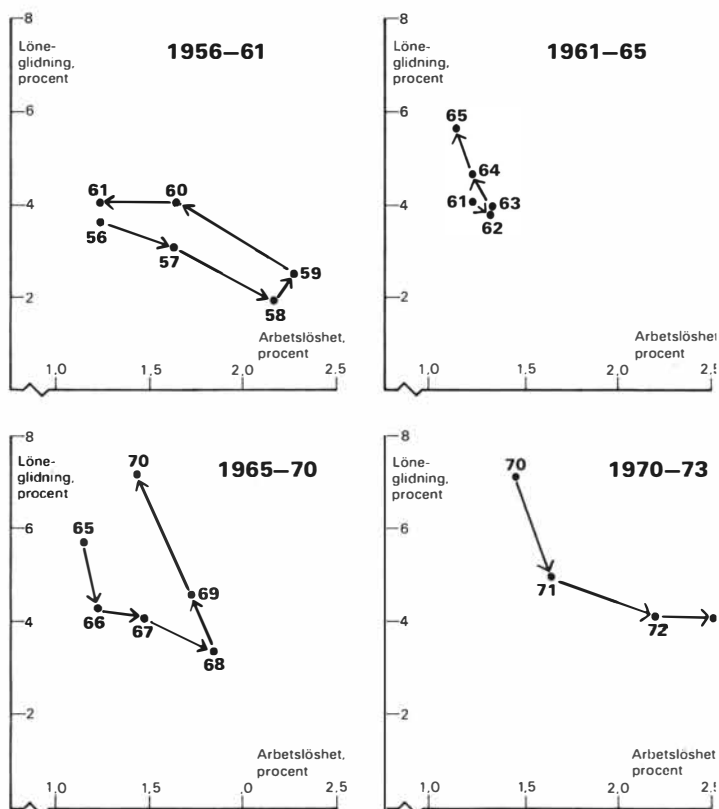
I phillipskurvedebatten har det ibland hävdats att förutom arbetslöshetens nivå också dess förändringar skulle påverka löneökningstakten. När arbetslösheten ökar borde löneökningarna ligga över phillipskurvan och vice versa. Det skulle m a o bildas ett slags "counter-clockwise loops" runt phillipskurvan (jfr fig 6:13). Orsaken till detta skulle kunna vara att en ökning av arbetslösheten uppfattas som en signal om en kommande konjunkturdämpning osv. Dessutom har det framförts en hypotes om att konjunkturuppgångarna regelmässigt skulle slå ojämnare på de olika branscherna än konjunkturedgångarna. I så fall skulle följaktligen arbetslösheten vara ojämnare fördelad när arbetslösheten minskar än när den ökar, vilket vid en given arbetslöshet skulle motivera en högre lönestegringstakt.

Jacobsson och Lindbeck fann i sina undersökningar inte något samband mellan avvikelserna från phillipskurvan och förändringarna av arbetslösheten. Bilden blir dock litet annorlunda, åtminstone för löneglidningen, om man betraktar varje konjunkturcykel för sig. Detta framgår av fig 6:13.

I varje konjunkturcykel tycks det finnas ett klart samband, inte bara mellan löneglidningen och nivån på arbetslösheten utan också mellan löneglidningen och förändringen av arbetslösheten. För ett

¹⁶ Detta mått anger andelen företag som i KI:s barometerundersökningar anger att de har brist på yrkesutbildad arbetskraft.

Löneglidningen och arbetslöshetens förändringar

Figur 6:13

givet arbetslöshetstal tycks löneglidningen i varje konjunkturcykel genomgående ligga högre när arbetslösheten minskar än när den ökar. Det förefaller därför som om det också skulle vara av betydelse i vilken riktning arbetslösheten förändras.

Phillipskurvan och prisstegringsförväntningarna

Till sist skall vi också belysa prisstegringsförväntningarnas betydelse för löneökningarna. Mot bakgrund av den tidigare diskussionen i kapitel 4 och 5 ligger det nära till hands att anta, att höjda prisstegringsförväntningar också i Sveriges fall skulle kunna ge en del av förklaringen till de senaste årens avvikelser från phillipskurvan.

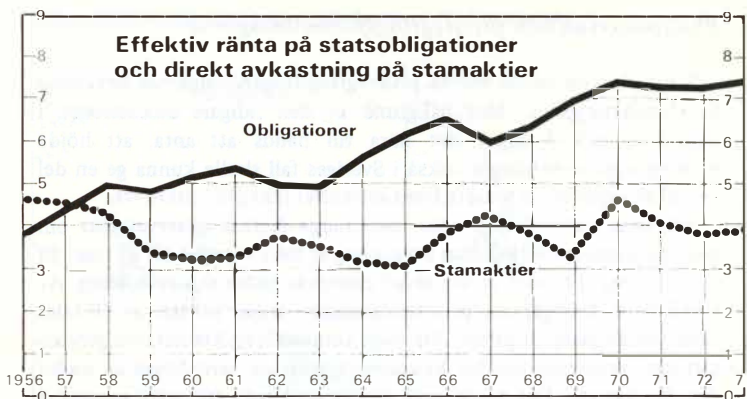
Eftersom det i Sverige inte finns några direkta observationer om prisstegringsförväntningarnas utveckling är man tvungen att gå fram på indirekt väg. Ett sätt är att se på prisernas historiska utveckling. Av tabell 6:10 framgår att prisökningstakten sedan mitten av 50-talet varit trendmässigt stigande; för varje konjunkturcykel har den genomsnittliga ökningstakten för konsumentprisindex varit högre än under den föregående. Det torde vara rimligt att hävda att detta successivt måste ha påverkat prisstegringsförväntningarna uppåt. Likaså måste kompensationsmekanismer ha satts igång. När prisstegringarna blivit snabbare än löntagarna väntat, har de sökt kompensera sig i efterhand.

Tabell 6:10. Den genomsnittliga årliga ökningstakten för konsumentprisindex under de olika konjunkturcyklerna.

1956–61	3,5
1961–65	3,9
1965–70	4,5
1970–73	7,1

Källa: Konsumentprisindextal 1914–72. SCB SM Nr Pa 1973:4.

En annan indikator på prisstegringsförväntningarna kan tänkas vara skillnaden mellan den effektiva räntan på obligationer och direktavkastningen på aktier. Resonemanget är följande. Avkastningen på obligationer utgörs endast av räntan. För aktier är den däremot såväl direkt utdelning som värdestegring. Denna värdestegring tycks i stort sett kompensera för inflationen. Härav följer att ju högre den förväntade inflationstakten är, desto högre bör den effektiva räntan på obligationer vara i förhållande till direktavkastningen (dvs utdelningen) på aktier för att kompensera för den uteblivna värdestegringen. Annars är inte aktier och obligationer något så när likvärdiga placeringsalternativ.

Figur 6:14

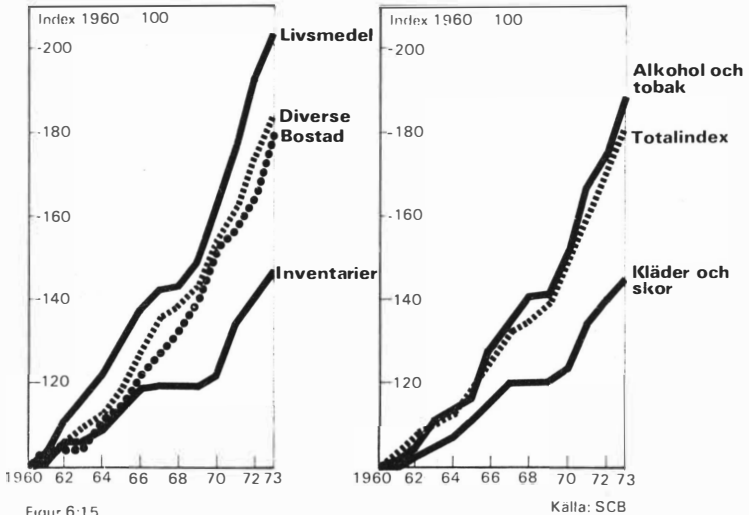
Källor:
 Statsobligationer: SCB
 Stamaktier: Svenska Handelsbanken

Vårt resonemang leder fram till att prisstegringsförväntningarnas utveckling (hos personer och institutioner som innehar aktier och obligationer) bör kunna utläsas från hur relationen mellan den effektiva räntan på obligationer och direktavkastningen på aktier förändras över tiden. Sannolikt utvecklas också andras prisstegringsförväntningar på ett likartat sätt. Från fig 6:14 ser vi att en trendmässig ökning av skillnaden mellan den effektiva räntan på statsobligationer och direktavkastningen på stamaktier ägt rum. Denna skillnad tycks inte ha varit särskilt konjunkturkänslig. Mot denna bakgrund förefaller det sannolikt att en långsiktig uppjustering av prisstegringsförväntningarna skett i Sverige sedan mitten av 50-talet. Förmodligen underskattar vår metod rentav något ökningen av prisstegringsförväntningarna eftersom obligationsmarknaden är starkt reglerad och riksbanken utnyttjat detta till att hålla den långa räntan nere.

Som tidigare nämnts är både arbetsgivarnas och löntagarnas prisstegringsförväntningar av betydelse för phillipskurvan. Dessa behöver naturligtvis inte sammanfalla. När det gäller att få en uppfattning om arbetsgivarnas förväntningar kan det kanske vara lämpligare att betrakta sektorprisernas utveckling än konsumentprisernas.

Också för löntagarna torde det vara mindre realistiskt att enbart studera de totala konsumentprisernas utveckling. Vissa poster torde

Prisutvecklingen på olika varugrupper i konsumentprisindex från 1960

Figur 6:15

nämligen väga särskilt tungt i förväntningsbildningen. Så t ex torde i synnerhet livsmedelspriserna och hyrorna spela en särskilt stor roll för löntagarnas prisstegringsförväntningar. Prisförändringar på dessa områden observeras ju i allmänhet mycket snabbt. Dessutom svarar livsmedel och bostad för en mycket stor andel av totalkonsumtionen för låginkomsttagare och barnfamiljer, grupper som det tas särskild hänsyn till i avtalsförhandlingarna.

Mot denna bakgrund kan det ha sitt intresse att konstatera att just livsmedelspriserna stigit i särskilt hög grad under de sista åren. Under fyraårsperioden 1970–73 steg livsmedelspriserna med i genomsnitt hela 8,1 procent per år mot i genomsnitt 4,8 procent per år under perioden 1956–69. Takten i hyresstegringarna har också ökat i betydande mån. Mot en genomsnittlig årlig ökningstakt på 4 procent för bostadskostnaderna (inkl bränsle och lyse) under 1956–69 svarar nämligen en hyresstegringstakt på i genomsnitt 6,7 procent per år under perioden 1970–73.

Sammanfattningsvis kan sägas, att det är mycket som talar för att förväntningar om större prisstegringar för Sveriges del — precis som för andra länder — bidragit till den observerade förskjutningen uppåt av phillipskurvan. En intressant fråga som vi återkommer till i slutet av detta kapitel är samspelet mellan dessa prisstegringsförväntningar och den internationella prisutvecklingen.

Inkomstfördelningskonflikterna i det svenska samhället

I föregående avsnitt såg vi att det var betydligt svårare att förklara de avtalsmässiga löneökningarna än löneglidningen. Det gick inte alls att konstruera något phillipssamband mellan de avtalsmässiga löneökningarna och arbetslösheten. Sambandet med skillnaden mellan lediga platser och arbetslösheten eller med enbart de lediga platserna var visserligen bättre, men också här var spridningen kring regressionslinjerna avsevärt större än för löneglidningen. Det är därför tydligt att en phillipskurveanalys inte är tillräcklig, när man vill förklara de avtalsmässiga löneökningarna. Det tidigare resonemanget bör därför kompletteras med en diskussion av de inkomstfördelningskonflikter som ligger bakom spelet på avtalsmarknaden. Det är ju ganska tydligt att skärpta inkomstfördelningskonflikter ingått som en viktig del av de senaste årens svenska ekonomiska utveckling. Detta framstod klart i 1970–71 års avtalsrörelse. I 1973–74 års förhandlingar överskuggades emellertid dessa inkomstfördelningskonflikter av den krisstämning som uppstod under oljekrisen.

1970–71 års avtalsrörelse

Inför 1970–71 års avtalsrörelse var inkomstfördelningskonflikterna mellan olika löntagargrupper mycket tydliga. Tidigare hade avtalsrörelserna förlöpt efter ett ganska väl inrutat mönster. LO-grupperna slöt först sina avtal med SAF, varefter de privata tjänstemännen och de stats- och kommunalanställda följde efter. Det förutsattes då att dessa senare grupper skulle få ungefär lika stora avtalsmässiga löneyft som industriarbetarna och dessutom kompenseras för deras löneglid-

ning. Mot bakgrund av de skärpta inkomstfördelningskonflikterna inför 1970–71 års avtalsrörelse ville man på många håll inte längre acceptera detta enkla mönster för avtalsrörelserna. Det kan kanske vara av intresse att rekapitulera de olika löntagarorganisationernas inställning.

LO-sidan hade skärpt sin hållning och krävde särskilt stora lönelöft för sina låglönegrupper såväl i privat som offentlig tjänst. Det ansågs inte längre som självklart att andra löntagargrupper skulle uppnå lika stora procentuella löneökningar som LO-grupperna. Detta uttrycktes som att LO-grupperna skulle ha lika stora lönelöft i kronor och ören som de andra löntagargrupperna. Inte heller ansåg man det på LO-håll längre som naturligt att tjänstemannagrupperna nödvändigtvis skulle kompenseras för industriarbetarnas löneglidning i den mån som denna varit följden av en hårdhänt rationalisering. En viktig strävan för LO-grupperna var också att uppnå samma sociala förmåner som tjänstemännen. Det är mot denna bakgrund som LO:s krav på en samordnad avtalsrörelse bör ses. Det är inte egendomligt att dessa krav kom i konflikt med övriga löntagarorganisationers mål.

TCO-sidan höll fast vid följsamhetskravet. Visserligen uttrycktes detta som att löneökningarna för TCO-medlemmarna skulle ligga inom ramen för EFO-modellens ”huvudkurs”, dvs motsvara summan av pris- och produktivitetsökningarna i K-sektorn, men detta torde i praktiken inte ha inneburit någon större förändring av den tidigare inställningen. Att TCO valde en sådan följsamhetslinje är inte på något sätt ägnat att inge förvåning. Någon annan linje torde vara omöjlig för en organisation som har sina medlemmar spridda över hela löneskalan.

Trots att TCO-gruppernas lönepolitiska mål klart stod i konflikt med LO-sidans, var dock förhållandet mellan dessa båda löntagarorganisationer relativt gott, åtminstone på det verbala planet. En intressant fråga är i vilken utsträckning detta berodde på akademikerorganisationen SACO:s mer utmanande linje. SACO:s krav på att dess medlemmar inte skulle få realinkomstsänkningar efter skatt resulterade ju nämligen i så höga lönekrav att de övriga organisationerna knappast kunde underlåta att reagera.

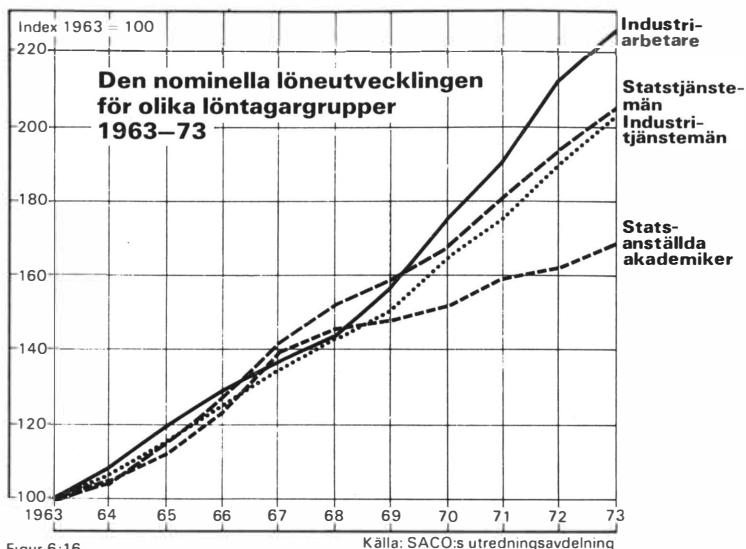
Vilka faktorer låg då bakom dessa skärpta motsättningar om inkomstfördelningen? Låt oss utan några anspråk på mer djuplodande analys försöka oss på en uppräknings!

1. Rent allmänt kan man peka på den tendens hos olika grupper

som under 60-talets andra hälft gjort sig gällande såväl i Sverige som i en del andra västländer att på ett mer aggressivt sätt hävda sina intressen. Denna tendens har visat sig på nästan alla områden av samhällslivet. I brist på en bättre förklaring får vi nöja oss med att konstatera, att detta tycks ha legat i tiden.

2. En för den svenska arbetsmarknaden karakteristisk tendens har varit centralisering. Ett fåtal löntagarorganisationer med hög organisationsprocent har kommit att dominera. Man skulle kunna tycka att detta borde ha underlättat förståelsen för olika gruppers krav, allteftersom kontaktmöjligheterna mellan organisationerna ökat. Utvecklingen förefaller dock ha gått i rakt motsatt riktning. Det ringa antalet organisationer tycks endast ha underlättat vissa slag av informations-spridning, som gjort relationstänkandet mer utbrett. En ökad medvetenhet om att stora löneökningar för en grupp genom inflationen kan innebära en sänkt standard för andra tycks ha spritt sig. Samtidigt har de rådande inkomstrelationerna alltmer börjat ifrågasättas. Av betydelse har säkerligen också varit att organisationsgränserna ibland varit ganska suddiga. Detta tycks särskilt ha gällt mellan TCO och SACO. Organisationsledningarna torde därför ibland ha mer eller mindre tvingats föra en ganska kompromisslös politik i syfte att dra till sig nya medlemmar och/eller hålla de gamla kvar.

3. Den offentliga sektorns snabba expansion har haft betydande återverkningar på inkomstfördelningskonflikterna mellan olika grupper. Kombinationen av inflation och högt skattetryck har medfört att de reala disponibla inkomsterna i samhället ökat långsammare än tidigare. Den genomsnittliga årliga ökningstakten låg omkring 3 procent under 60-talets andra hälft mot cirka 4,5 procent under den första. (Under 70-talets första år minskade denna ökningstakt ytterligare.) Härigenom blev naturligtvis möjligheterna att tillgodose alla löntagargrupper krav på höjda realinkomster efter skatt mindre. Trots att alla grupper fått ganska stora nominella löneökningar (jfr fig 6:16), har reallöneutvecklingen efter skatt ibland varit ganska oförmånlig (jfr fig 6:17). Bäst har industriarbetarna klarat sig. Mellan 1963 och 1973 ökade deras realinkomster efter skatt med cirka 22 procent. För statens och industrins tjänstemän var ökningstalen så låga som 6 respektive 2 procent. Allra sämst klarade sig de statsanställda akademikerna, vilkas realinkomster efter skatt under den senaste tioårs-

Figur 6:16

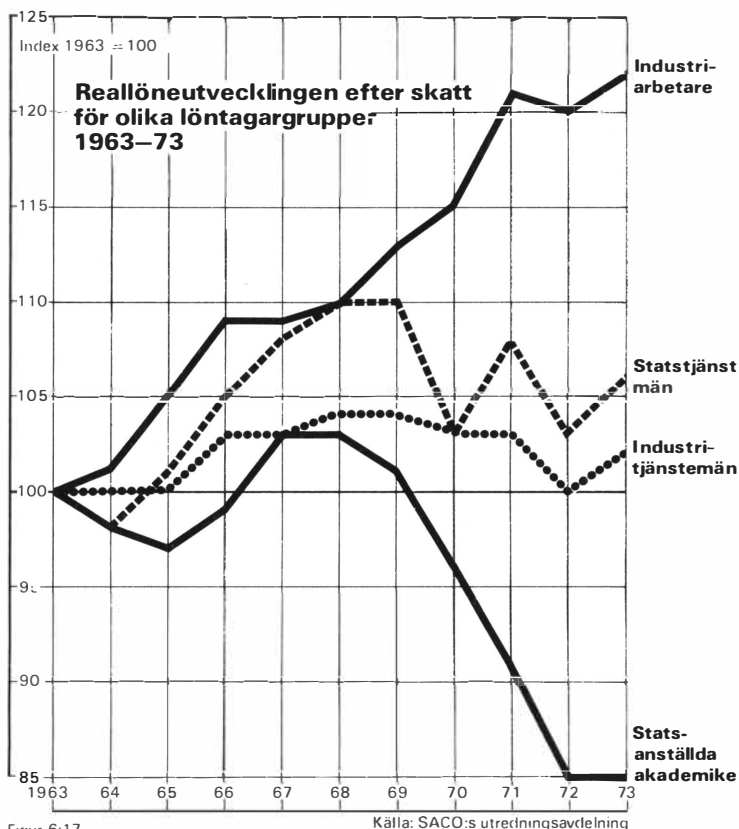
Källa: SACO:s utredningsavdelning

perioden sjunkit med hela 15 procent.¹⁷

4. Fördelningsproblemen torde också ha förvärrats av den strukturella förskjutningen på arbetsmarknaden. Efterfrågan på akademiskt utbildad arbetskraft har inte ökat lika fort som utbudet. Samtidigt har bristen på yrkesutbildad arbetskraft blivit större. Det har således förelegat starka marknadskrafter som verkat i riktning mot en utjämning av inkomstrelationerna mellan akademiker och industriarbetare, samtidigt som det inom socialdemokratien funnits en stark politisk vilja att uppnå en jämnare inkomstfördelning. Sannolikt har man, åtminstone tidigare, på SACO-håll känt det som nödvändigt att motverka dessa för medlemmarna ofördelaktiga marknadsimpulser genom ett mer aggressivt uppträdande än vad som annars skulle ha behövts.

5. Förhandlingarna på den statliga och kommunala sidan har kommit att spela en allt större roll. Det nuvarande förhandlingssystemet

¹⁷ Detta innebär dock inte att reallönen efter skatt för den enskilde statsanställda akademikern sjunkit med 15 procent. Denne har ju också fått löneökningar genom befordran. Siffran gäller kollektivet som helhet.

Figur 6:17

där daterar sig inte längre tillbaka än till 1966. Först då fick de stats- och kommunalanställda strejkrätt. Det är väl svårt att komma ifrån intrycket att en stor del av svårigheterna i särskilt 1970–71 års avtalsrörelse berodde på att de statliga och kommunala avtalsförhandlingarna ännu inte funnit sina former.

6. En fråga av stort intresse, som vi redan tidigare berört vid flera tillfällen, är vilken roll den fulla sysselsättningen spelat. Regeringen har ju hårt bundit sig vid att upprätthålla full sysselsättning, något som man också i stort sett lyckades med under 60-talet. Det är

naturligt om detta fick löntagarorganisationerna att känna allt mindre ansvar för sysselsättningen och att därmed bli mindre återhållsamma i sina lönekrav. Följande uttalande av Arne Geijer inför 1970–71 års avtalsrörelse uttrycker en förvånansvärd likgiltighet för de samhälls-ekonomiska konsekvenserna av de höga lönekraven:

”De lönekrav som betydande tjänstemannagrupper signalerat inför höstens avtalsrörelse kommer inte att rymmas inom den samhälls-ekonomiska ramen. Det kommer inte heller LO:s krav att göra. Jag har räknat med en inflation 1971 av en omfattning som vi sällan upplevt. Det är en ofrånkomlig utveckling. Om denna inflation kommer att försvåra våra exportmöjligheter är det idag för tidigt att sia om . . . Sträng har både rätt och skyldighet att säga vad han som finansminister tycker om löntagarnas krav inför avtalsrörelsen. Och det är ingen idé att förneka, att kraven går utöver den samhälls-ekonomiska ramen. Det får bli ett avgörande i förhandlingarnas slutskede, om man skall ta hänsyn till eller strunta i de samhälls-ekonomiska kraven.”⁵

Följande citat kan vara typiskt för att man på fackföreningshåll aldrig tycktes tvivla på regeringens vilja att till varje pris, oberoende av konsekvenserna för betalningsbalans och inflationstakt, hålla den fulla sysselsättningen uppe:

”Det är en oförnuftig politik att försöka bekämpa inflation med arbetslöshet. Den insikten kommer i bästa fall att prägla den ekonomiska politiken i industriländerna världen över. Här hemma — med en socialdemokratisk regering — skulle vi inte ens diskutera om den fulla sysselsättningen skall prioriteras. Vad vi behöver är en intensifierad debatt inom arbetarrörelsen om hur det skall ske.”⁶

7. Till sist måste också betoningen av jämlikhetsmålen i den politiska debatten framhållas. Pådrivande har socialdemokrater och kommunister varit, men även de övriga riksdagspartierna tycks ha accepterat tanken på en ökad utjämning. Följande uttalande av Tage Erlander understryker betydelsen av detta:

”Vi hade alltså 1971 ett utomordentligt ömtåligt förhandlingsläge. Det blev ännu ömtåligare genom att alla riksdagspartier deklarerade sin anslutning till strävandena att skapa större jämlikhet, vilket måste uppfattas som en rekommendation till parterna på arbetsmarknaden att i avtalsrörelsen i första hand ta hänsyn till de lågavlönades intressen.”⁷

Den starka betoningen av jämlikhetsmålen kan te sig förvånande mot bakgrund av den utjämning som under efterkrigstiden ägt rum i Sverige och som gått avsevärt fortare än på andra håll. Det förefaller emellertid som om målen ständigt galopperar före de uppnådda resultaten. Kanske hänger detta samman med att inkomstfördelningsmålen är så svårdefinierade. Det finns alltid förändringar av inkomrelationerna som kan motiveras av jämlikhetsskäl och det är naturligtvis alltid mer tacksamt att i den politiska debatten hävda jämlikhets- snarare än t ex effektivitetssynpunkter.

Mot bakgrund av de motstridande intressen som karakteriserade 1970–71 års avtalsrörelse¹⁸ var det inte egendomligt att den blev sällsynt långdragen. En viktig orsak till detta var att ingen organisation ville ingå några slutliga avtal förrän det stod klart vad övriga grupper skulle få. LO väntade därför in i det sista med att ens precisera sina totala lönekrav. Samtliga löntagarorganisationer torde ha varit medvetna om att de samlade lönekraven var mycket inflationsdrivande. Oenigheten om inkomstfördelningsmålen bidrog dock till att trissa upp kraven; organisationsledningarna ansåg sig inte ha några andra möjligheter att tillgodose sina medlemmars intressen.

Till detta kom också att förväntningarna om löneökningar ute på arbetsplatserna var högt uppdrivna; löntagarorganisationerna kanske inte hade något annat val än att kräva mycket stora löneökningar. När sedan dessa lönekrav väl lagts fram, trissades förväntningarna ytterligare upp, vilket gjorde det svårt att pruta på kraven i någon större mån. Till detta kom sedan att både statens och de privata arbetsgivarernas motståndskraft var mycket liten.

Staten bidrog visserligen till att hålla de totala löneökningarna nere genom att driva en omedgörlig linje gentemot höglönegrupperna inom SACO och SR. Betydelsen härav torde dock ha varit ringa i jämförelse med den mycket kraftiga statliga låglönesatsningen, som gjordes redan i ett ganska tidigt stadium av förhandlingarna. Denna låglönesatsning bidrog till att öka förväntningarna även i andra sektorer och fick därmed kraftiga återverkningar över hela avtalsfältet.

De flesta bedömare tycks vara eniga om att regeringen försummat att beakta de totala samhällsekonomiska effekterna av låglönesatsningen. Också de kommunala och privata arbetsgivarna tvingades

¹⁸ En ingående beskrivning av denna avtalsrörelse ges i Nycander, S, *Kurs på kollision*. Askild och Kärnekull 1972.

nämligen härigenom till att acceptera likartade låglönelyft, vilket dock tedde sig avsevärt dyrare för dem än för staten, eftersom andelen lågavlönade bland de kommunal- och privatanställda är betydligt högre än bland de statsanställda.

Att staten för första gången kom att fungera som löneledare i stället för exportindustrin mötte mycket kritik, särskilt från de privata arbetsgivarna. Det är dock naturligt att den offentliga sektorn i kraft av sin växande betydelse som arbetsgivare spelar en mer aktiv roll i avtalsförhandlingarna. Eftersom staten också har ansvar för den ekonomiska politiken, borde detta kunna ha fördelar även från stabilitetssynpunkt. Det kräver dock att staten i sin roll som arbetsgivare också beaktar de totala samhällsekonomiska effekterna av sitt agerande.

De privata arbetsgivarnas motståndsvilja mot löneökningskraven var emellertid också betydligt lägre än under tidigare avtalsrörelser. Huvudorsaken torde ha varit att de trots allt tal om pressade vinstmarginaler räknade med att tack vare den fortskridande internationella inflationen kunna hålla vinsterna uppe trots stora löneökningar. Arbetsgivarna var sannolikt väl medvetna om att lönekostnadsökningarna var mycket stora också i konkurrentländerna. Förmodligen utgick de också från att det gällande prisstoppet skulle upphävas för att tillåta kompensation för de kostnadsstegringar som förorsakades av de nya avtalen, även om inga bindande garantier givits av regeringen. Till detta torde dessutom ha kommit en betydande rädsla för en stor arbetsmarknadskonflikt; LKAB-konflikten och de vilda strejkerna under 1970 hade ju visat på en avsevärd stridsvilja bland löntagarna.

1974 års avtal

1974 års avtalsrörelse skilde sig märkbart från den föregående. Uppgåelsen mellan LO och SAF kom mycket snabbt och konflikterna mellan de olika löntagarorganisationerna föreföll överhuvudtaget mycket mindre än tidigare. En viktig bidragande orsak till detta var naturligtvis den akuta oljekrisen och den allmänna osäkerhet som den förde med sig. En snabb avtalsuppgörelse ansågs på många håll som nödvändig för att ge såväl konsumenter som företagare säkrare underlag för sin planering.

Det är dock troligt att intressesmottättnngarna på arbetsmarknaden blivit mindre påtagliga än i den föregående avtalsrörelsen även om inte oljekrisen kommit emellan. Det finns flera olika skäl till detta. Man torde inom nästan samtliga arbetsmarknadsorganisationer varit överens om att undvika en upprepning av 1970–71 års avtalsrörelse. Flera av de stora löntagarorganisationerna hade förändrat sin inställning i viktiga frågor. SACO hade till synes övergivit sina främst från LO-håll skarpt kritiserade nettolöneresonemang samtidigt som allt flera LO-medlemmar av inflation och realinkomsthöjningar pressats upp i inkomstlägen med höga marginalskatter. Som den viktigaste orsaken skulle vi dock vilja framhålla den förändrade statliga inställningen. I stället för att som i 1970–71 års avtalsrörelse föra en ”perverterad” inkomstpolitik som bidrog till att trissa upp löneökningarna underlättade regeringen denna gång avtalsförhandlingarna. Borttagandet av folkpensionsavgiften i utbyte mot en höjning av arbetsgivaravgiften med 3,3 procent av de totala lönekostnaderna garanterade nästan samtliga inkomsttagare en viss inkomstökning efter skatt under år 1974. Tillsammans med osäkerheten inför oljekrisen medförde denna skattereforms ”ettårskaraktär” att det endast blev ett ettårsavtal. För t ex en gift inkomsttagare med två barn och en taxerad årsinkomst på 35 000 kronor skulle inkomstökningen efter skatt (nominellt sett) kunna uppskattas till cirka 6 procent (omkring 4 procent reallt sett, om man tar hänsyn till de prishöjningar som orsakas av arbetsgivaravgiftens höjning). Vi har då räknat med att en lönekostnadsökning på 1 procent leder till en uppgång av konsumentprisindex med 2/3 procent.

När denna bok skrivs är det ännu svårt att ange vilket utrymme för lönekostnadsökningar som funnits för 1974, men det tycks som om de avtalsmässiga lönekostnadsökningarna (cirka 11 procent) avsevärt understigit det enligt EFO-modellen tillgängliga utrymmet. Det är svårt att bedöma i vilken mån detta skall ses som ett resultat av oljekrisen eller den genom borttagandet av folkpensionsavgiften garanterade inkomsthöjningen efter skatt eller den negativa sysselsättningsutvecklingen under avtalsperioden 1971–73. Det är dock svårt att komma ifrån intrycket att man på LO-sidan i den allmänna uppståndelsen under oljekrisen allvarligt felbedömde möjligheterna till löneökningar under 1974.

Resultatet av de i förhållande till EFO-modellens ”huvudkurs” jämförelsevis måttliga avtalshöjningarna torde under 1974 bli en kombina-

tion av höjningar av bruttovinstmarginalerna och snabbare löneglidning än normalt, vilket kan förorsaka ett besvärligt läge inför 1974–75 års avtalsförhandlingar. I värsta fall kan det bli fråga om en upprepning av erfarenheterna från 1970–71 års avtalsrörelse, när löntagarorganisationerna försöker ta igen det utrymme som inte utnyttjades 1974. Det hela kan också förvärras genom kompensationskrav från grupper som inte fått del i löneglidningen. Det är möjligt att den av regeringen aviserade skattereformen kan hålla löneökningarna i nästa avtal nere, men om så inte blir fallet finns allvarlig risk för en kostnadsinflation som ytterligare ökar arbetslösheten i en begynnande konjunkturedgång.

Den svenska inflationen – ett försök till sammanfattande analys

I de föregående avsnitten av detta kapitel har några olika förklaringsmodeller använts för att från olika aspekter belysa de senaste årens svenska erfarenheter av en höjd inflationstakt. Det kan därför kanske vara lämpligt att avsluta kapitlet med ett försök till sammanfattande analys.

Det gäller att ta ställning till vilken inverkan den internationella inflationen och inhemska faktorer haft. Som vi har sett ger olika modeller härvidlag olika resultat. Den lindbergerska analysen tilldelar det internationella prisinflytandet en förhållandevis liten roll. Denna typ av "modell" är emellertid alltför grov för att – annat än möjligen på mycket kort sikt – kunna användas som underlag för en mer förfinad bedömning. Då tror vi att EFO-modellen ger en rimligare bild av orsakssammanhangen. Denna modell överskattar visserligen för såväl 60-talet som de allra senaste åren inflationstaktens nivå, men torde ändå – enligt vår uppfattning – ge en ganska god bild av hur en snabbare internationell inflation lett till en ökad pris- och lönestegringstakt också i Sverige.

Problemet med EFO-modellen är egentligen att den förklarar den ökade inflationstakten alldeles för bra. Denna modell är ju en långsiktmodell. På 1 à 2 års sikt behöver inte EFO-mekanismerna hinna verka (jfr tabell 6:7). EFO-modellen kan därför knappast sägas tillfredsställande förklara varför pris- och lönestegringstakten ökade så mycket just fr o m 1970, även om den ger en korrekt uppfattning om

att den svenska ekonomin då slog in på en ny "huvudkurs". Det är nödvändigt med en mer utförlig diskussion. Som de främsta orsakerna till att den inhemska pris- och löneutvecklingen så snabbt anpassade sig till den nya internationella prisstegringstakten skulle vi då vilja peka på följande två faktorer:

1. Det har kommit in mera av långsiktighet än tidigare i lönebildningsprocessen. Både arbetsgivarnas och löntagarnas agerande präglas av ett mer långsiktigt tänkande. Till detta har kanske publiceringen av EFO-rapporten och diskussionen i samband härmed bidragit. Det förefaller t ex som om LO och TCO i allt högre grad baserar sina beräkningar av det tillgängliga utrymmet för löneökningar på resonemang av EFO-typ.

2. Ökningen av den internationella prisstegringstakten var så stor att snabba reaktioner måste uppkomma. De potentiella vinstökningarna i K-sektorn till följd av den snabbare internationella prisstegringstakten fr o m 1970 var enligt vår uppfattning så stora att löneökningarna i denna sektor och därmed i hela ekonomin måste påverkas uppåt i avsevärd grad.

Vi anser att den markanta ökningen av den internationella prisstegringstakten varit den främsta orsaken till den höjda inflationen i Sverige. Det förefaller som om "trendbrottet" i den internationella prisutvecklingen omkring 1970 var så kraftigt att såväl löntagarnas som arbetsgivarnas prisstegringsförväntningar i avgörande grad påverkades uppåt. Det ökade utrymmet för löneökningar – och de jämförelsevis små reallönehöjningarna efter skatt under senare år – gjorde löntagarorganisationerna mer stridsvilliga, samtidigt som arbetsgivarnas motståndskraft minskades. Detta är sannolikt den viktigaste förklaringen till den förskjutning uppåt av den svenska phillipskurvan som tidigare diskuterats. Däremot tycks inte den extremt snabba internationella inflationen under 1973–74 ha slagit igenom lika snabbt på de svenska löneökningarna. Utrymmet för löneökningar tycks inte fullt ut ha utnyttjats. Detta torde bero dels på att inga nya avtalsförhandlingar fördes inför 1973, dels på att förhandlingarna om 1974 års avtal påverkades av att oljekrisens verkningar till en början antogs bli svårare än de verkligen blev. Möjligen kan också den fr o m 1 januari 1974 gällande omläggningen av de statliga skatteskalorna ha spelat in. Dessutom tycks samtliga parter på avtalsmarknaden grovt ha underskattat de stora exportprisstegringarna. (Jfr också kapitel 8.)

Relationen mellan EFO-modellen och phillipskurvan skulle kanske kunna sammanfattas på följande sätt. När den internationella prisstegringstakten ökar måste vid ett system med fasta växelkurser prisstegringstakten i ett litet land som Sverige på lång sikt anpassa sig enligt EFO-modellen. Denna anpassning kan också — men behöver inte — äga rum redan på kort sikt. Hur snabbt anpassningen äger rum beror på hur lång tid det tar för arbetsgivarna och löntagarna att anpassa sitt beteende till den nya "huvudkursen". Av central betydelse är därvidlag hur snabbt prisstegringsförväntningarna påverkas och i vilken utsträckning de då slår igenom på lönebildningen.

Snabbheten i anpassningen till en ny "huvudkurs" är av betydelse också för sysselsättningsutvecklingen. Om anpassningen äger rum först på litet längre sikt kommer bruttovinstandelen i K-sektorn att öka, vilket bör få positiva effekter på sysselsättningen. Detta innebär en förflyttning till vänster på phillipskurvan, till dess att lönestegrings-takten åter blir lika med summan av pris- och produktivitetsökningstakten i K-sektorn. I så fall bör arbetslösheten i det långa loppet bli lägre än den annars skulle ha blivit. Detta blir emellertid inte fallet om prisstegringsförväntningarna snabbt påverkas och därmed också arbets-givarnas och löntagarnas agerande. I så fall får man — vilket tycks ha inträffat i Sverige under 70-talets första år — en mer eller mindre omedelbar förskjutning uppåt av phillipskurvan.

Det gäller att skilja mellan de krafter som vid en given internationell prisökningstakt håller pris- och löneutvecklingen inom "huvudkursen" och de krafter som vid en förändring av den internationella prisökningstakten leder till att pris- och löneutvecklingen slår in på den nya "huvudkursen". Litet tillspetsat skulle kanske detta kunna uttryckas som att anpassningarna till en över en längre tid given "huvudkurs" äger rum genom förflyttningar längs en given phillipskurva, medan anpassningen till en ny "huvudkurs" — åtminstone om det är fråga om relativt snabba anpassningar — huvudsakligen äger rum genom förskjutningar i höjddled av phillipskurvan. Orsaken skulle vara att en kortsiktig avvikelse från EFO-modellens "huvudkurs" inte i någon avgörande mån påverkar prisstegringsförväntningarna, vilket däremot skulle vara fallet vid en påtaglig förändring av den internationella prisstegringstakten.

När man på detta sätt låter de snabbare internationella prisstegringarna förklara den höjda svenska inflationstakten, blir det knappast något utrymme kvar för de andra faktorer som tidigare diskuterats

annat än för att möjligen förklara snabbheten i själva anpassningen. Att döma av fig 5:6 ser det ut som om den svenska phillipskurvan för de totala lönekostnadsökningarna fr o m 1970 förskjutits cirka 3 à 4 procentenheter uppåt. Detta har det på grund av den ökade internationella prisstegringstakten mer än väl funnits utrymme för. Det ser alltså vid en ytlig betraktelse ut som om hela förskjutningen av phillipskurvan skulle kunna förklaras av de snabbare internationella prisstegringarna. I så fall skulle hela den snabbare inflationen ha importerats utifrån.

Ett väsentligt problem i detta sammanhang är att man på precis samma sätt kan konstruera EFO-modeller också för andra ekonomier och med hjälp av dem visa att också dessa länders snabbare inflation är importerad. Detta leder uppenbarligen till orimligheter i analysen. Världsmarknadspriserna kan, som påpekats i kapitel 5, vara exogena för ett land men inte för alla länder samtidigt. Tyvärr saknas ännu tillfredsställande modeller för att analysera den internationella prisutvecklingen på ett mer globalt sätt. Som tidigare visats är det dock klart, att pris- och lönebildningen är mer autonom i stora och mindre utrikeshandelsberoende länder som USA, Japan, Storbritannien och Västtyskland.

Men inte heller för ett litet utrikeshandelsberoende land som Sverige håller EFO-modellens antagande om exogent bestämda världsmarknadspriser helt. En *mindre* del av den snabbare inflationen torde därför kunna föras tillbaka på inhemska faktorer; faktorer som kanske fick extra spelrum till följd av den snabbare internationella inflationen. Dessa är i stor utsträckning sådana som varit verksamma också i andra länder. Vi skulle framför allt vilja framhålla följande:

1. De strukturella förskjutningarna på arbetsmarknaden och den därav betingade förskjutningen uppåt av phillipskurvan.

2. Den offentliga sektorns snabba tillväxt under framför allt 60-talet och det därav betingade höga skattetrycket som i hög grad minskade möjligheterna till privata standardhöjningar och ledde till kompensationskrav.

3. De skärpta inkomstfördelningskonflikterna som kom till uttryck särskilt under 1970–71 års avtalsrörelse i spänningen mellan kraven på särskilda låglönesatsningar och höglönegruppernas krav på att också få del av den privata standardstegringen.

4. Den — särskilt i dagens perspektiv — framgångsrika sysselsätt-

ningspolitiken under 60-talet, som i stor utsträckning torde ha eliminerat den återhållande kraft som utgjorts av "arbetslöshets-spöket".

5. Den krypande inflationen under hela efterkrigstiden som också måste ha medverkat till ökade prisstegringsförväntningar.

Dessa faktorer verkade inte vid sidan av varandra utan samverkade tvärtom i ett komplicerat mönster. Den offentliga sektorns snabba tillväxt bidrog t ex i hög grad till att sysselsättningspolitiken blev så framgångsrik. Härigenom ökade möjligheterna för låglönegrupperna att driva sina krav. Låglönehöjningarna förvärrade emellertid strukturproblemen på arbetsmarknaden. Den framgångsrika sysselsättningspolitiken lockade också nya grupper att söka sig ut på arbetsmarknaden. Slutligen inkräktade den offentliga sektorns snabba expansion via ökade skatter på utrymmet för privata standardhöjningar för främst hög- och mellaninkomstgrupperna, vilket ytterligare försvårade fördelningsproblemen.

Ett tecken på att vi inte varit helt bundna av den nya "huvudkurs", som blivit följden av den snabbare internationella inflationen är väl, att pris- och löneökningstakten under de senaste åren ökat mindre i Sverige än på många andra håll. (Jfr tabell 1:1.) Orsaken till detta torde främst vara att den svenska konjunkturedgången 1971–73 varit djupare än i de flesta andra OECD-länder till följd av den restriktiva ekonomiska politiken.

Sammanfattningsvis skulle vi ändå vilja hävda, att den svenska inflationstakten inom ganska snäva ramar bestäms av den internationella prisökningstakten. Möjligheterna att påverka den svenska inflationen via den ekonomiska politiken är på sikt ganska små, så länge inte en rörlig växelkurspolitik bedrivs. Även arbetsmarknadsorganisationernas roll blir med ett sådant synsätt ganska begränsad. Den inskränks i huvudsak till att bestämma fördelningen av samhällets totala inkomster mellan vinster å ena sidan och löner och skatter å den andra. Några större möjligheter att påverka de totala reala inkomsterna efter skatt — i den riktning som de vill — har de med nuvarande skattesystem inte. Några betydande ökning av de reala inkomsterna efter skatt kan endast komma till stånd om speciella skattepolitiska åtgärder genomförs. Dessa förhållanden kan vara av värde att hålla i minnet i den ekonomisk-politiska diskussionen i de följande kapitlen.

Litteraturhänvisningar till kapitel 6

1. Lindberger, L, "Konsumentprisernas utveckling 1959–67", *Lönebildning och samhällsekonomi*, Bil. 3, Stockholm 1968.
2. Nilsson, O & Tiber, L, *Jordbruksavtalet 1971–74*, Borås 1972.
3. *En ny bostadspolitik*, Hyresgästernas Riksförbund, Stockholm 1972.
4. Salaj, B, *Bostadsproduktionens prisutveckling*, Almqvist & Wicksell, 1968.
5. *SAF:s förhandlingsklipp* (oktober 1970)
6. *Fackföreningsrörelsen* (kongresseextra 1971)
7. *TCO-tidningen* 1971:11/12.

7 Pris- och inkomstpolitikens möjligheter

Bakgrunden

Det är de för alla länder gemensamma erfarenheterna av en accelererad pris- och lönestegringstakt från slutet av 60-talet och den uteblivna dämpningen under 1971–73 års recession som utlöste, eller förstärkt motiven för, direkta ingripanden i inkomstbildningen. Som allomfattande benämning på de olika formerna av sådana ingripanden används gärna det otydliga och något skönmålade begreppet *inkomstpolitik*.

Begreppet inkomstpolitik har använts i alla möjliga sammanhang under hela efterkrigstiden. Den engelska motsvarigheten "incomes policy" kan ges en rad olika betydelser.¹ Man kommer inte långt genom att hänföra definitionen till *mål*: t ex rimlig (dämpad) öknings-takt för löne- och kapitalinkomster i syfte att uppnå en långsammare prisutveckling. I den internationella diskussionen synes man vara enig om att relatera begreppet inkomstpolitik till använda *medel* och därvid utesluta de generellt efterfrågepåverkande stabiliseringsinstrumenten (inom finans-, penning- och valutapolitiken). Men även med denna definition finns det stora oklarheter i bestämningen med hänsyn till val av metoder att påverka inkomst- och prisbildningen.

Regeringsuttalanden om "riktlinjer" för den allmänna löneutvecklingen är väl den mildaste formen, liksom motsvarande uttalanden om mål för prisutvecklingen. Vår svenska nationalbudget går knappast så långt utan nöjer sig i allmänhet med "styrande prognoser". Enligt vår mening blir det fråga om verklig inkomstpolitik först när direkta ingripande åtgärder vidtas för att normerna för pris- och inkomstutveckling skall följas. Man kan tänka sig olika former av statliga sanktioner (t ex beskattningsåtgärder) om företagen betalar mer än normbestämd lönehöjning.²

Här är vi närmast intresserade av sådan inkomstpolitik som tar sig uttryck i *direkta statliga ingripanden* i själva pris- och lönebildningen.

Det kan handla om en kombination av mer eller mindre ingripande pris- och lönereglering, varvid vissa angivna normer följs. Men inkomstpolitiken kan också vara koncentrerad till lönerna (t ex med stöd av rättslig bindning som i Norge och Australien) eller till priser på varor och tjänster. Det är givetvis ändå fråga om inkomstpolitik. Man kan vid olika slag av prisreglering räkna med indirekt styrning av löneutvecklingen, eftersom företagsidan genom priskontrollen tvingas till motstånd mot för starka lönehöjningar. Alternativt kan prisregleringen bygga på redan träffade kollektivavtal om löneutvecklingen; det rör sig då om en indirekt styrning av löneglidning och kapitalinkomster. I avsikt att utmärka denna sida av inkomstpolitiken som uppenbarligen tar sikte på svenska erfarenheter har vi valt att för tydlighetens skull tala om *pris- och inkomstpolitik*.¹

Det är givet att inkomstpolitiken kan innehålla mål och åtgärder med hänsyn till inkomstfördelning: mellan kapital och arbete, mellan låg- och höginkomsttagare, mellan produktionsområden (t ex jordbruk och övriga näringar) och mellan olika regioner. Dessa sidor av inkomstpolitiken lämnar vi här åt sidan (se kapitel 2). Däremot vill vi fästa uppmärksamheten på distinktionen mellan *kort- och långsiktig inkomstpolitik*. I det följande kommer vi huvudsakligen att diskutera kortsiktiga *pris- och lönestopp* som en form av inkomstpolitik. Denna kan vara ett led i en politik som med stöd av andra medel – eventuellt endast ”riktlinjer” – syftar till långsiktig stabilitet.

Det kan kanske ha sitt intresse att inledningsvis beröra de slag av överväganden som i allmänhet ligger bakom rekommendationerna om direkta ingripanden i pris- och lönebildningen. Bland dessa märks särskilt följande:

1. Det ser ut som om *effektiviteten i en generellt efterfrågedämpande politik* sjunkit betydligt fr o m slutet av 60-talet. Tidigare under 50- och 60-talen följdes varje recession med förhöjd arbetslöshet av en tydlig sänkning av både löne- och prisstegringstakten (se fig 1:1). Man kan säga att det var tack vare dessa återkommande recessionsperioder som den totala prisstegringstakten på längre sikt kunde hållas nere på en relativt låg nivå. I den mån dessa recessioner delvis var konsekvenser av en restriktiv efterfrågedämpande politik kunde man alltså hävda att denna politik före 1970 åtminstone i viss grad varit effektiv med

¹ Denna term används i OECD-publikationen *Present Policies against Inflation* (June 1971).

hänsyn till ett prisstabiliseringsmål. Men från slutet av 60-talet ser det ut som om denna efterfrågedämpande politik blivit allt mer ineffektiv. Detta tycks vara en genomgående erfarenhet i så gott som alla västländer.

2. *Den samhällsekonomiska kostnaden* för att uppnå en eftersträvad dämpning av pris- och lönestegringstakten har alltmer kommit att uppfattas som orimligt hög. Som framhållits i kapitel 2 har på många håll hög sysselsättning och låg arbetslöshet kommit att alltmer prioriteras framför prisstabiliseringsmål. Myndigheterna är inte beredda att i någon högre grad uppoffra sysselsättningsmålen – och därmed också till viss del tillväxtmålen – för att nå pris- och lönedämpningseffekter.

Dessa två synpunkter kan ge en stark men primitiv motivering för någon form av direkt pris- och lönekontroll för att lösa dilemmat inflation och arbetslöshet. Primitiviteten i resonemanget kan belysas på följande sätt. Om phillipskurvan i olika länder förskjutits signifikativt uppåt, kan den eftersträvide sysselsättningsgraden nås endast vid mycket högre pris- och lönestegringstakt än tidigare. Det finns ingen "trade-off"-punkt vid högre arbetslöshet som kan accepteras – vinsten i fråga om eventuell dämpning av prisstegringstakt är alltför liten i jämförelse med förluster i sysselsättning och tillväxt (se fig 2:1).² Följaktligen kan någon form av inkomstpolitik vara en utväg ur dilemmat. Denna slutsats är dock inte bindande.

Man måste nämligen också kunna visa att en regleringspolitik kan väntas bli framgångsrik just med hänsyn till de *orsaksfaktorer* som under senare år drivit upp inflationstakten. Här finns två argumenteringslinjer som gjort sig gällande i den internationella debatten.

Argumenteringen enligt den första linjen bygger på föreställningen att inflationen under den senaste recessionsperioden i hög grad varit av "cost-push"-karaktär. Företagen kompenserar sig för tidigare kostnadsökningar för råmaterial och arbetskraft. Det är för att tala med Galbraith, som är den främste förespråkaren för detta synsätt, inte fråga om fri prisbildning under konkurrens; en sådan existerar bara i ekonomernas drömvärld.³ I verkligheten råder olika former av *ofullständig konkurrens*. Varje företag inom en bransch träffas av ungefär samma kostnadsökningar och kan (även utan explicita kartellöverens-

² I själva verket utgjorde en analys av detta slag en bakgrund till Nixons beslut om "the New Economic Policy" som annonserades 15 augusti 1971, i vilken en ingripande pris- och lönepolitik ingick som en viktig del. Se *Annual Report of the Council of Economic Advisers*, January 1972.

kommelser) räkna med att konkurrenterna följer med i prishöjningarna. I en recession med outnyttjad industriell kapacitet kan inom områden med administrativ prissättning extra prishöjningar utlösas för att täcka de fasta kostnaderna.⁴

Denna prishöjningsprocess får gärna en kumulativ tendens, bl a därför att penning- och finanspolitik inte är tillräckligt restriktiv. Någon broms från efterfrågesidan tycks inte föreligga. Kostnads- och prisökningarna får sedan en internationell utbredning, inte minst på grund av de multinationella företagens prispolitik. Lönehöjningarna i de enskilda länderna kan fortsätta i hög takt, eftersom de stora industriföretagens prispolitiska ställning gör dem ointresserade av motstånd. Löntagarnas krav drivs upp i försök att nå kompensation för tidigare och förväntade höjningar av levnadskostnaderna. Denna rätt primitiva men slagkraftiga modell för en "administrativ" pris- och lönestegringsprocess kan ge argument för att bryta den kumulativa spiralen genom direkta ingripanden i pris- och lönebildning på strategiska punkter.

Den andra argumenteringslinjen för en direkt ingripande politik hänför sig mer direkt till *förväntningarnas* roll. Som särskilt framhållits i kapitel 4 och 5 finns det goda skäl att tolka förskjutningen uppåt av phillipskurvan som en effekt av höjda prisstegringsförväntningar hos både företagare och löntagare i en rad länder med liknande erfarenheter av en höjd inflationstakt. I slutet av 60-talet synes någon sorts tröskelvärde ha passerats. Det gamla förväntningskomplexet – byggt på 15 års erfarenheter av en lugn prisstegringstakt på omkring 4 procent (för USA 2 procent) per år – bröts, när särskilt den höjda amerikanska (och västtyska) prisstegringstakten kom att spridas också till andra länder. Det ser ut som om dessa erfarenheter med en nästan fördubblad pris- och lönestegringstakt från slutet av 60-talet lett till en betydande uppjustering av prisstegringsförväntningarna. Detta skedde, som tidigare påpekats, inte under tidigare korta perioder av relativt stark prisstegring kring högkonjunkturerna (särskilt Koreainflationen); dessa prisstegringstoppar betraktades tydligen som övergående och tillfälliga. Från denna synpunkt blev erfarenheterna fr o m 1969 helt annorlunda. Den förhöjda prisstegringstakten mattades inte av under recessionen (1969–70 i USA och 1971–72 i Västeuropa) utan en viss accelerering blev t o m märkbar i flera länder (se tabell 1:1). Av betydelse för uppkomsten av höjda prisstegringsförväntningar var förmodligen också all den *sociala oro* – med demonstrationer och

vilda strejker – som uppkom i många länder under 60-talets sista år. Man kanske kan uppfatta denna sociala orosvåg som en alarmsignal om att en ny epok brutit in.

För ekonomer och politiker-administratörer som förordar inkomstpolitik tycks *existensen* av starka prisstegringsförväntningar spela en stor roll i förklaringen av inflationen. Pris- och lönestopp motiveras ofta med hänvisning till vikten av att *bryta sådana förväntningar* om en fortsatt stark prisstegring; en mer långsiktig stabiliseringspolitik sägs ofta kunna bli framgångsrik endast om dessa förväntningar eliminerats och förtroende återupprättats för en lugnare utveckling.

En ofta återkommande slutsats i inflationsdebatten är att de nya betingelser för ekonomisk utveckling och politik som gjort sig gällande från slutet av 60-talet kommer att betyda mer eller mindre permanenta krav på olika former av pris- och inkomstpolitik. Det kan bli fråga om återkommande kortsiktiga ingripanden genom pris- och lönestopp och/eller om försök till mera långsiktig styrning av pris- och lönebildningen. Det finns därför all anledning att studera omfattning och resultat av den faktiska pris- och inkomstpolitiken i olika länder för att sedan diskutera tillämpningsmöjligheter i Sverige.

Något om pris- och lönekontroll i olika länder

Fig 7:1 ger ett överväldigande intryck av hur ofta återkommande regleringsperioderna fr o m 1970 varit för majoriteten av OECD-länderna. I listan saknas endast Västtyskland och Japan. I alla andra länder har mer eller mindre allvarliga försök vid olika tillfällen gjorts att med *direkta metoder* stoppa och dämpa pris- och lönestegringarna.

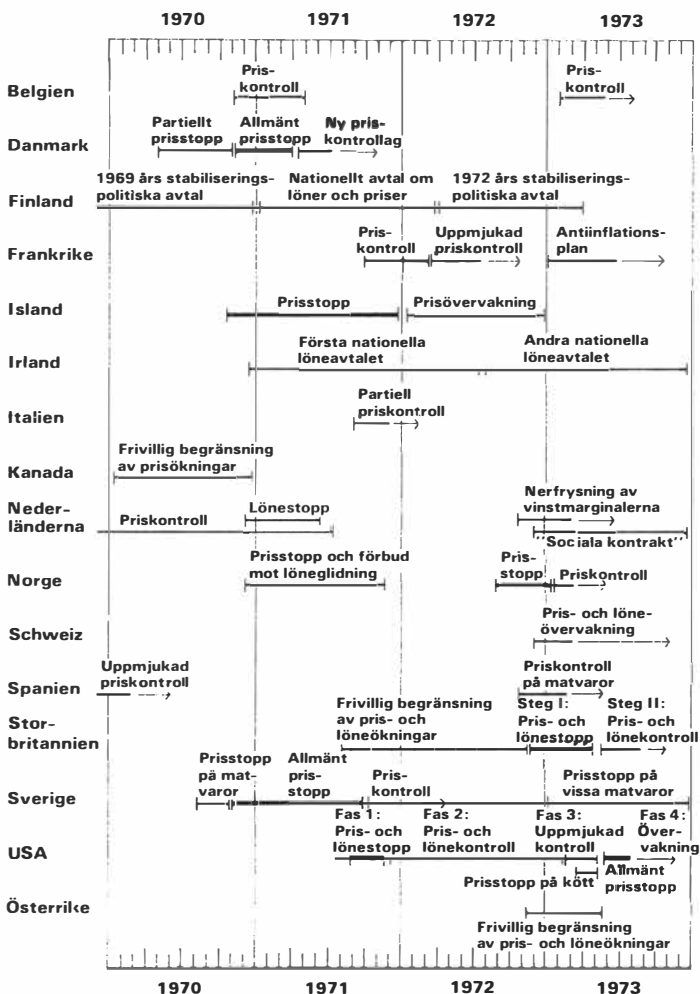
Det är givet att dessa markeringar för pris- och löne reglering har en ytterst divergerande innebörd för olika länder och perioder. Man kan utgå ifrån att prisstopp och löne regleringar i England, Finland, Nederländerna och USA har en helt annan och mer ingripande karaktär än de mer eller mindre frivilliga och lösa överenskommelser om övervakningar som angivits för Belgien, Frankrike och Italien. Det är omöjligt att här mer i detalj redovisa alla de olika former av ingrepp i pris- och löne bildning som använts; dessa kan dessutom endast riktigt förstås om man har en intim kännedom om politiska och institutio-

nella förhållanden i respektive länder. Vi skall i stället koncentrera uppmärksamheten på vissa *typiska drag* i inkomstpolitiken, som den bedrivits i från denna synpunkt särskilt "utvecklade" länder som England, Nederländerna och USA. Därmed får vi ledning och referensbakgrund för bedömning av våra svenska erfarenheter på området och möjligheter att pröva framtida förutsättningar för en mer genomgripande pris- och inkomstpolitik även i vårt land.

Det bör observeras att pris- och lönestopp (eller andra former av pris- och lönekontroll) i regel tagits till i samband med krislägen av olika slag, i första hand med hänsyn till betalningsbalansen. Detta har vid upprepade tillfällen tydligt varit fallet i England, Finland, Frankrike och Nederländerna. I allmänhet har dessa regleringar införts i samband med deprecieringar av den egna valutan, varvid det gällt att under en avkylningsperiod förhindra uppkomsten av spekulativa prisstegringar och åtföljande förväntningar om fortsatt hög inflationstakt. Finland och Nederländerna har vid olika tillfällen systematiserat dessa ingripanden och gett dem formen av "sociala kontrakt" mellan samhällsgrupper med sikte på angivna mål för löne-, vinst- och prisutveckling. Pris- och lönereglering har då ingått i ett paket av ekonomisk-politiska åtgärder. England är det land som haft längst erfarenhet av pris- och lönekontroll — i en serie perioder från världskrigets slut med varierande grader av övervakning, frivillighet och reglering. Men det är USA:s systematiska och energiska satsning på pris- och inkomstpolitik från hösten 1971 som väckt mest uppmärksamhet och uppenbarligen också bildat skola för en mer konsekvent pris- och inkomstpolitik.

En viktig betingelse för att olika former av inkomstpolitik (inkl pris- och lönestopp) skall fungera någorlunda effektivt och friktionsfritt är givetvis att ingripandena stöds eller åtminstone tolereras av näringsliv och arbetstagarorganisationer. I ett kristillstånd av något slag kan den politiska miljön vara fruktbar; åtgärderna kan inom rimliga marginaler och under kort tid uppfattas som ofrånkomliga. Men på litet längre sikt — säg efter tre månader eller ett halvår — kan samhällsmoralen försämrats, regleringspolitikens nödvändighet och effektivitet betvivlas osv. Efter en första stopperperiod framstår olika slag av orättvisor och snedvridningar i pris- och inkomstrelationerna allt mer som huvudproblem. Det har också genomgående visat sig att de politiska och organisatoriska betingelserna för en hård och konsekvent pris- och inkomstpolitik successivt luckrats upp, varpå följt växande

Pris- och inkomstpolitiska åtgärder i olika länder 1970–73

Figur 7:1

Källa: OECD Economic Outlook Nr 13, July 1973

insikt om att politiken blivit alltmer ineffektiv, vilket lett till att ansatserna till inkomstpolitik i huvudsak fått överges.

En observation av visst intresse i detta sammanhang är att beslut om statliga pris- och löneingripanden tagits av regeringar av helt olika färg. I England har sålunda både de konservativa och labour försökt med pris- och löneregleringar. I USA var det Nixon-regeringen som – efter misslyckade försök att med generella medel åstadkomma ett slut på inflationen – såg sig tvingad att från augusti 1971 tillgripa ett tre månaders pris- och lönestopp och sedan fullfölja inkomstpolitiken över ett antal faser (I till IV) med stöd av särskilda lagar och en utbyggd administration.

I England finner man mer motstånd mot inkomstpolitiska satsningar från den splittrade fackföreningsrörelsen än från näringslivet, som ser nyttan av en kontroll av lönehöjningarna. I USA har både näringslivet och fackföreningsrörelsen ställt sig förvånansvärt positiva till den förda inkomstpolitiken. I Sverige måste den politiska problemställningen av naturliga skäl bli en helt annan än i dessa länder. En socialdemokratisk regering i nära kontakt med en starkt centraliserad fackföreningsrörelse ger helt andra utgångspunkter för en inkomstpolitik än i England och USA. Efter misslyckade försök med ”frivilliga” lönestopp under 40- och 50-talen (i form av prolongerade avtal) har inkomstpolitiken – om den fina termen får användas i detta sammanhang – egentligen endast innefattat prisstopp och prisregleringar på basis av redan ingångna löneavtal. Pris- och inkomstpolitiken har därmed på en del håll kommit att uppfattas som ensidigt riktad mot näringslivet och dess pris- och vinstbildning.

Det finns anledning att studera några karakteristiska drag för de senaste årens inkomstpolitik i framför allt England och USA. Det är här vi borde ha mest att lära. Däremot finns det knappast någon anledning att dröja vid raden av mer eller mindre misslyckade försök i England under 50- och 60-talen; försök som närmast får uppfattas som en inlärningsprocess.

Politiken har indelats i olika faser. Under den första fasen efter en regeringsdeklaration om en ny ekonomisk politik råder ett fullständigt pris- och lönestopp under några månader (omkring tre månader). Undantagen från stoppet är få och gäller främst säsongbetonade varor och import- och exportvaror. Efter detta stopp eller ”avkylningsperiod” följer sedan en andra fas med mer eller mindre sträng återhållsamhet. Av största betydelse blir här *målen* för politiken och därav

följande *normer* för pris- och lönehöjningar som skall läggas till grund för administrationen av regleringen. Det enligt vår mening förebildliga med fas II i den amerikanska inkomstpolitiken från hösten 1971 var ett tidsbestämt mål för prisutvecklingen, nämligen att successivt böja ner prisstegringstakten från de 6 procent per år som uppnåts under 1971 till 2–3 procent vid slutet av 1972. Härav kunde en norm härledas för tillåtna lönehöjningar på 5,5 procent (räknat per år) och 6,2 procent inklusive "fringe benefits". Engelsmännen införde liknande men mer generösa normer (på 7–8 procent).

För de "Pay Boards" (lönenämnder) som upprättades gäller det att handha lönehöjningsframstötter med både fasthet och smidighet. Alla de många nya kollektivavtal som normalt träffas i England och USA under loppet av varje år skulle således godkännas eller förkastas. En ytterst viktig förutsättning för att man skall lyckas är — som ovan framhållits — att det finns förtroende för såväl politikens mål som dess medel och att information når ut effektivt till fackföreningar och arbetsplatser. USA förefaller ha haft betydande framgång i dessa hänseenden under 1972. I England däremot tycks lönepolitiken ha spolierats av framtvingade undantag från tillämpningen av normerna; missnöjet har kommit till uttryck i serier av mer eller mindre vilda strejker.

Förtroendet för inkomspolitikerna beror i hög grad på att priskontrollen blir effektiv. Här möter man svåra administrativa problem, då regleringarna skall omfatta miljontals företag och myriader av priser på varor och tjänster med stora möjligheter till kvalitetsvariationer. Amerikanerna har visat vägen hur effektiva förenklingar i administrationen kan uppnås. Den mest intensiva regleringen och övervakningen sattes in för de verkligt stora företagen — de med mer än 50 miljoner dollar i årsomsättning, som ändå kan antas representera bortåt 50 procent av den totala omsättningen. Dessa företags prissättning uppfattas som prisedande inom de olika branscherna. Indirekt anser man sig därigenom styra hela prisutvecklingen inom respektive branscher. Medelstora och mindre företag kan därmed underkastas en mildare kontroll — de måste t ex följa vissa normer för prissättningen och övervakningen sker genom stickprovskontroller.

Prisregleringsmyndigheterna i USA har i avsikt att undvika en alltför stel låsning av prisrelationerna i stället för att reglera och kontrollera varje varas pris försökt sätta indextak (med t ex 3 eller 5 procent) på årlig genomsnittlig prisstegring för alla ett företags

produkter. När prisregleringsmyndigheterna på ett sådant sätt sökt tillgodose behovet av flexibilitet i prissystemet blir normer för företagsvinsternas nivå och utveckling av strategisk betydelse för både pris- och lönepolitiken. Här finns flera regler att välja mellan. Man har bl a tillämpat regeln att vinstmarginalerna (i procent av omsättningen) skall hållas oförändrade för varje företag — tex i jämförelse med uppnådda bästa resultat under de senaste åren. Jämkningsregler kan accepteras för företag (och branscher) med förlust eller oacceptabelt dåliga vinstresultat; det synes alltså åter vara fråga om betydande flexibilitet i tillämpningen. En annan sida av denna i inkomstpolitiken ingående vinstkontroll gäller möjligheterna till förordnande om "rolling-back" av för högt satta priser, när den faktiska vinstutvecklingen visat signifikant avvikelse från målet. Till denna del av inkomstpolitiken hör också en kontroll av aktieutdelningar.

Det är givetvis svårt för prismyndigheterna att på grundval av företags ansökningar om prishöjning bestämma priser i förhållande till kostnader på ett sådant sätt att vinstnormen upprätthålls. Man tvingas arbeta med vissa generella regler för täckning av accepterade kostnadsökningar. En regel som myndigheterna sökt tillämpa generellt är att endast av lönenämnden accepterade lönehöjningar får ingå i kalkylerna, och detsamma gäller andra kostnadsökningar som skall bygga på sanktionerade prisförändringar. Ett stort problem är den förutsebara produktivitetsökningen, som skall avräknas från tillåtna lönekostnadsökningar. Man synes i både England och USA benägen att låta antaganden om en given produktivitetsökningstakt gälla en hel bransch i stället för individuellt för varje företag. Härigenom anser man sig få in ett mått av stimulans och konkurrens mellan företagen trots prisregleringen.

Denna andra fas av hård pris- och lönekontroll som här beskrivits i generella termer har följts av en tredje fas med lindrigare former av regleringar och mer generell övervakning. Enligt teorin skall efter de två första faserna — med förutsatt framgång — förväntningar om fortsatt snabb prisstegring ha eliminerats, den kumulativa pris- och kostnadsökningsspiralen ha brutits och förtroende skapats för regeringens förmåga att hålla tillbaka inflationen. "Cost-push"-ingrediensen i ett kumulativt prisstegringsförlopp bör därmed enligt teorin ha reducerats kraftigt.

Det bör understrykas att man vid uppläggningsav dessa former av inkomstpolitik både i England och USA framhållt ett nödvändigt

villkor för att politiken skall ha framgång: att inte en alltför expansiv finans- och penningpolitik leder till en överkonjunktur med alltför högt efterfrågetryck på olika områden. Det ser ut att vara just misslyckandet i fråga om detta som medförde prisexplosionen i USA i fas III under första halvåret 1973. Den starka högkonjunkturen och den snabba expansionen gav upphov till starka inflationsimpulser från efterfrågesidan. (Under första kvartalet 1973 var prisstegringstakten så hög som 8 procent.) Man kan observera samma slags misslyckande i England. Den starka internationella prisstegringen på livsmedel och rader av andra råvaror under den väl synkroniserade högkonjunkturen 1972–73 har i hög grad bidragit till de dåliga resultaten. För Englands del har problemen kring inkomstpolitiken komplicerats genom att pundet flyter (från 1971). Deprecieringarna av pundet kom att medföra extra inflationspåfrestning, som bidrog till att hindra en framgångsrik inkomstpolitik.

Även i *Sverige* har föreställningen om behovet av nya medel för direkt styrning av prisutvecklingen gjort sig gällande sedan 1970-talets början, när inflationen inte kunde dämpas med stabiliseringspolitiska medel. I oktober 1970 infördes ett *allmänt prisstopp* just med motiveringen att prisstegringsförväntningarna blivit uppdrivna och att en rad prishöjningar (särskilt på varaktiga konsumtionsvaror) var förestående. Man hyste farhågor för att dessa förväntningar plus faktiska prishöjningar skulle utlösa mycket snabba prisstegringar, som kunde påverka de förestående löneavtalsförhandlingarna i inflationsdrivande riktning. I vårt land är det som ovan framhållits inte fråga om att samordna prispolitiken med en statlig styrning eller reglering av löneutvecklingen. De i hög grad centraliserade och synkroniserade löneavtalsrörelserna ger uppenbarligen bättre underlag och mer utrymme än i de flesta andra länder för direkt prisreglering utan sådan koordinering med lönepolitiken.

En prövning av inkomstpolitikens resultat

Det finns olika metoder att undersöka effekterna av den pris- och inkomstpolitik som förs under en given period. Ett sätt är att bara titta på den faktiska pris- och löneutvecklingen under den angivna

perioden och jämföra med tidigare och senare perioder eller med andra länder under lämpliga år då sådan regleringspolitik inte funnits. Detta är en vanlig metod — den är enklast och ytligt sett mest övertygande för att visa att politiken ser ut att ha varit effektiv eller ineffektiv.

I en inom handelsdepartementet upprättad promemoria⁵ används denna metod för att demonstrera hur införandet av prisstopp medfört en omedelbar uppbromsning av prisutvecklingen i Sverige i jämförelse både med tidigare och efterföljande år och med andra länder. Utan reservationer dras slutsatsen: "För samtliga länder gäller att sedan prisstoppen avvecklats, prisutvecklingen startat från en lägre nivå än vad som skulle varit fallet, om priserna fått fortsätta stiga utan påverkan under hela perioden." Detta uttalande antyder att prisstoppspolitiken genomgående varit effektiv i den meningen att prisstegringstakten även på längre sikt bringats ned, dvs att ingen efterföljande rekyl i prisstegringstakten, eventuellt i form av prisexplosioner, ägt rum. I Kungl. Maj:ts proposition med förslag till ändring i allmänna prisregleringslagen (februari 1973) drar man med ledning av promemorian den klara slutsatsen att prisstoppet 1970–71 medförde den eftersträfvade effekten "att bryta en prisstegringsvåg och skapa en period av ökad prisstabilitet" (s 20). Denna typ av bevisföring för effektiviteten hos den förda prisstoppspolitiken kan förefalla ytterligt svag som grund för en rekommendation av detta medel som stabiliseringspolitiskt instrument. Men man kan måhända trösta sig med att regeringens argumentation för olika former av ekonomisk politik genomgående är svag; detta är inget exceptionellt fall.

En viktig fråga är hur den ekonomiska politiken i övrigt påverkat utfallet. Enklast är att beakta förändringarna av indirekta skatter och studera *nettoprisindex*. Detta görs också i den ovan anförda departementspromemorian. Betydligt svårare är det att ta hänsyn till hur penning- och finanspolitiken via efterfråge- och sysselsättningsförändringar under olika perioder förändrat betingelserna för pris- och löneutvecklingen. Det är svårt att få ett "ceteris paribus" i dessa hänseenden när man t ex jämför den faktiska prisutvecklingen i Sverige (enligt nettoprisindex) under oktober 1970–december 1971 med utvecklingen under tidigare och senare perioder och med andra länder. Genom en starkt restriktiv penning- och finanspolitik "lyckades" ju regeringen dämpa konjunkturen mera effektivt i Sverige än vad som var fallet i de flesta andra länder under 1971 och 1972. I vilken mån

har denna relativt djupa recession bidragit till den långsammare prisstegringstakten i Sverige? Också den frågan måste beaktas, när man försöker bedöma prisstoppets effektivitet även under en kortare tidsperiod.

Valet av tidsperiod är emellertid en annan viktig fråga. Det är t ex möjligt att priserna stiger särskilt snabbt innan ett prisstopp införs, därför att företagen försöker få ett gott "basläge" inför en förväntad kontrollperiod. Detta händer utan tvivel, och möjligheterna att göra ett generellt prisstopp retroaktivt är trots allt begränsade. Här är det alltså fråga om *förväntningar* om pris- och lönereglering som kan verka destabiliserande. Ännu viktigare är kanske emellertid vad som händer *efter* regleringsperiodens utgång. Man har då i många fall fått större eller mindre pris- och löneexplosioner, vilka helt kan ha eliminerat den ursprungliga stabiliseringseffekten. Allt detta gör att man vid en ordentlig analys behöver studera effekterna av pris- och inkomstpolitik över en längre period.

Varje försök till en mer eller mindre *direkt* avläsning av eventuella långsiktiga effekter av pris- och inkomstpolitik är dömt att misslyckas. T ex USA och Västtyskland, som under 50- och 60-talen ganska konsekvent undvikit inkomstpolitiska åtgärder, har under denna tidsperiod haft en avsevärt lägre prisstegringstakt än de flesta andra OECD-länder. Däremot har England och Nederländerna, som varit pionjärer på detta område och flitigt tillämpat olika former av inkomstpolitik, haft en jämförelsevis hög inflationstakt. Det vore oss fjärran att — med samma metodik som i den anförda departementspromemorian — härav *utläsa* ett orsakssamband, dvs att inkomstpolitik tenderar att utlösa inflation. Kausalitetsfrågor är alltid besvärliga när det gäller tolkning av tidsserier. Problemet gäller förstås om länder som England och Nederländerna i högre grad än andra länder haft behov av inkomstpolitik, varför inflationstakten skulle ha varit ännu högre om dessa perioder av pris- och lönekontroll inte funnits.

Man kan däremot se hur pris- och lönestopp varit framgångsrika under relativt korta perioder. Det kan dock misstänkas att stoppriser (enligt prislistor o dyl) influtit i indextalen som gällande priser. Olika sätt att kringgå stoppet med hjälp av sortimentsförskjutningar, kvalitetsförsämringar, grå marknader osv bokförs inte. Sådana effekter behöver dock inte uppträda i någon större utsträckning under en kortare period, men gör sig naturligtvis mer märkbara under längre perioder av prisreglering.^{6, 7} Det centrala problemet är emellertid hur

den observerbara dämpningen i prisstegringstakten under en kort period av pris- och lönereglering påverkar prisutvecklingen på längre sikt. Frågan gäller bl a om verkligen en brytning av pris-kostnads-spiralen åstadkoms och om förväntningarna om en hög prisstegrings-takt elimineras och man därigenom kan lägga grunden för en lugnare utveckling (dvs en förskjutning nedåt av phillipskurvan).³ Det intressanta men besvärliga med denna problemställning är att fortsatta stora prisstegringar efter en stopperiod inte utesluter möjligheten av väsentligt stabiliserande effekter. Det är ju möjligt att prisstegringstakten (också på längre sikt) hade blivit ännu högre om inte denna avkylingsperiod hade kommit till stånd.

En härmed sammanhängande frågeställning gäller i vilken mån en kontroll av priser och löner utgjort eller kan utgöra en grund för en expansiv ekonomisk politik t ex i avsikt att minska arbetslösheten. Just erfarenheterna i USA (1970–71) och i andra länder (1971–72) av hur en sänkt aktivitet och hög arbetslöshet inte synes ha effektivt motverkat inflationen har blivit en utgångspunkt för kombinationen av expansiv politik och inkomstpolitik. Här skulle vi sålunda ha en metod att kringgå målkonflikten mellan hög sysselsättning och prisstabilitet. När man finner att pris- och lönestegringstakten inte effektivt dämpats i England och USA under perioden 1971–73, kunde man ändå hävda att den förda pris- och inkomstpolitiken varit ett verksamt stöd för en expansiv ekonomisk politik som bidragit till hög tillväxttakt och reducerad arbetslöshet.

Den fördjupning av analysen som är nödvändig för att beakta de hypotetiska möjligheter som här diskuterats kan endast ske med stöd av en mer preciserad teori. Sådana försök har också gjorts av engelska och amerikanska ekonomer med hjälp av ekonometriska modeller.

Vad beträffar England, som haft återkommande perioder av olika former av pris- och inkomstpolitik, har man konstruerat alternativa phillipskurvor med "policy on"- och "policy off"-perioder. Resultaten har blivit påtagliga olikheter i phillipskurvornas läge och lutning.⁸ Phillipskurvan för "policy off"-perioderna tycks vara betydligt brantare än "policy on"-kurvan; skärningspunkten ligger vid 1,8 procents arbetslöshet. Detta skulle betyda att inkomstpolitiken gett ökad stabilitet vid lägre arbetslöshet, då överskottsefterfrågan varit infla-

³ Betr teorin om philipskurvan och dess förskjutningar hänvisas till kapitel 4 och 5.

tionsdrivande. Metod och resultat förefaller dock ytterst tvivelaktiga, inte bara på grund av skröpligt statistiskt material utan framför allt därför att man inte kunnat beakta mera långsiktiga verkningar av sporadiska pris- och löneingripanden. Perioderna med "policy on and off" kan inte gripas ut ur sitt tidssammanhang; reaktioner på tex priskontroll kan som ovan framhållits komma i följande perioder utan ingripanden.

Den amerikanska diskussionen kring verkningarna av Nixons pris- och inkomstpolitik har varit intensiv. Knappast någon förnekar de dämpande effekterna av de 90 dagarnas prisstopp under hösten 1971. Man nådde också nära de uppställda målen för dämpning av pris- och lönestegringstakten till slutet av 1972. Däremot tvistar man om i vilken grad dämpningen i prisstegringstakten verkligen berodde på den vanliga men eftersläpande effekten av recessionen, som i sin tur delvis var resultatet av ovanligt hård monetär åtstramning. Den friedmanska skolan är givetvis i stånd att hänföra nästan hela dämpningen till penningmängdens utveckling.

Ett par amerikanska ekonomer har gjort ett systematiskt försök att pröva i vad mån dämpningen i prisstegringen under tiden av pris- och lönekontroll (fas I: 90 dagar från augusti 1971, fas II: fram till slutet av 1972) inneburit en signifikant avvikelse från tidigare erfarenheter. Det kan vara av intresse att referera resultaten av denna undersökning som ett mönster för hur en bättre analys av de svenska prisstoppserfarenheterna skulle se ut.⁹ Författarna använder en icke närmare redovisad *tidsseriemodell*, som systematiskt tar vara på en längre periods inflationshistoria (där regleringsperioden utesluts) och tillämpar det mönster man fått fram för perioden med pris- och inkomstpolitik. Resultatet av analysen presenteras i följande tabell, som visar den faktiska och den på detta sätt beräknade pris- och lönestegrings- takten.

Analysen visar att pris- och inkomstpolitiken hade klar framgång under fas I. Men en del av eller hela denna framgång spolierades redan under fas II; det blev en mindre pris- och löneexplosion under den första månaden av fas II, sedan pris- och lönestoppet hävts. Frapperande är hur partipriserna slår tillbaka under denna fas — vilket med viss eftersläpning bör ha bidragit till den accelererande konsumentprisutvecklingen under 1973. Lönestegringstakten synes däremot ha dämpats i någon mån. Slutomdömet av denna analys blir att effektiviteten i den förda pris- och inkomstpolitiken i USA varit

Tabell 7:1.

	Fas I	Fas II	Summa
<i>Konsumentprisindex</i>			
Faktisk	1,70	3,49	3,16
Prognos	3,65	3,07	3,19
Beräknad politikeffekt	-1,95	0,42	-0,02
<i>Grosshandelsprisindex</i>			
Faktisk	-1,29	6,94	5,39
Prognos	3,95	3,95	3,95
Beräknad politikeffekt	-5,24	2,99	1,43
<i>Löneindex</i>			
Faktisk	2,16	7,25	6,29
Prognos	7,13	7,11	7,11
Beräknad politikeffekt	-4,97	0,14	-0,82

ganska liten eller ingen och detta redan för själva perioden av aktiv inkomstpolitik.

Man kan emellertid hysa vissa tvivel om en ekonometrisk modell verkligen kan ge otvetydiga besked. Det finns ett antal alternativa modeller som är avsedda att belysa den amerikanska ekonomins funktionssätt och om dem alla gäller att just pris- och lönebildningen är en särskilt osäker ingrediens. Enligt andra ekonometriska modeller nåddes sålunda en omkring 2 procent långsammare prisstegringstakt för icke-livsmedelsprodukter under fas I och II (alltså fram till slutet av 1972) än om pris- och lönekontroll inte införts.¹⁰ Resultaten av denna framgång borde också ha bestått en tid framöver under 1973. Men den gemensamma slutsatsen i dessa undersökningar är att framgången är tillfällig och övergående, samt till stor del vunnen genom viss nedpressning av vinstmarginalerna. När kontrollerna släpps tenderar prisstegringen att bli så mycket snabbare (såsom blev fallet under 1973 i USA) och svårare att behärska. Gordon drar slutsatsen: "Short-run success for the control program guarantees its long-run failure."

Liknande undersökningar av pris- och lönepolitikens verkningar i olika västeuropeiska länder kommer till ungefär samma nedslående resultat.¹¹ Särskilt tycks detta gälla England, där man haft erfarenhet

av åtminstone fem perioder av pris- och lönekontroll (1948–50, 1956, 1961–62, 1966–67 och 1972–74), i regel i samband med påfrestningar på betalningsbalansen. Temporära effekter har nåtts; man talar även om "educative effects" avseende sammanhang mellan löner och priser. Men slutsatsen är att ingen signifikativ dämpning av prisstegringstakten på sikt kan konstateras.

Vi är emellertid fullt på det klara med att även sådana mer djuplodande undersökningar inte kan eller får ha sista ordet om pris- och inkomstpolitikens möjliga effektivitet. Vi har anfört en rad skäl till varför problemställningen är komplicerad. Varken god ekonomisk teori, som beaktar rader av sammanhang, eller en ekonometrisk modell med phillipsrelationer och prisekvationer kan slutgiltigt besvara de relevanta frågorna. Det finns helt enkelt inga enkla svar. De yttre (internationella) och inre betingelserna för politiken kan ha varit gynnsamma för resultatet eller tvärtom. Vi vill åter understryka betydelsen av *det allmänna politiska klimatet*, som bl a hänför sig till relationen mellan regering och fackföreningar. De engelska misslyckandena har i betydande grad berott på misstroende och motstånd. Ta som kontrast den enastående framgången med pris- och lönestoppspolitiken i Sverige under krigsåren 1942–45. Den bestämdes i dominerande grad av den samhällssolidaritet som uppstod under trycket av ett världskrig runt omkring oss och en nästan total avspärrning. Man kan som kontraster jämföra de politiska betingelserna och den lojalitet inför nödvändiga hårda ingrepp som rådde under andra världskriget, då ett pris- och lönestopp från hösten 1942 visade sig nästan 100 procent effektivt, med den atmosfär av spänningar och allmän ovisshet som utlöstes under oljekrisen. Vi återkommer till denna fråga i sista kapitlet.

Den svenska prispolitiken – motiv och resultat

Mot bakgrund av den ovan förda allmänna diskussionen av pris- och inkomstpolitikens effektivitet skall nu den svenska prispolitikens mål, resultat och möjligheter skärskådas. Utgångspunkten kan lämpligen sökas i omdömen och uttalanden i departementspromemorian och i propositionen om ny prisregleringslag.

I handelsdepartementets promemoria finns en panegyrisk skildring dels av hur nödvändigt det allmänna prisstoppet från oktober 1970 var, dels av hur väl det fullföljdes och successivt avvecklades under 1971.⁴ Motiveringen till prisstoppet var i första hand aviserade kraftiga prisstegringar på kapitalvaror förenade med spekulationer i en köprush (inför en höjning av mervärdesskatten). Regeringen ansåg att man stod inför en inflationistisk efterfrågekonjunktur där marginalökningar och förhandskompensationer för väntade lönehöjningar hotade. Det underströks särskilt att prisstoppet skulle få dämpande inverkan på inflationsförväntningarna inför den då förestående avtalsrörelsen. Man får sålunda en föreställning om att den förda prisstoppspolitiken därmed också inkluderade ett viktigt moment av inkomst- eller lönepolitik.

Detta är inte platsen att närmare diskutera hur prisstoppspolitiken administrerades och faktiskt bedrevs. Det må räcka med att framhålla att en viktig riktlinje vid dispenser från stoppet var att varken löneglidning eller den från november 1970 höjda arbetsgivaravgiften fick godkännas. Däremot kunde SPK (Statens Pris- och Kartellnämnd) ta hänsyn till faktiska prishöjningar på importerade råvaror och bränslen. Sedan de centrala löneuppgörelserna träffats (22 juni 1971) uppmjukades prisstoppet och avtalsbestämda lönehöjningar kunde läggas till grund för prishöjningar. Hänsyn skulle därvid tas till för branschen "normal" produktivitetshöjningstakt.

Liksom för USA kan kortsiktsresultatet av prisstoppspolitiken betraktas som en framgång. Konsumentpriserna steg visserligen med 8,6 procent från oktober 1970 till årsskiftet 1971/72. Elimineras de direkta effekterna av höjningar av den indirekta beskattningen visar *nettoprisindex* tidvis en nedgång, om än ytterst svag. Promemorians slutsats är också: "Genom prisstoppet bröts eller förhindrades de tendenser till onormalt snabba och koncentrerade prishöjningar som fanns på marknaden" (s 42). I den avgörande slutsatsen slås det fast att regeringen genom den förda prispolitiken lyckats bryta en prisstegringsvåg och skapa en period av prisstabilitet under de svåra avtalsförhandlingarna. Dessa kunde — enligt handelsdepartementets PM — därmed föras "i en annan och lugnare atmosfär" än som annars skulle ha varit fallet (s 50).

⁴ Prisstoppet omfattade i november 1970 75 procent av totala privata konsumtionen och i oktober 1971 endast omkring 40 procent.

Innebär ovanstående försäkran — analys är det inte fråga om — att lönehöjningarna enligt de träffade avtalen blev lägre än annars skulle ha blivit fallet? Därom vet vi givetvis ingenting bestämt. Analysen i kapitel 6 med hjälp av phillipskurvor och EFO-kalkyler tyder inte på att de faktiska lönekostnadsökningarna blivit dämpade tack vare några eventuella förväntningar om en lugnare prisutveckling. Det ser snarare ut som om åtminstone en del av den vunna prisstabiliseringseffekten 1970–71 gick förlorad under 1972. Enligt vår mening är det tvivelaktigt om 1970–71 års prisstoppspolitik verkligen fick någon *varaktigt* dämpande effekt på pris- och lönestegringstakten.

De kortsiktsframgångar som den svenska prispolitiken utan tvivel haft under 1970–71 har emellertid fått ligga till grund för ett officiellt förtroende för prisregleringsvapnet — totalt och selektivt — i kampen mot spridning av prisstegringsimpulser under en stark konjunkturuppgång. Man framhåller hur statsmakterna genom införande av ett begränsat prisstopp (eller krav på förhandsgodkännande av planerade prishöjningar) kan ingripa på ett tidigt stadium i ett uppsving och därmed effektivt *bryta förväntningar om fortsatt prisstegring*. Ingreppen skall då i första hand göras selektivt på marknader med hotande efterfrågeöverskott och endast behöva vara i kraft under en kortare period. Det bör observeras att enligt den nya prisregleringslagen ingripanden skall kunna tillämpas redan vid *"fara för allvarlig prisstegring på viktigare varu- eller tjänsteområden"*. Enligt den gamla lagen från år 1956 krävdes det *"betydande fara för allvarlig stegring av det allmänna prisläget"*.

Det ser sålunda ut som om den nya prisregleringslagen är avsedd att ge helt nya möjligheter att förhindra både uppkomst och spridning av prisstegringsimpulser, särskilt sådana som uppkommer på känsliga områden med efterfrågeöverskott. Som ovan framhållits är en viktig förklaring till denna inställning doktrinen att marknadskonkurrens fungerar illa i vårt land.

Ett återkommande tema är hur den växande koncentrationen inom industri och handel medfört att prisbildningen i allt mindre utsträckning styrs av förhållandet mellan utbud och efterfrågan och i allt högre grad av *sk administrativ prissättning* av stora koncerner och organisationer. Härav skulle följa att prishöjningar sker snabbare och med större genomslag än vid friare prisbildning, vartill kommer att priserna blir allt trögrörligare nedåt. Företag som behärskar marknaden sägs genomföra produktionsinskränkningar hellre än sänka priset.

Det är just denna dominans av ”administrativt bestämd” prisbildning som enligt handelsdepartementet är en viktig orsak till att den generella stabiliseringspolitiken blivit så ineffektiv vad gäller målet att dämpa inflationen.

Det är anmärkningsvärt hur mager och analytiskt otillfredsställande motiveringen för behovet av permanenta möjligheter till prisstopp och andra regleringsingripanden är. Talet om koncentrationstendensens effekter är oerhört löst — har de jurister som skrivit promemorian förläst sig på Galbraith? Skillnaderna mellan den amerikanska ekonomin för vilken teorin om administrerade priser utvecklats och den svenska är ju som visats i kapitel 3 mycket stora. Man kan därför inte okritiskt överföra amerikanska erfarenheter till svenska förhållanden. Det sägs t ex ingenting i motiveringarna till den nya prisregleringslagen om hur hårt t ex de stora organisationerna inom detaljhandeln (ICA, KF, varuhusen) konkurrerar med varandra om utrymmet — med konsekvenser både i form av effektivitetshöjningar och pressning av vinstmarginalerna. Än mer anmärkningsvärt är det att den vanligen hårda importkonkurrensen, liksom avspeglings inom landet av en på de flesta områden effektiv konkurrens på exportens områden, inte ens nämns. Man får bara antytt att prisstegringar i utlandet medför ineffektivitet för den generella stabiliseringspolitiken. Det ser ut som om argumenteringen går ut på att endast en direkt prisreglering kan hålla tillbaka en spridning av internationella inflationsimpulser!

Vid en ekonomisk politik som syftar till en ambitiöst hög sysselsättningsgrad kommer det oundvikligen att då och då uppstå allvarliga efterfrågeöverskott på olika områden — både på arbetskraft och varor. Är det möjligt att genom ett väl anpassat prisstopp förhindra att det uppstår besvärande prisstegringsimpulser — och kanske därmed också ökad löneglidning och allmän spridning av prisstegringsimpulser? Samma fråga bör också gälla mera generellt. Måste prisstoppet då hållas tills prisstegringsfaran är över och hur går den i så fall över? Svaret borde vara att myndigheterna tack vare ett prisstopp får en tidsfrist och därmed möjligheter att planera ett koordinerat stabiliseringsprogram som kan sättas i verket med bättre utsikter till framgång än om ifrågavarande prisstegringar får fritt spelrum med åtföljande konsekvenser för förväntningar osv. Programmet för stabiliseringspolitiken borde givetvis innehålla klart angivna mål för prisutvecklingen (som i USA 1971–72). Detta kunde enligt vår mening vara ett acceptabelt argument för en övergående period med prisreglering —

men ingenting av detta sågs under 1971.

Vi förmodar att statsmakterna i Sverige — liksom i andra länder — i framtiden kommer att anlita prisstopp och prisregleringar i växande utsträckning både selektivt och generellt och såväl i trängda som oträngda mål. Anmälningssplikt för planerade prishöjningar, som under 1973 och 1974 gällt för en rad områden, är en form av selektiv priskontroll som kan vara smidig men också ineffektiv. Direkt prisreglering (prisstopp) kan i första hand avse att lugna en orolig folkopinion. Stora prisstegringar är alltid impopulära; det uppstår lätt berättigade misstankar att mellanhänder gör stora vinster på knappheten. Har man då lagliga möjligheter och instrument att hejda prisstegringen kan regeringen av politiska skäl *tvingas* att begagna dem.

Svårigheter och skadeverkningar

Argumenteringen för prisstopp och andra former av prisreglering som stabiliseringspolitiskt instrument har enligt vår mening blivit alltför löst generaliserande i handelsdepartementets motiveringar. Man får intrycket att regeringen faktiskt tror på prisreglering som en metod att även på längre sikt lösa målkonflikter mellan rimlig prisstabilitet och hög sysselsättning. Kombinationer av selektiva och generella direkta ingripanden i prisbildningen i rätt fas av konjunkturutvecklingen skall tydligen kunna i tid bryta uppkommande prisstegringsvågor och tack vare följande lugnare löneutveckling skapa ökad prisstabilitet även över längre perioder. Man kan i dessa texter utläsa ett måttlöst förtroende för hur man med hjälp av prisregleringsvapnet skall kunna ersätta en stor del av den ineffektiva finans- och penningpolitiken.

Det är väl så att texten inte bör tolkas alltför bokstavligt. Tendensten att hopa argumenteringen kumulativt kan bli särskilt stark när själva saken är så svag. Det är ju frapperande hur regeringen i pläderandet för prisregleringsinstrumentet nästan helt försummar att diskutera begränsningar i metodens användning och riskerna för skadeverkningar. Orsaken härtill är helt enkelt att man nästan helt undvikit att analytiskt studera de faktorer som bestämt prisstegringsvågorna i Sverige för att mot den bakgrunden bedöma prisregleringsinstrumentets effektivitet och eventuella skadeverkningar.

Den allvarligaste försummelsen gäller betydelsen av den internationella prisbildningen för den svenska prisutvecklingen. EFO-modellen

(se kapitel 5 och 6) demonstrerar trots sina svagheter med all önskvärd tydlighet hur nära den svenska prisutvecklingen på längre sikt vid givna växelkurser är knuten till den internationella. Sett från makrosynpunkt har den svenska pris- och lönestegringstakten i huvudsak hållit sig ganska nära EFO-modellens huvudkurs under hela 60-talet och början av 70-talet, dock med någon tendens till sjunkande vinstmarginaler i K-sektorn. De prisstegringsvågor som utlösts under konjunkturuppsvingen (t ex för skogsprodukter, malm, textilråvaror, metaller) har i huvudsak varit internationellt bestämda och synkroniserade. Det finns såvitt vi vet inga indicier på att dessa prisstegringsvågor skulle ha varit mer utpräglade i Sverige än i andra länder. En prisreglering (t ex prisstopp) vid försäljning i Sverige som resulterar i lägre priser än i andra länder måste för import- och exportvaror kompletteras med regleringar av efterfrågan och utbud eller med subventioner och avgifter för att hindra allvarliga störningar i tillförsel och försäljning.

Erfarenheterna från det retroaktiva prisstoppet (från september 1973) på sågade trävaror belyser klart hur marknaden kan bringas ur funktion vid ett selektivt prisstopp. Vår slutsats är att selektiv prisreglering kan tillämpas med framgång endast vid helt hemmagenererade prisstegringar – utöver en internationell nivå eller i S-sektorn. Som tidigare visats i kapitel 6 finns det emellertid inte någon anledning att vänta sig att huvuddelen av vår inflation skulle vara hemmagjord. I handelsdepartementets texter finns det egentligen endast ett exempel på detta: prisstegringstendenser på konsumtionskapitalvaror i samband med på förhand annonserad momshöjning. Det är sålunda fråga om en av staten framkallad spekulation genom oskickligt handhavande av finanspolitiken.

Med hänsyn till dessa synpunkter på den svenska prisutvecklingens internationella bundenhet är det svårt att utan vidare acceptera tesen att ett kortsiktigt generellt prisstopp effektivt kan bryta prisstegringsförväntningar och därmed skapa underlag för en lugnare prisutveckling. Om snabbare prisstegringar – som tycks ha varit fallet från 1970 – i huvudsak härrör från en internationell prisstegringsvåg, kan ett tillfälligt prisstopp knappast skapa *förtroende* för stabilitet på längre sikt. Ett sådant förtroende kan rimligen uppstå endast om prisstoppet ingår i ett paket av stabiliseringsåtgärder varigenom inte endast symptomen utan också orsakerna till prisstegringsvågen angrips.

Som framhållits i kapitel 6 har vinstmarginalerna inom det enskilda näringslivet i stort sett varit sjunkande på litet längre sikt, men naturligtvis har det funnits betydande konjunktursvängningar. Vinstökningarna under konjunkturuppsvinget bör ses mot bakgrunden av minskningarna under föregående recession. Prisrelationerna har därvid förändrats — det hör till utvecklingens dynamik. Man kan alltid finna varor med relativt snabb prisstegring över kortare perioder. Det finns en egendomlig inkonsekvens i departementstexternas syn på prisbildningen. Å ena sidan påstår man att prisbildningen i alltför ringa grad styrs av förhållandet mellan utbud och efterfrågan (administrativ prissättning) och å andra sidan angriper man prishöjningar som uppstår vid efterfrågeöverskott på olika delområden av näringslivet. I texten nämns inte en enda gång prismekanismens roll som *allokeringsinstrument*. Ett fungerande prissystem kräver dock att balansskapande produktions- och efterfrågeförändringar skall framkallas genom relativa prisförändringar. Ett flexibelt prissystem fyller trots allt en viktig funktion inom stora områden av näringslivet. Juristerna som skrivit den nya prisregleringslagen ser endast kortsiktigt det negativa momentet, dvs "smittofaran" från relativt stora prisstegringar och nämner aldrig de positiva allokeringseffekterna av förskjutningar i de relativa priserna.

Vi utgår från att prisstopp och annan prisreglering — totalt och selektivt — i betydande grad kommer att användas i framtiden vid försök att bryta prisstegringsvågor och även som ett led i en mera långsiktig inkomstpolitik. Vår kritik har i första rummet gällt den utpräglade övertron på detta instrument — använt isolerat — som framkommer i handelsdepartementets texter. Det finns varken teoretiskt eller empiriskt underlag för denna tro. Det är enligt vår mening viktigt, att man flitigare än hittills innan prisregleringar börjar användas systematiskt prövar skadeverkningar av återkommande ingripanden. Det tenderar alltid att uppstå snedvridningar i prisrelationerna under ett prisstopp. Priser på standardvaror är ganska lätta att kontrollera, medan priserna på andra kvalitetsmässigt mer svårbestämbara produkter är svårare att övervaka. Regleringen låser priserna i ojämviktslägen, rubbningar i produktion och handel kan uppstå, varpå följer behov av kompletterande regleringar av tillgång och förbrukning och av subventioner och avgifter.

Framträdande exempel på sådan djupt ingripande regleringspolitik har vi på bostads- och livsmedelsområdena. När företagen blir

medvetna om att prisstopp och andra former av prisregleringar kommer att tillämpas oftare, uppstår det gärna garderingar mot denna risk. Vi får ett annat och för regleringspolitiken besvärande förväntningskomplex i stället för eller snarare ovanpå vanliga prisstegringsförväntningar. Söker myndigheterna neutralisera spekulationer om ett förestående prisstopp med hjälp av i olika grad retroaktiva stoppdagar för priserna, kan prissystemet bli fullständigt kaotiskt. Man kan via ett system med obligatorisk förhandsanmälning av prishöjningar komma nära ett permanent prisregleringsförfarande. I det läget kan frågan uppkomma om inte konsekvensen kräver att också lönebildningen bör styras mera direkt.

Vi har med dessa synpunkter velat framhålla att prisregleringsinstrumenten i alla dess nu existerande former är komplicerade att hantera som medel i stabiliseringspolitiken. Under gynnsamma betingelser vad beträffar det politiska klimatet och koordinering med andra delar av den ekonomiska politiken kan ingripanden av dessa slag tänkas verka gynnsamt — vilket dock hittills inte kunnat klart empiriskt beläggas. Ett betydande villkor för framgång är ett allmänt *förtroende* för politiken. Det måste vara regeringens förmåga att fullfölja politiken efter en stopperperiod som blir avgörande — vilket skulle bevisas!

Litteraturhänvisningar till kapitel 7

1. "Income Policies and Inflation", *National Institute Economic Review*, Nov. 1971
2. Hansen, B, *Recept mot inflation*, Stockholm 1956 och *Inflation och penningvärde*, Falköping 1965
3. Galbraith, J K, *The New Industrial State*, Boston 1967
4. Means, G, "The Administered-Price Thesis Reconfirmed", *The American Economic Review*, June 1972
5. *Prisreglering som stabiliseringspolitiskt instrument*, Handelsdepartementet 1972
6. Lundberg, E, *Konjunkturer och ekonomisk politik*, SNS, Stockholm 1952
7. Jonung, L, "Prisreglering som stabiliseringspolitiskt instrument", *Ekonomisk Debatt* 1973
8. Lipsey, R G & Parkin, M, "Incomes Policy: A Reappraisal", *Incomes Policy and Inflation*, ed. by Parkin, M, Summer, M, Manchester 1971

9. Feige, E & Pearce, D, "The Wage-Price Control Experiment: Did it work?", *Challenge*, August 1973
10. Gordon, R J, "The Response of Wages and Prices to the First Two Years of Controls", *Brookings Papers No. 3*, 1973
11. Ulman, L & Flanigan, R, *Wage Restraint: A Study of Income Policies in Western Europe*, Berkeley 1971

8 Inflation, arbetslöshet och ekonomisk politik

Varför ekonomisk politik är en så svår konst

Allmän enighet tycks råda om att den svenska samhällsekonomin under 70-talet råkat in i en utvecklingsfas där nästan alla primära mål för den ekonomiska politiken blivit illa tillgodosedda: prisstabilitet, full sysselsättning, snabb tillväxt och jämnare inkomstfördelning.

Prisstegringstakten har som tidigare påpekats blivit orimligt hög, även om Sverige står sig mycket väl vid en internationell jämförelse. Från att under den långa perioden 1952–69 ha pendlat omkring 3–4 procent per år har ökningstakten för konsumentprisindex från 1970 först rört sig kring 6–7 procent för att nu (1974) efter oljekrisen ligga uppåt 10 procent per år. Enligt de 1974 träffade kollektivavtalen väntas lönekostnadsökningen (per tim) komma att uppgå till över 15 procent, vilket skall jämföras med 7–9 procent under den ovan nämnda lugna perioden.

Stora risker är förenade med en sådan snabb accelerering av pris- och lönestegringstakten. En anpassning av pris- och lönestegringsförväntningarna inom dominerande samhällsgrupper ser ut att medföra att varje höjning av pris- och lönestegringstakten accepteras och blir utgångspunkt för nya accelerationer. Som framhållits i kapitel 2 innebär en stark inflation stora olägenheter. Resultaten i fråga om inkomst- och förmögenhetsomfördelningar blir till stor del oförutsebara och åstadkomna i "odemokratisk" ordning, spekulationsmomenten ökar, själva räkneenheten för ekonomiska kalkyler sviktar osv.

Bortsett från mer svårbedömbara skador av en stark inflation reagerar folk mot själva *meningslösheten* i en kumulativ inflationsprocess. Man frågar: vad tjänar en nominell löneökning till som bara äts upp av stigande priser? Denna spiral av stigande löner och priser betraktas inom vida kretsar som ett både meningslöst och ovärdigt

spel mellan löntagare, arbetsgivare och staten. Realt sett är ingenting vunnet. Men de spänningar, friktioner och eftersläpningar som uppkommer under en inflationsprocess medför en mängd oförutsedda och icke planerade resultat som kan gillas eller ogillas av olika samhällsgrupper.

I det följande kommer vi att diskutera olika möjligheter att dämpa inflationstakten och komma närmare en utveckling med stabilt penningvärde. Här bör i förbigående nämnas att det emellertid finns en radikalt annorlunda lösning på inflationsproblemen, nämligen att systematiskt gå in för att acceptera inflationen och lära oss leva med den genom att minimera dess skadeverkningar. Man kan säga att det är vad man faktiskt håller på med i olika länder – mer eller mindre systematiskt. Inom näringslivet söker företagen vid långtidskontrakt skydda sig med hjälp av olika sorts indexklausuler. Försäljning till fasta priser har blivit en alltför stor risk. Pensionsutfästelser är ofta försedda med indexklausuler. Detta gäller i en del länder (tex i Danmark) också lönerna inom stora delar av näringslivet. Man har på en del håll också försökt sig på att binda räntor och amorteringar på lån och banksättningar till prisindexen (indexlån); Finland och Israel har varit pionjärer på detta område. Vi har en förnämlig teoretisk litteratur som analyserar hur ett system med indexlån idealtypiskt bör verka befrämjande på kredit- och kapitalmarknadernas effektivitet och möjliggöra en raffinerad penningpolitisk styrning.¹ OECD har ägnat indexproblemet särskild uppmärksamhet.² Det bör slutligen tilläggas att diskussionen i Sverige varit livlig i fråga om indexbindningar av de direkta skatterna.

Det är givet att det genom olika slag av indexbindningar finns möjligheter att gardera realinnehållet av olika kontrakt gällande löner, lån m m och därmed skydda olika grupper inom samhället mot inflatoriska överraskningar. Men indexsystem kan aldrig klara samtliga fall, särskilt problemen för rader av minoritetsgrupper. Det finns uppenbarligen en stor risk att dessa icke-garderade minoriteter blir så mycket hårdare träffade av inflationen i ett indexsamhälle. Det allvarligaste problemet gäller givetvis det minskade motståndet mot inflationen, som bör följa av utbyggda indexgarderingar – med åtföljande valutadeprecieringar. Vi har avstått från någon grundligare analys av hur inflationens skadeverkningar på detta sätt kan minskas och i stället koncentrerat oss på olika metoder att *dämpa* inflationstakten.

Vår inställning är att en stark inflation, t ex med en prisstegrings-takt över 3 procent, är både onödig, meningslös och i huvudsak skadlig. De eventuellt välkomna eller acceptabla effekter som kan uppstå bör kunna genomföras planmässigt och i mer demokratiska former. En nödvändig men givetvis otillräcklig förutsättning för att finna politiskt genomförbara lösningar är att vi förstår orsakerna till inflationen och sammanhangen i pris- och lönestegringsprocessen. Kapitel 3–7 har just tjänat syftet att klargöra dessa sammanhang och därmed ge en grund för att diskutera olika ekonomisk-politiska möjligheter. Vi tror att orsakerna till den svenska inflationen är tillräckligt väl klarlagda. Vi tror oss förstå hur och varför inflation uppstår och accelererar. Men tyvärr följer därav inte att botemedlen är givna, annat än på ett allmänt och teoretiskt plan.

Det finns tre grupper av *hinder* mot en rationell antiinflationspolitik: 1) målkonflikter av olika slag, 2) osäkerheten om framtiden, 3) politiska tabun och restriktioner av olika slag.

Vad gäller målkonflikterna har vi i detta arbete i första hand diskuterat avvägningar med hänsyn till kravet på full sysselsättning. Vi har visat hur målet för sysselsättningen blivit allt ambitiösare, samtidigt som de faktiska resultaten, särskilt under åren 1970–73, kommit att framstå som en stor besvikelse. Stagflationsproblemet har hos oss liksom i en rad andra länder gett eftertryck åt ett svårt dilemma: åtgärder för att dämpa inflationstakten har resulterat i för hög arbetslöshet och avsaktning i samhällsekonomin tillväxttakt, utan att några större framgångar i kampen mot inflationen uppnåtts. En mer expansiv ekonomisk politik för stimulans av ekonomin och med sikte på högre sysselsättningsgrad hotar att driva upp inflationstakten ännu mer. Men det finns även andra målkonflikter. Låglönesatsningar och andra metoder att åstadkomma inkomstutjämning kan verka uppdrivande på takten i lönekostnadsstegringen och utgöra hinder mot en effektiv antiinflationspolitik. En ökning av den offentliga sektorns andel (inkl en växande andel transfereringar) har som visats i kapitel 4 fått prisuppdrivande effekter. En appreciering av kronan, som skulle ha varit nödvändig för att begränsa utifrån kommande prisstegringsimpulser, har tidvis kommit i konflikt med betalnings-balansmålet.

Den enda rimliga metoden att avskärma den svenska ekonomin från den snabbare internationella inflationen fr o m slutet av 60-talet skulle ha varit en successiv appreciering av kronan. En sådan borde ha

dämpat de faktiska prisstegringarna på våra import- och exportprodukter och under förutsättning av en framgångsrik finans- och penningpolitik ha kunnat betyda en avsevärd dämpning av den svenska inflationstakten.¹ Men i varje skede av utvecklingen var framtidsutsikterna *osäkra*. Ingen kunde med rimlig säkerhet ha förutsett att västvärldens ekonomier från slutet av 60-talet stod inför en epok med höjd internationell prisstegringstakt, och att det sålunda inte bara var fråga om en sedvanlig ökning av prisstegringstakten kring högkonjunkturtoppen. Många ekonomer pläderade också under åren med betalningsbalansbekymmer, 1970–71, för en krondepreciering därför att kronan i det läget framstod som övervärderad. Följden av en sådan åtgärd hade blivit att inflationstakten stegrats ytterligare inom landet. Det är givetvis ingen brist i logiken när ekonomerna – sedan väl betalningsbalansen rättats till – förespråkade en appreciering av kronan som ett medel att dämpa prisstegringstakten. Men för de ansvariga ekonomisk-politiska myndigheterna förefaller beslutsläget nästan alltid så osäkert, konjunkturutsikterna så ovissa och verkningar av en generell åtgärd som växelkursändring så svårbedömbara, att motiven för att undvika mer drastiska åtgärder blir överväldigande.

Motiven för en passiv och eftersläpande ekonomisk politik bottnar sannolikt också i ett kompakt motstånd mot en radikal omprövning av den förda politiken. Till dessa betingelser hör alla möjliga prestigeförhållanden. Både konjunkturbedömningar och beslutade strategier för ekonomisk politik är förankrade i finansministerns och andras prestige; det skall ordentliga konjunkturstötar till för att rubba cirkelarna. En viss sådan tröghet är utan tvivel naturlig och t o m önskvärd; hastiga kastningar i politiken alltefter nya bedömningar skulle kunna verka destabiliserande på samhällsekonomin. Detta kan möjligen ha gällt för penningpolitiken under åren 1969–70. Men det är uppenbart att både finans- och växelkurspolitiken under åren 1970–74 blivit alltför eftersläpande och illa anpassad till uppställda mål för sysselsättning, tillväxt och prisstabilitet.

En sådan prestigebetonad brist på flexibilitet hos den förda ekonomiska politiken kan också antas vara sammanvävd med *tabuföreställningar* vid val av instrument för politiken. Det gäller uppenbarligen i fråga om växelkurserna. Sedan början av 30-talet har det knappast förekommit en aktiv växelkurspolitik i Sverige. Växelkursföränd-

¹ Se tabell 1:1.

ringarna 1946 (appreciering) och 1949 (depreciering) kan betraktas som undantag från regeln. En fast paritet i förhållande till dollarn var fram till hösten 1971, om inte ett självständigt mål så dock ett uttryck för normen att växelkursmanipulationer inte ingår i en god ekonomisk-politisk arsenal. Sedan dollarn deprecierades i augusti 1971 och lösgjordes från bindningar till guld och andra valutor, har riksbanken tvingats ta ställning till val av paritet. Passiviteten i växelkurspolitiken har därefter kommit till uttryck dels i små, kanske oavsedda variationer i förhållandet till genomsnittet av OECD-ländernas valutor, dels i beslutet att krypa in i "EG-ormens" skinn. Sverige har därför till skillnad från andra små och utrikeshandelsberoende länder (såsom Norge, Nederländerna, Österrike, Australien) under senare år inte satsat på någon aktiv växelkurspolitik. I själva verket har sedan 1969 en viss depreciering av kronan ägt rum (med i genomsnitt 5 procent mot övriga OECD-valutor, om dessa vägs samman med olika länders andel i vår utrikeshandel).

Man kan finna en liknande tabuinställning till andra strategiska parametrar för den ekonomiska politiken. Ränteläget och räntestrukturen är ovanligt låsta i Sverige. Räntan på långa lån har sålunda sedan slutet av 60-talet och fram till april 1974 legat fast kring 7 procent-läget, oberoende av prisstegringstakt och spänningar på kapitalmarknaden. Även räntesatserna på kortare kredit och bankinlåning har varierat relativt litet. Här är det fråga om tabuföreställningar med viss rationell bakgrund. Lågräntedoktrinen från 30-talet och första delen av efterkrigstiden har varit djupt förankrad rent politiskt, i uppfattningar både om en låg räntenivå som en nödvändig del av bostadspolitiken och i föreställningar om ineffektivitet (meningslöshet) hos räntevariationer som stabiliseringspolitiskt instrument.

En sorts tabuföreställning tycks också gälla de generella variationerna i skattesatser — moms och direkta skatter — som hjälpmedel i konjunkturpolitiken. Successiva långsiktiga höjningar har varit nödvändiga för finansiering av den offentliga sektorns tillväxt. Men sänkningar av dessa skattesatser som inslag i en expansiv politik har inte så gärna accepterats. Sänkningen av momsen 1974 som del av ett stimulanspaket får betraktas som ett undantag som bekräftar regeln. I stället har en flora av selektiva metoder blivit alltmer framträdande.

Här har vi mest uppehållit oss vid den kortsiktiga stabiliseringspolitiken. Men summan av stabiliseringspolitiska åtgärder över tex en konjunkturcykel på fem år får givetvis *långsiktiga verkningar*. Vår

regerings stabiliseringspolitiska reaktionsmönster kan sägas innehålla syftlinjer på vissa långsiktsmål. Själva valet av åtgärder kan betingas av sådana målföreställningar. Låt oss ge några exempel!

Växelkurspolitiken är kanske det enklaste exemplet. Upprätthållandet av fasta växelkurser har betytt att vi i Sverige fullt ut fått vidkännas prisstegringsimpulserna från utlandet. EFO-modellen visar hur dessa mekanismer fungerat. Man kan hävda att vi inte haft något som helst långsiktigt prisstabiliseringsmål – men däremot ett sekundärmål för valutapolitiken. Följden har blivit att den svenska pris- och lönekostnadsnivån *på längre sikt* väl anpassats till utvecklingen i utlandet.

Den mer långsiktiga offentliga utgifts- och skattepolitiken kan tolkas efter flera linjer. Här finns en rad sidoordnade mål: för hälsovård, utbildning, socialvård, inkomst- och förmögenhetsutjämning osv. Dessa strävanden har tagit sig uttryck i en snabbt växande offentlig sektor, i stigande direkta och indirekta skatter och starkt ökande transfereringsutgifter. Den trendmässigt växande andelen offentliga utgifter och inkomster i förhållande till BNP har ibland fått drag av obönhörlighet och ekonomisk lag. Men bakom trenden ligger alla dessa speciella mål i fråga om hälsovård, utbildning, inkomstfördelning osv som ständigt pressar på från år till år och därmed också på längre sikt.

Den offentliga sektorns långsiktiga expansion har haft stor betydelse för både sysselsättning och prisstegringstakt. Vi har sett hur den höga progressiviteten i skatteskalorna kan spela stor roll för lönehöjningskraven. Kombinationen av höga marginalskatter och stark prisstegring har verkat bromsande på utvecklingen av reellt disponibla inkomster inom hushållssektorn och därmed också på den privata konsumtionen och sysselsättningsmöjligheterna inom hithörande områden. Finansieringen av de ökande offentliga utgifterna med ständigt höjda indirekta skatter och arbetsgivaravgifter kan inte vara neutral med hänsyn till pris- och löneutveckling. Överföringen av sparande till den offentliga sektorn, särskilt då till AP-fonden, har successivt och ganska radikalt förändrat kapital- och kreditmarknadernas struktur och därmed det enskilda näringslivets upplåningsmöjligheter. Pressade vinstmarginaler och sjunkande självfinansieringsgrad har under 60-talet och 70-talets första år motsvarats av en ökad andel upplånat kapital. Snabbt växande skuldsummor – den reguljära lånemarknadens totala

omslutning ser ut att växa dubbelt så snabbt som BNP — blåses upp av inflationen.

Det finns naturligtvis ingenting absolut obönhörligt i denna utveckling mot en växande andel offentliga utgifter och inkomster och en fortgående socialisering av sparandet. Det är ju fortlöpande fråga om ställningstaganden i demokratisk ordning till förslag om ökade offentliga utgifter och höjda eller nya skatter. Men här finns också en sorts mekanism som mer eller mindre automatiskt av "egen kraft" driver processen vidare. Inflations- och sysselsättningsproblemen kommer in i bilden på strategiska punkter. Pris- och inkomststegringar bidrar till att stärka statskassan automatiskt, särskilt genom vårt progressiva skattesystem. Statens finansmakt är sådan att det offentliga alltid kan kompensera sig för inflationens realvärdeförluster, vilket inte alltid är fallet inom den privata sektorn. Vi skulle något lättsinnigt kunna generalisera synpunkten och hävda att staten (den offentliga sektorn) "vinner" på inflationen, samtidigt som den offentliga sektorns starka expansion efter de vägar som antytts bidrar till att inflationsprocessen hålls igång. Detta kan fö uppfattas som en generell internationell tendens som kan förklara likheter i inflationens art och styrka.

Till denna mekanism hör också återverkningarna på sysselsättningen. Den offentliga sektorns expansion har inneburit en relativ försvagning av den privata sektorns expansionsmöjligheter. Detta har i första hand gällt den privata konsumtionen (som vi erfarit under åren 1970–73) men också investeringarna inom näringslivet. Det har därför uppstått otillräckliga sysselsättningsmöjligheter i den privata sektorn. En expansiv offentlig utgiftspolitik har därigenom framkallats med resultat att de tendenser som här berörts ytterligare förstärkts. Denna expansion tar en rad olika uttryck: arbetsmarknadspolitik med regionala satsningar av olika slag, selektiv näringspolitik med olika subventioner till både företag och enskilda för att öka efterfrågan och sysselsättning.

Det finns ytterligare en aspekt på sambandet mellan finanspolitik och inflation. Svårigheten att finansiera den offentliga utgiftsexpansionen leder tidvis till höga budgetunderskott. När ränteläget skall hållas stabilt och relativt lågt resulterar dessa underskott i en stark fortgående ökning i *penningmängden*. Man kan (som framhållits i kapitel 1) ha olika uppfattningar om huruvida denna är en självständig orsak till prisstegringen. I varje fall utgör en tillräcklig ökning i penningmängden en på längre sikt nödvändig förutsättning för inflationen.

Stagflationsperioden 1970–73 har uppenbarligen inneburit en förstärkning av dessa tendenser. Vi kommer att i följande avsnitt mer ingående diskutera hur den kortsiktiga stabiliseringspolitiken konfronteras med dessa långsiktiga problem rörande den offentliga sektorns expansion.

Skärpta inflations- och arbetslöshetsproblem

Vi har i tidigare kapitel försökt klargöra betingelserna för och orsakerna till stagflationsfenomenen genom att se de senaste årens (1970–73) avvikande utveckling mot bakgrund av de mer normala beteendemönster som karakteriserat samhällsekonomin fram till slutet av 60-talet. Detta skedde med stöd av gängse analysteknik, särskilt phillips- och EFO-modeller. Målkonflikterna för den ekonomiska politiken kunde belysas med hjälp av denna analys.

Oljekrisen under hösten 1973 betydde allvarliga störningar av världsekonomin, av det internationella valutasystemet och av den svenska ekonomin. De depressiva tendenserna förstärktes samtidigt som nya inflationsimpulser utlöstes. Vi har därmed fått en skärpning i stagflationsproblemen med nya krav på den ekonomiska politikens inriktning. Även de mer långsiktiga perspektiven har förskjutits. Denna skärpning av stagflationsproblemen är en viktig bakgrund för en prövning av den ekonomiska politikens möjligheter att komma närmare en lösning av inflations- och sysselsättningssvårigheterna. Det är emellertid nödvändigt att först ge en kort presentation av utvecklingstendenserna fram till hösten 1973; detta är en förutsättning för att förstå hur oljeshocken påverkat den svenska samhällsekonomin.

Den relativt restriktiva finanspolitik som bedrevs under åren 1971–73 bidrog utan tvivel till den otillfredsställande sysselsättningsgraden. Pris- och lönestegringstakten låg samtidigt på en onormalt hög nivå, främst till följd av den starka internationella prisstegringen. Det ser dock som ovan framhållits ut som om prisstegringstakten i Sverige under 1972 och 1973 varit betydligt lägre än i de flesta andra OECD-länder (tabell 1:1). Man kan nog se denna relativa dämpning av prisstegringstakten som ett partiellt resultat av den restriktiva politiken, vilket visar att det trots allt finns visst manöverutrymme för den

ekonomiska politiken även vid ganska fasta växelkurser. Men eftersom den samhällsekonomiska kostnaden för denna politik i form av hög arbetslöshet och långsam tillväxt enligt vår mening varit oacceptabelt hög, har regeringen inte lyckats lösa målkonflikten mellan hög sysselsättning och prisstabilitet på ett tillnärmelsevis tillfredsställande sätt. Det expansionsprogram som regeringen lade fram hösten 1973 kan ses som en bekräftelse på allmän otillfredsställelse med resultaten av den tidigare förda politiken.

Det är rimligt att betrakta den ekonomiska stagnationen under 1971–73 som i huvudsak bestämd av *faktorer på efterfrågesidan*. Innebörden av ett sådant grovt förenklande synsätt skulle vara att en starkare expansion av den totala efterfrågan skulle ha kunnat öka produktionen och därmed reducerat arbetslösheten. Det fanns hösten 1973 (före oljekrisen) ett totalt expansionsutrymme på ytterligare 3–4 procent av BNP tack vare disponibla tillgångar på arbetskraft, kapital, råvaror och bränslen. Bytesbalansens stora överskott (motsvarande 2 procent av BNP 1973) kan också ses som en bekräftelse på att ett betydande expansionsutrymme fanns.

Den svenska konjunkturen var från början av hösten 1973 äntligen på väg in i en högkonjunkturfas. Den svenska ekonomin var ovanligt sent ute; det var fråga om en eftersläpande återhämtning i jämförelse med de flesta industriländer, där viss begynnande konjunkturförsvagning redan börjat göra sig gällande (USA, Västtyskland, England). Expansionen hade i det första skedet av återhämtningen (från hösten 1972) varit ovanligt starkt koncentrerad till exporten. Rent mekaniskt såg det ut som om hela den väntade ökningen i reala BNP 1972–73 på nära 4 procent hänförde sig till ökningen i exportvolymen (på omkring 18 procent).

Denna ovanligt starka koncentration fram till hösten 1973 av konjunkturåterhämtningen till utrikeshandelssektorn hade stor betydelse för den stabiliseringspolitiska frågan. Hemmamarknaden hade förblivit stagnerande; spridningseffekter från exportsektorerna hade varit svaga. Förklaringarna till denna konjunktursplittring låg i den svaga eller sjunkande aktiviteten inom viktiga delar av S-sektorn: bostadsbyggandet, den kommunala sektorn och olika delar av industri och handel, som träffats av den svaga utvecklingen av den privata konsumtionen.

Sysselsättningsutvecklingen förblev otillfredsställande under dessa förhållanden. Fram till augusti 1973 låg antalet lediga platser kvar på

en konstant bottennivå; produktionsökningen inom främst exportindustrin motsvarades tydligen av en ungefär lika hög produktivitetstegring. Arbetslösheten kom därmed att ligga kvar nära recessionsnivån fram till början av hösten 1973. Det var först från september detta år som siffrorna både för lediga platser och för arbetslösheten visade klara tecken att vända.

En viktig förutsättning för att man skall förstå 1974 års delvis nya problem är den starka — men sannolikt mycket ojämna — vinststegringen från 1972 till 1973. Enligt SE-bankens kalkyler bör nettoresultaten för de börsnoterade industriföretagen ha stigit med bortåt 75 procent, efter en ökning med 12 procent mellan 1971 och 1972. Denna "vinstinflation" bör emellertid ses mot bakgrunden av 1971 och 1972 års svaga resultat. För dessa företag skulle räntabilitetstalen ungefär ha återförts till 1969 års toppnivå, som låg i paritet också med 1965 års. Det bör observeras att denna starka vinstförbättring till 1973 sannolikt i särskild grad var koncentrerad till de stora exportföretagen. Man har anledning räkna med att mindre och mellanstora företag med huvudsaklig inriktning på hemmamarknaden fått vidkännas en betydligt sämre vinstkonjunktur; det är i varje fall fråga om en markant eftersläpning.

Den höga inflationstakten under recessionsåren 1971–73 *behöver* inte tolkas som något helt nytt beteendemönster i det samhällsekonomiska systemet. Efter den starka inflationspressen under 1969–70 är det fullt normalt att det tar tid innan en dämpning av konjunkturen och ökad arbetslöshet får effekt på pris- och löneutvecklingen. Detta gäller självfallet både nationellt och internationellt.

De svenska prisstegringarna 1971–73 härrörde i själva verket till en mycket stor del från de *internationella prisökningarna* för livsmedel, råvaror och (från hösten 1973) för oljeprodukter. Det blev aldrig någon avsaktning i den relativt starka råvaruprisstegring som kom igång under högkonjunkturen 1969–70. Därtill bidrog den starka amerikanska konjunkturåterhämtningen redan under 1971, som föregick utvecklingen i övriga industriländer.

En viktig faktor bakom accelerationen i den internationella inflationen 1972–73 var knappheten på jordbruksprodukter i en rad länder. Priserna på spannmål (i första hand vete), sojabönor, kött osv steg i mycket hög takt 1972 och 1973, varför prisökningarna på livsmedel i många länder kom att svara för en betydande del av konsumentprisstegringarna.

Den starka prisstegringen på råvaror och livsmedel under 1972 och 1973 har successivt slagit igenom i olika led av produktion och handel fram till konsumentprisledet. Internationella råvaru- och livsmedelsprisindex (Moody's och Reuters) gick upp med i genomsnitt 100 procent på två år. Partiprisindex för industriprodukter har givetvis stigit betydligt långsammare men stegringstakten har i olika länder hållit sig kring 20–30 procent. Och sedan har genomslaget till konsumtionsprisledet skett med varierande eftersläpning. Det tycks som om en hel del fördröjningseffekter av råvaru- och industriprisstegringen upplagrades för fördröjd utlösning under 1974. Ingen kan med säkerhet avgöra på vad sätt och i vilken mån denna internationella prisexplosion på råvaror och jordbruksprodukter är unik och bestämd av en rad tillfälligheter eller om världen eventuellt är inne i en ny epok med ökad knapphet och relativt stigande priser på dessa områden. Under efterkrigstiden har det endast förekommit *ett* annat tillfälle då priserna på olika råvaruområden drevs upp i extremt hög takt, nämligen under Koreakriget från mitten av 1950. Då var det uppenbarligen fråga om en våldsam efterfrågeboom, men en överskottsefterfrågan som mötte ett på kort sikt oelastiskt utbud och för små lager på rader av områden, inte minst våra egna skogsprodukter. Högkonjunkturen gick över ganska abrupt när kriget slutade, och ett efterföljande utpräglad internationellt konjunkturbakslag 1951–52 sammanföll med ett starkt prisfall. Därefter var råvaruprisindextalerna snarast trendmässigt fallande i förhållande till industri- och konsumentprisindextal. Detta var utan tvivel en viktig förutsättning för den relativt lugna allmänna prisutvecklingen under den långa perioden 1952–69.

Man kan knappast anföra någon generell gemensam orsak till denna andra råvaruprisboom, i stil med Koreakriget. Det sedan länge pågående Vietnamkriget befann sig under avveckling. Någon påtaglig efterfrågestegring, som under Koreakrisen, förekom inte. Tvärtom var den internationella konjunkturen som helhet relativt svag under 1972. Däremot kan man för en rad olika råvaror och jordbruksprodukter peka på specifika orsaker till knapphet under dessa år: felsegna skördar (t ex i Argentina, Indien, Kina och Sovjetunionen), strejker i gruvor och hamnar, politiska oroligheter. Det skulle således denna gång snarast vara fråga om en störning från *tillgångssidan*. Prisstegringssimpulserna kunde sedan spridas genom en sorts "smitta" i form av spekulationsvågor som fick starkt stöd av den internationella kon-

junkturuppgången från hösten 1972. En sådan delvis spekulationsbetonad uppdrivning av priserna kan – enligt allmänt förekommande förmodanden – ha förstärkts av en allmän valutaoro som tog ökad fart efter dollarns devalvering i slutet av 1971 och införandet av flytande kurser i stigande frekvens. En flykt från valutor till råvaror (särskilt metaller) kan ha bidragit till haussen på råvarubörserna under 1972 och 1973.

Oljekrisen hösten 1973 betydde en förlängning och förstärkning av denna prisstegringsprocess. Dess plötslighet, storlek och chockartade karaktär har betytt en våldsam störning på tre fronter: konjunkturen i industriländerna, det internationella betalnings- och valutasystemet och inflationen.

I och för sig "*borde*" de senaste årens våldsamma prishöjningar på råvaror och olja inte behöva betyda en höjning av den allmänna prisnivån i de länder som drabbas. Det är ju i första hand fråga om en *relativ* fördyring av dessa produkter, som rent teoretiskt inte med nödvändighet behöver ge upphov till extra inflation. Man kan som Milton Friedman och andra monetarister i stället hävda att det är den ökning i total monetär efterfrågan och volymen pengar, som åtföljer den allmänna prisstegringsprocessen, som är den fundamentala orsaken. Men som vi framhållit i kapitel 1 är det monetaristiska betraktelsesättet föga givande vid den typ av orsaksanalys det här är fråga om. Råvaru- och oljeprisstegringarna utlöser automatiskt inga prisfallstendenser på andra håll just därför att den totala efterfrågenivån hålls på en sådan nivå att en snabb och djup depression kan undvikas. Därför ger råvaru- och oljeprishöjningarna extra inflationsimpulser, som endast i begränsad mån kan motverkas av penning- och finanspolitik.

Till en början befارade man att den reduktion av tillgången på råolja och oljeprodukter, som arabstaterna hotade med och partiellt genomförde, skulle medföra allvarliga direkta och indirekta produktionsstörningar i industriländerna alltefter graden av beroende av olja för energiförsörjningen. Dessa farhågor försvann mer eller mindre fullständigt redan under början av 1974. Vi kan därför koncentrera oss på effekterna av importprishöjningarna för olja och oljeprodukter. Dessa är av storleksordningen 100–150 procent från 1973 till 1974.

Följande diskussion av oljeprishöjningens tänkbara verkningar på inflation och sysselsättning inom den svenska ekonomin är endast avsedd att belysa *arten* av de komplikationer för den ekonomiska politiken som uppkommer. De kvantitativa preciseringarna är av

underordnad betydelse; den fördubbling av oljeimportkostnaden som vi här räknar med för 1974 i jämförelse med september 1972–september 1973 får betraktas som ett någorlunda realistiskt räkneexempel.

I princip är totaleffekten av en drastisk höjning av importpriserna på olja och oljeprodukter enkel att fastställa. Det är fråga om en störande *kombination av inflatoriska och depressiva verkningar* med sidoeffekter på betalningsbalansen. Man bör givetvis inte bara räkna med den direkta kostnadsökningen för olja och oljeprodukter; indirekt påverkas priserna på andra importvaror (där oljekostnader spelar roll) och – fast i mindre grad – också exportpriserna. Det är enklast att utgå från hela den väntade höjningen av import- i förhållande till exportpriserna, som representerar en försämring i bytesförhållandet med utalandet. Enligt kalkylerna i den reviderade nationalbudgeten beräknas detta bytesförhållande försämrats med omkring 10 procent från 1973 till 1974, representerande ett belopp på cirka 6 miljarder kronor eller något under 2 procent av BNP. Tack vare den samtidiga starka prisstegringen på skogsprodukter och järnmalm utfaller i själva verket denna *terms of trade*-förändring betydligt gynnsammare för Sverige än för många andra länder (som England, Danmark, Nederländerna m fl). Men i jämförelse med Koreainflationen är utvecklingen ogynnsam; på grund av en enorm prisstegring för särskilt skogsprodukter förbättrades våra "*terms of trade*" den gången med 20 procent.

Den väntade starka uppgången i importprisindex mellan 1973 och 1974 med bortåt 30 procent får successivt en höjande effekt på konsumentprisindex; här till bidrar indirekt också en beräknad exportprisstegring på omkring 20 procent. Enligt den lindbergerska metoden skulle konsumentprisindex stiga med 5 procent till följd av denna importprisstegring. Härav skulle drygt hälften hänföra sig till prisuppgången på olja och oljeprodukter. Som vi framhållit i kapitel 6 underskattar emellertid denna kalkylmetod effekterna av de internationella prisstegringarna. Tydligt är i varje fall att redan den direkta inflationsimpulsen från den starka internationella prisstegring som till större delen bestämts av oljekrisen är mycket betydande.

Samtidigt tenderar importprisstegringen att verka depressivt på ekonomin. Man kan grovt förenklat hävda att den extra prisstegringen på ca 10 procent utöver den samtidiga exportprisstegringen hänför sig just till oljeprisstegringen. Denna extra prisstegring, som tar formen av en nedgång i bytesförhållandet, fungerar som en beskattning, dvs en

indragning av köpkraft med dessa 6 miljarder kronor (motsvarande 2 procent av BNP). Någon automatiskt kompenserande ökning i efterfrågan är inte att räkna med, eftersom oljeländerna generellt sett på kort sikt endast i ringa utsträckning kan väntas använda sina ökade exportintäkter för ökad import.

Dessa problem skall naturligtvis ses ur ett *internationellt perspektiv*. Schematiskt räknar man med att de oljekvantiteter som västvärlden importerar fördyras med drygt 50 miljarder dollar till 1974. Det uppstår därför vid sidan av en accelererad prisstegring tendenser till en konjunkturdämpning och avsevärda påfrestningar på både industri- och u-ländernas betalningsbalanser (varierande med oljeimportberoendet). Vid sidan om den av oljeprisstegringen direkt föranledda försvagningen i efterfrågan för konsumtion och investering finns det sålunda risk för att påfrestningar på det internationella valutasystemet framkallar indirekta störningar genom deprecieringar, importregleringar eller restriktiva ekonomisk-politiska åtgärder i olika länder.

Ingen kan på förhand bedöma i vilken grad sådana störningar kan komma att framkalla extra konjunkturförsvagningar i olika länder. En viss internationell konjunkturförsvagning var på väg redan före oljekrisen. Det är givet att denna konjunkturförsvagning och åtföljande valutastörningar bör verka bromsande på den internationella handeln och därmed också på den svenska exporten och konjunkturen. KI har också räknat med en viss dämpning i efterfrågan på svenska exportprodukter. Vi får därmed följande komplicerade ekonomisk-politiska problem:

1. Starka prisstegringsimpulser från utlandet i kombination med lönekostnadsökningar på mer än 15 procent väntas medföra en höjning av konsumentprisindex av storleksordningen 10 procent (räknat i genomsnitt från 1973 till 1974). Det är alltså fråga om en *accelerering av prisstegringstakten*.

2. Oljeprishöjningen verkar genom försämringen i bytesförhållandet gentemot utlandet som en extra beskattning: en köpkraftsindragning av storleksordningen 2 procent av BNP. En motsvarande *försvagning av den totala efterfrågan* (allt annat oförändrat inkl den ekonomiska politiken) skulle medföra en tendens till minskad sysselsättning och ökad arbetslöshet.

3. Samtidigt medför den starka internationella prisstegringen en tendens till fortsatt *vinstökning* särskilt inom olika exportindustrier.

4. Försämringen i bytesförhållandet gentemot utlandet innebär en

reduktion i den möjliga produktivitetstillväxten för samhällsekonomin som helhet. Man kan grovt förenklat kvantifiera denna effekt till angivna 2 procent av BNP.

Många kan uppfatta sambandet mellan punkterna 2 och 4 som något paradoxal. Om produktiviteten reduceras lika mycket som den totala efterfrågan (real), borde det inte behöva uppstå några negativa effekter på sysselsättningen. En expansiv konjunkturpolitik skulle m a o förefalla onödig, eftersom den totala efterfrågan automatiskt anpassats till tillgången vid bibehållen sysselsättning. Poängen är emellertid att nedgången i efterfrågan i första hand gäller privat konsumtion och investering (och sekundärt exporten), medan produktivtetsminskningen hänför sig till bytesförhållandet, som primärt kommer till uttryck i en försvagning i betalningsbalansen. Endast genom en ökning i exporten, som fullt ut kompenserade försämringen i bytesförhållandet, skulle sänkt real efterfrågan och tillgång eliminera effekten på sysselsättningen. Och någon automatik av detta slag existerar inte under rådande internationella konjunkturförsvagning.

Denna problemställning ter sig emellertid annorlunda på längre sikt. Om den höga oljeprisnivån består och Sveriges bytesförhållande med utlandet förblir i rådande försämrade läge, måste exportvolymen successivt höjas för att tillfredsställa ett givet betalningsmål. Vi återkommer i ett följande avsnitt till dessa frågor.

1974 års ekonomiska politik

Vid en passiv eller illa avpassad ekonomisk politik skulle de ovan angivna tendenserna kunna ha medfört resultat, som väsentligt avvek från målen för den ekonomiska politiken. Inflationstakten skulle ha blivit rekordhög, arbetslösheten skulle ha stigit utöver 1973 års alltför höga nivå, tillväxten skulle ha dämpats, inkomstfördelningen skulle ha förskjutits till nackdel för löntagarna och slutligen skulle också betalningsbalansen ha försämrats i betydande grad.

Den ekonomiska politiken för 1974 har tagit sikte på att bromsa den faktiska lönekostnadsökningen och prisstegringstakten samt att stimulera den ekonomiska aktiviteten och därmed också sysselsättningen. Denna målinriktning hos politiken är inte alldeles självklar. Efterfrågestimulans i ett läge med en dämpad produktivtetsökningstakt och en påfrestning på betalningsbalansen var inte vanlig vid lik-

nande situationer tidigare och gäller inte heller samtliga andra länder i rådande läge. Vissa risker tas med en expansiv politik, men den är både förklarlig och försvarbar mot bakgrunden av de föregående årens erfarenheter av alltför svag utveckling av den totala efterfrågan.

Däremot kan man vara starkt kritisk vad beträffar *effektiviteten* av beslutade åtgärder. Vi skall i största korthet kritiskt pröva den delvis nya ekonomisk-politiska satsningen för 1974 och visa på brister i effektiviteten för att därmed få en utgångspunkt för en diskussion av den ekonomiska politikens möjligheter inför 1974–75 års avtalsrörelse.

Som visats i kapitel 5 har kombinationen av inflation och progressiva skatter (inkl sociala bidrag) för breda grupper av löntagare kommit att betyda en låsning av möjligheterna att genom nominella lönehöjningar åstadkomma en förbättring av de reala disponibla inkomsterna. Nominella löneökningar av den storleksordning som kommit under senare år förmår inte ge löntagarna full kompensation (i reala termer) för de prisstegringar och automatiska skattehöjningar (vid den rådande höga skatteprogressiviteten) som blir följden. Den ökning av realt disponibla inkomster som trots allt skett under senare år (storleksordningen 1–2 procent per år) har kommit till stånd på andra vägar, framför allt genom ökade offentliga transfereringar i form av pensioner, socialhjälp, bostads- och barnbidrag samt då och då genom en nedjustering av skatteskalorna.

Utan större överdrift kan det sålunda hävdas, att staten numer genom sina skatte- och socialbidragsparametrar styr de reala disponibla inkomsternas utveckling för den stora massan av löntagare. Variationer i de nominella löneinkomstförändringarna (inom en rimlig latitud) har i allmänhet små – och huvudsakligen negativa – effekter på de realt disponibla inkomsterna. Det innebär att avtalsförhandlingar knappast längre gäller löntagarkollektivets möjligheter till privat standardhöjning (inkomstfördelningen *mellan* olika löntagargrupper påverkas dock naturligtvis) utan snarare hur hög inflationstakten och hur stora företagsvinsterna skall bli.

Insikten om denna låsta position vad beträffar möjligheterna att höja realt disponibla inkomster har kommit till uttryck i ett försök till "styrning" av 1973–74 års löneavtalsrörelse. Här används begreppet styrning i bemärkelsen att genom ekonomisk politik skapa nya betingelser för löneuppgörelserna. 1973 års riksdag beslöt att generellt slopa folkpensionsavgiften vid taxering av 1974 års inkomster. Bort-

fallet av denna avgift betyder som tidigare påpekats för de flesta löntagarna en höjning av de under 1974 disponibla nominella löneinkomsterna i de vanliga lönelägena med cirka 6 procent utöver den nivå som annars blivit resultatet. En samtidig höjning av arbetsgivaravgiften (socialförsäkringsavgiften) med 3,3 procent är avsedd att täcka en stor del av inkomstbortfallet på statsbudgeten.²

Statsmakterna hade härmed skapat gynnsammare betingelser för lönebildningen i samband med 1973–74 års avtalsförhandlingar än som annars skulle ha förelegat. Genom att folkpensionsavgiften slopades hade en beaktansvärd lyftning av de disponibla löneinkomsterna garanterats oberoende av lönebildningen i övrigt. Härigenom *borde* kompensationskraven för att möta förväntad konsumentprisstegring ha dämpats. Samtidigt kunde höjda arbetsgivaravgifter, som inkl andra höjningar av olika socialförsäkringsavgifter uppgick till närmare 5 procent, *tänkas* minska det potentiella utrymmet för avtalsmässiga löneökningar och löneglidningar och därmed stärka arbetsgivarnas motståndskraft mot lönehöjningsframstötter. Hur effektiv blev nu denna form av betingad inkomstpolitik?

Vi känner utfallet av 1974 års avtal och kan därför med någorlunda säkerhet bedöma lönekostnadsstegringen från 1973 till 1974. För industriarbetare (inkl löneglidning) skulle denna uppgå till mer än 15 procent — alltså något högre lönekostnadsökningar än under närmast föregående år. Det är åter fråga om en betydande låglönesatsning (fast inte lika stor som i 1974 års avtal).

Kan vi finna några kriterier för att bedöma om den statliga indirekta styrningspolitiken varit effektiv? Hade löneavtalen resulterat i högre kostnadsstegring, om denna omskiftning från direkt till indirekt beskattning inte ägt rum? Något entydigt svar kan inte ges, men vissa ledtrådar kan vara till nytta.

En phillipsanalys ger knappast något tydligt utslag. Som ingående diskuterats i kapitel 6 ser det ut som om den svenska phillipskurvan rört sig uppåt (åt höger) efter 1969–70. (Jfr fig 6:1 och 6:2). Från denna synpunkt synes 1974 års uppgörelse (och väntade resultat) knappast överraskande; en viss nedgång i arbetslösheten från hösten 1973 och en väntad accelerering av prisstegringen kan mycket väl i phillipstermer ”förklara” en kortsiktig höjning av lönestegringstakten. Men osäkerheten i en sådan tolkning är uppenbarligen alltför stor för

² Jfr också diskussionen i kapitel 6!

en slutsats beträffande styrningspolitikens effektivitet.

Ett resonemang i EFO-termer kan vara mer givande. Under loppet av 1973 ökade den internationella prisstegringstakten. Våra egna exportprodukter – särskilt skogsprodukter samt järn och stål – utsattes för en efterfrågeboom med en delvis våldsam prisstegringsvåg som följde. Utsikterna för 1974 lovade en god fortsättning trots viss väntad internationell konjunkturförsvagning. Det syntes under hösten 1973 rimligt att räkna med minst 10 procents prisstegringstakt i genomsnitt för exporten och ungefär lika mycket för importerade industriprodukter. En förutsedd snabb uppgång i industrins produktionsvolym borde i enlighet med tidigare erfarenheter åtföljas av en produktivitetsuppgång med 6–8 procent. Det skulle därmed ha varit fråga om ett teoretiskt utrymme för lönekostnadsökning inom K-sektorn på 16–18 procent.

I kapitel 5 och 6 har vi visat att EFO-modellen inte gärna kan tillämpas för kortsiktig analys; avvikelserna från år till år mellan teoretisk beräkning och faktiskt utfall blir avsevärda. Men själva utrymmesdelen av analysen bör kunna betraktas som en drivkraft i lönebildningen. Detta var också uppfattningen under den lönepolitiska debatten hösten 1973. Från LO:s sida anfördes siffror av angiven storlek som mått på utrymmet för en genomsnittlig lönekostnadsökning.

I själva verket blev export- och importprisstegringarna till 1974 väsentligt större än man räknat med. En komplikation vid en kalkyl över det teoretiska utrymmet för lönekostnadsstegringen 1973–74 gäller den starka ojämnheten i export- och importprisökningen. I huvudsak har ökningstakten för export- och importprisindex talen varit så pass jämn under efterkrigstiden, att man kunnat försumma smärre förändringar i "terms of trade". Koreainflationen utgjorde det stora undantaget då exportprisindex steg betydligt mer än import prisindex. Nu är det tvärtom: importpriserna väntas i genomsnitt stiga väsentligt mer än exportpriserna. Spridningen omkring medeltalen är också ovanligt hög: på exportsidan stiger enligt KI:s beräkningar skogsprodukterna med 40 procent och verkstadsprodukter med endast 12 procent, medan man på importsidan finner en medelprisökning för mineraliska produkter på 112 procent och på livsmedel med 12 procent. En genomsnittlig prisstegring på industriprodukter med 20–25 procent skall sålunda belastas med ännu större ökningar av råvaru- och bränslekostnader för att man skall nå fram till EFO-modellens

mått på utrymme för lönehöjning (vid oförändrade bruttovinstmarginaler).

Ytterst approximativa kalkyler tyder på sannolikheten att bruttovinstmarginalerna under 1974 kommer att fortsätta öka. En kalkylerad lönekostnadsökning på omkring 15 procent skulle sålunda inte ta hela utrymmet i anspråk och vinstökningen i K-sektorn därmed fortsätta under 1974. Men givetvis blir utvecklingen ytterst ojämn. Lönekostnadsökningen enligt 1974 års avtal ter sig därmed relativt måttlig; reservation får dock göras för att löneglidningen under året kan bli starkare än som förutsetts.

En fråga är om avvikelsen — från det teoretiska utrymmet — kan antas vara betingad av den angivna nya given för lönepolitiken. Vi kommer inte längre än till ett förmodande att denna politik bör ha verkat i denna riktning. Varje försök till precisering av en sådan eventuell effekt störs i hög grad av den mellankommande oljeshocken. Under månaderna december 1973 och januari 1974, som var utslagsgivande för förhandlingsklimatet, förhärskade en starkt pessimistisk syn på energikrisens verkningar på produktion och sysselsättning i Sverige. En utpräglad osäkerhet om framtidsutsikterna på både kort och lång sikt präglade den ekonomisk-politiska debatten. Det är enligt vår mening sannolikt att oljeshocken verksamt bidragit till den *relativa* moderationen i lönekostnadsuppressningen.

Borttagandet av folkpensionsavgiften hade givetvis också en i och för sig önskad stimulanseffekt på ekonomin. En avsikt var ju att möjliggöra en allmän ökning i realt efter skatt disponibla löneinkomster. Men stimulansen betraktades som otillräcklig. Under hösten 1973 beslöt regeringen om en konjunkturstimulerande ekonomisk politik (ökade offentliga utgifter på olika områden avsedda att stimulera både konsumtion och investeringar).

Men som ovan framhållits kom oljekrisen att medföra en ny stagflationstendens. Ett nytt stimulanspaket blev nödvändigt. Det politiska spelet som föregick riksdagsbeslutet var intressant från synpunkten av de stabiliseringspolitiska mål vi här är intresserade av. Detta gäller själva storleken av stimulanseffekten. Beloppet 4 miljarder kronor blev ett heligt tal inom vilken ram man sedan kunde tvista om fördelning på olika åtgärder.

Det har förelegat politiskt naturliga motsättningar i fråga om användningen av selektiva och generella stimulansinjektioner. Dessa problem skall vi inte ta upp i detta sammanhang. Av intresse för vår

problemställning är satsningen på att genom en momssänkning (mot-svarande 3 procentenheter) och ökade anslag för stabilisering av jordbrukspriserna uppnå en ökad real efterfrågan för privat konsumtion. Här syftar stabiliseringspolitiken sålunda till att förena stimulans av aktiviteter med viss dämpning av prisstegringstakten (under en begränsad period). Hur effektiv kan en sådan politik bli?

Här är det givetvis inte fråga om att försöka bedöma de kvantitativa effekterna av 1974 års antistagfationspolitik. Vad som kan provas är i första hand vilka slags kompromisser i fråga om målavvägningar som ansetts möjliga.

Det bör först noteras att satsningen på en expansiv politik, i ett läge då den internationella konjunkturen sviktade och då betalningsbalansläget var mycket försvagat, hade ett drag av djärvhet. Om övriga länder inom OECD-området skulle föra motsvarande expansionspolitik, borde det finnas goda utsikter till ett snabbt övervinnande av recessionstendenserna i den internationella ekonomin — givetvis under förutsättning att påfrestningarna på det internationella valutasystemet kan neutraliseras. Men utan tvivel innebär en starkt expansiv finans- och penningpolitik ett betydande risktagande. Detta gäller inte minst betalningsbalansen. Expansionspolitiken jämte den starka försämringen i "terms of trade" väntas medföra en omkastning i bytesbalansen från ett rekordöverskott på 4,5 miljarder kronor 1973 till ett underskott på ett par miljarder 1974. Det goda betalningsbalanspolitiska utgångsläget (inkl betryggande valuta-reserv) har givetvis varit en positiv betingelse för expansionspolitiken. Riskerna har i första hand kommit till uttryck i kapitalrörelser; en utströmning av kort kapital under våren 1974, närmast i samband med en allmän spekulering i appreciering av D-marken. Höjningen av räntenivån i Sverige under 1974 har varit ett naturligt uttryck för nödvändigheten att i detta läge närmare anpassa den inhemska räntenivån till den utländska. Räntehöjning förenad med viss kreditåtstramning behöver på kortare sikt knappast verka bromsande på expansionen. Vi återkommer till problemet om autonomin hos vår ekonomiska politik i ett senare sammanhang.

Syftet med expansionspolitiken var tydligen inte att uppnå lika högt kapacitetsutnyttjande och lika låga arbetslöshetstal som under de bästa åren av 60-talet. Man kan också tolka politiken så att regeringen inte ville komma alltför nära den överhettning på olika punkter av

arbetsmarknaden som nåddes 1969–70. Arbetsmarknadsläget domineras av starka ojämnheter i balansen mellan tillgång och efterfrågan på arbetskraft både geografiskt och yrkesmässigt. Från synpunkten av ett fullsysselsättningsmål kan man hävda att en högre ”öppen” arbetslöshet 1974 i jämförelse med 1970 kompenseras av en starkt reducerad latent arbetslöshet. Allt som allt rör det sig kanske om ungefär samma ”totala” arbetslöshet på drygt 4 procent.

Man kan och bör också tolka en relativ återhållsamhet i fråga om expansionspolitiken som en avvägning i förhållande till prisstabiliseringsmålet. Löneglidningen bör bli långsammare än om fullsysselsättningsmålet drivits hårdare. Momssänkning och subventionering av jordbrukspriser (inkl prisstopp) bör bidra till att hålla nere prisstegringen med kanske drygt 1 procent under den takt som annars skulle ha gällt.

I summa *bör* den ekonomisk-politiska satsningen för år 1974 därför ha gett en stimulans till produktion och sysselsättning och en viss begränsning i pris- och lönestegringstakten — allt i jämförelse med en utveckling utan denna satsning. Det bör emellertid observeras att dessa resultat ter sig ganska marginella. Kritiken gäller framför allt att den ekonomiska politiken är så *kortsiktig* att det finns risk för att en snabb framgång köps på bekostnad av växande framtida balansbrister.

Särskilt i två avseenden kan dynamit för en ny löne-prisexplosion under 1974 lagras upp. För en rad löntagargrupper kommer realinkomstutvecklingen (efter skatt) att välla besvikelser. En prisstegringstakt på omkring 10 procent åter för flertalet grupper upp en stor del av eller mer än hela den nominella inkomstförbättringen. Detta kommer förmodligen inte att märkas förrän i slutet av 1974 när prisstegringen blivit påtaglig. Samtidigt framkommer stora vinstökningar, särskilt inom exportindustrierna. Den relativa återhållsamheten i lönehöjningar (inkl löneglidning) bidrar jämte den internationella prisstegringen till detta resultat.

Nyorientering av den ekonomiska politiken på längre sikt

En viktig ingrediens i en nyorientering av den ekonomiska politiken på längre sikt är att målen för den ekonomiska politiken ges en explicit karaktär i regeringens deklarationer och tas på allvar. Vidare bör poli-

tiken få en mera *långsiktig, stabil syftning*.

Som framhållits i kapitel 2 har det inte på länge funnits ett klart mål för prisutvecklingen. Regeringens deklarationer (av typ "bekämpa inflationen") har varit till intet förpliktande. I stället har målet "in terms of operation" varit att hålla fasta växelkurser eller att hålla kronkursen i visst konstant förhållande till ett genomsnitt av andra valutor inne i den slingrande EG-ormen, sedan en rad andra länder övergått till en rörligare växelkurspolitik. Den faktiska prisstegrings-takten har sedan på längre sikt i huvudsak blivit passivt bestämd av prisutvecklingen i utlandet och skillnaden i produktivetsökningstakt mellan EFO-modellens K- och S-sektor. Stabila växelkurser kan knappast uppfattas som något primärt mål utan endast som ett submål och ett medel, t ex för att minimera störningar som kommer från växelkursförändringar.

Vi antar i stället att statsmakterna sätter som mål en genomsnittlig långsiktig prisstegringstakt på högst 3–4 procent, vilket bl a borde innebära att prisstegringen från ett år till nästa (t ex i en högkonjunktur) aldrig får överstiga 6 procent. Målet är en smula godtyckligt valt och representerar ett sorts medeltal mellan ett sannolikt resultat av en passiv politik (säg 8 procent) och ett överambitiöst mål om konstant penningvärde. Det skulle vara fråga om en återknytning till den relativt lugna perioden 1952–69.

Om andra industriländer inom OECD skulle hålla i genomsnitt ungefär samma takt uppstår inga egentliga problem för växelkurspolitiken. Det är emellertid realistiskt att tro att prisstegringsimpulserna från utlandet under långa perioder blir starkare än som svarar mot ett sådant mål för prispolitiken. EFO-modellen visar hur en fortgående stark internationell prisstegring obönhörligen på sikt slår igenom på den inhemska pris- och löneutvecklingen. Det är en absolut *nödvändig förutsättning* för att förverkliga ett självständigt svenskt prisstabiliseringsmål att de utländska växelkurserna successivt anpassas till en norm som är konform med skillnaden mellan svensk och utländsk prisstegringstakt. Rent teoretiskt sett skulle växelkurspolitiken då bedrivas så att genomsnittet av import- och exportprisstegring höll sig kring 2–3 procent per år. Vid avvikelser uppåt, t ex per kvartal eller halvår, skulle kronkursen höjas för att på sikt förebygga för starka genomslag i löne- och prisbildningen. Följande antaganden ligger till grund för kalkylen. Den internationella prisstegringstakten så som den kommer till uttryck i export- och importprisindex är 10 procent per

år, produktivitetstegringen är i K-sektorn 6 procent och i S-sektorn 3 procent per år.³

Med dessa antaganden skulle sålunda kronan behöva revalveras med 8 procent per år eller omkring 2 procent per kvartal för att nödvändiga betingelser för en prisstegringstakt på ca 4 procent skall skapas. Men betingelserna är ingalunda tillräckliga, såsom framgår av följande diskussion.

En rad komplikationer, som vi bortsett från i detta stiliserade fall, måste beaktas. Vi har i inledningen berört osäkerhetsproblemet och statsmakternas negativa attityd till en aktiv växelkurspolitik. Exempel från andra länder visar att en sådan attityd kan övervinnas om argumenten är goda och om prisstabiliseringsmålet har hög prioritet.

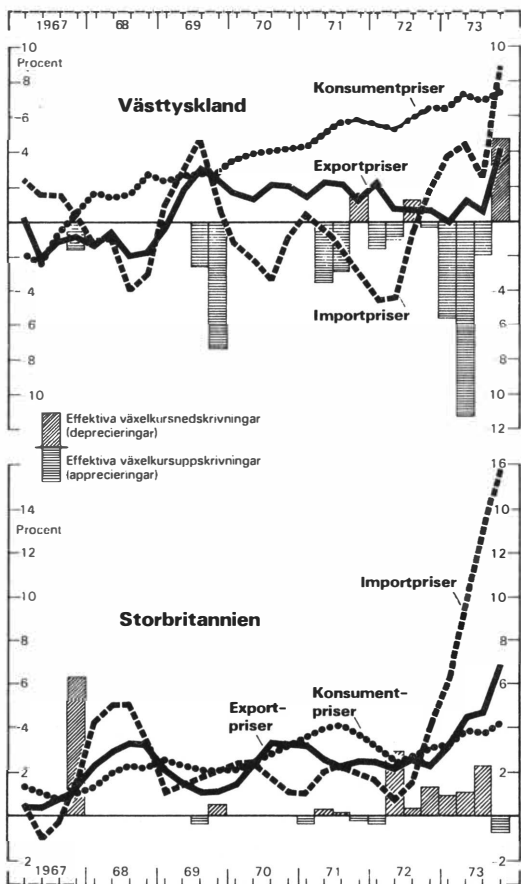
Vår argumentering gäller — som understrukits vid upprepade tillfällen — en mera långsiktig huvudkurs. Vill vi nå en varaktig dämpning i prisstegringstakten och neutralisera inflationsimpulser från utlandet, blir en apprecieringspolitik nödvändig. Påfrestningar på betalningsbalansen på kortare sikt bör betraktas som tillfälliga och betingade av otakten i konjunkturutvecklingen. Viss upplåning i utlandet och framför allt en anpassning uppåt av räntenivån kan vara nödvändiga betingelser för en *styrande växelkurspolitik*. Själva konkurrenskraften hos den svenska industrin kan som allmänt vitsordats — inte minst mot bakgrunden av en gynnsam kostnadsutveckling 1971–73 — betecknas som god. En appreciering av kronan (i förhållande till genomsnittet av OECD-ländernas valutor) bör inte eliminera detta gynnsamma konkurrensläge, om lönekostnadsutvecklingen styrs in i motsvarande lugnare takt. Motståndet från näringslivet, särskilt export-

Tabell 8:1.

	Prisstegringstakt K-sektorn (i kronor)	Lönekostnadsstegring	Prisstegringstakt S-sektorn	Total prisstegrings- takt
Utan revalvering	10 %	16 %	13 %	11,8 %
Med revalvering	2 %	8 %	5 %	3,8 %

³ Prisstegringarna i K- och S-sektorn har sedan liksom tidigare vägts in i konsumentprisindex med vikterna 0,4 och 0,6.

Årliga procentuella förändringar av export-, import- och konsumentprisindex samt effektiva växelkursförändringar gentemot övriga OECD-länder i Storbritannien och Västtyskland 1967–73

Figur 8:1

Med en effektiv växelkursförändring för en valuta avses ett vägt genomsnitt av de förändringar som under den givna tidsperioden inträffat mot samtliga övriga valutor. Vikterna utgår från 1970 års handel.

Källor:

Export- och importprisindex: IMF International Financial Statistics
Konsumentprisindex och växelkurser: OECD Main Economic Indicators

företagen, är vanligen ytterst hårt: apprecieringar anses skapa osäkerhet, medföra förluster på valutainnehav, försämra lönsamheten osv. I den mån en aktiv växelkurspolitik etablerats uppstår emellertid normalt goda möjligheter till kurssäkringar på fungerande terminsmarknader. Någon långsiktig lönsamhetsförsämring borde det inte bli fråga om, eftersom poängen just är att lönekostnadsökningarna skall anpassas till det av växelkurspolitiken bestämda utrymmet. Däremot kommer man givetvis inte ifrån ojämnheter i prisutvecklingen för olika branscher, men detta behöver inte slå hårdare med än utan appreciering.

Genom klara *deklarationer av målet* för penningvärdets utveckling (i stil med politiken på 30-talet) och en övertygande demonstration av att det finns effektiva medel till förfogande skulle målsättningen vinna trovärdighet. Detta är nog en viktig förutsättning för framgång, en förutsättning som konsekvent försumrats under nästan hela efterkrigstiden.

Framgången beror givetvis också av hur och i vad mån lönekostnadsutvecklingen verkligen låter sig styras av givna betingelser för utrymmet (alltså $2 + 6 = 8$ procent per år). Växelkurspolitiken skall avskärma den inhemska prisbildningen från störande inflationsimpulser från andra länder. Viss variabilitet från år till år i prisstegringstakten för import och export måste givetvis tolereras, men huvudkursen borde vara etablerad. Enligt vår mening bör statsmakterna genom kungjorda riktlinjer försöka i viss mån styra lönekostnadsutvecklingen; inom givna ramar bör arbetsmarknadens organisationer söka uppnå submål för lönehöjningsfördelningar. Denna indirekta styrning av den totala lönekostnadsutvecklingen behöver i praktiken endast innebära en uttalad regeringsdeklaration om de villkor för löneutvecklingen som den förda ekonomiska politiken skapar. En sådan ekonomisk-politisk satsning borde enligt vår mening börja i god tid före 1975 års avtalsrörelse.

I kapitel 7 redovisas betydande skepsis beträffande möjligheterna till framgång för en aktiv inkomstpolitik omfattande både löner och priser; erfarenheter från olika länder talar sitt tydliga språk. Vi tror inte på direkta ingripanden i lönebildningen — fria lönerörelser och fria förhandlingar mellan arbetsmarknadens parter är "heliga kor", som vi också har viss respekt för och inte vill slakta i onödan. Här är det fråga om en blygsam ambitionsnivå, men risken för misslyckanden är uppenbarligen betydande. Problem kring lönerelationer, låglönesats-

ningar, rivaliserande löntagarorganisationer medför ständiga komplikationer till vilka vi återkommer i det följande. Men givet är att organisationerna på arbetsmarknaden måste ha förtroende för och stödja de allmänna riktlinjerna för regeringens politik.

Nödvändiga förutsättningar för en framgångsrik pris- och lönestabiliseringspolitik är för det första att allmänheten, som vi antagit, är hjärtligt trött på en meningslös och ofta skadlig kapplöpning mellan löner och priser, och för det andra att starka betingelser skapas för en dämpad lönekostnadsutveckling. Till dessa hör alltså en aktiv växelkurspolitik av det slag som här presenterats. Därtill kommer att det måste finnas *förtroende* för politikens effektivitet, som bygger på respekt för statsmakternas medel och förmåga att föra en konsekvent politik. I det följande tas ett antal sådana ekonomisk-politiska betingelser liksom ett antal komplikationer upp till prövning.

Frågan om förtroende för politikens effektivitet bestämmer i själva verket växelkurspolitikens faktiska möjligheter att nå resultat i stil med dem som redovisats i ovanstående sammanställning. Folk som vill diskutera en kronrevalverings effektivitet i angivna avseenden hänvisar gärna till statistiskt sett nedslående erfarenheter av rörliga växelkurser i olika länder. Viss dämpning i prisstegringstakten (i jämförelse med andra länder) kan observeras för länder vars valutor apprecierats i jämförelse med genomsnittet (fig 8:1). Men utfallet är uppenbart långt ifrån så klart som vår teori utvisar. Vi hävdar dock att den ekonomiska politiken i dessa länder inte på långt när motsvarat de krav vi här uppställer.

En allvarligt störande omständighet som måste hållas i minnet vid försök till empiriska observationer gäller själva utgångsläget vid apprecieringar. De tyska apprecieringarna från 1969 företogs i starkt eftersläpande takt i ett utpräglat ojämviktsläge; den tyska marken var starkt undervärderad mot slutet av 60-talet (bl a på grund av en tidigare relativt långsam pris- och kostnadsutveckling och en stark utbyggnad av exportkapaciteten) och apprecieringarna visade sig aldrig tillräckliga. De hann så att säga aldrig i kapp inflationsutvecklingen i världen omkring. Den tyska inflationen kunde fortsätta (fast i något dämpad takt) och marken förbli undervärderad. En intressant aspekt på detta förhållande har varit den extra stegringsimpuls på exportpriserna som apprecieringar synes ha medfört; det har tydligen funnits betydande utrymme för extra prisstegringar på tyska exportvaror varigenom exportindustrin kunnat kompensera sig för apprecieringskost-

naden. Här finns en eventuell *asymmetri* hos effekterna på den internationella prisutvecklingen av växelkursförändringar: vid apprecieringar pressas priserna i utländsk valuta upp (givetvis beroende på konjunkturläget), medan motsvarande deprecieringar tenderar att få fullt utslag i nationella priser (i den egna valutan). Det finns dock ännu knappast tillräckligt av erfarenhetsmaterial för att nå bekräftelse på en sådan eventuell asymmetritendens.

Det bör tilläggas att *om* den växelkurspolitik vi rekommenderar av olika skäl inte kommer till stånd, bortfaller därmed givetvis inte kraven på en långsiktigt stabiliserande ekonomisk politik. Hur vi än bär oss åt i Sverige, måste vi ändå föra någon sorts växelkurspolitik, ansluta oss till någon valutagrupp e dyl. Inom den givna ramen för stabila valutakurser krävs en motsvarande framgångsrik pris- och sysselsättningsstabiliserande politik för att kronan vid för stark inhemsk inflation inte skall tvingas till depreciering — varigenom inflationsrisken ökar. Det är också möjligt att en ekonomisk politik, som på någon sikt medför en klart långsammare pris- och lönestegringstakt än i länder vilkas valutakurser är stabila i kronor räknat, kan leda till en *kronrevalvering i efterhand*. Härigenom underbyggs tendensen till långsammare prisstegringstakt än i dessa länder. De övriga ekonomisk-politiska betingelser för en antiinflationspolitik som diskuteras i det följande är sålunda oberoende av den växelkurspolitik som förs.

Andra ekonomisk-politiska betingelser

Det är givet att en rad ekonomisk-politiska betingelser måste uppfyllas för att en indirekt styrning av lönekostnadsutvecklingen skall bli effektiv och därmed också det uppställda målet nå allmän trovärdighet. Följande genomgång av sådana betingelser är avsedd att utmärka och diskutera de svårigheter — också politiska och administrativa — som kommer i vägen. Inte minst måste man beakta de olika slag av *målkonflikter* som gör den ekonomisk-politiska manövreringen till ett så komplicerat problem. Vår avsikt är förvisso inte att visa att den föreslagna politiken är omöjlig att genomföra utan endast att ge en realistisk bakgrund för prövning av möjligheterna, innefattande alla sorts modifikationer av målen som kan anses nödvändiga.

En oundgänglig förutsättning för framgång i en prisstabiliserings-

politik är att en alltför hög likviditet eller för stor *penningmängd* inte då och då allvarligt rubbar den samhällsekonomiska balansen. En alltför stark monetär uppladdning under recessionerna (och en bit upp under konjunkturuppgången) har regelmässigt vållat påfrestning och försvårat åtstramningspolitiken under högkonjunktorens tillspetsning. Ur denna synvinkel synes en satsning på en långsiktig, jämnare penningmängdökning rimlig — sålunda en penningpolitik av det slag som framför allt Milton Friedman förordat.³ Att döma av långsiktsefterfrågan på pengar (i vid mening inkl samtliga bankdepositioner) skulle denna totala penningmängd öka med omkring 6—7 procent per år, om reala BNP stiger med 4 procent och prisnivån med 3—4 procent per år. Variationslatituden borde begränsas till några procent, i stället för mellan 2 och 12 procent som faktiskt varit förhållandet tidigare. Ett naturligt komplement till en sådan mera långsiktig styrning av penningmängden blir i stället en väsentligt *rörligare ränta*, framför allt på korta lån men också för räntorna på kapitalmarknaden. Det blir härvid naturligt att snabbare än tidigare varit fallet följa räntevariationerna på de internationella kreditmarknaderna. En sådan politik förutsätter givetvis att räntebildningen inom landet helt frigörs från bindningen till bostadspolitiska mål (genom olika former av subventioner).

Detta "mål" för likviditetsutvecklingen innebär svårbedömbara villkor och konsekvenser för betalningsbalansens utfall (riksbankens köp av valutor, budgetutfall och ränta). Här finns komplicerade men lösa samband. Om vi börjar med *räntan*, borde den långsiktiga nivån kunna hållas lägre vid en uppbromsad inflationstakt. Skulle prisstegringen fortsätta i en takt av minst 8 procent per år, framtvingas förr eller senare en uppjustering till säg minst 10 procent för den långa räntan. Under antagande om att prisstabiliseringsmålet står fast bör den långa räntan kunna kvarhållas på rådande nivå. I stället bör räntan på korta krediter få variera i högre grad än som nu tolereras, både för att möta spänningar vid styrningen av utvecklingstrenden för penningmängden och för att parera korta kapitalrörelser vid variationer i räntesatser i andra länder.

Denna ränte- och likviditetspolitik förutsätter att *betalningsbalansens* utfall inte varierar för mycket eller pareras med andra penningpolitiska åtgärder. Ett besvärligt problem gäller om vi i Sverige "permanent" kan hålla en lägre räntenivå — om och när prisstegrings-takten ligger ett par procent lägre än i genomsnitt för OECD-länderna tack vare de upprepade apprecieringar som i så fall blir nödvändiga.

Teoretiskt sett är svaret ja. Realräntan skulle grovt sett vara densamma som i andra länder och säkra förväntningar om kommande appreciering skall ge tillräckliga betingelser för hållandet av sådana nominella ränteskillnader.

Till villkoren för denna till prisstabiliseringsmålet avpassade ränte- och penningpolitik hör givetvis att stora statliga *budgetunderskott* inte allvarligt stör riksbankens politik. Här finns både kort- och långsiktiga komplikationer. Under en internationell recession skall en tillräckligt expansiv finanspolitik medföra att den totala sysselsättningen hålls uppe och arbetslösheten inte överstiger de toleransvärden som ett fullsysselsättningsmål innebär. Samtidigt bör som ovan framhållits budgetunderskotten inte leda till en destabiliserande likviditetsuppladdning. Om Sverige i en framtida internationell recession lyckats att — till skillnad från 1971–73 års utveckling — nå betydligt bättre stabilisering av sysselsättningen än genomsnittet av OECD-länder, bör konsekvensen bli underskott i betalningsbalansen. En kortsiktig devalvering bör givetvis undvikas av hänsyn till prisstabiliseringsmålet. En föregående revalvering av kronan ökar emellertid sannolikheten för en sådan utveckling. Därmed skulle en reduktion i riksbankens valuta-reserver s a s gå i avräkning mot ökningen i innehavet av statspapper. Härigenom ökar rent mekaniskt sett möjligheterna för riksbanken att förhindra en alltför stark ökning i penningmängden. I symmetri härmed skulle under konjunkturuppgång och högkonjunktur en relativ dämpning och långsammare prisstegringstakt tillåta en påfyllning av valutaserven, samtidigt som den totala statsbudgeten går mot överskott.

Det är ingen större konst att i teorin måla en "idealisk" styrning av den ekonomiska politiken med harmonisk samordning av penning-, finans- och valutapolitik. Den ekonomiska och politiska verkligheten kommer emellertid att bjuda på alla sorters komplikationer, som utslutits ur denna idealbild. Redan *osäkerheten om framtiden* och svårigheten att göra ens någorlunda tillförlitliga prognoser, särskilt i "vändpunktslägen", då ekonomisk-politiska ställningstaganden är av avgörande betydelse, gör att vår idealisering av möjligheterna till rationell politik kan te sig både verklighetsfrämmande och naiv. Avsikten är emellertid endast att visa att det finns logiska förutsättningar för en rationell stabiliseringspolitik med angivna mål och medel. Ekonomer har rätt att i förenklingens och klarhetens tecken bortse från "onödiga" komplikationer.

Vi vill i detta sammanhang endast understryka, att en framgångsrik stabiliseringspolitik också förutsätter inte bara bättre prognoser än åren 1969–73 utan också mycket mera av rörlighet i stabiliseringspolitiska handlingsparametrar. Vi vill betrakta den misslyckade politiken under dessa år som lärorika undantag och i stället knyta an till de påtagliga framgångarna under konjunktursvängningarna 1958–64. Inför framtidens recessions- och högkonjunkturpåfrestningar bör just den större rörligheten i ett större antal stabiliseringsinstrument betyda möjligheter till effektivare resultat. Det bör därvid inte bara vara fråga om rörlighet i t ex växelkurser, ränta och offentliga utgifter utan också om rörliga mervärdskattesatser och arbetsgivaravgifter.⁴ Dessa senare skall inte bara behöva röras i en riktning – uppåt – utan också nedåt.

I denna förenklande exposé av möjligheterna att klara stabiliseringsmålen har vi medvetet bortsett från en rad målkonflikter eller föreställt oss att just användningen av en ökad mängd ekonomisk-politiska medel skall göra det möjligt att lösa upp ”målknutar”. Vi tror således att en selektiv finanspolitik under en recession i rimlig mån skall kunna skapa sysselsättning på utsatta punkter med ett minimum av inflatoriska störningar, och att under högkonjunkturen en reduktion av dessa utgifter plus en eventuell erforderlig revalvering av kronan skall förebygga överhettning. Men det är mycket möjligt att en sådan i huvudsak efterfrågestyrande politik i vissa skeden av höjd inflationsrisk får kompletteras med direkta *prisregleringar*, generellt eller på utsatta punkter. Vi har i kapitel 7 visat hur begränsad framgången med pris- och löneregleringar varit i olika länder. Detta omdöme hindrar inte att sådana ingripanden kan bli nödvändiga under korta perioder, inte minst för att förhindra att *inflationsförväntningar* medför rubbningar i förtroendet för stabiliseringspolitiken – och detta kanske i synnerhet vid starka internationella prisstegringsimpulser som skall avvärjas genom en revalvering av kronan.

Den indirekta långsiktiga styrningen av lönekostnadsutvecklingen inom de markerade utrymmesramar, som här förutsatts vara möjlig under angivna ekonomisk-politiska betingelser, kan då och då väntas bli utsatt för svåra störningar t ex genom oväntade, icke parerade inflationsrörelser i utlandet, oförutsedda produktivitetsstörningar

⁴ Sådana förslag återfinns också i den offentliga utredningen *Budgetreform*, Stockholm 1973.

m m. De faktiska prisstegringarna kan därmed bli betydligt högre än som svarar mot huvudkursens uppställda mål och som också svarar mot löntagarnas förväntningar. Om relativt långsiktiga löneavtal (på 3–5 år) ingåtts, kan sådana störningar mötas genom klausuler om uppsägningsrätt, då vissa trösklar passeras (som i SIF-avtalet). Man kan också tänka sig regler om indexpålägg, när det uppstår stora avvikelser från uppställda normer. Erfarenheter från andra länder (Danmark) visar dock att denna väg kan vara farlig att beträda.

Summan av utvecklingsförloppen på kort sikt över konjunkturfaser-na ger långsiktisutvecklingen för sysselsättning, priser, inkomster osv. Denna triviala sats är förrädisk, om man tolkar den så att klarar stabiliseringspolitiken från år till år ifrågavarande mål, då blir också den långsiktiga utvecklingen riktig. Detta är långtifrån fallet. Man kan endast hävda, att uppfyllandet av dessa kortsiktiga stabiliseringsmål är en *nödvändig men inte tillräcklig förutsättning* för att uppställda långsiktismål skall kunna uppnås. Denna problematik exemplifieras i det följande.

Den offentliga sektorns andel

Ta ett sådant mål – om det nu är ett givet mål – som en successivt *ökad offentlig sektor* i samhällsekonomin. Det finns starka krafter som verkar i riktning mot att offentliga utgifter och inkomster även i fortsättningen skall växa 25–50 procent snabbare än BNP. En vältalig plaidoyer för en snabb trendmässig överföring av resurser till den offentliga sektorn har givits av Meidner.⁴ Om samtidigt progressiviteten i det direkta skattesystemet skall reduceras (av skäl som diskuterats i kapitel 5), blir konsekvensen att skattesatser (moms) och arbetsgivaravgifter i stället måste höjas successivt. Dessa höjningar får klara konsekvenser för den allmänna prisutvecklingen. Blir inte slutsatsen att man just med hänsyn till målet att överföra resurser till den offentliga sektorn bör tolerera en högre trend i prisstegringstakten än 4 procent, kanske minst 6 procent per år? Då blir det både politiskt och ekonomiskt lättare att genomföra målet för den offentliga sektorns expansion.

I själva verket kan man nog förklara en icke oväsentlig del av efterkrigstidens internationella inflation med hänvisning just till problem och målkonflikter kring den offentliga sektorns expansion. Detta

diskuterades i kapitel 5. *Antingen* har man tidvis inte klarat finansieringen på ett tillfredsställande sätt, utan stora budgetunderskott och ökningar i penningmängden har blivit inflationsdrivande (från efterfrågesidan). Detta var t ex fallet för USA just under den avgörande perioden 1966–70.⁵ *Eller* också har finansiering skett genom höjda direkta och indirekta skatter vilket gett upphov till inflationsimpulser från kostnadssidan.

I kapitel 5 har vi ingående belyst den målkonflikt som har legat i att politiska beslut om ökningar av den offentliga sektorn (och eventuellt korresponderande skattehöjningar) inte har motsvarats av tillräcklig återhållsamhet från medborgarnas (hushållens) sida, när det gäller att begränsa ökningarna av disponibla inkomster (se fig 5:2). Denna inkonsekvens eller irrationalitet är både djupt mänsklig och djupt inbäddad i det politiska konkurrenssystemet. Men till vår bild av en bättre ekonomisk politik hör en hyfsad lösning på denna målkonflikt. Vi utgår här från en fortsatt stark expansion av den offentliga sektorn som *given*. Inte därför att den är given i medborgarnas preferenser på något naturligt sätt, eller som ett klart mål i riktning mot ett ”människovänligare samhälle”. Vi utgår helt enkelt från tidigare trender och långtidsutredningarnas framskrivning av dessa, och detta helt i medvetande om att dessa trender i hög grad är betingade av den ekonomiska politik som förs.

För att belysa problemen utgår vi från följande ”stiliserade fakta”. Vid en real ökningstrend för BNP på 4 procent per år – det kan i framtiden rent av bli fråga om 3 procent eller lägre – står på grund av den offentliga sektorns snabbare tillväxt (med tillhörande investeringsbehov) kanske endast 1,5–2 procent till disposition för löntagargrupper och andra i aktiv sysselsättning; ökande transfereringar i form av pensioner, socialhjälp osv är därvid inräknade i den offentliga sektorn. Anta vidare att man dämpat inkomstskatternas progressivitet så att de disponibla inkomsterna ökar med säg 80 procent av den nominella höjningen (i procent) av bruttolönerna. En lönekostnadsökning (inkl höjning av arbetsgivaravgiften med 2 procent) på 8 procent (bestämd av utrymmet enligt ovan) skulle då ge 4,8 procents nominell disponibel inkomstökning och därmed omkring 1 procent realt. Det *behöver* sålunda inte uppstå någon konflikt av angivet slag. En höjning av momsen som alternativ till ökning av arbetsgivaravgiften skulle enligt EFO-modellen inte klara prisstabilitetsmålet lika elegant.

”Kompensationsdjävulen” skulle hållas på mattan genom denna

begränsning i progressiviteten hos de direkta skatterna. Samtidigt skulle den långsiktiga styrningen av den internationella prisstegringen (i kronor) bestämma ett planerat utrymme för lönekostnadsökningar, som blir riktgivande för lönepolitiken. Denna skulle kunna passas in i en långsiktplan för disponering av resurser för investering, offentlig och privat konsumtion. Och prisstegringstakten borde kunna hållas på 3–4 procent per år.

Det finns emellertid ytterligare komplikationer som bör beaktas. EFO-modellen har ovan använts för att bestämma en "huvudkurs" för lönekostnadsökningen. Man kan inte bortse från möjligheten att denna systematiskt (liksom under 60-talet) överstiger det av produktivtetsökningen och växelkurspolitiken givna utrymmet. En effekt skulle bli att sysselsättningsminskningarna i K-sektorn skulle påskyndas, samtidigt som sysselsättningen inom tjänstesektorn och särskilt då den offentliga sektorn får ökat svängrum. Man kan hävda att de stigande arbetsgivaravgifterna ger detta resultat, med därav följande tendens till något snabbare total prisstegring. Under dessa omständigheter kan växelkurspolitiken komma att bli mjukare, det blir lägre frekvens av revalveringar och kanske i stället en och annan depreciering, om pris- och lönekostnadsstegringen blir hög i jämförelse med andra länder. Detta skulle betyda ett uppgivande av här angivna prisstabiliseringsmål. Denna risk är inbyggd i ett system med rörliga växelkurser; starka (svaga) finansministrars disciplin kan bli sämre, när det "bara" gäller mål om prisnivå och växelkurser och inte en hotande valutakris.

Inkomst- och förmögenhetsutjämning

Den långsammare inflationstakt som vi här uppställt som mål kan politiskt och administrativt försvåra en fortsatt *utjämningspolitik*. Som tidigare framhållits kan en stark löne- och prisinflation ge mera nominellt utrymme för låglönesatsningar, samtidigt som dessa i viss mån kan ha bidragit till att höja prisstegringstakten. Det finns vid 8 procents prisstegringstakt mera utrymme för differentieringar; även om höglönegrupper i genomsnitt per år får 2–3 procents nominella lönehöjningar och i penningillusionens tecken finner sig i detta, kan de realt disponibla inkomsterna pressas ned kontinuerligt, såsom varit fallet för en del höglönegrupper sedan mitten av 60-talet. Det blir

kärvare och obehagligare att vid 4 procent dämpad prisstegringstakt nå lika snabba utjämningsresultat; det kan då bli nödvändigt att sänka nominella höglöner för att nå lika snabba resultat som varit möjliga vid en högre prisstegringstakt. Solidariteten i samhället kan komma att utsättas för alltför hårda påfrestningar. Sett ur en annan synvinkel är det (som framhållits i kapitel 2) just en etisk-demokratisk vinst med en prisstabilisering, att utjämningsresultat inte sker så automatiskt. Det bör vara en vinst från demokratisk synpunkt att man därvid också tvingas uppställa klara utjämningsmål till ledning för en aktiv inkomstpolitik.

En mycket viktig del av fördelningsproblemen gäller *lönerelationerna i stort* inom hela samhällsekonomin. Vad som vid olika tider uppfattas som orättvisor i existerande lönerelationer har ett otal dimensioner: olika löner för kvinnor och män, tjänstemän—arbetare, yrkes—tempo—grovarbetare, ackords- och tidslönearbetare, anställda inom olika branscher och regioner. Löneklyftor i alla dessa hänseenden har av majoriteten av löntagare uppfattats som alltför stora. Utjämningssträvanden har särskilt under efterkrigstiden tagit sig många uttryck, mest påtagligt genom den av LO präglade termen *solidarisk lönepolitik*.

Som särskilt Meidner visat har den solidariska lönepolitiken inom LO:s ram haft betydande framgång:⁶ kvinnolönerna har höjts kraftigt i förhållande till motsvarande manslöner, skillnader mellan yrkes- och tempoarbetslöner har reducerats, spridningen i löneskillnader mellan avtalsområden har minskats till hälften, de senaste kollektivavtalens låglönesatsningar har också gett resultat. Denna minskning i lönespännvidden har delvis nåtts i strid med marknadskrafterna och mot arbetsgivarnas önskemål. Löneglidning har i synnerhet under goda konjunkturer uppstått som reaktion, kompensationsmekanismer har utlöst och härigenom *kan* den totala ökningstakten för lönekostnaderna ha stimulerats.

Utgjämningssträvandena kan väntas fortsätta. Friktionerna mellan olika uppfattningar om *skäliga lönerelationer* har knappast minskat till följd av de utjämningsresultat som uppnåtts. En prisstabiliseringspolitik kommer också i fortsättningen att försvåras, när eftersatta grupper — vilket alltid kommer att finnas — skall prioriteras medan arbetsgivare och marknadskrafter strävar i en annan riktning. Det är möjligt, och i varje fall något att hoppas på, att en *övergripande arbetsvärdering* i framtiden ger en sådan stadga åt lönepolitiken att

”behovet av inflationsutrymme” begränsas.

Både standardhöjnings- och utjämningsmål har flera dimensioner än de som hittills berörts. Under 70-talets lopp kommer sannolikt en icke oväsentlig del av möjlig standardhöjning att tas ut i form av förbättringar i arbetsförhållanden (arbetsmiljö, arbetstillfredsställelse) och förkortad arbetstid. Sådana nödvändiga reformer kan måhända åtminstone delvis ersätta relativa lönehöjningar. Vi går inte närmare in på dessa viktiga frågor, som ligger vid sidan om vårt ämne. Vi noterar endast att det måste finnas plats också för kostnadsökningar av detta slag. Extra inflationspåfrestningar kan komma att uppstå, när ökningar av nominell disponibel inkomst skall tävla om utrymmet med ökande kostnader för höjning av arbetsplatsernas kvalitet och förkortad arbetstid.

Bland 70-talets reformer på den generella inkomstpolitikens område bör som ovan framhållits ingå *sänkningar av marginalskatten* för breda skikt av inkomsttagare. En första etapp är på väg till 1975. Vi har ovan i vårt räkneexempel beaktat denna dämpande effekt på lönekraven via verkningar på disponibel reallön. Vi anser att en sådan reform är en nödvändig — men långtifrån tillräcklig — förutsättning för att lönehöjningskraven skall kunna dämpas. Här föreligger emellertid en *svår* konflikt med oklara men existerande inkomstfördelningsmål. Höga och med inkomsterna stigande direkta skatter är ju ett viktigt medel att åstadkomma en utjämning i standardfördelningen. I avvägningen mellan fördelnings- och stabiliseringsmål bör man dock beakta att det starkt progressiva skattesystem som vi har i Sverige delvis är ett ineffektivt instrument för att nå utjämningsresultat. Uppnådd utjämning i vissa hänseenden (mellan löntagare med relativt fasta inkomster) skall gå i avräkning mot de stora orättvisor som uppstår genom luckor i systemet och skattefusk. De moraliska påfrestningarna av ett system med marginalskatter över säg 60 procent är uppenbarligen alltför stora för alltför många inom ifrågavarande inkomstgrupper.

Om en marginalskattereform inte skall skapa nya branta trappor litet högre upp på inkomstpyramiden (med åtföljande påfrestningar för lönebildningen) bör en konsekvent reform betyda en avsevärd sänkning av den direkta skatteprocenten över hela skalan. Utjämningsförluster kan tänkas bli kompenserade på olika vägar. Enligt vår uppfattning kan en sådan, inte minst av höginkomsttagare starkt önskad reform förenas med avtal om en motsvarande sänkning av de nominella bruttolönerna i höglöneskikten både inom de offentliga och

privata sektorerna. Politiken skulle sedan fullföljas genom en viss fortgående offentlig övervakning av dessa höglöneområden — således som en del av en inkomstpolitik. Visst skulle en sådan lönepolitik bli ganska ofullkomlig i många hänseenden. Men den skall inte jämföras med ”ideala utjämningsmål” — av varierande innehåll alltefter politisk hemvist — utan med de mycket ofullkomliga resultat som nu nås med rådande starkt progressiva direkta skattesystem. Det förhållandet att extraprestationer och övertidsinkomster liksom avkastning på nysparande skulle komma att belastas med lägre skatter är givetvis en förlust i utjämningshänseende. Men denna förlust skall vägas mot en sannolik samhällsekonomisk vinst med avseende på *incitamenten*. Och bör man inte ha viss tolerans just för sådana ojämnheter i inkomstfördelningen som direkt hänför sig till extraprestationer i arbete, sparande och risktagande? Här finns förvisso en djupgående splittring i åsikterna. Denna splittring gäller både uppfattningar om hur effektivt dessa incitament verkligen fungerar och framför allt om hur utjämnad inkomstfördelningen som etappmål och ”slutmål” bör vara. Det finns alltför litet av objektiva forskningsresultat rörande ifrågavarande incitament och givetvis än mindre om hur vanligt folk uppfattar inkomstfördelningen som etappmål och ”slutmål” bör vara. Det finns radikaler till vänster och höger anser vara riktigt. Vi utgår i all blygsamhet från förutsättningen att vårt rådande ”blandeekonomiska system” skall bestå och fungera effektivt från synpunkten av rimlig avvägning mellan olika mål i konflikt. Vad vi rent subjektivt uppfattar som ”rimlig” avvägning framgår av denna text.

Viss hänsyn vid denna avvägning bör också tas till internationella inkomstförhållanden. Sverige har för närvarande högre nationalinkomst per capita än andra länder i Västeuropa, men efter skatt ligger lönerna för högre tjänstemän och administratörer betydligt lägre än i de flesta andra västländer. Sverige har ambitionen att vara ledande i fråga om inkomstutjämningspolitik. Men samtidigt vill vi hålla våra gränser öppna för omflyttning av löntagare på alla nivåer. Påfrestningarna vid alltför stora olikheter i direktbeskattningen kan bli onödigt stora.

En sekundär utväg ur vårt dilemma är att göra det dyrare att leva för folk med relativt höga inkomster. Detta sker i viss mån automatiskt under utvecklingens gång genom relativ fördyring av privata tjänster och olika slag av ”lyxkonsumtion”. Lägre moms eller subventioner på nödvändiga standardvaror (livsmedel, kläder, bostad) och

extra höga skattesatser på lyxvaror i framtiden kan få avsevärda standardutjämnings effekter. Men vägen kan knappast rekommenderas på grund av svåra administrations- och kontrollproblem plus risker för köpflykt till utlandet.

Vår slutsats är att en sådan marginalskatte reform är så viktig från synpunkten av en stabilisering av penningvärdet och sannolikt också för incitamenten att arbeta och spara, att svårsmätbara negativa konsekvenser för inkomstfördelningen bör kunna tas med viss ro. De kan i obestämbar mån kompenseras genom ovan diskuterade åtgärder. Detta slags tolerans för *en* dimension av inkomstfördelningen skall ställas mot enligt vår mening viktigare utjämningsmål. Vi avser i första hand förmögenhetsfördelningen.

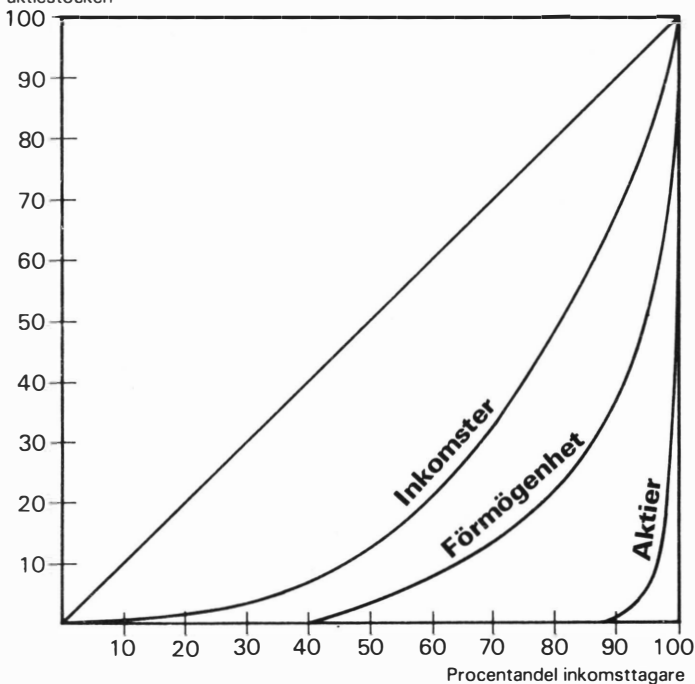
Låt oss endast mer i förbigående ta upp några frågor kring förmögenhetsfördelningen som är nära förbundna med inflationsproblemen, innan vi kommer in på en avslutande diskussion om arbetslöshet och låginkomster. Som framhållits i kapitel 2 är den svenska förmögenhetsfördelningen ytterst sned. Talar man om brister i jämlikhet och demokrati inom vår svenska samhällsekonomi, gäller detta i första hand just ägandet — förmögenhets- och aktiefördelningen. Lorenzdiagrammet, fig 8:2, belyser situationen. Den bakomliggande statistiken är dock både ofullständig och osäker.

Inkomstfördelningen framstår som relativt jämn. 10 procent av de högsta inkomsttagarna disponerar omkring 25–30 procent av inkomstsumman (sannolikt ett par procent mindre efter skatt). Men redan 1 procent av förmögenhetsägarna når samma andel. Och 0,1 procent av aktieägarna äger 7 procent av alla utestående aktier. Man kan — med rätta — hämta stark indignation över brister i ägardemokrati ur denna statistik.

Det är sannolikt att en stark prisstegring ökar snedfördelningen av förmögenheterna. Som följande figur visar har de små förmögenhetsägarna (bland löntagarna) i huvudsak placerat sina förmögenheter i banksparande och försäkringar, medan de stora förmögenheterna i helt annan utsträckning koncentrerats till aktier och sakvärden.

Lorenzdiagram över inkomst-, förmögenhets- och aktiefördelningen i Sverige i mitten av 1960-talet

Procent av
totala
inkomster och
förmögenheter
samt av
aktiestocken

Figur 8:2

Anmärkningar: Uppgifterna bygger på taxeringsstatistik. Inkomstuppgifterna avser år 1964, medan förmögenhets- och aktieuppgifterna avser år 1966. För personer utan deklarerad inkomst år 1964 har antagits en inkomst på 1 200 kronor per år.

Källor:

Inkomster: SOU 1968:7. Ägande och inflytande inom det privata näringslivet. Koncentrationsutredningen Del V.

Förmögenhet och aktier: SOU 1969:54. Kapitalskatteberedningen.

Prisstegringar betyder partiella "konfiskationer" av de många små förmögenhetsägarnas sparande, medan de stora kan få hygglig kompensation genom investeringar i realvärden och relativt stor skuldsättning. Men det bör inte förglömmas att det finns ett stort antal små förmögenhetsägare bland jordbrukare och småföretagare som kan ha relativa fördelar av en kraftig inflation.

Vi har tidigare berört eftersläpningen av *räntan* under en lång övergångstid, sedan prisstegringstakten accelererat (inte minst efter 1969). Man har betraktat 30-talet som en lågränteperiod; räntan för långa statsobligationer låg då omkring 3 procent med motsvarande nivå för bankernas insättningsräntor. Då var prisnivån i huvudsak stabil och det fanns inga prisstegringsförväntningar. För att nå samma realnivå (före skatt) borde motsvarande ränteläge idag vara omkring 12 procent, och tar man hänsyn till marginalskattehöjningen inom en medellönenivå skulle den nominella räntan behöva höjas än mer för att nå upp till 30-talets lågräntenivå i reala termer efter skatt. Slutsatsen är att i synnerhet sparare i nominella värden (bank- och försäkringssparande) får uruselt betalt för sina sparprestationer (negativ realränta), medan större förmögenhetsägare kan komma relativt bättre undan (om man bortser från förmögenhets- och arvsskatter). Man kan eventuellt hävda att kombinationen inflation och höga marginalsatser är en radikal metod att nå ökad utjämning mellan "kapital och arbete". Men som ovan framhållits tenderar ojämnheter inom förmögenhetsfördelningen snarast att öka.

Den "extremt" dåliga betalningen för sparprestationer har emellertid inte hindrat att bank- och försäkringssparande stigit starkt under just denna period; hushållssparkvoten har sålunda enligt föreliggande nationalräkenskapsstatistik, som dock är särskilt osäker på denna punkt, ökat från 2,5 procent 1969 till över 7 procent 1973. En viktig fråga gäller i vad mån spararna väntar en fortsatt snabb försämring i penningvärdet t ex i ungefär rådande takt. Då skulle känsligheten i sparbeteendet för realräntan vara låg eller noll. Förklaringen får snarare sökas i nya sparmotiv såsom ökat behov av finansiell trygghet (t ex med hänsyn till ökad arbetslöshetsrisk), växande bostadssparande och därtill kanske ett behov att genom ökat sparande kompensera substansförluster till följd av inflationen. Vi vet emellertid nästan ingenting om sparmotiven och deras fördelning inom olika inkomst- och förmögenhetsklasser och än mindre om hushållens planer och inflationsförväntningar. Man kan ha olika uppfattningar om i vilken

omfattning småsparare och mindre förmögenhetsägare luras genom icke fullt förutsedd prisstegring. Vi anser emellertid att det finns ett etiskt krav att reducera "inflationens bedrägerihalt" på denna punkt, antingen genom betydligt högre räntenivå eller genom en kombination av lägre prisstegringstakt och lägre marginalsatser. Vi har pläderat för det senare alternativet.

Det skulle föra för långt att här vidga perspektivet och ta upp önskemålen om bredare förmögenhetsägarande och jämnare fördelning. Bättre real betalning för sparandeprestationer av antytt slag kan vara ett litet steg på vägen. Radikala metoder att nå förmögenhetsutjämning har diskuterats långt mer ingående i Danmark och Västtyskland än i vårt land. Här skall problemet endast beröras från synpunkten av eventuell målkonflikt med prisstabiliseringsmålet.

AP-fondsystemet innebär i obestämbar grad en förmögenhetsutjämning – med överföring från kapitalbildningen i företagen till kollektiv förmögenhetsbildning som "ingen" – eller alla – äger. De stigande ATP-avgifterna bör ha bidragit till en viss sammanpressning av vinstmarginalerna och därmed ha bromsat egenkapitalbildningen inom företagen under 60-talet och början av 70-talet. Man kan på olika sätt räkna fram hur mycket mindre den privata förmögenhetsmassan kan ha blivit genom AP-fondernas tillkomst och kalla detta för ett radikalt utjämningsresultat. Man kan t ex fördela fondens nära 70 miljarder kronor på 3 miljoner hushåll och därigenom få en "snyggare lorenzkurva" (se fig 8:2). Men detta förfarande är nog litet väl abstrakt för att tillfredsställa vanligt folks – och än mindre våra radikalers – utjämningsmål! Dessutom borde man för att få en riktig jämförelse försöka framställa den förmögenhetsfördelning som skulle ha uppstått om AP-fondens tvångssparande inte kommit till stånd. Det är möjligt – men knappast sannolikt – att den ökade bredd i det privata sparandet som hade framkallats för att täcka olika finansiella trygghetsbehov kunde ha medfört en jämnare privat förmögenhetsfördelning än som faktiskt uppstått. En sådan kalkyl måste emellertid bygga på en rad verifierbara hypoteser om ett okänt utvecklingsförlopp.

Ett viktigt problem gäller risken för alltför stark koncentration av sparandet och ägandet, antingen det nu gäller privata eller offentliga intressen. Det borde vara möjligt att genom extra arbetsgivaravgifter i form av "sparandetillägg" till lönen bilda decentraliserade löntagarfonder (att betraktas som del i vinsten). Teoretiskt sett kan det gå snabbt att även vid rätt blygsamma avgifter som investeras i aktier nå

upp till fonder motsvarande en betydande andel av företagssektorns aktiekapital (enligt det danska förslaget skulle det ta 11 år att nå upp till halva aktiekapitalet). Här uppstår givetvis delikata spörsmål om avvägningar mellan kollektiva och individuella former av ägande. AP-systemets fjärde fond representerar den ena ytterligheten, branschfonder av olika slag en mellanform och individuellt löntagaräggande av aktier den andra extremen.

Det är sannolikt att senare delen av 70-talet och 80-talet i hög grad kommer att präglas av politiska motsättningar rörande formerna för en breddning av förmögenhets- och aktieäggandet, som mål i sig likaväl som vägar till industriell demokrati. Det är möjligt att extra pålägg på lönerna för dessa ändamål kan medföra en något högre prisstegringstakt (t ex genom lägre frekvens av kronrevalveringar). En önskedröm skulle vara att löntagarna och fackföreningarna vid avtalsförhandlingarna betraktar dessa sparandetillägg, som eventuellt kan differentieras med hänsyn till företagets vinstläge, som en eftertraktad form att disponera ett givet lönestegringsutrymme. Men det är nog långt dithän. Det kan också vara svårt att få företagen att acceptera avtalsbestämda sparandetillägg (som genom lönefonder står till företagets individuella disposition som eget kapital) som vinstdispositioner och inte som extra lönekostnad. Men det finns andra vägar till breddning av förmögenhetsäggandet som inte medför ökad inflationsrisk. Är målet att åstadkomma olika grader av decentraliserat förmögenhetsäggande — och relativt mindre av AP-fondskoncentration — är förstås den enklaste vägen att låta en del av nu utgående ATP-avgifter få denna innebörd och sålunda återgå till löntagarna för individuell förmögenhetsförvaltning. En sådan breddning av förmögenhetsäggande bör då kunna ske utan extra inflationspåfrestningar.

Arbetslöshet och sysselsättningspolitik

Den enligt vår mening viktigaste sidan av inkomstfördelningsmålen vetter mot arbetslöshetsfrågan. Låginkomstutredningen har visat att en stor del av förklaringen till fattigdom och för låga inkomster bland 15–20 procent av den arbetsföra befolkningen hänför sig till låg sysselsättningsgrad med oregelbunden sysselsättning samt långa och återkommande perioder av arbetslöshet. Målen för hög och jämn sysselsättning sammanfaller därmed i betydande grad med målet att

förbättra inkomsterna för de sämst ställda grupperna. Men det finns målkonflikter på andra plan, som här skall diskuteras.

Vi har i kapitel 5 diskuterat hur försök att höja den totala sysselsättningsgraden över viss nivå med hjälp av generellt expansiv politik kan leda till en accelererande inflationsprocess. Under en högkonjunktur (som 1970) eller en relativt god konjunktur som under slutet av 1973 kan ändå kvarstå betydande regional arbetslöshet, arbetslöshet bland nytillträdande på arbetsmarknaden, äldre arbetare och tjänstemän, gifta kvinnor, personer med ringa yrkesutbildning och handikappade. Som framhållits i kapitel 2 har sysselsättningsproblem för dessa grupper — man må införa benämningen strukturell arbetslöshet eller ej — blivit eller i varje fall uppfattats som allvarigare än t ex kring mitten av 60-talet. Det är delvis fråga om en höjd ambitionsgrad för sysselsättningen betingad av att en ökande andel av den vuxna befolkningen söker sig ut på arbetsmarknaden, vilket åtminstone delvis är ett resultat av den ekonomiska politiken.

Den ekonomiska politik, inklusive arbetsmarknadspolitik, som bör föras för att i rimlig grad uppfylla angivna mål, bör givetvis läggas upp med hänsyn till de orsaker och sammanhang som synes avgörande eller strategiska. Den Rehn-Salterska modellen (se kapitel 5) gav den allra enklaste bilden av hur den ekonomiska omvandlingen, framdriven av teknisk utveckling och ett starkt lönehöjningstryck, gav upphov till kontinuerliga sysselsättningsproblem. I en idealiserad bild kunde man föreställa sig hur frigörandet av arbetskraft från stagnerande näringsgrenar och/eller grenar med snabb produktivitetsökning överfördes till expanderande aktiviteter och företag. Arbetskraftens rörlighet kan i denna modell uppfattas som ett viktigt villkor för tillväxtprocessen. En kraftig, fortgående lönekostnadsökning som ständigt hotade vinstmarginalerna kunde betraktas som en av motorerna i processen. Både i teorin och enligt empiriska undersökningar kunde en stor del av produktivitetsökningen hänföras till denna strukturomvandling med snabbt fortgående överföring av arbetskraft och kapitalresurser från stagnerande till expanderande företag och näringsgrenar. Enligt teorin skulle även inflationstendensen från lönehöjningarna kunna hållas på mattan under denna typ av strukturomvandling genom en allmänt restriktiv ekonomisk politik.

Detta var det optimistiska 50-talets melodi som också blev temat för 60-talets politik. En av arbetsmarknadspolitikens uppgifter var att i konsekvens härmed skapa hög rörlighet, geografisk och yrkesmässig.

Denna typ av marknadskonform politik hade utan tvekan betydande framgångar. Men det fanns allvarliga baksidor. Den hårda rationaliserings- och strukturomvandlingsprocessen inom industri och handel gick i betydande mån ut över vissa slag av arbetskraft (främst äldre och utbildade). Det uppstod fickor av arbetslöshet i stagnerande regioner. Rörlighetspolitiken visade sig ha snävt begränsade möjligheter att lösa detta problem. Man fick alltmer klart för sig att 60-talets höga produktivitetsstegring (särskilt inom industri och handel) köptes till priset av stora välfärdsoffer som koncentrerades på nämnda grupper. De utsattes för arbetslöshet, förtidspensionering och låga inkomster.

Reaktionen mot denna utveckling har vuxit sig allt starkare sedan slutet av 60-talet. Problemen har försvårats av tre faktorer: 1) ett starkt tillskott av arbetssökande, särskilt gifta kvinnor, 2) den onödigt fördjupade långvariga recessionen 1971–73, 3) de starka låglönesatsningarna från 1969. Det är omöjligt att utreda den relativa betydelsen av dessa faktorer. Det kan bara konstateras att man på ansvarigt håll uppfattar arbetsmarknadsproblemen som helt andra och svårare att lösa än de tycktes vara t ex i början av 60-talet.

Behovet av nyorientering av den ekonomiska politiken, särskilt av arbetsmarknadspolitiken, har tagit sig många uttryck. Här skall vi endast uppehålla oss vid aspekter som direkt berör våra problemställningar.

Den på sätt och vis enklaste frågan — den kortsiktiga — har redan behandlats tidigare: att genom en expansiv politik höja den totala efterfrågan till högkonjunktornivå. Genom ett mått av selektivitet har regeringen sökt rikta en del av sysselsättningsökningen till områden med arbetslöshet och överskottskapacitet. Denna stimulans bör dock — som i motsvarande lägen tidigare — medföra ökad löneglidning. Det är den gamla målkonflikten inflation—arbetslöshet.

Arbetsmarknadspolitiken tenderar alltmer att skifta över från rörlighetsstimulerande åtgärder till skydd och stimulans av sysselsättning på platsen, inom företaget och inom regionen. Vid en långtgående, icke marknadskonform politik av detta slag uppstår en annan målkonflikt: mellan hög och jämn sysselsättning å ena sidan och hög tillväxttakt inom näringslivet å den andra. Minskad flexibilitet kan få dessa konsekvenser. Givetvis kan en icke obetydlig uppoffring i produktivitetsökning mycket väl vara värd ökad trygghet i anställning, mindre av omflyttningar, trivsammare miljö och arbete osv. Kvantifieringar för

en samhällsekonomisk nyttokostnadskalkyl är knappast möjliga. För oss ekonomer gäller det närmast att pröva riskerna med dessa nya linjer för ekonomisk politik och sedan diskutera andra alternativ.

En radikalt ny väg att lösa denna målkonflikt är att införa ökade trögheter i de omställningsprocesser som karakteriserar ett dynamiskt näringsliv. De nya lagarna om anställningsskydd och anställningsfrämjande åtgärder synes ha just detta syfte. Den Åmanska utredningen, som ligger till grund för lagarna, liksom propositionen (1973:129) ger uttryck åt en helt annan filosofi för arbetsmarknadspolitiken än som gällde under större delen av 60-talet. Denna filosofi kommer klart till uttryck i följande citat (s 109–110):

”Utvecklingen styrs till stor del av beslut som fattas i företagen och grundas på bedömningar av utsikterna till avkastning på investerat kapital. Det systemet har sina påtagliga förtjänster. Förtjänsterna kan sammanfattas i begreppen effektivitet, förmåga att stimulera till teknisk förnyelse och snabb anpassning efter förändringar i efterfrågan. Men det företagsekonomiska lönsamhetstänkande som marknadshushållningen bygger på utgör inte ett tillräckligt värn för de enskilda arbetstagarna. Företagens framtidsplaner utgör ingen garanti för hög och jämn sysselsättning, för meningsfulla arbetsuppgifter eller för trygghet i arbetet. Rätten till ett meningsfullt arbete och trygghet i arbetet är krav som för sitt förverkligande förutsätter både stora samhällsinsatser och en aktiv medverkan av löntagarna själva. Lösningen på dagens och morgondagens problem på arbetsmarknaden ligger i en politik som ger samhället och löntagarna möjligheter att i högre grad än hittills påverka besluten i näringslivet och styra den ekonomiska utvecklingen i stort.”

I fortsättningen framhåller departementschefen att det behövs en förnyelse av arbetslivet och på arbetsplatserna, att reformerna måste börja i *företagen*. Målen uttrycks bl a på följande sätt (s 110):

”Det är varken socialt godtagbart eller samhällsekonomiskt rimligt att förhållandena i arbetslivet skall vara sådana att många människor slits ut i förtid och att betydande grupper blir utslagna och ställda åt sidan medan de ännu befinner sig i sin aktiva ålder.”

Utgångspunkten är sålunda att anställningsskyddet är bräckligt för stora grupper av arbetstagare. Det gäller att skapa ett verksamt skydd för de grupper av löntagare som varit och är särskilt utsatta och hindra vad man kallar ”skoningslös utgallring bland de anställda under

åberopande av effektivitetsskäl". Det gäller därvid att förhindra tendenser till uppkomst av två arbetsmarknader: en för yngre, välutbildad arbetskraft som företagen konkurrerar hårt om, och en för äldre, handikappade och dåligt utbildade. En viktig princip inbyggd i de nya lagarnas filosofi är därmed att ålder, sjukdom, avsaknad av utbildning o dyl inte skall godtas som *saklig* grund för uppsägning.

De nya lagarna går ut på att genom en rad bestämmelser skapa ökad anställningstrygghet inom företagen och därmed minska behovet av rörlighet: genom att begränsa arbetsgivarnas rätt till fri uppsägning, skapa turordningsregler, regler om förlängda uppsägningstider och rätt till uppsägnings- och permitteringslön, regler om företrädesrätt för utslagna osv. Och för att minska risken att arbetsgivare blir mindre benägna att anställa arbetskraft som i första hand får sådant anställningsskydd blir det nödvändigt att förbättra möjligheterna för dessa att få sysselsättning: genom bestämmelser om anställningsfrämjande åtgärder grundade både på frivilligt samarbete och arbetsförmedlingstvång vad avser nyanställningar.

Det är andan och syftningen i dessa sysselsättningslagar och tillhörande officiella uttalanden som är av största intresse för en bedömning av hur denna nyorientering i politiken kan komma att verka. Varken i den Åmanska utredningen eller i propositionen finns en tillstymmelse till ekonomisk analys av möjliga verkningar på sysselsättning, produktivitetsutveckling, lönebildning och överhuvudtaget på arbetsmarknadens funktionssätt. Man får närmast fatta denna nya giv i sysselsättningspolitiken som en stark och berättigad reaktion på de besvärliga arbetslöshetsproblem som uppstått under senare år och som till inte ringa del kan betraktas som resultat av den förda ekonomiska politiken.

Det finns enligt vår mening stora risker för att besvärande stelheter uppkommer i ett system, där anställda hårdare binds till företagen och arbetsmarknadsorganen alltmer inträder som förhandlande respektive dirigerande part i företagets sysselsättningspolitik. Arbetskraften blir i högre grad en fast kostnad medförande minskad flexibilitet i hela ekonomin. Det är sannolikt att storföretag, särskilt av konglomeratnatur, klarar dessa påfrestningar och stelheter väsentligt bättre än mindre och nystartade företag. Det finns risker för att en minskad rörlighet och mer av kostsam dold arbetslöshet inom företagen på olika vägar dämpar produktivitetstillväxten. En viss sådan dämpning bör kunna tas med ro — det ligger som ovan framhållits i reaktionerna

på välfärdsförlusterna under den snabba produktivitetsutvecklingen under 60-talet. Ingen kan emellertid bedöma hur de nya lagarna kommer att tillämpas och efterlevas och därmed hur stelt systemet så småningom kan bli. Det är därför heller inte möjligt att bedöma inflationseffekterna, men det är sannolikt att ekonomin vid ett ambitiöst tillämpande av de nya lagarna blir mer inflationskänslig — med en förskjutning uppåt av phillipskurvan.

Man kan efter behov måla upp allvarliga risker för hur en kombination av alltmer ingripande näringspolitik tillsammans med denna nya giv i arbetsmarknadspolitik kan komma att medföra en stelrande, byråkratiskt styrd, av subventioner genomkorrumperad samhällsekonomi. Skulle man drivas tillräckligt långt i denna riktning är det ingen större konst att i förbifarten "lösa" inflationsproblemen genom mer eller mindre fullständig pris- och lönekontroll. Sådana regleringar skulle lätt kunna passas in i systemet. Vi har med utgångspunkt från här redovisade tendenser endast talat om en *viss risk* för olycklig utveckling som dock kan uppstå om de politiska förutsättningarna skapas. Vi tror emellertid inte att det på allvar kan bli frågan om en snabb utveckling i riktning mot ett sådant genomreglerat nymerkantilistiskt samhälle. Både politiskt och med hänsyn till Sveriges intima förbindelser med västvärlden är motkrafterna starka.

Det finns enligt vår mening goda alternativ till en alltmer intensifierad arbetsmarknads- och näringspolitik, som genom olika former av subventioner och statlig satsning (t ex från fjärde AP-fonden) styr företagens expansion och förläggande av arbetsplatser till områden och verksamhetsgrenar där det finns reserver av arbetskraft. För en ekonom, som nästan alltid har någon sorts marknadsmodell i bakhuvudet, ter det sig bakvänt att subventionera t ex investeringar och kapitalkostnader för att nå önskade sysselsättningsresultat. Det är ju i första hand arbetskostnaderna som — bl a i den solidariska lönepolitikens inklusive låglönesatsningens tecken — är för höga på platser, i regioner och inom yrkesområden där tillgången på arbetskraft är för stor i förhållande till efterfrågan. Här föreligger en konflikt mellan mål för löneutjämning och lönehöjning å ena sidan och sysselsättningsmål å den andra.

Det är rimligt att tänka sig att mera marknadsriktiga lönekostnadsrelationer på litet längre sikt kan bidra till mera smidiga lösningar utan efterfrågeövertryck och för stor inflationsrisk. Vi tänker på förslag om rörliga och differentierade arbetsgivaravgifter, som gör knapp arbets-

kraft dyrare och överskottsarbetskraft billigare — och detta sålunda relativt oberoende av utjämningsmålen. Det skulle vara fråga om både regionalt, åldersmässigt och yrkesmässigt differentierade avgifter. I stället skulle omfattningen av investeringssubventioner av olika slag kunna reduceras. Mindre av spänning mellan tillgång och efterfrågan på olika slag av arbetskraft inom olika områden borde innebära en förskjutning nedåt av phillipskurvan och därmed betyda en dämpning av inflationstendenserna vid given arbetslöshet.

Arbetslöshetsfrågan kan givetvis inte ses endast som ett marknadsanpassningsproblem. Bruttonörligheten på arbetsmarknaden är stor och måste vara stor i en dynamisk ekonomi. Arbetstagare slutar frivilligt för att söka nya och bättre jobb, eller de permitteras från arbetsplatser, där antalet anställda måste reduceras. Det måste ta viss tid innan en arbetssökande finner ett nytt passande jobb. Detta gäller även om totala efterfrågan är tillräckligt hög och hur väl marknadsanpassade lönerelationerna än skulle vara, och hur väl arbetsförmedlingarna än fungerar. Det kan även vara förenat med en välfärdsvinst att en arbetslös får tillräckligt med tid att söka ett lämpligt jobb.⁷ En del av den förlängning i den genomsnittliga arbetslöshetsperioden som uppstått under senare år (se kapitel 6) kan vara bestämd av en önskad förlängning av sökperioderna, som i sin tur betingas av förbättrat arbetslöshetsunderstöd. Det är alltså fråga om att se arbetsmarknaden som ett dynamiskt system med stora flöden mellan de olika bestånden av förvärvsarbetande, öppet och dolt arbetslösa osv.

De arbetssökande ställer krav på arbetets art och på arbetstid som ibland inte alls stämmer med arbetsgivarnas villkor för anställning på de lediga platserna. Denna jämviktsbrist kan sägas vara typisk för den strukturarbetslöshet som uppstått. Det kan vara rimligt att sätta in dessa marginella poster av arbetslösa och lediga platser i det stora sammanhanget med 4 milj sysselsatta och lika många arbeten. Det bör vara mera möjligt att inom denna stora totalram finna och locka fram anpassningar inom företagen så att efterfrågan och tillgången stämmer bättre på olika punkter än som kan bli fallet om endast arbetslösa och lediga platser ställs mot varandra. Intimt samarbete mellan utbyggda arbetsförmedlingar, företag och fackföreningar — inte minst med hjälp av s k anpassningsgrupper inom företagen — bör i framtiden kunna leda till allt bättre resultat både i fråga om öppen ofrivillig arbetslöshet och inflationsdrivande bristlägen. Det bör i växande grad bli så att särskilt i tider med hög sysselsättningsgrad bristen på arbetskraft

under högkonjunkturen i allt högre grad tvingar företagen att acceptera förefintlig arbetskraft och anpassa jobben till de nyanställdas kvalifikationer.

Slutord

Avsikten med detta kapitel har inte varit att skriva program för en god ekonomisk politik, som skulle "lösa" inflations- och arbetslöshetsproblemen. Detta är givetvis politikernas uppgift. Vår blygsamma ansats har varit att ta fram och belysa tillhörande problem för den ekonomiska politiken, att visa hur förefintliga teorier och modernt modelltänkande kan hjälpa oss att ställa frågorna på ett fruktbart sätt, att hyfsa problemställningar och att pröva olika lösningar. Vi tror att en teoretiskt radikal men politiskt naiv prövning av dessa frågor kan vara till viss nytta för debatten.

Vi har varit fullt medvetna om de begränsningar i problemställningarna som vi gjort oss skyldiga till, när vi håller oss inom ekonomernas föreställningsvärld. Inflation och arbetslöshet innehåller stora politiska och tvärvetenskapliga frågor om människors beteenden och relationer jämte samhällets organisation, som vi tagit för givna och inte fördjupat oss i. Det är t ex möjligt att den höga inflationstakten i industriländerna under senare år bottnar i djupt liggande sociala krisproblem inom vårt blandekonomiska system; inflationen bör i så fall uppfattas som symptom på fundamentala funktionsstörningar inom det ekonomiska systemet. Betående, alltför hög arbetslöshet kan eventuellt också anses vara av denna art. Vi vet att man inom Östeuropas och Kinas socialistiska ekonomier "löst" dessa problem med metoder som är väsensfrämmande för västerländska system. Men vi vet också — och har i förbigående diskuterat detta — att det i vårt ekonomiska system äger rum ständiga förändringar, som i någon mån drivs fram av försök att tillgodose målen för full sysselsättning och stabil prisutveckling.

Enligt vår uppfattning finns det dock goda möjligheter att inom ramen för den existerande blandekonomin dämpa prisstegringstakten och hålla nere arbetslösheten med betydligt bättre resultat än under senare år. Denna slutsats bygger på föreställningen att de slag av ekonomiska samband som åskådliggjorts i kapitel 3–6 approximativt gäller. Vidare förutsätter vi viss rationalitet i lösandet av de målkon-

flikter som redovisats i kapitel 2 och därmed också en politisk vilja att klara avvägningsproblemen på ett rationellt sätt. Vi har ingående diskuterat svårigheterna vid val av medel för politiken, hur osäkerheten om framtiden ständigt hotar att verka handlingsförlamande och medföra förseningar i insatserna. Men just denna analys av olika svårigheter för den ekonomiska politiken visar också på vägar till förbättringar.

En slutsats av diskussionen är att den ekonomiska politiken i allmänhet haft för kortsiktig inriktning. Mer explicit angivning av konkreta mål beträffande sysselsättning, tolerabel prisstegringstakt och inkomstfördelning skulle hjälpa. Målen måste ju ha viss långsiktig syftning och tolerabla kortsiktsavvikelser utmärkas. Det synes oss också rimligt att ge både penning- och växelkurspolitiken mer av långsiktig karaktär, men givetvis också med viss kortsiktig flexibilitet.

Finanspolitiken måste med nödvändighet innehålla mycket av kortsiktig anpassning till konjunkturerna. Bättre prognoser bör kunna göras inte minst genom mindre grad av statlig monopolisering av denna verksamhet. Ett förändrat skattesystem kan medföra en dämpning av de inflationsdrivande kompensationsförsöken. Vi har därvid lagt särskild vikt vid en omläggning av skattesystemet i riktning mot betydligt lägre marginalsattesatser. Härigenom bör rimliga reallöneförbättringar kunna nås med hjälp av måttliga nominalhöjningar i fria avtalsförhandlingar — och man slipper lita till styrningsförsök med hjälp av årliga förändringar av skatte- och bidragssystemet.

Däremot fordras det en hel del indirekt styrning av lönebildningen, i någon mån genom av statsmakterna angivna riktlinjer men framför allt genom att undvika överhettningar på arbetsmarknaden och uppdriven vinstinflation. En viss miniminivå för den totala arbetslösheten är därmed oundviklig. I vårt blandekonomiska system har viss arbetslöshet en samhällsekonomiskt sett produktiv uppgift. Arbets sökande skall ha tid på sig att finna bästa möjliga plats och få samhällets fulla stöd i denna sökprocess. Ett dynamiskt näringsliv betyder stor bruttoomsättning av arbetskraft och oundviklig friktionsarbetslöshet. Företagen bör — företagsekonomiskt sett — kunna utgå från arbetskostnaderna som i stor utsträckning rörliga. Den ekonomiska politiken bör därför inriktas på att göra arbetsförmedlingen långt effektivare än för närvarande — inte minst från informationssynpunkt — hellre än att med olika åtgärder (lagar och subventioner) söka binda löntagare vid etablerade företag.

Vi har i detta sammanhang tagit upp problemet om att förena den solidariska lönepolitiken med åtgärder att åstadkomma mer marknadskonforma lönekostnadsrelationer med hjälp av differentierade arbetsgivaravgifter eller subventioner av arbetskostnaderna. Härigenom bör efterfrågan på arbetskraft kunna stimuleras på områden med överskott på arbetskraft och hållas tillbaka på bristområden. En långsiktig politik med sikte på att skapa mer marknadskonforma lönekostnadsrelationer bör verka i riktning mot utjämning av arbetslöshetstalen mellan områden och yrken och därmed pressa ner den totala arbetslösheten – detta utan att målen för den solidariska lönepolitiken behöver sättas i fara.

Slutsatsen av diskussionen om pris- och löneregleringars effektivitet i kapitel 7 blir en varning mot användningen av dessa instrument, både på kortare och längre sikt. För Sveriges del bestäms pris- och löneutvecklingen i huvudsak av utvecklingen i andra OECD-länder. En fortsatt långsiktig uppgång i råvaru- och bränslepriser hotar att påskynda prisstegringsprocessen. Det finns alla skäl att låta ökad knapphet på bränslen, annan energi och råvaror slå igenom i höjda relativpriser inom det inhemska prissystemet. Detta är ett nödvändigt villkor för effektiv hushållning med knappa resurser. Men det är inte nödvändigt att låta denna prisstegring dra med sig en allmän extra inflation.

Det har visat sig att vi i Sverige under begränsad tid har kunnat etablera en lägre prisstegring än OECD-genomsnittet även vid konstanta växelkurser. Det finns en viss begränsad autonomi i detta hänseende. Det ser ut som om regeringen kommer att lyckas att även under 1974 nå en avsevärt *lägre* pris- och lönestegringstakt än denna internationella norm utvisar. Det finns därmed både betydande utrymme och risk för en anpassning uppåt av pris- och lönenivån genom extra inflation under 1975. Vår slutsats är att vinsten av en återhållande ekonomisk politik i tid bör konsolideras genom en kronrevalvering. Vi har även som en form av politik på högre ambitionsnivå pläderat för en fortgående revalveringspolitik som neutraliserar en stor del av inflationsimpulserna från utlandet. Men vi har också understrukit att en aktiv växelpolitik i inflationsdämpande syfte inte kan föras isolerad utan måste ingå i ett paket av ekonomisk-politiska åtgärder som gör de angivna målen för politiken trovärdiga.

Litteraturhänvisningar till kapitel 8

1. Palander, T, *Värdebeständighet*. Livförsäkringsbolagens Samhälls-ekonomiska nämnd, 1957
Arvidsson, G, "Should we have index loans?" *Proceedings of IEA Conference*, 1962
2. *Indexation of Fixed Interest Securities*, OECD. Paris 1973
3. Friedman, M, "The Role of Monetary Policy", *The American Economic Review*, March 1968
4. Meidner, R, *Fackföreningsrörelsen och den offentliga sektorn*, Stockholm 1974
5. Eckstein, O, "Instability in the Private and Public Sectors: Some Model Simulation", *Swedish Journal of Economics*, March 1973
6. Meidner, R & Öman, B, *Solidarisk lönepolitik*, Stockholm 1972
7. Phelps, E, *Inflation Policy and Unemployment Theory*, London 1972
Ekonomisk Debatt 1973–74, inlägg av Ingemar Ståhl, Inga Persson och Claes-Henrik Siven

Ett axplock SNS-skrifter*

R. Baldwin: Den nya protektionismen , 275 sid, 1971.	Inb.	25:—
H. Baude: Att söka ekonomisk litteratur , 230 sid, 1970.	Inb.	29.—
P. Bohm: Samhällsekonomisk effektivitet , 196 sid, 1972.	Hft.	21:75
G. C-O Claesson: Statens ostyriga utredande , 210 sid, 1972.	Hft. Inb.	15:— 15:—
N. Elvander m fl: Näringslivets 900 organisationer , 354 sid, 1974	Hft.	34:50
Företagets långsiktsplanering , 149 sid, 1969.	Pocket	15:—
F. Johansson: Vridet och vinklat i massmedier , 177 sid, 1972.	Hft. Inb.	24:50 29:50
L. Lidén: Makten över företaget , 277 sid, 1974.	Hft.	23:55
J. Myhrman: Kreditmarknad och penningpolitik , 167 sid, 1974.	Hft.	29:40
On Incomes Policy , 275 sid, 1969.	Inb.	20:—
I. Ståhl: U 74 — En samhällsekonomisk analys av den högre utbildningen , 157 sid, 1974.	Hft.	19:55

* En förteckning över SNS samtliga skrifter kan erhållas direkt från Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, Sköldungagatan 2, 114 27 Stockholm. Tel. 08/23 25 20.

Inflation och arbetslöshet

Under de senaste åren har inflationen blivit ett av de svåraste problemen i så gott som alla industrialiserade västländer. Detta gäller även Sverige. Samtidigt har arbetslösheten fortsatt att vara besvärande. I denna bok beskriver Lars Calmfors och Erik Lundberg utvecklingen och förklarar orsakerna till den snabbare inflationen. De diskuterar också olika vägar att komma till rätta med den. En slutsats är att vi i Sverige inte kan gardera oss mot utifrån kommande inflationsimpulser, om inte en mer aktiv växelkurspolitik förs. Sannolikt krävs också sådana skatte- och inkomstpolitiska reformer att löntagarorganisationerna blir mer återhållsamma i sina lönekrav.

Lars Calmfors är civilekonom och forskare vid Institutet för internationell ekonomi vid Stockholms universitet

Erik Lundberg är professor i nationalekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm. Bland hans tidigare böcker märks "Konjunkturer och ekonomisk politik", "Produktivitet och räntabilitet", "Instability and economic growth" och "Svensk finanspolitik i teori och praktik".

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle

ISBN 91-7150-158-4

Distribueras av **FORUM**

